NASTAVNI VJESNIK

IZDAJE

DRUŠTVO HRVATSKIH SREDNJOŠKOLSKIH PROFESORA

KNJIGA XXXVIII.

UREDNICI:

DR. VLADO PETZ I MILE CINDRIĆ

U ZAGREBU
TISAK ZAKLADE TISKARE NARODNIH NOVINA
1930.

SADRŽAJ

GODIŠTE 1929./30.

Rasprave i članci.

	Strana
Bačić Janko: Logičke studije	224
Dr. Bazala Albert, Ideja humaniteta u slavenskom vidu	97, 193
Dr. Bradač Fran: Homérjeva raba glagola ἄρχω in kompositov	82
Dr. Fancev Franjo: Školovanje Pavla Solarića	1
Dr. Horvat Rudolf: Realna gimnazija u Osijeku	173
— — Povijest realne gimnazije u Zagrebu	8
Kuzmić Martin: Povijesne crtice	147, 203
Kühn Ivan: Međunarodno đačko dopisivanje	177
Lončar Vjekoslav: Glazbeni odgoj u školama	69
Dr. Matić Tomo: Nastojanje oko madžarizacije u osječkoj gimnaziji od smrti Josipa II. do ilirskog pokreta	102
Mayer Antun: Pabirci iz povijesti jezika	32, 139
Pavičić Stanko: Zašto su slavonski ilirci tako budno čuvali ime slavonsko	20
Dr. Pejnović Dušan: Teslina istraživanja u vezi s razvojem brzojava bez žice	36
Dr. Petz Vlado: Međunarodni kongres srednjoškolskih profesora u Brusselu	35
Dr. Stojković Marijan: Pokušaj uvođenja ruskoslavenske gramatike Meletija Smotrickog kod Hrvata katolika	120
Dr. Stojković Marijan: »Je li »Pietro Sclamer Chersino« pseudonim Alberta Fortisa?	216
Škarica Stjepan: Polumjer zakrivljenosti krivulja drugog stepena	25, 131
Štefanić Vjekoslav: Jedno nepoznato hrvatsko prikazanje	56, 183, 234
Dr. Šuklje Fran: Geologija i paleontologija u srednjoj školi	152
Dr. Verlić Milan: O relaciji stranice pravilnoga kružnici opisanoga peterokuta i deseterokuta	221
Dr. P. Vuk-Pavlović: Filozofija Th. Hobbesa	155

Nove knjige i časopisi.

Др. Драгољуб Обрадовић: Немачка читанка са граматиком и кратом трговачком кореспонденцијом за трговачке школе (Dr. P. Matić)	83
L. Šplait: Fizika za niže razrede srednjih i njima sličnih škola (S. Škreb)	85

Strana

M. Murko: La poésie populaire épique en Yougoslavie (I. Kühn) 245
Platon: Phaedon, razgovor o nesmrtnosti duše prevedel Anton Sovré (J. Bačić) 249
Dr. fra J. Jelenić: Pravopisna rasprava između dra Tome Košćaka i dra fra Grge Čevapovića (P.) 250
Dr. Fran Bubanović: Kemija za slušače kemije, medicine, veterine i farmacije, knjiga I. (Dr. V. Petz) 250
Dr. Ivan Esih: Tomaš Masaryk, Život i rad, Massaryk i Hrvati — Bibliografija o Masaryku (Dr. B.) 251

Časopisi.

Grundniss der slavischen Philologie und Kulturgeschichte (Dr. M. Gavazzi) 86
Slavia, Časopis pro slovanskou filologii (VIII) 1—4 (Dr. S.) 252
Zeitschrift für den physikalischen und chemischen Unterricht, 42 Jhrg. 2—3 (Dr. P-ć) 255
Vijesti Geološkoga Zavoda u Zagrebu, svezak III. 1929. (Dr. Šuklje) 258

Iz povijesti jezika.

Nešto o historiji jezika u vivodinskoj općini (R. Strohal) . 259

Iz školske prakse.

Kako ćemo ocjenjivati učenike po novom zakonu o srednjim školama (G. Kranjčević) 93

Tjelesni odgoj.

Rumunjska (Dr. Bučar) 90
Bugarska (Dr. Bučar) 94

Književne bilješke.

Lhomond Charles François (Dr. Kantoci) 87
Nemčić i Grillparzer (Vl. Dukat)) 88

Različne vijesti.

Srednje škole u Potkarpatskoj Rusiji (Dr. B.) 261
Slovački memorandum Spolku profesorov Slovakov (Dr. B.) 263
Katedra za povijest grada Stockholma (Dr. B.) 264
Glavna skupština Društva hrv. srednjoškolskih profesora . 188

RASPRAVE I ČLANCI.

Zagrebačko školovanje Pavla Solarića.

Prof. Fr. Fancev, Zagreb.

Među onima što su s Pavlom Solarićem (rod. 1779. u Pisanici kraj Bjelovara, umro 1821. u Mlecima) izmjenjivali pisma[1] najznatniji od svih bez sumnje je bio direktor srpskih narodnih škola u Bačkoj Gavrilo Bajčević; njemu je Solarić, koliko se iz ostataka sačuvane njihove korespondencije može zaključivati, pisao ne samo najčešće već i najtoplije i najiskrenije. Samo Bajčevića Solarić je u svojim pismima oslovljavao riječju »druže« popraćujući je redovno još i sa »dražajšij«, »milyj«, »preljubeznyj«, »serdečnyj«, »vseljubeznyj« i t. d. To toplo drugarsko odnošenje u njihovoj korespondenciji nije se osnivalo možebiti na nekoj konvencionalnoj srdačnosti, riječ »drug« tu nije bio ni sinonim za »prijan«, kako oslovljava svog korespondenta Tošu Zaharića (— korespondenta Mišu Pavlovića oslovljava kao rođaka —), ili »prijatelj« uopće, a opet Solarić, kolikogod je u drugom deceniju 19. stoljeća živo želio da u Dalmaciji ili u Hrvatskoj do Save dobije sličan položaj kakav je u Bačkoj imao Bajčević, željenog »direktorata« nad srpskim narodnim školama nikad nije postigao, prema čemu Bajčeviću nije postao drugom ni po službenoj karijeri.

Drugarsko odnošenje Solarićevo k Bajčeviću i obrnuto vuče svoje postanje upravo iz školskih vremena, kako se to sasvim jasno očituje iz Solarićeva pisma od 19. VII. 1814. gdje je Solarić svoga »vseljubeznoga druga« Bajčevića[2] nazvao i svojim »bivšim součenikom« t. j. svojim bivšim školskim drugom.

To, da su Solarić i Bajčević bili upravo školski drugovi, potrebno je bilo prije svega utvrditi zbog toga, kako ne bi moglo biti sumnje o tome, da je »D. Paulus Szolarich« učenik zagrebačke »Akademije nauka« (»Regiae Academiae Zagrabiensis«)[3] istovetan sa srpskim piscem Pavlom Solarićem. Na-

[1] Solarićeva pisma štampana su u Letopisima Matice Srpske svez. 1, 4—10, 24 i 25.

[2] Isp. Сербске Лѣтописи č. 6, str. 200.

[3] Ova visoka škola u historiji našega školstva naziva se »Kr. akademija znanosti« (isp. članak Vj. Klaića u »Hrv. Kolo«, knj. VII. str. 1—33); samom Solariću u njegovu literarnom prvijencu „Ново гражданско землеописание". Zagreb je pored ostaloga i stolica »jedne akademije nauka i jedne vrhovne gimnazije« (str. 445).

ime u dvije školske godine od pet, što se pomenuti »D. Paulus Szolarich« školovao u Zagrebu, nalazio se među njegovim školskim drugovima i učenik »D. Gabriel Bajcsevich« odnosno i »D. Gabriel Baichevich«.

Da se Solarić za svojih »stranstvovanja« odnosno već za prvih bavljenja van rodnoga mjesta zadržavao neko vrijeme i u Zagrebu, bilo je i dosad poznato. Taj inače pobliže sasvim neodređeni događaj u Solarićevu životu utvrdio je prof. Nikola Andrić[4] u svojoj iscrpnoj studiji »Život i književni rad Pavla Solarića« na osnovu stihova jedne pjesme, kojom Solarić svom trsćanskom dobrotvoru Dragu Teodoroviću objašnjava pravu genezu svog postojanog »stranstvovanja«. Pjesma je ispjevana upravo g. 1808. kad je Solarić, kako se to iz drugih pjesama mnogo određenije zna, bio nakanio da se odazove pozivu svoga duhovnog učitelja Dositeja Obradovića i pođe u Srbiju.

Geneza njegova »stranstvovanja« o kojem se u toj pjesmi[5] govori, sadržana je upravo u stihovima

... Grebenska m' e otuđila radi svoje suše,
Bistra Sava raspalila žeđu moje duše.

I valjda kad je tražio okrepe svojoj duši protiv »Grebenske« suše

Prvo město stranstvovanja blažili Križovci,
jazvili me pet godina, treće su Karlovci,
Dunav nije napojio, nije Fruška smela
ni za Zagreb paki sreća nije me pripela ...

Težište cijele pjesme leži, držim, u stihu:

Bistra Sava raspalila žeđu moje duše

i samo ga zbog toga

Nisu mogli udržati dvoestruki věnci
Pisaničke i Venetske ljubve mi prvenci

da se smiri i ne »stranstvuje« više!

Na bistroj Savi, znači u zagrebačkim školama, raspalilo se u njegovoj duši žeđanje sveđ za novim znanjem, i zato ga nikada »Sreća« nije mogla privezati ni za Zagreb, kad mu ni on nije mogao da pruža onaj napitak koji bi njegovu žeđu za znanjem mogao ugasiti. Osim toga još iz mladih dana svega ga je obuzimala »slatka želja« za morem i Primorjem. Slasti Primorja, što ih njegov duh do 1808. okusio bio, tolike su, da bi u Trstu rad i vjekovao naročito pod okriljem dobrotvora kojemu bi vrsnika »među Srblji« uzalud tražio, ali on mora da ide, jer Mati — Srbija zove:

[4] Isp. Rad Jugoslav. Akad., knj. 150. str. 109.

[5] Isp. Serbskij lětopis (Let. Mat. Srp.), čast. 36, str. 32—36.

Sinovi smo, Mati zove, ljupke su nje reči,
pridigla se da dom stroi, kog' boli da lěči.

Pa ipak

»Primorje, sladka željo od moi' dnej juni

zatomilo je glas Matere i Solarić »Primorja« do smrti nije ostavio.

A sada vratimo se k vezama što ih je Solarić za svoga školovanja imao sa Zagrebom.

U Zagrebu njegovo se školovanje počinje već školske godine 1793./1794. s prvim gramatičkim razredom.

U rubrikama rukopisnih izvještaja »Calculus studiosorum I. grammaticae classi in Archigymnasio regio Zagrabiensi operam navantium anno 1793./94.«, iz kojih doznajemo, da je tada bio »annorum 14«, »Graeci ritus non Unitorum«, »Militaris ex Confinio Crisensi« odnosno »Militaris ex Piszanicza Croata«, da ga je izdržavala mati Ana, da je bio odličan (»eminens«) đak, ima i rubrika »Calculus anni praeteriti« s ocjenom prvoga reda (»Classis 1^mae«); što znači, da je Solarić prije stupanja u zagrebačku gimnaziju bio prošao uobičajenu osnovnu nastavu; to je moglo biti škol. god. 1791./2. i 1792./3. možebiti baš na gradskoj školi (»urbana schola«) u Križevcima i odatle u njegovu »stranstvovanju« veza s Križevcima.

Prema štampanom »Ordo cholarum humanitatis et grammaticarum Archigymnasii regii Zagrabiensis ...« za god. 1794. Solarić je to svoje zagrebačko prvo školovanje završio ocijenjen kao drugi po redu od 75 učenika, što ih je prvi gramatički razred te godine imao.

Dalje, Solarićevo petogodišnje bavljenje u Srijemskim Karlovcima ide prema tome u škol. god. 1794./5. do 1798./9; svršivši tu krajem škol. godine 1798./9. retoriku (»terminata II.da humanitatis classe«) Solarić se pismom od 13. X. 1799. iz Bjelovara obratio mitropolitu Stratimiroviću[6] za pomoć, da bi mogao nastaviti »literarum studia«, jer, kako se ispričava u pismu, nema volje ni za ženidbu a ni za svećeničko zvanje. Nego valjada i ne dočekavši, bar kod kuće ne, mitropolitova odgovora on je sad po drugi put obratio svoje poglede prema Zagrebu pa da u njem početkom škol. godine 1799./1800. započne a krajem škol. godine 1802./1803. svrši svoj visokoškolski studij. Izdržavan od majke i tutora svoga, severinskoga pretoprezvitera Jovana Nikšića, na početku škol. g. 1799./1800. Solarić se u Zagrebu našao kao »Philosophiae in primum annum auditor«.

[6] Ивић А.: Архивска грађа о српским књижевницима ... (isp. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, II. одељ., 2 књига, str. 120—121).

*

Došavši u Zagreb Solarić se ovaj put među svojim akademijskim drugovima nije odmah i potpuno snašao pa valjda samo zbog toga u prvom semestru svog drugog zagrebačkog školovanja nije se u svim predmetima popeo među najbolje t. j. odlične (»eminentes«) učenike među kojima će se nalaziti kasnije gotovo do kraja svojih zagrebačkih studija. U predmetu »Ex historia gramatica Hungariae«, koju je predavao profesor Matija Kirinić, on se po ocjeni našao čak »in secunda classe«[7] doduše kao drugi između 53 jednako ocijenjena učenika, ali pred njim su se nalazila još i 32 učenika ocijenjena »in prima classe« i 5 »eminentes«. Međutim u predmetu, u koji će od česti ići njegova kasnija književno-filosofska djelatnost, on je već u svom prvom zagrebačkom semestru »odlikaš«: »Ex logica et historia philosophica«, on je deveti između 16 »eminentes« odnosno deveti po redu i između 98 učenika filozofije prvoga tečaja uopće.

U drugom semestru iste školske godine Solarić je »eminens« iz oba predmeta: Ex historia sacra et litteraria Hungariae nec non Imperatorum Romanorum« on je između 11 odlikaša deseti a »Ex algebra et geometria« od 14 odlikaša p r v i.

Na kraju školske godine, ili upravo 24. VIII. 1800., on se s petoricom drugova podvrgao iz algebre i javnom tentamenu. O tome ima sačuvan i štampan »Tentamen publicum ex Mathesi pura et adplicata quod in Regia Academia Zagrabiensi e praelectionibus Francisci Klohammer ... Anno 1800 die 24 mensis Augusti ... subiverunt:

R. D. Matthievich Michael e Sem. cler. Zagrab.
D. Susich Georgius Conv. Reg. Alum.
D. Szolarich Paulus
D. Kukovich Joannes Conv. Reg. Alum.
D. Gvozdanovich Petrus e Sem. graec. relig. cath.
D. Mravinec Paulus.

Philosophiae primum in annum auditores«.
Štampan je »Zagrabiae, Typis Novoszelianis«.

U školskoj godini 1800./1801. Pavel Solarić je student filozofije druge godine. Za tu godinu štampana »Classificatio studiosorum in Regia Academia Zagrabiensi ...« izvješćuje nas, da je Solarić u prvom semestru bio ocijenjen:: »Ex physica« kao četvrti od 8 a »Ex Architectura civili et Hydrotechnia« također kao četvrti od 7 »eminentes« odnosno odlikaša.

U ljetnom semestru položaj se Solarića kao odličnog đaka još nešto poboljšao: »Ex Metaphysica« on je opet četvrti između

[7] Iako ta ocjena prevedena na hrvatski znači »drugi red«, opet je tada bila sasvim pozitivna nota.

desetorice odlikaša, »Ex Philosophia morali« peti od devetorice ali »Ex Physica« drugi a »Ex Re Rustica« treći od osmorice odlikaša.

Među drugovima Solarićevim u ovoj školskoj godini, kojih je u zimskom semestru bilo 77 a u ljetnom 70, nalazio se i Gavro Bajčević, također odličan đak iz svih predmeta u obadva semestra. S Bajčevićem i drugom Jurjem Žužićem, pitomcem kraljevskog konvikta, u zimskom se semestru naš Solarić ponovo podvrgao javnom tentamenu »Ex Physica« i »Ex Architectura civili et Hydrotechnia«. Da li i o tome postoje štampani izvještaji, nijesam mogao utvrditi.

Time je Solarić u zagrebačkoj »Akademiji nauka« završio filozofske studije, koje su trajale tada dvije naučne godine, dok su u ranijem Isusovačkom kolegiju kao i na sveučilištima trajale redovno tri godine, zbog čega su se i zvale »triennium philosoplicum«.

Dok je Solarić, kako sam spomenuo, na početku svog filozofskog studija bio, izdržavan »od svojih« (u rubrici rukopisnih kataloga »vivendi subsidia« kaže se to riječima »habet a suis«, »a tutore«, »victum solvit«) već u drugoj godini on se od česti se počeo izdržavati i poučavanjem (»victum habet conditionalem«).

Iako je Solarić u pomenutom pismu mitropolitu na kraju »humaniora« izjavio da nema volje za svećeničko zvanje, opet u rubriku učeničkih kataloga »Inclinat ad statum« gotovo svi profesori stavljali su odgovor: ad statum ecclesiasticum«, a samo na početku filozofskog studija, kao da se privoljavao i »ad militarem« bar tako je u svojem katalogu zabilježio profesor logike i historije filozofije. Međutim Solarić će kao i drug mu Bajčević, koji je izjavljivao naklonost za vojničko zvanje, na istoj zagrebačkoj »Akademiji nauka« nastaviti pravne studije, koje su, baš kao i filozofske studije, trajale tada dvije školske godine.

Školske godine 1801./1802. Solarić i Bajčević su pravnici prve godine (Juris in primum annum auditores), škol. godine 1802./1803. gubi se Bajčeviću trag u Zagrebu, dok je Solarić pravnik druge godine. Broj »jurataša« daleko zaostaje za brojem filozofa; u prvoj godini pravnoga studija Solarić je imao 29, a u drugoj još samo 18 školskih drugova. I pri ovako prorijeđenim redovima akademijskih učenika Solarić će se kao i drug mu Bajčević nalaziti ili među »odlikašima«, odnosno, kad je broj odlikaša vrlo malen ili ih i uopće nema, tada se on javlja među najboljim »prvoredašima«.

U pravnom studiju prve godine Solarić je ocijenjen: u prvom semestru »Ex Historia universali« i »Ex Jure naturali« kao drugi »in prima classe« (»eminentes« bila su 4 odnosno 5,

»in prima classe« 18 odnosno 17, in secunda classe 7) ; u drugom semestru »Ex Historia civili Europae« on je četvrti od 4 »eminentes«, drugi od 14 »in prima clase« »Ex Jure publico universali et gentium«; u ovom predmetu nalazio se Bajčević među 6 »eminentes«.

Kao pravnik druge godine Solarić je po ocjeni u prvom semestru na šestom mjestu »in prima classe« »E politia et scientia politico-commerciali« (2 eminentes, 11 »in prima classe«, 5 »in secunda classe«), na trećem mjestu između 6 eminentes »Ex Historia juris Hungarici privati ipsoque jure Hungarico civili« (8 ih je bilo i»n prima classe«, 4 »in secunda classe«); u drugom semestru »Ex Scientia rei aerariae« on je prvi »in prima classe« (1 eminens, 13 »in prima classe«, 4 »in secunda classe«), »Ex Stylo curiali« treći od 15 »in prima classe« (3 su bila »in secunda classe«), prvi od 7 eminentes »Ex Jure Hungarico civili« (11 »in prima classe«), peti od 8 »eminentes«, »Ex jure criminali« (10 »in prima classe«).

Za svog akademijskog školovanja, Solarić je bio učenik ovih profesora: u filozofskom studiju dra Matije Kirinića iz historijskih, dra Andrije Minkovića iz filozofskih (logike, metafizike i historije filozofije), dra Jurja Šugha iz fizičkih (teorijske i eksperimentalne fizike, geometrije, mehanike i »rei rusticae«) i dra Franja Klohammera iz matematičkih disciplina (matematike, arhitekture i hidrotehnike) a u pravnom studiju iz opće historije i historije staleža (»Historiae universalis et statuum«) prof Mihajla Štivalića, iz javnog prirodnog prava općeg i međunarodnog (»Juris naturae publici universalis et gentium«) prof. Pavla Markovića, iz historije domaćeg prava kao i domaćeg građanskog i kriminalnog prava (»Historiae juris patrii ipsiusque juris patrii tam civilis quam criminalis«) prof Mirka »Imbriha« Domina a iz političkih nauka i kurijalnoga stila (»Scientiarum politicarum & styli curialis«) prof. Frana Lehnau. Od njih Kirinić, Klohammer i Minković bili su i katolički svećenici.

Među Solarićevim školskim drugovima bilo je vrlo malo Srba; uz već pomenutoga Novosađanina Gavrila Bajčevića g. 1800. tu je bio još i »D. Joannes Bellich, annorum 15, Graeci ritus non Unitorum, Croata[8] Zagrabiensis«, čiji je otac Đorđe

[8] U učeničkim katalozima profesori su riječju »Croata« rjeđe označivali teritorijalnu pripadnost (kao na pr. i riječima: Carniolus, Dalmata, Hungarus, Insulanus = Međumorac, Liburnus = Primorac, Militaris = Krajišnik, Slavonita = Slavonac, Styrus i t. d.) a češće narodnost (»gens seu natio«); prema tome uz oznake kao Croata Zagrabiensis, Croata Varasdinensis, Croata Ivanichensis, Croata Szamoborensis i t. d. ima pojednako i Croata Chaktornensis, Croata Eszekinensis, Croata Insulanus, Croata Militaris, Croata Oriovaczensis, Croata

bio zagrebački trgovac; dalje ovamo ide i Maksim Popović Bačvanin, sin Kuzme paroha u Kuli, koji je god. 1801.—1803. učio u Zagrebu drugi tečaj filozofije i oba tečaja prava.

Od srpskih pisaca prve četvrti 19 stoljeća Solarić se broji među naučenije. »Kao što njegova dela svedoče, kaže Stojan Novaković[9], on je bez sumnje pripadao među naučenije ljude svojega vremena u našem narodu, i znanja su njegova bila opširna«. Samo istina je i to, da u nauci dalje od diletantstva nije dotjerao, ali ne za to što tobože kao autodidakt[10] za dublju naučnu djelatnost ne bi bio imao pravoga temelja već zbog toga što su mu uzorom[11] bili valjda naučenjaci kakav je bio hrvatski franjevac o. Petar Katančić, koji je na zagrebačkoj arhigimnaziji djelovao samo od 1789. do 1795. ali čiji je utjecaj i pored kritičkog Josipa Mikocija mogao u duhu ondašnje zagrebačke nauke i dalje opstojati.

I meni je drago što ovaj svoj članić mogu da završim konstatacijom, da »Regia Academia Zagrabiensis« može da bude ponosna što je Pavla Solarića poslala u život i u svijet toliko spremna te je, ostavivši 1803. Zagreb, već 1804. izdavao opsežna popularno-naučna djela po kojima je odmah ušao u prve redove najuglednijih srpskih pisaca. A akademijskim profesorima još i danas može da služi na čast, što su školsku spremu svojih učenika, bez obzira na rod, stalež i vjeru, ocjenjivali s najvećom objektivnošću samo po faktičnoj vrijednosti. Talenat Pavla Solarića u Zagrebu[12] je bio i priznat i nagrađivan već g. 1800.—03.

Poseganus, Croata Syhilburgensis, Croata Tovarnikensis, Croata Veroczensis, Croata natus Vinkovczi a osim toga i »Croata natus in comitatu Simegiensis«, »Croata ex comitatu Batsiensi«. Zbog toga su sinovi njemačkih roditelja rođeni u Zagrebu označivani kao »Germanus Zagrabiensis« ili »Germanus natus Zagrabiae«. Solarić, koji je zavođen u kataloge kao Militaris, Croata Militaris, Croata orientalis (najčešće), jedan put je nazvan i »Illyrus ex oppido Belovarini Reg(iminis) S. Georgii oriundus«; inače ime ilirsko nije ni jedan put upotrebljeno.

[9] Isp. Историја српске књижевности, 2. izd., str. 202.

[10] V. Jagić u svojoj „Историа слав. филологіи“ (str. 352) kaže za Solarića, da je bio „полнѣйшій автодидактъ“.

[11] Isp. N. Andrić, o. c., str. 176—177.

[12] Učeni autor g. 1810. štampane knjižice Сало лебелога ера i veliki poštovalac Pavla Solarića »dike i milote serbske«, Sava Mrkalj bio je također učenikom zagrebačke arhigimnazije i akademije nauka.

Dok iz štampanoga »Ordo scholarum humanitatis et grammaticarum Archigymnasii regii Zagrabiensis...« za god. 1804. izlazi jasno, da je tu u razred »Auditorum humanitatis anni I« stupio tek na početku drugog semestra škol. godine 1803/1804. (taj podatak sadrži rubrika »Semestri II accesserunt«), rukom pisani »Catalogus auditorum

primae humanitatis semestris 2-di 1804« daje mu odličnu ocjenu (»eminens«) i za prvi semestar u rubrici »Classis in Litteris Semestris I«, a bez navoda gdje ju je dobio, t. j. da li na kojoj drugoj gimnaziji ili i na prijamnom ispitu koji bi bio položio da uopće uzmogne biti primljen u školu.

Pomenuti rukom pisani »Catalogus« u prve četiri rubrike izvješćuje nas, da je Sava stupajući u zagrebačku arhigimnaziju »annorum 22, religionis Graeci ritus non Unitorum«, »Croata e pago Ztenichak in 1-o Banali Reg(imine)«, otac mu je bio »Petrus plebeus in Ztenichak degens«, izdržavao se instrukcijama (»Media vivendi habet« »ex conditionibus«). U drugom semestru bio je »eminens« »in Litteris«, »in Moribus« a i u semestralnoj ocjeni »ex studiis« također »eminens«.

U štampanom »Ordo« on je između 14 odličnih od svega 45 učenika toga razreda bio drugi po redu.

Profesorom mu je bio poznati hrvatsko-kajkavski pisac Tomo Mikloušić.

Kako je došlo do toga te je Mrkalj drugi razred »humanitatis«, t. j. retoriku, preskočio i škol. godine 1804/1805 počeo odmah polaziti filosofske studije, objašnjenje tome ne daju ni rukopisni kao ni štampani izvještaji kralj. zagrebačke akademije.

Mrkalj je i kao slušač filozofije u obje školske godine bio odličan đak. U prvom semestru škol. god. 1804/5 iz logike i historije filozofije od 19 »eminentes« on je četvrti po redu, iz pragmatičke ugarske historije sedmi od 16 »eminentes«, u drugome semestru iz matematike prvi od 14 »eminentes«, iz crkvene i književne historije Ugarske, historije rimskih careva i austrijske vladalačke kuće sedmi od 15 »eminentes«. U filozofskom studiju druge godine (škol. god. 1805/6) opet je prvi od 15 »eminentes« iz arhitekture i hidrotehnike, peti od 12 »eminentes« iz fizike, u drugom semestru iz metafizike i »ex re rustica« četvrti od 12 odnosno 13 »eminentes«, a posljednji od 14 »eminentss« iz fizike.

Kako nas štampani izvještaji za god. 1805. i 1806. »Classificatio studiosorum ...« izvještavaju, »tentamen publicum« pravio je Sava iz logike i historije filozofije i iz matematike u prvoj godini filozofskog studija, a iz arhitekture i hidrotehnike i iz metafizike u drugoj godini. Za ovu posljednju prigodu postoji štampani »Tentamen publicum ex metaphysica et philosophia morali quod in Regia Academia zagrabiensi ex praelectionibus Andreae Minkovich ... sub finem anni scholastici MDCCCVI die 10 Augusti subiverunt: R. D. Schrott Josephus Cle. Dioec. zag., D. Purckhardhoffer Benedictus Conv. Reg. Alum., D. Vrabecz Joannes Conv. R. Alum., D. Baztassich Elias e sem. Graeci R. Cath., D. Merkayl Sabbas philosophi absoluti«. (štamp. Zagrabiae, Typis Novoszelianis).

U filozofiji imao je prvé godine 102, druge 96 školskih drugova; među njima u oba tečaja bio je i poznati hrvatski pisac i gramatičar pop Šime Starčević.

Povijest realnih gimnazija u Zagrebu.

Prigodom 75-godišnjice osnutka zagrebačke realke.

Dr. Rudolf Horvat, Zagreb.

Zagreb je prvu svoju gimnaziju dobio g. 1607., dakle prije 322 godine. Naprotiv je realka zagrebačka čedo novijega doba. Ona je 247 godina mlađa od gimnazije. Evo, kako je uopće postala!

Gradsko je zastupstvo zagrebačko zaključilo 7. rujna 1852., da će na svoj trošak podići u Zagrebu malu realku. U tu svrhu priredit će gradsko poglavarstvo potrebite prostorije, nabavit će nužna učila i namjestit će dva realna učitelja. Ovaj zaključak ode na potvrdu c. kr. hrvatskomu namjesništvu, t. j. zemaljskoj vladi, kojoj je tada na čelu bio ban Josip barun Jelačić. Čim je vlada odobrila spomenuti zaključak, raspiše gradsko poglavarstvo natječaj za 2 učiteljska mjesta. Svaki će učitelj dobivati godimice 600 forinti redovite plaće i 100 forinti stanarine. Raspis natječaja ostade bez ikakvog uspjeha, jer sposobni ljudi još nijesu imali povjerenja u opstanak realke.

Daljnu brigu za osnutak realke preuzeo je dr. Stjepan Ilijašević, poznati ilirski pjesnik. Jelačić je naime Ilijaševića godine 1852. imenovao nadzornikom i savjetnikom za pučke škole kod c. kr. zemaljske vlade. Tadašnje su realke imale samo 6 razreda. Ako dakle Zagreb hoće dobiti nižu (malu) realku, mora otvoriti 3 razreda; za ovakav su zavod nužni: ravnatelj, vjeroučitelj i barem 3 realna učitelja. Uz to treba za realku posebnu risaonicu i nekoliko kabineta: kemijski, fizikalni, prirodopisni i geografski. Prema tomu stajat će mala realka odmah na početku života svoga dosta novaca. Pošto je pak zagrebačko poglavarstvo obećala plaćati samo 1400 forinti za 2 realna učitelja i doprinašati trošak za školsku zgradu, morao je Ilijašević potražiti druga vrela, iz kojih će se podmirivati ostali trošak. Nešto će svakako žrtvovati c. kr. zemaljska vlada. No glavni izvor dohotka za uzdržavanje zagrebačke realke našao je Ilijašević u t. zv. komercijalnoj ili trgovačkoj zakladi.

Hrvatska je od 7. srpnja 1767. do 16. kolovoza 1779. imala t. zv. »kr. namjesničko vijeće«, koje se brinulo za sve vojničke, upravne, sudbene, financijalne, školske i gospodarske poslove. U ono doba mnogo se radilo oko povećanja narodnoga blagostanja u Hrvatskoj. Osobito je kraljica Marija Terezija podupirala trgovinu. Zato je hrvatsko namjesničko vijeće odlučilo, da će osnovati zakladu za podizanje trgovine. U ovu zakladu ulagalo je vijeće kroz 5 godina po 10.000 forinti, a onda opet

kroz dalnjih 5 godina po 6666 forinti. Još je ovoj »komercijalnoj zakladi« pridana svota od 3572 for., koja se dobila time, što su u ono doba bile ukinute neke zemaljske službe. Tako je evo nastala »komercijalna zaklada«, koja se onda kroz dugi niz godina povećala sama od sebe (t. j. kamatama od kamata), te je godine 1852. iznosila blizu pola milijuna forinti.

Proučivši dobro ovo pitanje, upravio je Ilijašević 27. prosinca 1853. na c. kr. zemajsku vladu podnesak, u kome predlaže, neka bi se iz komercijalne zaklade podmirivali troškovi male realke zagrebačke. Ovaj svoj prijedlog obrazlaže Ilijašević u glavnom ovako: »Realka smjera na obrtnost i trgovinu. Ako ne budemo imali izobraženih obrtnika i trgovaca, ne će nam procvjetati niti obrtnost niti trgovina, a gotovo uzalud bit će nam također ceste, ako na nje prospemo tisuće napomenute zaklade«.

Ban Jelačić pristade odmah uz Ilijaševićev prijedlog, jer je i onako svakom zgodom podupirao hrvatsko školstvo. Već 31. prosinca 1853. pozove ban tadašnje hrvatsko zemaljsko računovodstvo, neka vladi podnese iskaz o stanju »komercijalne zaklade«, pa i o stanju drugih zemaljskih zaklada, iz kojih bi se mogli pokriti troškovi za uzdržavanje male realke zagrebačke. Zemaljsko računovodstvo izvijesti vladi, da je glavnica hrvatske »komercijalne zaklade« god. 1849. brojila 460.414 forinti, što daje godišnji prihod u iznosu od 20.153 for. 70 novčića. Ovim dakle prihodom može se uzdržavati ne samo mala realka, nego i više tehničke škole; komercijalna pak zaklada po svojoj svrsi ima upravo i služiti uzdržavanju takovih škola. Istomu cilju mogla bi se primijeniti i »sirotinjska zaklada«, koja je koncem godine 1850. nosila godišnji prihod u iznosu od 9733 for. Izvješće dodaje: »Ako bi se potrepštine za uzdržavanje zagrebačke realke mogle pokriti bez pomoći sirotinjske zaklade, mogla bi se ova djelomice upotrijebiti za podjeljivanje štipendija, i to tim većma, što je već blage uspomene carica Marija Terezija iz ove zaklade dopitala godišnji prinos od 1661 for stare bečke vrednote kr. zagrebačkom plemićkom konviktu za uzgajanje petorice učenika, pa je time na neki način blagoizvoljela ovoj zakladi naznačiti svrhu«.

Zauzimanjem bana Jelačića dođe god. 1854. iz Beča od c. kr. ministarstva za bogoštovlje i nastavu dozvola, da se u Zagrebu »provizorno« otvori mala realka. Za ovu realku dat će zagrebačko poglavarstvo stan i pokućstvo, te godišnji prinos od 1400 forinti konvencijonalnoga novca, t. j. 1470 forinti austrijske vrijednosti. Sav ostali trošak podmirivat će se prihodom »komercijalne zaklade«.

Prvi razred male realke zagrebačke otvorio se 20. studenoga 1854. Toga dana služila se sv. misa u crkvi sv. Katarine.

Odavle krene povorka u zgradu grko-katoličkoga sjemeništa, gdje bijaše privremeno smješten prvi razred realke. U ime c. kr. vlade došao je na tu skromnu svečanost nadzornik dr. Ilijašević, a u ime grada Zagreba načelnik Kamauf, te gradski zastupnici: Bošnjaković, Koller i Pogorelec. Uz mladež bijahu dakako prisutni prvi realni učitelji: Josip Torbar, Petar Zoričić, I. Sojka i Dragutin Stark. Prisutan bijaše također Josip P r e m r u, ravnatelj zagrebačke gimnazije, jer je vlada njemu povjerila privremeno ravnanje novoga zavoda. Josip Torbar izrekao je kratak prigodan govor, na što je mladež zapjevala kraljevku, te se gosti udaljiše iz zgrade. Kako je škola otvorena istom 20. studenoga, upisalo se u prvi razred realke jedva 17 učenika, od kojih je 14 ostalo do konca školske godine.

Jelačić je odmah prigodom otvorenja realke zagrebačke odredio, da će se svi predmeti predavati na h r v a t s k o m jeziku. Ban se uopće mnogo brinuo, da hrvatske srednje škole dobiju potrebne knjige na narodnom jeziku. Ali već početkom god. 1855. dođe iz Beča nalog, da se u realci mora nastavni hrvatski jezik izmijeniti n j e m a č k i m jezikom. Dakako da to nije bilo pravo učiteljima niti iz rodoljubnih niti iz pedagoških razloga. Svatko će lako sebi predstaviti, koliko suvišna su vremena potrošili đaci, koji ne poznavahu njemačkog jezika! Kolike li muke i napora, dok je mladež naučila lekcije na tuđem jeziku! Pa kako je samo radi ove germanizacije zapinjao napredak mladeži! Nije dakle ni čudo, da su ovoj odredbi prigovarali mladi profesori zagrebačke realke. No tada je u Hrvatskoj bilo puno uhoda, što ih je uzdržavalo apsolutističko ministarstvo iz Beča. Naskoro ode u Beč denuncijacija, da je profesor Zoričić neprijatelj njemačkoga školskog obrazovanja. Mjeseca siječnja 1855. dobije ravnatelj Premru nalog, neka bezodvlačno podnese izvješće o vladanju Petra Zoričića prema njemačkom školskom obrazovanju. Ravnatelj je izvijestio, da nije niti kod Zoričića niti kod ostalih profesora opazio neprijateljskoga duha protiv njemačkog jezika.

Početkom mjeseca listopada god. 1855. otvoren je drugi razred realke zagrebačke, koji je brojio 16 učenika, dok se u prvi razred realke upisaše 44 učenika. Pošto više nije bilo dovoljno prostora u grko-katoličkom sjemeništu, preselila se realka u školsku zgradu kod »Popovog tornja« na Vrazovu šetalištu. Ovdje se u listopadu god. 1856. otvorio treći razred, čime je mala realka bila potpuna. Sada se ban Jelačić i nadzornik Ilijašević upru, da ukinu provizoran značaj toga zavoda, — koji tada još nije bio samostalan, nego spojen s pučkom školom, — pa da realku učine državnim zavodom. Njihovo nastojanje uspije, te kralj Franjo Josip I. svojim rješenjem od 15. listopada 1856. naloži, neka se ovaj gradski zavod pretvori u »c. kr.

zemaljsku malu realku«. Zagreb će i nadalje doprinositi ono, na što se obvezao god. 1852., t. j. nabavu pokućstva, uzdržavanje zgrade i godišnji prinos od 1470 for. za plaćanje dvojice učitelja. Sav drugi trošak ima se namaknuti iz prihoda hrvatske »komercijalne zaklade«; u koliko pak ne bi ova zaklada dotjecala, neka se u pomoć uzme »naukovna zaklada«. O tom kraljevskom rješenju obavijestilo je »c. kr. hrvatsko-slavonsko namjesništvo« dopisom od 4. studenoga 1856. broj 20.453 ravnateljstvo male realke u Zagrebu. Prvim ravnateljem samostalne realke zagrebačke bude god. 1857. imenovan Franjo pl. Sladović.

Čim je grad Zagreb imao nižu realku, opazila se u narodu hrvatskom težnja, da se novomu zavodu pridaju još 3 gornja razreda. U sjednici gradskoga zastupstva zagrebačkoga 11. kolovoza 1858. predloži gradski zastupnik Ferdo Šnap, neka se mala realka raširi u veliku. Ovaj prijedlog bude jednoglasno prihvaćen, te Šnap odvede u Beč k ministarstvu bogoštovlja i nastave deputaciju gradskih zastupnika.

Pošto u dosadašnjoj zgradi nije bilo dovoljno mjesta za »veliku realku« sa svima nužnim kabinetima, zatražila je vlada, neka se grad pobrine za drugu prikladniju zgradu. Bez oklijevanja odazove se gradsko poglavarstvo ovomu pozivu, te godine 1858. najmi, a godine 1859. i kupi (za 42.000 forinti) na Strossmayerovu šetalištu kuću, u kojoj se danas nalaze kr. banski stol i meteorološka postaja. U ovu zgradu, koja je sagrađena god. 1854., bude 1. listopada 1858. smještena zagrebačka realka, da se uzmogne od »male« razviti u »veliku«. Mjesto Sladovića postade ravnateljem zagrebačke realke rodoljubni svećenik Josip Torbar, koji je inače bio ispitan profesor za prirodne nauke.

Ipak se ova stvar nije riješila već god. 1858., kako je to očekivalo i tražilo javno mnijenje u Hrvatskoj. Iz Beča naime dođe poruka, da će u tu svrhu grad Zagreb morati davati veći godišnji prinos, nego li dosada daje. Pregovori o tomu vode se između ministarstva i grada Zagreba duže vremena. Međutim se približavala jesen god. 1859., a s njom i početak slijedeće školske godine. Zato gradsko zastupstvo u svojoj sjednici od 11. srpnja 1859. zaključi, neka se na trošak grada nabavi potrebito školsko pokućstvo, da se četvrti razred realke uzmogne otvoriti, čim stigne dozvola od ministarstva. Za ovu se stvar ozbiljno zauzeo također novi ban Ivan grof Coronini. On je na banskoj stolici naslijedio slavnoga Jelačića, koji je umro 20. svibnja 1859. Čim je Coronini 24. rujna 1859. došao u Zagreb, uručilo mu je gradsko zastupstvo predstavku o povišenju realke. I zaista se novi ban zauzeo za ovu stvar. Coronini je izradio, da u Zagreb dođe 30. rujna 1859. žuđena privola c. kr. ministarstva za bogoštovlje i nastavu (broj 15.141) brzojavnim putem. Ovu je privolu hrvatska vlada još istoga dana (30. rujna 1859.) objavila, a sutradan je odmah i otvoren 4. razred »velike realke«.

Prava dozvola, — t. j. rješenje samoga kralja, — uslijedila je istom 18. prosinca 1859. Kralj dozvoljava, da se zagrebačka mala realka povisi na »zemaljsku veliku šestrazrednu realku u Zagrebu«. Uzdržavanje toga zavoda preuzet će — dozvolom c. kr. ministarstva za unutarnje poslove — »komercijalna zaklada«. No zato će grad Zagreb uz brigu oko zgrade pridonositi godimice 2940 forinti, dakle dvaput veću svotu, negoli dosada. U spomenutom kraljevskom rješenju kaže se, da i na »velikoj realci« zagrebačkoj ima ostati njemački jezik kao »nastavni jezik«; ipak se dozvoljava, da profesori kod predavanja i pitanja uz njemački upotrebljavaju također hrvatski jezik.

Čim se godine 1860. počeo lomiti kruti Bachov apsolutizam, odmah hrvatski profesori pomišljaju na to, kako bi u školama njemački jezik zamijenili hrvatskim. Profesorski zbor zagrebačke realke sastade se već 10. ožujka 1860. na sjednicu, te zamoli »c. kr. hrv.-slav. namjesništvo«, neka bi dozvolilo, da se u realku uvede hrvatski jezik kao »nastavni«. Molbu svoju obrazložio je profesorski zbor slabim uspjehom sebi povjerene mladeži, koja nikako ne može svladati poteškoće, spojene s njemačkim nastavnim jezikom. Naskoro se promijenila hrvatska vlada. Mjesto omraženoga tuđinca Coroninija postade 19. lipnja 1860. hrvatskim banom »naše gore list«: podmaršal Josip barun Šokčević. Novi ban uđe 12. srpnja u Zagreb, kamo donese radosnu vijest, da se kraljevom dozvolom ima odmah u škole i urede uvesti hrvatski jezik mjesto njemačkoga. I doista počnu neki profesori zagrebačke realke 1. listopada 1860. predavati na hrvatskom jeziku, te je malo po malo odstranjen njemački nastavni jezik. U srpnju g. 1861. štampano je godišnje školsko izvješće prviput na hrvatskom jeziku. Prijašnji izvještaji (od god. 1855. do 1860.) štampani su u njemačkom jeziku.

Peti razred dobila je zagrebačka realka god. 1860., a šesti razred god. 1861. Tako se evo ispunila jedna narodna želja. Realka bijaše potpuna, ali je na koncu školske godine brojila samo 112 učenika. No vremenom se opet pokazalo, da ona zgrada, koju je grad Zagreb kupio god. 1858., ne odgovara svrsi svojoj. Zato bude realka tečajem šk. godine 1864.-5. privremeno smještena u tadašnju »zemaljsku« zgradu na uglu Ilice i Frankopanske ulice (Ilica broj 39 i Frankopanska ulica broj 1), dok se nije prigradila i preuredila kuća na Strossmayerovom šetalištu. Tada je zagrebačka realka imala na početku školske godine

153, a na svršetku samo 136 učenika, dok se u gimnaziju upisaše 474, a do konca godine ostade 419 učenika. Gradsko je poglavarstvo odredilo, da se »zdanje ovdješnje realke u potpuno dogotovljenom stanju ima gradskoj općini predati do konca mjeseca srpnja god. 1865.« To se i učinilo.

U tako preuređenoj kući ostala je onda velika realka sve do godine 1895. Od godine 1863. do god. 1870. bio je u istoj zgradi također »dvogodišnji pripravni tečaj za učiteljske kandidate nesamostalnih malih realaka«, kakove su onda postojale u nekim krajiškim gradovima, n. pr. u Zemunu, Petrinji i u Karlovcu. Spomenuti je tečaj u svemu osposobio 12 »realnih učitelja«.

Početkom školske godine 1869.-70. dobila je zagrebačka realka još i sedmi razred. Tada su naime po čitavoj monarhiji bile realke uzdignute na 7 razreda, pošto se u 6 godina nije moglo svladati propisano školsko gradivo. Na koncu ove školske godine, t. j. u srpnju god. 1870., prviput se na zagrebačkoj realci polagao ispit zrelosti. Odsada je naglo počeo rasti broj učenika zagrebačke realke. Na jesen god. 1871. upisalo se u prvi razred 90 učenika, te je prviput trebalo otvoriti paralelku. I narednih je godina u realku pridolazilo mnogo đaka. Tako se god. 1872. u prvi razred upisaše 92 učenika, 1873. god. 91 učenik, 1874. god. 80 učenika, a 1875. god. 83 učenika. Radi toga održala se paralelka u prvom razredu, a na jesen god. 1872. otvorena je paralelka i u drugom razredu. Broj svih učenika, koji se upisaše u zagrebačku realku, iznosio je 239 na jesen god. 1871., 288 na jesen god. 1872., 327 na jesen god. 1873., 351 na jesen god. 1874., a 350 učenika na jesen god. 1875. Iza toga padao je broj pridošlih đaka, te se u prvi razred god. 1876. upisalo samo 67 učenika, god. 1877. samo 62, god. 1878. samo 59, a god. 1879. jedva 48 učenika. Uslijed toga ukinuta je god. 1877. paralelka u drugom, a g. 1878. također u prvom razredu. Sustavno je padao i broj đaka na cijeloj realci, koja je imala 324 đaka na jesen god. 1876., 260 na jesen god. 1877., 241 na jesen god. 1878., a samo 201 na jesen god. 1879.

Siloviti ban Levin barun Rauch, koji je forsirao sklapanje nagodbe između Hrvatske i Ugarske, progonio je rodoljubne hrvatske profesore. Tako bude među ostalima god. 1867. od službe otpušten i Josip Torbar, ravnatelj zagrebačke realke. Njega je u ravnateljskoj službi zamijenio profesor Vinko Pacel, koga je god. 1870. naslijedio svećenik dr. Martin Matunci, prijatelj bana Raucha.

Kad je dr. Matunci postao kanonikom kaptola zagrebačkoga, preuzeo je god. 1872. upravu zagrebačke realke profesor Petar Zoričić. Protiv njega ustadoše rodoljubni profesori,

jer je i Zoričić pristajao uz bana Levina Raucha. Radi toga ne htjede nijedan profesor napisati znanstvenu raspravu, bez koje nije moglo izaći izvješće (»program«) u srpnju god. 1873. Mjesto štampanog izvještaja izašla je kasnije ova objava: »Ova je školska godina bila pod upraviteljstvom Petra Zoričića. Učiteljski se je zbor našao uvriježenim, što je Zoričić postao upraviteljem, pošto je bilo boljih i vrijednijih od njega. Stoga su bile neprestane zadjevice, koje bijahu uzrokom, da ni jedan od članova učiteljskoga zbora nije htio napisati raspravu za program. Zato ove godine nije program niti izašao. Hafner, v. r.«

Međutim su Rauchovi »unioniste« (t. j. pristaše unije s Ugarskom) bili hametom potučeni kod izbora za hrvatski sabor god. 1871. i 1872. Kad je 20. rujna 1873. hrvatskim banom bio imenovan Mažuranić, jedan od prvaka Strossmayerove »narodne stranke«, odmah je rodoljubnoga Josipa Torbara uspostavio u časti ravnatelja zagrebačke realke. Torbar je u profesorski zbor unio potrebitu slogu, te je 20. studenoga 1879. proslavljena 25-godišnjica opstanka realke zagrebačke. Kanonik opat Franjo Husar, koji bijaše dijecezanski povjerenik za srednje škole u Zagrebu, služio je pod infulom svečanu misu u crkvi sv. Katarine. Sv. misi prisustvovahu svi realci i njihovi profesori, zatim gradsko poglavarstvo i brojno općinstvo (osobito bivši đaci). Hrvatsku je vladu zastupao odsječni savjetnik Janko Jurković. Poslije svete mise zaputilo se općinstvo u nakićenu dvoranu realke, gdje je ravnatelj Josip Torbar ocrtao glavnije zgode o postanku i razvitku zavoda. Na večer se oveći broj bivših đaka zagrebačke realke sastao u Dollovoj gostioni na Zrinskom trgu. Tu su razgovarali o veselim zgodama, što ih kao đaci proživješe na ovom zavodu. Nadinžinir Eisenhuth predloži, da kao uspomenu saberu između sebe novaca za zakladu, koju je god. 1861. osnovao ravnatelj Torbar, a iz koje se podupiru siromašniji učenici zagrebačke realke. Prijedlog je oduševljeno primljen, te je ova zaklada dobila novih 1305 forinti.

Veliki potres, koji je 9. studenoga 1880. snašao grad Zagreb, znatno je oštetio i zgradu realke na Strossmayerovu šetalištu. Najviše je postradalo južno krilo, gdje su na sve strane popucale stijene, a s istočne strane u drugom katu jedna se stijena posve odijelila od druge. S krova je popadalo mnogo crijepa; popadaše također cigle s dimnjaka i golemi kameniti nastavci. Stradahu i neki kabineti. Tako je risarski kabinet izgubio 53 sadrena modela, koji se polupaše. U prirodopisnom kabinetu polupana su stakla na ormarima, ali preparati ostadoše sačuvani. Zato je obuka na realci prekinuta još istoga dana. Gradsko je poglavarstvo požurilo popravak zgrade tako, da se već 6. prosinca 1880. mogla nastaviti obuka. Školsko pokućstvo i kabineti popravljeni su tečajem narednih praznika (u srpnju i

u kolovozu god. 1881.) Mnogo novih stvari nabavljeno je požrtvovnošću gradskoga poglavarstva i zastupstva.

Na jesen god. 1880. upisalo se u prvi razred zagrebačke realke toliko učenika (81), da je ravnatelj Torbar morao otvoriti prvu paralelku. Isto je morao učiniti na jesen god. 1882., kada se u prvi razred upisaše 83 učenika. Naredne jeseni god. 1883. otvorena je paralelka također u drugom razredu.

Odavna je već trgovačko-obrtnička komora u Zagrebu pokretala ideju, da se u Zagrebu otvori trgovačka škola. Ovu je ideju konačno oživotvorio general Herman Ramberg, koji je od 4. rujna do 1. prosinca 1883. upravljao Hrvatskom i Slavonijom kao kr. komesar. Otpisom hrvatske zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, od 15. listopada 1883. broj 10.545 otvorena je u Zagrebu dvorazredna trgovačka škola. U nju će se primati đaci, koji s uspjehom svrše 4 razreda realke ili gimnazije. Naredbom od 26. listopada 1838. pripojena je ova trgovačka škola realci zagrebačkoj, te je 5. studenoga 1883. svečano otvorena službom božjom. Za uzdržavanje trgovačke škole doprinosit će grad Zagreb godimice 2000 forinti, trgovačko-obrtnička komora 1200 forinti, a ostatak podmirivat će hrvatska zemaljska vlada.

Naskoro se primijetilo, da je zgrada na Strossmayerovu šetalištu pretijesna za realku i za trgovačku školu. Već g. 1885. morala se ravnateljska pisarna iz realke seliti u susjednu privatnu kuću. Na jesen god. 1886. upisalo se u treći razred realke 55 učenika. Trebalo bi otvoriti paralelku, ali nije bilo mjesta. Ova se neprilika povećavala svake godine, jer je neprekidno rastao broj realaca. Ipak je paralelka u trećem razredu otvorena na jesen god. 1887., a u četvrtom razredu na jesen god. 1888. Broj svih đaka iznosio je god. 1883. jedva 199. Narednih godina narastao je broj đaka na 226, na 267, na 295, na 335 i na 344, da na jesen god. 1889. dosegne broj 345.

Ban Dragutin grof Khuen-Hedervary umirovio je god. 1891. ravnatelja Josipa Torbara, koji je na realci zagrebačkoj djelovao od postanka njezina. Torbara je naslijedio Pravomil Krbek, koji je još godine 1886. i 1887. proputovao strane zemlje, da prouči osnove i uređenje tamošnjih realaka. Krbek je rezultate svojih opažanja iznio u djelu »Naše realke«. Odsada se i u Hrvatskoj počelo pisati o nužnim reformama na realci. Ovim se pitanjem osobito bavio dr. Izidor Kršnjavi, tadašnji odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu.

Iza Pravomila Krbeka upravljao je zagrebačkom »kr. velikom realkom i s njom spojenom višom trgovačkom školom« profesor Josip Starè god. 1893. i 1894. U njegovo je doba za-

konom od 19. rujna 1894. i vladinom naredbom od 30. rujna 1894. zagrebačka realka pretvorena u realnu gimnaziju. Počevši od 3. razreda imat će ovaj zavod 2 odjela: realni i realno-gimnazijski. Učenici realnog odjela učit će francuski jezik i deskriptivu, da se spreme za polazak tehnike. Naprotiv će učenici gimnazijskog odjela učiti latinski jezik, da uzmognu poći na sveučilište.

Dok je realka imala samo 7 razreda, imat će realna gimnazija 8 razreda. Istodobno je dvorazredna trgovačka škola pretvorena u trorazrednu, ali ipak ostade pod upravom ravnatelja realne gimnazije. Sada bijaše svakomu jasno, da ovaj povećani zavod ne može ostati u dosadašnjoj zgradi realke na Strossmayerovu šetalištu. I zaista je dr. Kršnjavi našao sredstva, da se na početku Savske ceste podigne nova velika školska zgrada, koja će služiti za 3 zavoda: za realnu gimnaziju, za višu trgovačku školu i za novo osnovanu (donjogradsku) gimnaziju.

Detaljnu osnovu za ovu zgradu izradiše arhitekti Ludwig i Hülsner iz Leipziga. Natječaj za pojedine vrste radnja bio je raspisan za dan 19. kolovoza 1894. Zidarske je radnje dostao zagrebački arhitekt Kuno Waidmann, komu je cijela radnja predana na izvedenje 27. kolovoza 1894. Gradnja je toliko napredovala, da je već 15. listopada 1895. mogao kralj Franjo Josip svečanim načinom otvoriti ove prekrasne dvore srednjoškolske obuke.

Realnu gimnaziju smjestiše u glavno pročelje nove zgrade, koje ima duljinu od 129.8 metara, a širinu (sa zidovima) 11.3 metara. Lijevo (gimnazijsko) krilo dugo je 85.95, a široko 12.0 metara. Isto toliko je dugo i široko sjeverno krilo zgrade, namijenjeno za višu trgovačku školu. Svuda su školske sobe 6.5 metara široke, a 4.2 metra visoke, dok im duljina iznosi 9 do 10 metara. Zgrada ima veliku dvoranu u drugom katu, koja služi za kapelu. Druga dvorana prema dvorištu namijenjena je gimnastici. Cijela izgrađena površina zaprema 4206 četvornih metara. Troškovi gradnje ove — tada u cijeloj Hrvatskoj najljepše — školske zgrade iznosili su 599.339 forinti.

Na jesen god. 1895. preselila se realna gimnazija iz gornjega grada u donji grad, gdje se nalazi još i sada. Tada je ravnateljem realne gimnazije postao profesor Petar Marković. On ostade ravnateljem sve do svoje smrti god. 1900. Pošto je Marković god. 1897. teško obolio, zamjenjivao ga je prof. Josip Starè, koji je realnom gimnazijom upravljao sve do god. 1904. Tada je upravu zavoda preuzeo Gustav Pexidr-Srića, dotadašnji ravnatelj realne gimnazije u Osijeku.

Pexidr je punih 10 godina vodio upravu golemoga zavoda, u kojemu je neprestano rastao broj učenika. Kad ih je već bilo

preko 1300, moralo se pomišljati na diobu zavoda. I zaista je 30. siječnja 1910. »viša trgovačka škola« odijeljena od realne gimnazije, te je dobila posebnoga ravnatelja Otona Bošnjaka. Ova je škola dobila naziv »k r. t r g o v a č k a a k a d e m i j a«, te je od 3 razreda povišena na 4 razreda. Time je realna gimnazija bila oterećena samo na kratko vrijeme. Pošto je naime i nadalje naglo rastao broj đaka, moralo se g. 1912. pomišljati na osnutak druge realne gimnazije u Zagrebu. Realna je gimnazija na jesen god. 1903. brojila 627 učenika, a narednih jeseni porasla je na 658 odnosno na 730, na 781, na 848 i na 900 učenika. Na jesen god. 1909. upisalo se u realnu gimnaziju 1027 učenika, na jesen god. 1910. bilo ih je 1057, a na jesen god. 1911. upisalo se 1118 učenika. Tada je prvi razred brojio 6 odjela, drugi 5, treći 4, četvrti 4, a peti, šesti i sedmi razred po 2 odjela. Zato je hrvatska zemaljska vlada 6. prosinca 1912. odredila, da se realna gimnazija u Zagrebu razdijeli u dvije potpune realne gimnazije. Ravnateljem ove d r u g e realne gimnazije postade Milan Žepić, koji je ravnateljem imenovan 6. prosinca 1912. Dioba realne gimnazije provedena je 1. veljače 1912., te je Žepić na jesen god. 1913. odveo svoj zavod u lijepu novu školsku zgradu na Šalati.

Kad je 28. srpnja 1914. buknuo svjetski rat, zaposjela je vojska veliku školsku zgradu na Šalati. Istodobno je zgrada prve realne gimnazije pretvorena u vojnu bolnicu. Tako su obje realne gimnazije ostale bez školskih zgrada. Tekar kasno na jesen 3. studenoga 1914. budu obje realne gimnazije otvorene u novosagrađenom sirotištu na Josipovcu, odakle su naskoro premještene u staru gimnazijsku zgradu na trgu sv. Katarine broj 5. Pošto je Pexidr dobio dopust, a kasnije i umirovljen, preuze Milan Žepić upravu obih realnih gimnazija. I profesori i razredi obih zavoda kombinirani su prema potrebi i prema mogućnosti. Ravnateljem prve realne gimnazije postade g. 1915. Josip B e y e r, dotadašnji ravnatelj vinkovačke gimnazije. Beyer je ovim zavodom odlično upravljao sve do svoga umirovljenja g. 1923. Tekar na proljeće g. 1918. napuštena je vojna bolnica u zgradi prve realne gimnazije. Tako se iza 44 mjeseci mogla prva realna gimnazija 27. i 28. travnja 1918. preseliti u svoj pravi dom, gdje je 29. travnja 1918. započela redovita obuka. Ova je opet bila od 14. listopada do 5. studenoga 1918. prekinuta radi strašne pošasti (»španjolske bolesti«), koja je tada u Hrvatskoj pomorila mnogo ljudi.

Poslije rata počeo je opet naglo rasti broj učenika prve realne gimnazije. Naskoro ih je opet bilo preko tisuću. Zato je pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju, odjeljenje za prosvjetu i vjere, naredbom od 19. kolovoza 1922. broj 32.283 odredila, da se kr. prva realna gimnazija na jesen g. 1922. privremeno i pokusa radi rastavi u dva potpuna zavoda; prvi će zavod nositi dosadašnje svoje ime, dok će se novi zavod zvati »kr. t r e ć a realna gimnazija«. Pošto će se obuka treće realne gimnazije držati poslije podne u prostorijama prve realne gimnazije, imaju se u novi zavod upisati učenici, koji stanuju u središtu grada Zagreba. To je onaj dio grada, što ga okružuju Petrinjska ulica, Jelačićev trg, Ilica, Kačićeva ulica, Vojnička cesta i Mihanovićeva ulica. Rješenjem pokrajinske uprave od 1. rujna 1922. broj 35.329 povjerena je uprava treće realne gimnazije profesoru Adamu R u b e t i ć u, koji je dotle privremeno upravljao drugom realnom gimnazijom, gdje je 30. siječnja 1922. naglom smrću od kapi umro ravnatelj Milan Žepić, a samo ga neko vrijeme zamjenjivao prof. Milan K r a s o v i ć.

Prvo upisivanje učenika u treću realnu gimnaziju obavljeno je 9. rujna 1922. Zavod je otvoren u 11 odjeljenja, jer je imao 3 prva i 2 druga razreda. Prvi ispit zrelosti održan je 18. i 19. lipnja 1923. Otpisom pokrajinske uprave od 29. kolovoza 1923. proširen je teritorij treće realne gimnazije tako, da središte grada okružuju: Sajmište, Draškovićeva ulica, Vlaška ulica, Jelačićev trg, Ilica, Kolodvorska ulica, Vojnička cesta (današnja Kršnjavijeva ulica), Mihanovićeva ulica i B. (današnja Branimirova) ulica. Zavod je ukazom kralja Aleksandra I. od 14. lipnja 1924. proglašen »stalnim«. Istoga je dana kraljevim ukazom imenovan pravim ravnateljem Adam Rubetić. On je 21. siječnja 1926. umirovljen, a 30. siječnja 1926. imenovan je novim ravnateljem treće realne gimnazije Luka Z d u n i ć, koji je dotle bio ravnatelj prve ženske realne gimnazije u Zagrebu.

Kad je g. 1923. umirovljen Josip Beyer, postade ravnateljem prve realne gimnazije prof. Ljubomir M r đ e n o v i ć. Njega je g. 1926. naslijedio oblasni školski inspektor dr. Ivan K a s u m o v i ć, koji se g. 1927. vratio k prosvjetnom odjeljenju zagrebačke oblasti. Nato je ravnateljem prve realne gimnazije imenovan Pavao S e r d a r, koji je od g. 1922. do 25. svibnja 1926. bio ravnatelj druge realne gimnazije, gdje ga je naslijedio prof. dr. Pavao M a č e k.

Od skromnih početaka u g. 1854. razvila se zagrebačka realka do neslućene veličine. Današnje kćerke njezine — sve tri realne gimnazije — odgajaju *2.387* učenika! Ove naime jeseni upisalo se u prvu realnu gimnaziju 930, u drugu 726, a u treću 731 učenik. Upisalo bi ih se daleko više, kad bi u ogromnoj zgradi bilo dosta prostora. Ovako su kod upisa odbijeni mnogi đaci, kojima roditelji ne borave u Zagrebu. Svakako bi trebalo u istočnom dijelu grada podići novu veliku zgradu, u koju bi prešla polovica sadašnjih učenika. Mjesto tri morale bi u Zagrebu (prema broju đaka) biti 4 realne gimnazije, od kojih bi svaka brojila 600 đaka.

*

Prigodom 75. godišnjice svoga postanka može zagrebačka realna gimnazija ponosno gledati na one brojne tisuće bivših svojih đaka. Među njima nalaze se odlični mjernici, profesori, učitelji, odvjetnici, liječnici, suci, šumari, ekonomi i razni činovnici. Svi su oni prvu svoju širu naobrazbu stekli u zagrebačkoj realci i realnoj gimnaziji, gdje su ih kao profesori odgajali mnogi hrvatski učenjaci, književnici i umjetnici, n. pr. dr. Ivan Broz, dr. Mato Kišpatić, Eugen Kumičić, dr. Gavro Manojlović, Janko Kamenar, dr. Artur Gavazzi, Vatroslav Rožić, Ferdo Miler, dr. Milan Ogrizović, dr. Nikola Andrić, dr. David Bogdanović, dr. Juraj Majcen, Franjo Dugan, dr. Fran Bubanović, Antun Jiroušek, don Bare Poparić, dr. Petar Matković, Bela Csikos, Ivan Steklasa, dr. Oton Kučera, dr. Andrija Mohorovičić, dr. Josip Florschütz, Oton Iveković, Franjo Serafin Vilhar, dr. Ivan Kasumović, dr. Ladislav Stjepanek, Vilko Novak, dr. Stjepan Gjurašin, dr. Stjepan Bohniček, dr. Stjepan Škreb, dr. Dragutin Prohaska, dr. Artur Schneider, Julije Benešić, dr. Josip Hartinger, Josip Canić i mnogi drudi.

Zašto su slavonski ilirci tako budno čuvali ime „slavonsko".

Stanko Pavičić, Osijek.

Kad je Gaj u 48. broju »Danice« za godinu 1835. objavio bio svoj Proglas o uvođenju zajedničkoga imena ilirskoga za književne produkte južnih Slovena i jedinstvenoga pravopisa, držao je, da je tlo za taj posao dobro pripravljeno u zemljama, kojima je bio namijenjen. Najbolje bijaše pripravljeno, dakako, u Hrvatskoj, u središtu kulturnoga života i rada, u Zagrebu, gdje je živio Gaj i brojno kolo njegovih pomagača. U prvi se mah doduše čini, da je korist zajedničkoga imena i suviše jasna, a da bi igdje mogla naići na protivnika; pa ipak znamo, da ilirsko ime nije u svim pokrajinama slavenskoga juga ni jednakom ljubavlju primljeno, a nije se posvuda ni jednako dugo održalo. Općeno je, pa i u Hrvatskoj, počelo blijedjeti, kad ga je vlast 1843. zabranila i počela ga progoniti, sve ako ga je dvije godine kasnije ponovo dopustila za zajednički književni jezik i literaturu. Hoće li se ilirsko ime primiti i kako će se primiti u pojedinim zemljama slavenskoga juga, zavisilo je o različitim prilikama, a ne u posljednjem redu o općoj obrazovanosti stanovništva. Tako se o pristalicama ilirskoga imena među Srbima i Slovencima gotovo ne može ni govoriti, jer se

njihovi ugledni književni zastupnici toga doba ili nikako ne odazivlju ili ga upravo pobijaju (Subotić, Tod. Pavlović, P. Ars. Popović, Prešern, Miklošić).

Ne bijaše mnogo bolje ni u Dalmaciji, gdje se je doduše malo kolo književnika našlo uz Gaja, ali je bilo i žestokih protivnika, koji nijesu nikoju priliku propustili, a da mu ne napakoste (Kuzmanić, Šime Starčević).

Najslabije je u tom stala Slavonija, jer u doba ilirskoga preporoda jedva da je prošlo 150 godina, otkako je stresla sa sebe jaram osmanlijski, a jedva stotinu, otkako se u njoj javiše prvi književni zameci. Reljković nam u svom »Satiru« daje vjernu, ali tužnu sliku stanja zemlje »plemenite« toga doba. Bez ikakve književne tradicije stajaše gore nego Bosna, koja se je od kraja 16. vijeka mogla podičiti lijepim književnim radom, pa je u tom davala pobude i oslobođenoj Slavoniji. Pokorena od Osmanlija prekinula je kroz 150 godina svaku vezu sa susjednim svojim suplemenicima u hrvatskim županijama, pa joj je iza oslobođenja valjalo ne samo uspostavljati staru vezu, nego i braniti pripadnost svoje zemlje k Hrvatskoj od nasrtljiva prekodravskoga susjeda kroz dugi niz godina. Pri tom ne smijemo da zaboravimo da je zemlja između Drave i Save već od vremena ugarsko-hrvatskoga kralja Bele III. (u prvoj poli 13. vijeka) stvarala zasebno političko i upravno područje. Dakle je zapravo ta veza bila prekinuta punih 450 godina.

U takvim prilikama ne ćemo ni u inteligenciji tih krajeva moći očekivati širi politički horizont. U svojoj studiji »Strossmayerovi prethodnici«[1] spominje nam Dr. Andrić braću Mihaliće, Josipa i Antuna, kao pjesnike prigodnica. Oba su svećenici biskupije đakovačke, a javljaju se baš na pragu ilirskoga preporoda kao prigodničari, slaveći bilo svoga upokojenoga, bilo novoga biskupa. Iz svakoga njihova stiha bukti velika ljubav za njihov kitnjasti Srijem; dakle ni za cijelu Slavoniju, iako su oba brata učeni ljudi, a Antun se pisao i doktorom teologije.

Pa eto, i u toj se Slavoniji našlo lijepo kolo vatrenih iliraca, ponajviše svećenika, redovnika, od kojih su mnogi Gajev rad i perom pomagali. Na čelu im je mladi teolog bečkoga sjemeništa Mato Topalović, koji svojim oštrim pismom Gaja gotovo prekorava, što ne uvodi jedan književni jezik i jedinstvenu ortografiju znajući dobro, da su to temeljni uvjeti i političkom ujedinjenju južnih Slovena. Gaj je to pismo mladoga Topalovića štampao u Danici[2] ispustivši dakako oštrije retke, koji bi mladom pokretu mogli više nauditi nego koristiti. U kolu sla-

[1] Spomen-cvijeće, Matica Hrvatska 1900. str. 186.
[2] Danica 1835. br. 5.

vonskih iliraca Topalović je bez sumnje najjači i najborbeniji. Među šestoricom učenih kandidata za katedru »hrvatsko-slavonskoga« jezika na akademiji u Zagrebu javlja se (1840.) i on za taj ispit, na kom ga je doduše Babukić pretekao. Topalović marljivo râdi za Gajevu Danicu, sprema izdanje svojih pjesama, pače ima smjelosti, da u napola tuđinskom Osijeku, gdje ilirska ideja još nije pravo ni progledala, nabaci pitanje o izdavanju časopisa »Jeka od Osijeka«.[3] On bijaše tvrdo uvjeren, da će sa jedinstvenom ortografijom doći jedinstvo jezika, što znači i u političkom pogledu postati jedan jedinstven narod. Sve ako Osijek i nije imao glas rodoljubiva grada, malo kolo Ilira sa nešto hrvatskih korjenika znalo je za sobom povući mlitavce i napola pohrvaćene tuđince, pa se je u županijskim skupštinama tih godina znao zametnuti ljut boj sa neprijateljima Ilirstva, a znala se iznijeti i gdjekoja pobjeda. Ipak ti uspjesi ne imađahu kakve trajnije snage, jer ne bijahu plod produbljene nacionalne svijesti. To se je najbolje pokazalo kobne godine 1848., kad su vođe slavonskih iliraca u Osijeku morali bijegom da spasavaju svoj život,[4] kad im je plemstvo, odbacivši ilirsku masku, okrenulo leđa i pristalo uz »mađarone«.

Književnici predilirskoga doba zvahu jezik, u kom su svoje književne produkte objavljivali, obično imenom pokrajine, iz koje oni sami bijahu: hrvatski, slavonski, dalmatinski, dubrovački, bosanski. Ipak je mnogima to ime bilo preusko, pa su posezali za imenom »iliričkim« i »slovinskim«. Gdjekoji držeći s ocem slavistike Dobrovskim, da su svi slovenski jezici samo narječja jednoga zajedničkoga jezika slovenskoga, zvahu ga »slavjanskim«; Vitezović pače u istom smislu »hrvatskim«, jer mu je ilirski = slovinski = hrvatski. Gajevo ilirsko ime imalo je mjesto toga da obuhvati književne produkte svih Hrvata, Srba i Slovenaca, što življahu u Istri, Koruškoj, Kranjskoj, Štajerskoj, Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Dubrovniku, Bosni, Hercegovini, Srbiji, južnoj Ugarskoj i Bugarskoj.

Kad je Topalović doskora postavljen za profesora u đakovačkom sjemeništu, njegov râd i dalje ostaje vezan na Osijek baš kao što i rad njegova starijega druga, gorjanskoga župnika i znamenitoga ilirca, mnogogodišnjeg izdavača »Slavonskoga kalendara« Adama Filipovića Heldentalskoga.[5] Tu bijaše štamparija, tu stjecište ilirske inteligencije, koja se je redovno godišnje ovdje našla barem nekoliko puta na županijskim

[3] Dr. Drag. Prohaska: Ilirizam u Osijeku, Savremenik 1912. strana 99.

[4] Ibid. str. 730.

[5] O radu toga zaslužnoga ilirca vidi iscrpnu studiju Vladoja Dukata u »Radu« 203/204.

skupštinama. Uz Topalovića našao se je tu njegov vršnjak, isto tako vatren ilirac, Jure Tordinac, pa čitav niz neknjiževnika, ali baš tako vatrenih iliraca, kao i ova dvojica. Bijahu to najviše seoski župnici, kapelani, učitelji, činovnici, kojima je priroda uskratila veću mjeru svjetovnih dobara, ali im je zato dala toplo srce za svoj narod. Oduševljeno stoje uz Gaja i njegov program t. j.: svi južni Sloveni treba da se nađu na zajedničkom radu i pod jednim imenom. Ali to ime neka bude s l a v o n s k o. Ne postavljaju oni taj zahtjev, ali ilirsko ime ih slabo privlači. Koliko se isprva, valjda za volju sloge, njime i služe, toliko ga kasnije sve više ostavljaju i hvataju se sve više svoga provincijskoga imena slavonskoga, kao što ga upotrebljavahu njihovi predšasnici, književnici iz kraja 18. i početka 19. vijeka.

Je li to tvrdoglavost, konservativnost, što li? Vladoje Dukat, koji se je u svojoj naprijed citiranoj studiji jedini — koliko mi je poznato — dotakao uzrokâ toj pojavi, bar koliko se tiče najkonservativnijega slavonskoga ilirca Adama Filipovića, spominje poznatu slovensku konservativnost i što ime »Slavonac«, »slavonski« u sebi sadrži oznaku svih Slovena (Slavjana). Slovenska mu konservativnost[6] nè dâ, da ostavi od djedova naslijeđeno ime slavonsko, a sveslavjanski duh, koji je punio ponosom svakoga obrazovanoga Slavena onoga vremena, prožeo je bio i dušu Filipovićevu.[7] Već Topalović u svojoj prvoj zbirci pjesama »Odziv rodoljubivog srca« (1842.) preporuča za sve Slovene ime »s l a v o n s k o«, a za južne, »iliričko«.

Nema sumnje, da su ti razlozi znatno utjecali na čuvanje »slavonskoga« imena, ipak mi se čini, da su pri tom jače odlučivali ovi momenti: Šaljući Gaj 20. listopada 1834. Oglas[8] na pretplatu svojih Novina i Danice svoj gospodi »slavnoga naroda slavenskoga vu južneh strankah«, sastavio ga je kajkavskim i »s l a v o n s k i m« narječjem, a prve je godine (1835.) i Novine i Danicu štampao i kajkavski i »slavonski«, kako je već uredništvu koji članak stigao. Ipak su već pod kraj 1835. i »slavonsko« narječje (štokavština) i novi pravopis pretegli, jer je Gaj uvidio sve veću korist, »ako se bližnji brati naši Šlavonci, Dalmatinci, Štajerci i Korušci i Kranjci s nami sjedinili budu«.

Zamislimo sada sebi, kako li su Gajev Oglas i članci u Novinama i njegovoj Danici napisani »s l a v o n s k i m« narječjem, morali djelovati na naše Slavonce! Narodni je ponos poskočio visoko, kad vidješe, da »Horvati« (Gaj) njihov »jezik« kao književni u svoje novine primiše. Za volju sloge zvat će ga i

[6] Dukat o. o. str. 127.

[7] Ibid. str. 117.

[8] Dr. Đ. Šurmin, »Hrvatski preporod« I. 172., 173.

oni isprva ilirskim, no bez sumnje, da si je svak odmah u početku stavio ovo pitanje: Gaj uze naš »slavonski jezik« kao književni i nazva ga ilirskim. Zašto da ja taj jezik ne zovem imenom, kojim ga od davnine moji djedovi zvahu; zašto da mu dajem ime izmišljeno, ime mome narodu nepoznato? I sve više u slavonskih pisaca nestaje imena ilirskoga, a sve češće se javlja ime »slavonsko«. Za tu tvrdnju nek nam bude svjedok sam vođa slavonskih iliraca, Mato Topalović.

U dodatku spomenutoga Filipovićeva Novoga i Staroga kalendara slavonskoga za godinu 1848. javlja on tu svojim zemljacima, da se je u Zagrebu nastojanjem biskupa Haulika godine 1841. osnovalo Gospodarsko društvo, kome su članovi »skoro sva odličnia plemenitia Horvatska i Slavonska gospoda«.

Da svoj cilj što bolje postigne, pozvata su sva veća mjesta, da osnuju Gospodarske podružnice. U Slavoniji je do danas osnovana nažalost samo jedna takva podružnica u Djakovu, marom i žrtvama tamošnjega biskupa Josipa Kukovića 1845. g.

Ta je podružnica zaključkom skupštine osigurala sebi na kraju »Slavonskoga Kalendara« jedan dio kao Pridavak, u kom će se svake godine štampati poučni članci iz gospodarstva. Govoreći dalje o članskom prinosu i njegovoj svrsi osvrće se na zaostalost Slavonca u općoj prosvjeti, pa ga tješi da ne očajava jer mu je miran razvitak pod blagom vladavinom miroljubivoga cara Ferdinanda, osiguran. Tu je miroljubivost nekoliko stranica pred tim Topalovićevim Pozivom nepoznati pjesnik (valjda sam urednik kalendara Filipović) bombastičnim panegirikom i opjevao.[9] Pa dalje Topalović nastavlja: U tom miru i sigurnosti, glè, »pobratim naš Horvat... s koim smo kérvju i božjim i dèržavnim zakonom nerazvezljivo skopčani, pruža nam u svemu svoju bratinsku desnicu. Iz ljubavi prama nam pòprimi on naš miloglasni jezik u svoje knjige, to jest, da odsele jednake s nama knjige ima«.

Ovako govori vođa slavonskih iliraca, a bez sumnje ispred svih iliraca. U tom Pozivu imao je Topalović na šest stranica dosta prilike da spomene igdje ime ilirsko, a ne spomenu ga ni jedan jedini put.

Nama se danas čudnim pričinja ovaj nedostatak hrvatske svijesti, a u kraju, koji se danas bez sumnje broji u hrvatske. Uhvatilo se u koštac slavonstvo sa ilirstvom, a ne održa pobjede ni jedno ni drugo. Ilirstvo morade već pedesetih godina da uzmiče, pokazavši se u vidu historijske kritike kao fikcija: Hrvati i Srbi ne mogu se smatrati potomcima starih Ilira. Tako

[9] Zahvalnost Cesaru i Kralju našem Ferdinandu, N. i A. Kalendar za 1848.

pade ime ilirsko, no ne pade njegova ideja, ideja zajedinstva svih južnih Slovena. Mnogi se pače po uzoru Jana Kollara oduševljavahu za sveslovenstvo. Tako se gotovo uporedo sa izblijedjelim ilirstvom javlja slovenstvo (Slaven, Slavjanin, slavski puk), pa jugoslovenstvo, što u suštini nije drugo no ilirstvo. Naročito je pojavom Strossmayerovom (1850.) ojačalo jugoslovenstvo, koje je osnutkom akademije (1867.) i drugih kulturnih institucija velikoga biskupa dobilo vidna izražaja. Kako je međutim ime slovensko i jugoslovensko ostalo tek idealom, jer je provođenje bilo kakve, pa i književne zajednice jugoslovenske, a pogotovo sveslovenske i na književnom polju ostalo neprovedivo, okupio se je pod imenom hrvatskim velik dio negdašnjih Ilira (Illyricum hungaricum). Hrvatsko je ime kroz dugi niz vijekova, od vremena kneza Branimira sve do naših dana, nosilac hrvatske državne misli; to se je ime očuvalo i za najcrnjih dana turskoga gospodstva (reliquiae reliquiarum); pod tim se je imenom, a pod zaštitom uglednih rodova Zrinjskih i Frankopana kroz vijekove razvila i čuvala zasebna kultura i pismenost (glagolska).

Toga dakle imena nigda nije nestalo, ono je preturilo sve krize i prokrčilo sebi pobjedonosno put. Tim se ne mogaše podičiti nijedno drugo provincijsko ime, pa ni slavonsko; tim više, što mu je ustavno doba (1860.) konačno dalo i zakonitu sankciju.

Polumjer zakrivljenosti krivulja 2. stepena.

Stjepan Škarica, Zagreb.

1. U našoj novoj naučnoj osnovi za matematiku u realnim gimnazijama nigdje se ne spominje krug zakrivljenosti, a i u našim školskim matematičkim knjigama nema toga pojma. U predašnjoj knjizi za fiziku[1] spominje se polumjer zakrivljenosti na više mjesta, dok nova knjiga[2] toga pojma ne upotrebljava po svoj prilici zato, što valja da taj pojam kao čisto matematički prije uđe u matematičku obuku. Evo, zašto to navodim. Kada je u evropskim državama prvih 15 godina ovoga stoljeća provađana reforma matematičke obuke u srednjim školama i uveden pojam funkcije kao stožerni pojam te obuke, povukao je ovaj za sobom i početke infinitezimalnog računa. Među argumentima, da je taj račun potreban srednjoj školi, ističe se i pojam polumjera za-

[1] *Wallentin-Kučera*, Fizika za više razrede srednjih i nalik im škola. Zagreb, 1906.

[2] *Hondl*, Fizika za više razrede srednjih škola. II. izd. Zagreb, 1927.

krivljenosti, jer da je osobito znatan za fizikalnu obuku[3]. Doista se na pr. malo dublja analiza gibanja po krivulji ne može provesti bez toga pojma i *Höfler* u matematičkom dodatku svojoj knjizi: *Physik*, (*Braunschweig* 1904. str. 763.—766.) tumači ne samo taj pojam, nego i pojam zakrivljenosti ploha (bez infinitezimalnoga računa).

2. Princip opće naobrazbe, na kojem su osnovane srednje škole, traži, da se naučne discipline — osobito u višim razredima — među sobom vežu. Matematika se u fizikalnoj obuci primjenjuje obilno, ali bi bilo vrlo poučno primijeniti prigodom i fiziku na matematiku. Evo primjera:

a) Ako se na svakoj stranici trokuta počevši od vrhova odrežu dvije jednake dužine i nad svake dvije dužine, koje izlaze iz istog vrha, načini paralelogram, pravci se dijagonala tih paralelograma sijeku u jednoj točki. Dokaz: Uzme li se, da spomenute dužine predočuju sile s hvatištima u vrhovima trokuta, te su sile u ravnoteži, jer su dvije po dvije protivnog smjera i jednake. Ako se po dvije sa zajedničkim hvatištem zamijene rezultantama, moraju i te rezultante biti u ravnoteži, a to može biti samo onda, ako prolaze istom točkom. Te su rezultante simetrale unutarnjih kutova trokuta, kad su im komponente jednake[4], a kad su ove jednake ili razmjerne sa stranicama trokuta, dobiva se poučak o težišnicama trokuta.

b) Točka D dijeli stranicu AB trokuta ABC u omjeru $\beta:\alpha$, a točka E stranicu AC u omjeru $\gamma:\alpha$; spojnice CD i BE sijeku se u točki T. Omjer $(\gamma:\beta)$, u kojem pravac AT dijeli stranicu BC, pa omjeri $(\beta+\alpha):\gamma$ i $(\gamma+\alpha):\beta$, u kojima točka T dijeli dužine CD i BE, mogu se odmah napisati, jer je točka T težište triju masa αm, βm i γm, koje su smještene redom u vrhovima A, B i C trokuta. Omjerni se brojevi α, β i γ i zovu barycentričke koordinate točke T s obzirom na trokut ABC. Obziruć se na predznake dobiva se Cevin poučak: $-\frac{\alpha}{\beta}\cdot\frac{\gamma}{\alpha}\cdot\frac{\beta}{\gamma}=-1$ pa poučci o simetralama unutarnjih kutova, o težišnicama i o visinama trokuta, jer su ovi specijalni slučajevi obrata Cevina poučka.

c) Kod crtanja elipse s pomoću niti stalne duljine, učvršćene u fokusima F_1 i F_2 (sl. 1.), oba su dijela niti jednako napeta; rezultanta R tih napetosti raspolavlja dakle kut među nitima, t. j. među provodnicama MF_1 i MF_2. Da nit kod gibanja bude napeta,

[3] Tako na pr. veli *L. Tesař:* „die Bestimmung . . . der für die Physik so wichtigen Krümmungsradien“ u članku: Zur Frage der Behandlung der Infinitesimal-Rechnung im Mittelschulunterrichte, Zeitschrift für das Realschulwesen, Wien, 1905. str. 278.

[4] *J. Popper,* Erweiterung eines Dreiecksatzes. Zeitschrift für das Realschulwesen, 1918. str. 715.

mora smjer gibanja točke M biti okomit na rezultanti R, odakle izlazi, da tangenta elipse raspolavlja vanjski, a normala unutarnji kut među provodnicama.

Matematika je stenografija mišljenja, a primjena fizike na matematiku dala je stenografiju matematike, t. j. vektoranalizu. Fizika se primjenjuje na matematiku i kod određivanja polumjera zakrivljenosti ρ. Ako se materijalna točka giba po nekoj krivulji pa u njezinoj točki M ima tangencijalnu brzinu v, a centripetalna joj je akceleracija a, onda je $\rho=\frac{v^2}{a}$. Spomenut ću samo jednostavni i izvod i konstrukciju kod cikloide, a pokazat ću, kako nas posljednja formula vodi do jednostavne konstrukcije kruga zakrivljenosti u povolji odabranoj točki krivulje 2. stepena[5].

3. Prije toga valja mi nešto reći o izvođenju gornje formule, t. j. izraza za centripetalnu akceleraciju. I ako obje gore citirane

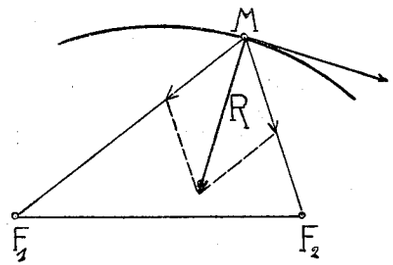

Sl. 1.

školske knjige za fiziku izvode taj izraz na osnovu Hamiltonova hodografa, ipak se on i kod nas vrlo često izvodi tako, da se gibanje tijela po elementu kružnice uzme za gibanje sastavljeno od jednolikoga gibanja po tangenti i jednoliko ubrzanoga gibanja prema središtu kružnice po polumjeru, koji ide diralištem one tangente. *Tesařu*[6] je taj izvod ispravan, samo mu je za učenike nezgodan, ako im se prije toga ne objasni pojam neizmjerno malenih veličina višega reda. Poznati didaktik *Lietzmann*[7] smatra isti izvod i stvarno pogrješnim, jer da od ona dva spomenuta gibanja sastavljeno gibanje nije po kružnici nego po paraboli.

[5] Računski izvod za parabolu i elipsu gl. na pr. *H. Seidler,* Die Verwendung des Krümmungsradius im Mittelschulunterrichte. Zeitschrift für das Realschulwesen. Wien, 1905. str. 149.

[6] *L. Tesař,* Ein Beispiel aus der Mathematik und Mechanik zur Lehre von den Grössenordnungen, Zeitschrift für math. u. naturw. Unterricht, 1906., str. 31.

[7] *W. Lietzmann,* Die Stellung der Mechanik zwischen Physik und Mathematik. Z. f. math. u. nw. Unterricht, 1922, str. 158.

Evo, zašto je Tesařova primjedba bespredmetna i zašto Lietzmannov prigovor nije opravdan. Ako se gibanje po elementu krivulje može strogo zamijeniti gibanjem po elementu pripadnog kruga zakrivljenosti, može se isto tako gibanje po elementu kruga zamijeniti gibanjem po elementu parabole, kojoj je taj krug oskulacioni krug u dotičnoj točki. Kao što kod horizontalnoga hica nađe se, da je jednadžba te parabole $y^2 = 2\frac{v^2}{a}x$, a jer je polumjer zakrivljenosti u tjemenu parabole $\rho = p$, izlazi $\frac{v^2}{a} = \rho$ i po tom $a = \frac{v^2}{\rho}$. Tako taj izraz izvodi Höfler (l. c. str. 40.), dokazujući na više načina (str. 764.), da je polumjer zakrivljenosti u tjemenu parabole jednak polovini p njezinoga parametra.

U svom članku predlaže Lietzmann, da se točka, koja se giba po kružnici, projicira na dva među sobom okomita promjera O_x i O_y, da se odrede druge derivacije a_x i a_y putova s_x i s_y po vremenu, pa je onda tražena akceleracija $a = \sqrt{a_x^2 + a_y^2}$. Odgovarajući Lietzmannu otklanja *Hahn*[8] s tehničkih razloga taj izvod, ali se ovaj može modificirati. Ako se točka A u vremenu t pomakne po kružnici u točku B, a polumjer $OA = \rho$ opiše $\sphericalangle AOB = \varphi$, onda je srednja akceleracija u smjeru AO jednaka $a_s = \frac{v^2}{\rho} \cdot \frac{sin\,\varphi}{\varphi}$; po tom je dakle centripetalna akceleracija a u točki A jednaka $\lim a_s$ za $lim\,\varphi = o$, t. j. $a = \frac{v^2}{\rho}$.

4. Tijelo, bačeno iz točke O brzinom c po horizontali O_y (sl. 2.), giba se po *paraboli*, kojoj je O tjeme, a os $O_x \perp O_y$. Da konstruiramo krug zakrivljenosti u kojojgod točki M te parabole, možemo uzeti, da tijelo stigne u tu točku za 1 sekundu. Koordinate su točke M onda $\overline{MN} = y = c$ i $\overline{ON} = x = \frac{g}{2}$. Komponente brzine v u točki M jesu c i g, pa je njima određen i smjer tangente t i normale n u toj točki. Siječe li tangenta t os parabole u točki T, onda iz sukladnosti trokuta MNT i MUP izlazi, da je $\overline{MT} = v$, $\overline{NT} = g$, t. j. $OT = ON$. Tangentu u točki M parabole možemo dakle konstruirati tako, da na osi parabole načinimo $\overline{OT} = \overline{ON}$ i spojimo M sa T.

Spojnica NU siječe normalu n u točki Q, a kako je na njoj okomita, to je centripetalna akceleracija tijela u točki M jednaka MQ. Načinimo li dakle na normali $\overline{MR} = \overline{MQ}$ i spojimo R sa T, siječe okomica u točki T na RT normalu n u središtu S tra-

[8] *K. Hahn*, Physik und Mathematik an der Oberstufe von Vollanstalten. Z. f. math. u. nw. Unterricht. 1923 str. 32.

ženoga kruga zakrivljenosti. U tjemenu O parabole ima tijelo brzinu c, a centripetalnu akceleraciju g, pa je po tom $\rho = \frac{c^2}{g}$, a to je poluparametar p parabole. Iz pravokutnoga trokuta MTV izlazi, da je i subnormala $\overline{NV} = \frac{y^2}{NT} = \frac{c^2}{g}$, t. j. da je konstantna i jednaka p.

5. Na horizontali O_x (sl. 3.) zadana je dužina $\overline{OA} = a$ i na vertikali O_y $\overline{OB} = b$. Po kružnicama $O(a)$ i $O(b)$ gibaju se jednoliko točke T i T_1 pravca kroz 0 istim smjerom i jednakom kutnom

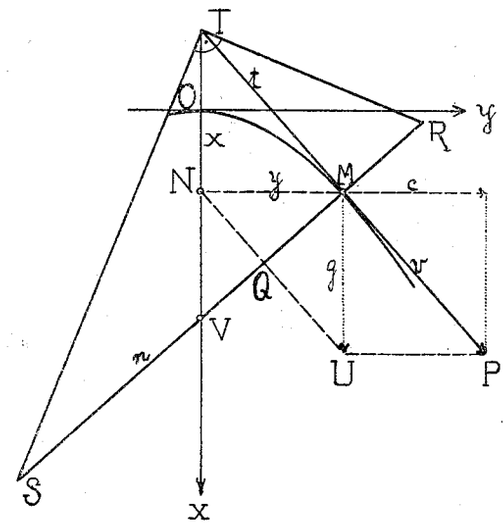

Sl. 2.

brzinom. Točka M, koja se giba tako, da s točkom T leži svagda u istoj vertikali, a s točkom T_1 u istoj horizontali, opisuje prema poznatoj konstrukciji *elipsu*, kojoj su OA i OB poluosi po veličini i položaju. Možemo uzeti, da su mjerni brojevi pravih brzina točaka T i T_1 jednaki mjernim brojevima polumjera OT i OT_1, pa, ako su N i N_1 projekcije točaka T i T_1 na OA, onda je brzina $\overline{MP} = v$ točke M određena horizontalnom komponentom $= TN$ i vertikalnom komponentom $= ON_1$. Pomaknemo li dužinu TN paralelno u položaj M_1N_1, izlazi da je $\overline{MP} = \overline{OM_1}$ i $MP \perp OM_1$. Konstruiramo li dakle točku M_1 pa točkom M povučemo pravce $t \perp OM_1$ i $n \parallel OM_1$, pravac je t tangenta, a n normala elipse u točki M. Lako se vidi, da točka M_1 opisuje elipsu točke M, kad se ta elipsa zaokrene oko točke O za 90^0, i da je odnos između točaka M i M_1 recipročan.

Centripetalne akceleracije točaka T i T_1 jednake su po mjernom broju također polumjerima OT i OT_1; stoga je horizontalna akceleracija točke M po smjeru i veličini jednaka dužini NO, a vertikalna dužini $T_1N_1 = MN$. Rezultanta je tih akceleracija MO, t. j. točka se M giba centralno oko točke O. Centripetalna akceleracija točke M jednaka je po tom QO, gdje je Q točka, u kojoj tangenta t siječe pravac OM_1. Konstruiramo li dakle s pomoću točke M_1 tangentu t i normalu n u točki M elipse pa na tangentu nanesemo dužinu $\overline{MP} = \overline{OM_1}$, a na normalu dužinu $\overline{MR} = \overline{OQ}$, onda okomica na RP u točki P siječe

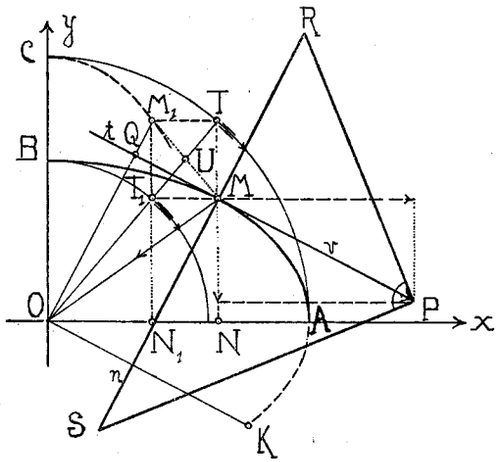

Sl. 3.

normalu n u središtu S kruga zakrivljenosti, jer je $\overline{SM} = \frac{\overline{MP^2}}{\overline{MR}}$. U tjemenu A ima točka M tangencialnu brzinu b i centripetalnu akceleraciju a; stoga je $\rho_A = \frac{b^2}{a}$; za tjeme B izlazi $\rho_B = \frac{a^2}{b}$.

Iz plošnoga zakona za centralno gibanje izlazi, da je produkt $\overline{MP} \cdot \overline{OQ}$ konstantan, a jednak je ab, jer je u tjemenu A brzina $MP = b$, a dužina $\overline{OQ} = a$. Dobivamo dakle, da se površine sektora, što ih u jednakim vremenima opišu provodnice OT, OM i OT_1, odnosno kao $a^2 : ab : b^2$ i da je po tome površina elipse dana izrazom $ab\pi$. Kako je $\overline{MP} = \overline{OM_1}$, izlazi $\overline{OM_1} \cdot \overline{OQ} = ab$. Prema tome je $\rho = \frac{\overline{OM_1}^2}{\overline{OQ}} = \frac{\overline{OM_1}^3}{ab}$. Ako su x i y koordinate točke M, onda su $x_1 = \frac{b}{a}x$, $y_1 = \frac{a}{b}y$ koordinate točke

M_1; kako je $OM_1 = \sqrt{x_1^2 + y_1^2} = \frac{\sqrt{b^4x^2 + a^4y^2}}{ab}$, izlazi $\rho = \frac{\sqrt{(b^4x^2 + a^4y^2)^3}}{a^4b^4}$.

Ako se elipsa točke M_1 zaokrene za 90^0 oko točke O, pokrit će elipsu točke M; dužina OM_1 doći će u položaj $OK \parallel t$, t. j. ona je jednaka poludijametru OK, koji je konjugiran poludijametru OM. Tako izlazi, da je $\rho = \frac{\overline{OK}^3}{ab}$. Taj se izraz dade izvesti za elipsu s pomoću afinitete[9], ali on vrijedi i za hiper-

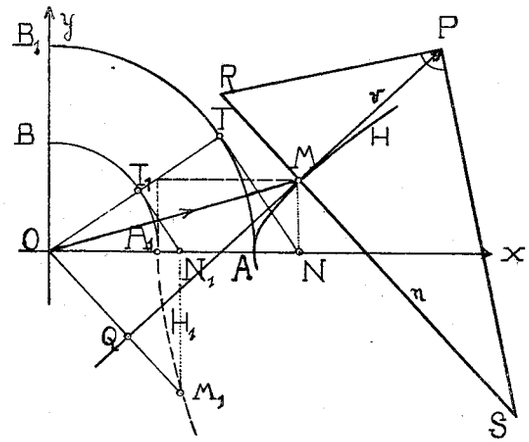

Sl. 4.

bolu (gl. točku 6.). Ako je $\sphericalangle MOK = \varphi$, onda je $\overline{OM_1} \cdot \overline{OQ} = \overline{OM_1} \cdot \overline{OM} \cos(90^0 - \varphi) = OK \cdot OM \cdot \sin\varphi = ab$, a to je 2. Apollonijev teorem.

Nuzgredno spominjem, da se iz sl. 3. vidi, kako se konstruiraju osi elipse, kad su zadana dva konjugirana poludijametra OM i OK po veličini i položaju. Polumjer OK valja zaokrenuti za 90^0 oko O u položaj OM_1; ako se oko polovišta U dužine MM_1 opiše kružnica $U(\overline{UM})$, sjeći će ova pravac OU u točkama T i T_1; dužine $\overline{OT}$ i $\overline{OT_1}$ jednake su poluosima elipse, dok su joj osi paralelne s pravcima MT i MT_1. Tu je konstrukciju dao *Mannheim*[10]. Mjesto kružnice $U(\overline{UM})$, upotrebljava se obično kružnica $U(\overline{OU})$.

[9] Gl. Questions de Géométrie. Par F. G.-M. 2. cycle, Paris 1918. str. 550.
[10] Gl. Exercices de Géométrie. Par F. G.-M. Paris. 7. izd. str. 1022.

6. Za *hiperbolu* se dobiju posve jednaki rezultati. Ako je $\overline{OA} = a$ realna i $\overline{OB} = b$ (sl. 4.) imaginarna poluos hiperbole, možemo točke M hiperbole, kako je poznato. konstruirati također s pomoću koncentričnih kružnica $O(a)$ i $O(b)$. Točkom O povučemo povolji zraku i u njezinim sjecištima T i T_1 sa spomenutim kružnicama nacrtamo na te kružnice tangente TN i T_1N_1. Koordinate točke M jesu $\overline{ON}$ i $\overline{MN} = \overline{T_1N_1}$, a koordinate njoj pridružene točke M_1 jesu $\overline{ON_1}$ i $\overline{M_1N_1} = \overline{TN}$. Kad točka M izvodi hiperbolu H, točka M_1 opisuje hiperbolu H_1, kojoj je realna os $OA_1 = b$, a imaginarna $OB_1 = a$, t. j. ako se hiperbola H_1 okrene za 90° oko O, postaje konjugiranom hiperbolom hiperboli H, a poludijametar OM_1 u novom je položaju konjugiran poludijametru OM. Tangenta t u točki M okomita je na OM_1, a siječe taj pravac u točki Q, pa je kao kod elipse $\overline{OM_1} \cdot \overline{OQ} = ab$. Ako se točka M pomiče prema ∞ dalekoj točki hiperbole H, postaje i $\overline{OM_1}$ vrlo veliko, pa je prema posljednjoj jednadžbi $\lim \overline{OQ} = 0$, t. j. tangenta u ∞ dalekoj točki hiperbole prolazi njezinim središtem O Kao što kod elipse brzina je $\overline{MP} = v$ u točki M jednaka OM_1, a centralna akceleracija je jednaka po smjeru i veličini dužini OM; prema tome je centripetalna akceleracija tijela u točki M jednaka OQ. Načinimo li dakle na normali n dužinu $\overline{MR} = \overline{OQ}$, dobit ćemo kao kod elipse polumjer zakrivljenosti $\rho = \overline{MS}$ s pomoću pravokutnoga trokuta RPS. Izrazi za ρ navedeni kod elipse vrijede i za hiperbolu.

(Svršit će se.)

3. Slovenski velarni poluvokal.

Antun Mayer, Kotor.

Slovenski velarni poluvokal ъ tuđi pisci redovito transkribiraju s *u*, n. pr. u poznatom evanđelju u Cividalu (Rački op. cit. 382 slj.) *Trudopulc* za *Tvrdopьlkъ*, ili *Szuentiepulc*, *Santpulc* za *Svętopьlkъ*. jednako kao u njemačkim vrelima 9. vijeka *Zuentapulch*, *Sfentopulcho* (879, 880: Friedrich, Codex diplomaticus Bohemiae 1, 17, 18), ali i s *o* Σφενδοπλόκου kod Konstantina Porfirogeneta ili u njemačkim vrelima *Zuentipolh* 925 (Zahn, Urkundenbuch der Steiermark 1, 18) ili *Zuentibolch* (Hauthaler, Salzburger Urkundenbuch 1, 157), ili pak uz *Surbi* kod Fredegara (c. 68 k god. 630) i *Sorabi* kod Einharda (k god. 782) za lužičke Srbe *(Srъb- < Sьrb-)*. Isto tako su i Sloveni zamjenjivali tuđi *u* svojim velarnim poluvokalom, n. pr *Agruvium*, *A-grubio* > **Grъbio*, *Grbalj* (up. moj članak „Wo lag das alte Acruvium: Indogermanische Forschungen 44, 1926, 193—201); *Dyrrachium* > **Dъračь*, *Drač*; *Corcyra*, Κούρκουρα > **Kъrkъrъ*, *Krkar*; *Muccurum* (*Mucru* Rav. 4, 16, Μουκούρῳ Prokop B. G. 3, 35) > **Mьrkъrъ* > *Makar-ska*; *Curicum* > **Kъrьkъ*, *Krk*; ali jednako i tuđi *o*, n. pr. *Scodra* > **Skъdъrъ*, *Skadar*; *Corinium* > **Kъrinъ*, *Karin*; *Buccari* (16. v. najprije spomenut): **Bъkarь*, *Bakar* (1414 prvi put); *Ducculum* > **Dykъlo*, *Diklo*; *a(d) Portulam* > *O-pъrtъl-*, *Oprtalj*[2]; upor. i brdo *Tmor* kod Dubrovnika, 1308 *Tumur-ist*, 1410 *Tomor-ista*, kojemu točno odgovara sveto brdo Τόμαρος (*Tъmorъ*) kod Dodone, također na ilirskom tlu (up. Krahe op. cit. str. 57). Prema tome južni Sloveni, kad se deseliše u sadašnju svoju postojbinu, nisu tuđi *o* zamjenjivali svojim *o*, nego s ъ, a to je i razumljivo, kad znamo iz 1. odsjeka, da onda nisu ni imali kratkog vokala *o*, jer je ovaj bio prešao u *a* i stopio se sa starim indoevropskim *a*.

Ali su ove zamjene u glavnom poznate stvari, koje ne bi zasluživalo ovdje ni iznositi, da se ne radi o nekim refleksima dalmatinskih imena, koja po dosadašnjim tumačenjima izgledaju kao izuzeci od likvidne metateze. U *Tarsatica* (Plin. 3, 21 i često) > *Trsat*, *Barbarano* 1397 > *Brboran* kod Splita, *Trappano: Trpanj*, pa i *Gervasius* > *Krvašь* 1188 u Dubrovniku, uz mnogobrojne pozajmljene apelative, kao *marginem* > *mrganj*, *garbino* > *grbin*, *sard-* > *srđela*, *srdun*, *garbone* > *grbun* i t. d. izgleda, da jezik odstupa od likvidne metateze. Ovdje će se raditi dobrim dijelom o kasnijim pozajmicama, na što upućuje već *grbun*, sa svojim *g* iz starijeg lat. *k (carbo)*. Dok se u sjevernoj Dalmaciji upotrebljuje oblik *garbun*, naprotiv u južnoj Dalmaciji i u Crnojgori uobičajen je oblik *grbun*. Tu se valja sjetiti, da se je baš u Crnojgori, Baru, a i u Boki još i danas djelomice sačuvao poluvokal, a djelomice prelazi u slabo artikulirani *a*[3]. Taj je prostor mogao jednom biti dakako mnogo veći, pa ako je tu bila primljena tuđica s početnim skupom *tart*, tuđi *a* može u njemu biti bio shvaćen kao onaj poluvokal te je kasnije ispao, ili se to zbilo pri prijelazu u one krajeve, gdje se poluvokal više nije čuo.

Ovo tumačenje, koje se osniva na internim slovenskim glasovnim pojavama, ne će se moći primijeniti u nekim drugim primjerima. Poznato je, da još nije uspjelo hrvatski naziv *Split*

[1] *Volcera* (Οὐόχχερα Ptol.) nije temelj hrvatskom imenu, jer bi ovo tada glasilo *Buker*, *Bakar*.

[2] Za ova dva imena up. Skok, Zeitschrift für slaw. Philologie 2, 391 slj.

[3] Iz načina pisanja slovenskih topičkih imena kod Konstantina Porfirogenita Skok (Starohrv. Prosvjeta 1, 175 slj.) izvodi pravom zaključak, da kod Hrvata i Srba u to doba nije bilo više razlike između dva poluvokala, da su oba na koncu riječi bila zamukla, ali da inače nisu bila još vokalizirana kao danas; naprotiv iz oblika *Časlavus* kod popa Dukljanina (c. 22) za *Čьslavъ* „Časlav" slijedi, da se je *a* iz njih u 12. vijeku već razvio.

> *Split* i romanski *Spalato* (kao ablativ već u Tab. Peut.) dovesti u glasovnu vezu (up. Skok, Nastavni vjesnik 26, 1917, 25). Ali ni *Spalato* ni *Spaleto*, oblik običan u srednjem vijeku s oslabljenim *e* u nenaglašenoj poziciji, ne mogu biti temeljem od *Splĕt*, jer se ispadanje srednjeg vokala (sinkopa) tu ne da obrazložiti, a bez nje nema mjesta likvidiranoj metatezi. Poteškoću rješava važna pojava, na koju je upozorio Bartoli (Das Dalmatische, Wien 1906, § 286), da u veljotskom naglašeni *a* prelazi u *u* ili u mukle diftonge *uo, ua*. Ali ta pojava nije bila ograničena na veljotski, nego je bila poznata i inače u dalmatskom romanskom narječju. Tako je ime otoka *Sestrunja* kod Zadra, 1420—79 *Sestrugn*, kod Konstatina Porf. Ἐστρουν (ispravljeno iz Ἐστιουν|ήξ od Skoka, Starohrv. Prosvjeta 1, 164) izvedeno iz lat. *extrāneus*, dakle s prijelazom naglašenog (ovdje dugog) *a* u *u*. Jednako i ime *Kupe* (*Culpa* ad 799: versus Paulini, Mon. Germ. hist. Script. 3, 37; *Gulpa*, ann. Fuld. ad 892, ibd. 1, 408) upućuje na oblik Κόλοφ, koji nam je sačuvao Dion (49, 37), — a on ga je kao namjesnik Dalmacije i Panonije početkom 3. vijeka mogao čuti — iz kojega dobivamo **Kъlъp-a* > *Kupa*, a ne na *Colapis* kod Plinija 3, 25 i Strabona 7, 314, makar da ime sastavljeno s ilirskom riječi *ap-* „rijeka“, (kao i *Terg-ol-ape, Arel-ape, Ap-sus*) te **quol-ap* upravo znači „kriva, vijugasta rijeka“, kao što je Kupa zbilja (up. Jokl, Zeitschrift für Ortsnamenforschung 2, 244). Isto potamnjenje naglašenog *a* u *u (o)* imamo i u imenu *Ossero*, koje se ima izvesti iz oblika *A(b)sarus*, a pruža ga jedini Rav. 5, 24; uz to je nenaglašeni *a* u drugom slogu oslabljen u *e*. Isti oblik *A(b)sarus* pretpostavlja i hrvatski naziv *Osor*, jer da je u prvom slogu romanski *o*, nastao bi *ъ*, a ne *o*. Oblici *Apsorus* *Ἄψορρος, koji su obični kod starih pisaca (up. Krahe op. cit. 12), nastadoše dakle pučkom ili učenom etimologijom pod uplivom priče o Argonautima. Romanski naziv *Ossero* s potamnjenjem prvog *a* i oslabljenjem drugog *a* u *e* identičan je dakle slučaj kao postulirani romanski izgovor **Spuleto* u doba doseljenja Slovena, koji preuzeše to ime kao **Spulětъ* > *Splĕt* > (ikavski) *Split*[4].

Kod imena *Delminium* ne može se polaziti iz **Dalm-inium* (prama *Dalm-atae*) i nagađati, da je tu *a* prešao u *u*, jer taj vokal nije bio naglašen, pa zato valja pretpostaviti, da se tu od iskona, t. j. u ilirskom jeziku, već nalazio poluvokal, za kvalitet kojega mi dakako ne znamo ništa, a valjda je u tuđim ušima glasio kao *a* ili *e*, dakle *Dalmatae: Delmatae* i *Delminium* > **Dъlmъno* > *Dumno, Duvno*. Jednako u *Agravonitae: Acruvium* (up. moje opaske l. c.), slov. *Grbalj* < *Grъbio*; *Birziminium* (It. Ant. 339, 2), *Berzumno* (Tab. Pent.): *Burzumon* (Rav. 4, 16): slov. *Ržaničkі most*[5] *Stlupi*; (Plin. 3, 139), Στλουππί (Ptol. 2, 17), Στόλπον (Konst. Por.: *Stelpona* (13. vijek): slov. *Stupin*; valjda i *Zadar* < **Zadъrъ* < *Zādar (Jāder), Zádъra (Jadera)* > rom. *Zadra* (obično pisano *Jadra* u srednjem vijeku), *Zara*. Vidimo dakle, da se pretpostavljeni ilirski poluvokal transkribira dijelom s *a*, *e*, dijelom s *o*, *u*, a da mu u slovenskom odgovara poluvokal. Vjerojatno radi se u navedenim slučajevima o sonantskom *l* i *r*, a o sonantskom *n* valjda u *Nedinum* (Νήδινον Ptol. 2. 16, *Nedino* Tab. Pent., *Nedinon* Rav. 5, 14) > *Nъdinъ* > *Nadin*.

[4] Glede prijelaza vokala *e* kad je u blizini likvida *l*, *r*, u slov. *ě* up. *Pelva* > *Plěva Pliva* (ikavski), *Berberia* > *Drěběr* > *Brihir* (ik.) *lucerna* > *lukijerna* (ijekavski u Dubrovniku). *Kerso* > *Cĕrs* > *Orěs* > *Cres* (čakavsko-ekavski) i t. d.

Međunarodni kongres srednjoškolskih profesora u Brusselu.

Ovaj će se kongres održati ove godine na incijativu belgijskih gimnazija i realnih gimnazija te viših građanskih škola (Athénées i Ecoles moyennes). Na kongresu raspravljat će se o važnim pitanjima srednjoškolskoga obrazovanja: O opterećivanju đaka u srednjoj školi i o materijalnoj organizaciji srednjoškolskih ustanova obzirom na didaktičku, estetičku i higijensku stranu njihovu. Prvu temu iznijeli su predstavnici gimnazija, a drugu nastavnici građanskih škola, koje u Belgiji ulaze također u sklop srednjih škola.

Za oba pitanja izrađene su smjernice, koje će olakšati raspravu i svesti je na što jedinstveniji teren. Kod prve teme potrebno je odgovoriti na pitanje, što razumijevamo pod preopterećenjem u srednjoj školi, jesu li prigovori u tome pogledu opravdani i postoji li u zemlji predavačevoj kakvo preopterećivanje. Nadalje će trebati pobliže govoriti o uzrocima i posljedicama školskoga preopterećenja. Da li je ono posljedica loše naučne osnove, nesavršenog naučnog plana ili pogrešne organizacije ispita (u najširem smislu riječi). Kolik

[5] *Birzi-m-inium* jednaka je tvorba kao *Del-m-inium*, koji je po Jokl-ovu uspjelu tumačenju (l. c.) sastavljen od arb. *del'e, del'me* „ovca“, gdje je *m*-sufiks prvobitno imao kolektivno značenje (upor. arb. *djal'ε* „dječak“, plur *djel-m* geg., *djem* tosk.) a potvrđuje se Strabonovim Δέλμιον πεδίον μηλόβοτον (7, 3, 15) u Arbaniji. Od *Birziminium* ili **Virziminium* s poznatim vulgarnolatinskim prijelazom *b* : *v* nastalo je **Vьrzь(mь)nъ* > **Vržan* i s gubitkom početnog *v* pred *r* (kao u *rijeslo* mj. *vrijeslo*: Maretić, Gramatika § 99) > *Ržan*, ime sačuvano u *Ržaničkі most* preko Cijevne. Možda postoji veza s arb. (geg.) *berzía* „komori“, pak „crna debela zemlja, koja iz njih nastaje“; valjda u opreci sa susjednim Kučima (arb. *kuk'* „crven“) i Crmnicom (sc. zemljom „crvenicom“, u dok. *Cermeniza*).

*

je utjecaj sporta na ovo pitanje, a osvijetliti treba i sve druge faktore, koji mogu u tome pravcu dati kakvo objašnjenje. Napokon traži se u programu kongresa, da predavač iznese opće poglede, po kojima bi se imala upravljati razumna organizacija srednje škole u skladu s potrebama modernoga odgoja.

Druga tema obuhvatit će materijalnu stranu školsko-obrazovanih potreba s obzirom na vanjske uređaje i školske prostorije. Tu se imaju držati na umu didaktički, estetski i higijenski momenti. Naročita se pažnja posvećuje sobnom namještaju i uređivanju zbirka učila, koje se moraju postaviti na savremene temelje. Svaki luksus u bilo kojem materijalnom pitanju školske organizacije ima se izbjegavati, no zato treba posvetiti više interesa opravdanom isticanju estetskih vrijednosti putem primjerenog ukrašavanja školskih prostorija mapama, ilustracijama i drugim umjetničkim dekoracijama. O higijenskim ustanovama raspravljat će posebni odbor, a njegov će biti zadatak da izradi jedinstveni nacrt za sveopću reorganizaciju higijenskih potreba srednje škole u duhu modernoga shvaćanja. **P.**

Teslina istraživanja u vezi s razvojem brzojava bez žice.[1]

Dr. Dušan Pejnović.

1. Premda je pravi cilj Teslinih pokusa sa strujama visoke frekvencije bio ekonomska rasvjeta, ti su pokusi u uskoj vezi s rješavanjem staroga problema o prenosu znakova u daljinu pomoću magnetičkih i električnih učinaka bez kovnog voda. U povijesti nauke zanimljiva je činjenica, da rasvjeti namijenjena Teslina aparatura nalazi kasnije znatnu primjenu u raznim sustavima brzojava valovima.

Ovog se pitanja dotiče Tesla već u svojim prvim predavanjima na nekoliko mjesta. Spominjemo, kako je on ispravno sudio, kad je u strujama visoke frekvencije vidio budućnost brzojava bez žica. Mnogi stariji patenti i predlozi služe se isprekidanom istosmjernom ili s tehničkom izmjeničnom strujom, a osnovani su na vodljivosti zemlje i vode, na elektrostatskoj indukciji (influenciji) i sl. Na visoku frekvenciju i titrajne krugove u rezonanciji moglo se pomišljati iza glasovitih Hertzovih eksperimenata (1887/8).

[1] v. Nast. Vjesnik XXXV., str. 192, 299, 345 (1927.).

Kod predavanja u Franklinovu institutu (1893) opisuje Tesla vrlo lijepo, kako on zamišlja prenos energije u budućnosti. U prvom dijelu opisa iznosi on misao, na koji način bi se mogao iskoristiti električni naboj Zemlje. Tesla ističe od kolike je vrijednosti, da se stvori predodžba o tom naboju i da se istraži, s kojim periodom bi on titrao, ako bi se ravnoteža poremetila suprotnim nabojem izoliranog tijela izvan Zemlje. Predlaže se za tu svrhu metoda rezonancije. Na izvor najveće izmjenične napetosti, koja se može načiniti pomoću generatora i transformatora, stavlja se s jedne strane Zemlja, a s druge strane izolirano tijelo velikoga kapaciteta, smješteno u što većoj visini. Rezonancija bi se ispitala mijenjanjem izvorne frekvencije i motrenjem električne poremetnje, koja je izazvana na raznim mjestima Zemlje. Drugi je dio opisa na stvarnijoj podlozi, jer ne dolaze u obzir kapacitet ni naboj Zemlje ni period vlastitoga titranja toga naboja. Uređaj je isti kao prije i T. jasno kaže, ako kroz vertikalnu žicu, koja seže do uzdignutog kapaciteta, osciliraju struje visoke frekvencije u oba smjera, onda ne će trebati prekomjerno mnogo energije, da se u velikim daljinama, pače po cijeloj zemaljskoj kugli, izazovu poremetnje, koje će se konstatirati aparatom, u kojem su samoindukcija i kapacitet tako odabrani, da postoji rezonancija s odaslanom frekvencijom. U dalekovidnom Teslinom opisu sa slikom dolaze antena (»uzdignuti kapacitet«) i Zemlja na mjestima davanja i primanja, dolaze uopće svi glavni dijelovi kasnijih stanica, osim detektora i pojačala.

Međutim, tek nakon dugog eksperimentiranja došao je Marconi do važnog iskustva, da su antena i Zemlja nužni u obim stanicama. Uvođenje antene i Zemlje i kod aparature za davanje bila je odlučna točka za prvi Marconijev uspjeh, koji se označuje kao porod brzojava bez žica. (11. svibnja 1897.). Šteta je, što T., zabavljen električnom rasvjetom, nije odmah izveo brzojavne pokuse po svom predlogu sa gotovom svojom aparaturom. Porod brzojava bez žica uslijedio bi ranije za nekoliko godina.

Historijski je zanimljivo, ako se isporedi Teslin opis s nešto starijim elektrostatskim sastavom, koji je predložio Edison (patent 1891). I ovdje dolaze u obim stanicama antene (visoko smještene ploče) i odvodi u zemlju, no Edison smatra takve ploče oblozima jednog kondenzatora, tako da bi električne silnice imale sezati od jedne do druge stanice. U Teslinom sustavu dolaze visoke frekvencije i prenos kroz vodljivo zemaljsko tlo.

U spomenutom predavanju od osobite je važnosti Teslin predlog za primanje »kontinuiranih« (neprigušenih) valova. Po njegovoj zamisli imadu se iskoristiti udari dvaju nizova

valova, koje jedna stanica istodobno šalje. Udesilo bi se, da ti udari slijede akustičkom frekvencijom. T. je dakle misaoni začetnik za radiotelegrafiju odlučne metode primanja udara.

Njegovu misao prihvaća kasnije Fessenden (1905) i popravlja je time, što drugi niz valova prenosi na stanicu za primanje. Tek pronalaskom elektronske cijevi mogle su se iskoristiti ove misli. Bez toga pronalaska, s posebnim lučnim generatorom na mjestu primanja, kako je to Fessenden zamišljao i kako se faktično pokušalo, ne bi ova metoda istisnula primanje tickerom, što je bilo Fessendenovo nastojanje.[2]

2. Radeći s visokim frekvencijama dao je T. znatan dio one aparature, koja se upotrebljavala u prvom razvoju brzojava bez žica.

Kod prvih pokusa Marconijevih služio je za davanje valova Ruhmkorffov induktor, spomoću kojeg su se u antenu slale rijetke »neaktivne« iskre. Dublja su istraživanja upućivala na važnost veze, rezonancije, oštrine ugađanja titrajnih krugova, a s tim i na Teslinu aparaturu. Poznata induktivna metoda, koju je u praksi najprije iskušao Braun, i kod koje se primarni krug induktivno veže na antenu, dolazi u francuskim knjigama često pod imenom »montage en Tesla«, a sam se transformator zove »un Tesla«. Doista je kod »sintoničkog Braun-Marconijeva pošiljača« upotrebljen Teslin transformator i njegov način vezanja. Marconi se služio velikim Teslinim transformatorima, kad mu je g. 1901. prvi put uspjelo brzojavljati preko oceana. R. A. Fessenden,[3] pišući povijest radiotelegrafije, mimoilazi Brauna i Marconija i kaže da se ovdje radi o titrajnim krugovima E. Thomsona i Tesle (iz g. 1892.) i da je trebalo malih promjena, da se njihova aparatura upotrebi za brzojav bez žica.

Radi uspoređenja donosimo u sl. 1. Teslin uređaj iz godine 1891., a u sl. 2. Braunov uređaj iz godine 1898. U sl. 1. je G izmjenični generator niske frekvencije, T obični, T_1 Teslin transformator, C kondenzator, i iskrište. — U sl. 2. je I induktor, i iskrište, C kondenzator, T Teslin transformator s antenom i Zemljom. Rezonanciju primarnog i sekundarnog kruga trans-

[2] Prema Austinu, Jahrb. d. drahtl. Telegr. u. Teleph. 20, 306, 1922. U vjerojatno nepotpunom njem. prevodu Teslina predavanja (Martin — Maser, Tesla's Untersuchungen str. 297—382) nisam mogao naći toga mjesta.

[3] Referat Fessendenove radnje, koja je štampama u jednom američkom časopisu, izašao je u Jahrb. d. d. T. 4, 63, 1911. — U jednoj bilješci spomenute Fodorove knjižice veli Tesla, da je god. 1891. (dakle prije E. Thomsona) opisao princip transformatora, na što se sve ovo odnosi. — U njem. literaturi se obično navodi, da je prvi namještaj za udešeno brzojavljanje dao Lodge patentom od 11. V. 1897.

formatora T_1 postizava i Tesla zgodnim izborom frekvencije generatora G, kapaciteta C i samoindukcijâ. Bečki profesor Tuma i Marconi (1899.) zamijenili su induktor Braunove aparature generatorom i tim prešli posve na snažniju Teslinu aparaturu (1900.). U jakoj stanici Poldhu za prekooceanske brzojavne pokuse upotrebio je Marconi trostruko transformiranje (1901.).

Tesla je načinio prvi kontinuirano promjenljivi kondenzator, sastavljen od dvaju redova četverouglastih usporednih ploča; ploče jednog reda mogu se uvući među ploče drugog reda (1893.). Njegovim pronalaskom, da se kao vrlo dobar izolator može uzeti stlačeni uzduh poslužio se Fessenden praveći kondenzator sa stlačenim uzduhom (Marconi 1908.). Tesla se služio nekim sredstvima, čiju je vrijednost dokazala kasnija teorija i praksa. On je prvi predložio za uporabu svitke od pre-

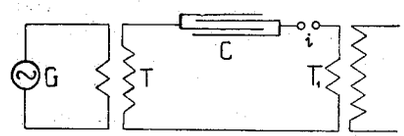

Sl. 1.

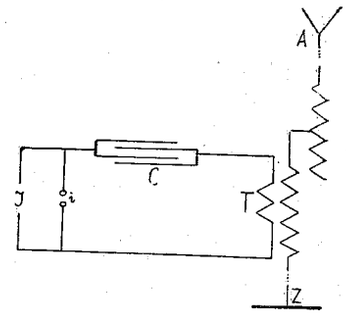

Sl. 2.

pletenih, tankih izoliranih žica (Litzendraht). On se prvi poslužio spiralno motanim plosnatim svitcima, koji imadu malen kapacitet.[4]

Tesla je prvi opazio štetnost ugrijanog iskrišta, on stavlja svitke u hladnu smjesu (patent 1901.), služi se radi ohlađivanja rotacionim i sastavljenim iskrištima (Marconi, Galetti 1908.), stavlja iskrište u zgusnuti uzduh (Jervish-Smith, Marconi 1902.) i dr.[5] U prijašnjem članku opisana Teslina aparatura daje osnov prvom valomjeru (Tesla 1893., Oudin 1896., Slaby 1903.). Sustavu sa zujećim ili gašenim iskrama dao je Tesla svoj prilog. Poznato je, da je uređaj za ovaj sustav isti kao kod Brauna odnosno Tesle, no da moraju biti ispunjeni osobiti uvjeti glede umirenja primarnih i sekundarnih titraja, trajanja

[4] S ovakvim svicima, koji su se pokazali zgodni za emisiju, služili su se društvo Telefunken i de Forest.

[5] v. Nesper, Jahrb. d. d. T. 2, 322, (1909.).

iskre, oblika iskrišta i t. d. Gašenje iskre strujom uzduha i elektromagnetom i spomenuta sredstva, kojima se Tesla služio, vrlo su korisna, da se postigne uzbuđenje udarcima, koje traži ovaj sistem. Tesla je pogodio i najbolje sredstvo za ovu metodu, on je dao prva dva oblika sastavljenog iskrišta, koja su imala istu funkciju, kao glasovito Wienovo iskrište (1906.). Opisujući ovu metodu govori Tesla o ekonomičnim titrajima, o iskrama, koje daju glazbeni ton. H. Boas kaže, da je Tesla u svojim pokusima postigao uzbuđenje udarcima; no da u to vrijeme nije shvaćena važnost u m i r e n j a titraja.[6] Iskorišćenje lijepe ove metode bilo je moguće iza važnih Wienovih istraživanja (sustav Telefunken).

Za brzojav bez žica bilo je važno pitanje brzog mehaničkog prekidača, osobito kod uređaja, koji su polazili od istosmjerne struje (dinama, akumultaora). Tesla je načinio prvi turbinski prekidač, prvi centrifugalni prekidač sa živinim mlazom i dosegao oko 1.000 prekida u sekundi (1898.)[7] Poznati rotacioni prekidači »rotax« i »rekord« kod većih induktora jesu modifikacije Tesline konstrukcije.

Kod sistema s lučnim generatorom (Duddell-Poulsen) nalazi Teslina aparatura svoje sudjelovanje. E. Thomson je već 1892. sastavio lučni generator i eksperimentirajući navodno dosegao frekvencije 50.000/sek.[8] Tesla je 1893. eksperimentirao s ovim uređajem, upotrebio elektrode od ugljena, a za gašenje luka uzeo magnetsku duvaljku i struju toplog uzduha Zenneck[9] kaže, da su kod Teslinih pokusa prilike za razvoj neprigušenih titraja bile povoljnije nego kod Thomsona.

3. T e s l i n s u s t a v s 4 s i n t o n i č k a k r u g a. Godine 1897. izradio je Tesla sistem, kojemu je svrha, da se postigne sigurnost i očuva tajnost u brzojavljanju, da se zapreči, da nezvana stanica može primiti brzojav, a zvana zaštiti od smetnje. Princip ovog sustava, koji dolazi i pod imenima Tesla-Stone, jest slijedeći: Za davanje služe dva ili više titrajnih krugova, kojima se istodobno šalju valovi određenih različnih dužina. Jednak broj krugova (2—4) imade i stanica za primanje. Udešeno je, da po dva korespondentna kruga obiju stanica budu namještena na isti val. Relais-pisar stanice za primanje dolazi u funkciju samo ako su uzbuđeni svi titrajni krugovi ove stanice.

[6] Jahrb. d. d. T. 5, 563, (1912.).

[7] Teslini su prekidači opisani u E. T. Z. 19, 671, (1898.).

[8] Thomson i Tesla su u Americi izrađivali strojeve za visoku frekvenciju (generatore, transformatore) gotovo u isto vrijeme. God. 1888. načinio je Thomson generator (alternator) za frekvenciju 4500, a god. 1889. Tesla za frekvenciju 9000.

[9] Lehrb. d. drahtl. Telegr. u. Teleph. IV. Auf. 1916, str. 260.

Vjerojatnost, da bi ovdje mogle smetati strane stanice, postaje vrlo malena. — Ovaj dosta kompliciran sustav zahtjeva na svakoj stanici toliko antena, s koliko titrajnih krugova se radi. (Sistem je opisan u Mazzotto-Baumann, Drahtl. Telegr. u. Teleph. 1906. str. 273). Sličan višestruki sistem dao je Fessenden 1906.

4. P o k u s i n a C o l o r a d u. — T e s l i n s u s t a v »s v j e t s k o g b r z o j a v a v a l o v i m a«. — G. 1899. izvolio je Tesla eksperimentalna istraživanja na osnovu misli, s kojima se zanašao od g. 1893. Bile su to misli o stojnim električnim valovima u zemlji, o umjetnom eletriziranju zemaljske kugle,[10] o brzojavljanju kroz zemlju. Stečena iskustva i upotrebljenu aparaturu nastojao je T. da zaštiti patentima, a tek je g. 1905. opisao pokuse i neka opažanja u jednom američkom časopisu. Teslin je opis prenesen u djelo: J. Erskine Murray, Handbook of wireless Telegraphy, 1907. — 18. poglavlje te knjige (str. 283 do 301) donosi Teslin »svjetski brzojav valovima«, njegovu aparaturu i njegove misli. Na osnovu toga članka nastojat ćemo prikazati Tesline nazore, koji — koliko nam je poznato — nijesu našli odziva u njemačkoj ni francuskoj literaturi.

Poput drugih stručnjaka onog vremena držao je i Tesla, da su voda i zemaljsko tlo najbolja sredstva za širenje valova, pa je za tu svrhu udešavao svoju aparaturu. U prilog ovakvom shvaćanju govorilo je iskustvo, da zakrivljenost Zemlje ne smeta širenju valova. Ascoli drži u to vrijeme, da se kod Marconijevih pokusa nije radilo o Hertzovu efektu, već su ti pokusi uspjeli radi vodljive zemlje, a slično se izrazuje u jednoj diskusiji Claude.[11] — Slijedeća je Teslina misao, da se radi reflek-

[10] Istom se mišlju bavi Lecher u članku Über künstliche Elektrisierung d. Erdgugel, Phys. ZS. 4, 320, 1903. Ne spominjući Tesle kaže pisac: »Sigurno se često razmišljalo o tom, da li je moguće umjetnim elektriziranjem Zemlje slati znakove na udaljena mjesta... No jedva bi bilo moguće konstatirati potencijal za nekoliko volta, sve kad bi uspjelo Zemlju elektrizirati. Za tu svrhu ne bi bilo teško načiniti kondenzator, čiji kapacitet ne bi bio premalen spram Zemlje. Naboj takvog kondenzatora razmjestio bi se po Zemlji, kad ne bi bio na njem ujedno + i — elektricitet, no nemoguće je odvesti onaj elektricitet, koji nije namijenjen nabijanju Zemlje... Ta se stvar ipak događa u izvjesnom smislu kod brzojava bez žica... Površina vode ili tlo služi kao metalni vod, kao ravnalica ustitranoj Hertzovoj zraci, tako da u pravom smislu ne postoji brzojav bez žica«. L. predlaže, da se pokušaju neke stvari, koje imadu sličnost s Teslinim pokusima na Coloradu, (na pr. primanje sa 2 priključka na zemlju; isti predlog dolazi i u patentima Marconija 1896. i Braunna 1898.).

[11] Bullet. de la Soc. des Électr. 1902, str. 85.

*

sije na mjestu, gdje prestaje vodljiva zemlja moraju razviti stojni valovi, poput stojnih valova na žici Teslina (ili kasnijeg Seibtova) aparata.

Na Coloradu uredio je T. stanicu za primanje s uredbom za registriranje. Motreći, kako na aparate za registriranje utječu munje, opazio je, da aparati jače reagiraju na daleke, nego na blize munje. Kao prvu potvrdu za egzistenciju stojnih valova navodi Tesla motrenja za jedne ljetne oluje. Kako se oluja udaljivala od opservatorija, instrumenti su registrirali sve slabiju struju. Poslije nekog vremena se vidjelo, da registriranje pokazuje izrazita maxima i minima. Stvar se pravilno ponavljala, dok se nije oluja, koja je putovala konstantnom brzinom, udaljila za nekih 300 km. Jednake je rezultate dobio Teslin asistent Löwenstein, i Tesla je zaključio, da je motrio stojne valove — »i da se naš planet, kraj sve svoje veličine, vlada kao vodič konačnih dimenzija«.

Dalje veli T., da su ga vlastiti pokusi uvjerili, da u zemlji nastaju stojni valovi; u određenim daljinama od aparature za davanje konstatirao je on čvorna mjesta, na kojima registrirajući aparat nije bilježio. — »Iz mnogih sam motrenja maksima i minima našao, da dužina vala iznosi u raznim slučajevima između 25 i 70 km. — — Taj rezultat i neki teoretski izvodi doveli su me do zaključka, da se ovakvi valovi mogu širiti po cijeloj Zemlji«.

Napokon razlaže T. svoje mišljenje, kako da se stojni valovi Zemlje izvedu umjetnim sredstvima; nada se, da će stvar uspjeti pojačavanjem njegove aparature (generatora, transformatora) i da će se s tim riješiti cio niz praktičnih pitanja budućnosti.

Aparatura, s kojom je T. radio, shematički je prikazana sl. 3. i 4. Sl. 3. prikazuje stanicu za davanje (proizvođenje stojnih valova u Zemlji). U primarnom je krugu generator G (transformator ili dinamo visoke frekvencije) zatvoren svitkom A od nekoliko zavoja. U induktivno vezanom sekundarnom krugu je svitak C (Teslin spiralni oblik!), kojem je jedan kraj odveden u zemlju (ploči Z) a drugi uzdignutoj ploči D (»elevated terminal«), koju T. uzima kao antenu. On iznosi neka svojstva kruga DCZ, potrebu oštre rezonancije, titranje uz četvrt dužine vala (Slaby 1901.) i dr. U tom krugu nastaju jaki titraji — »koji se prenose u Zemlju, šire do dalekih mjesta, gdje se odbijaju; interferencijom nastaju stojni valovi, čija čvorna i trbušna mjesta čine koncentrične krugove sa središtem Z.« — »Mnoge činjenice, koje sam otkrio, kazuju da titraji u zemlji slijede izvjestan zakon s približno matematičkom točnosti. ... Zemlja se vlada kao savršeno gladak vodič, s nevelikim otporom,

s kapacitetom i samoindukcijom, koji su prema izvoru jednoliko razmješteni, bez osjetljive izobličenosti i apsorpcije«.

Teslina aparatura za primanje sastoji opet od 2 kruga, kojih slika odgovara posve sl. 3. samo je generator G zamijenjen detektorom valova. Osobit oblik Teslina detektora daje shematska sl. 4., u kojoj je V rotirajući valjak (komutator) od izolatora, s metalnim prstenima p i uskim metalnim prugama s. Četke a daju stalnu vezu prstenova s pločama P, a spomoću četaka $č$ se u zgodnim intervalima ove ploče vežu s oblozima

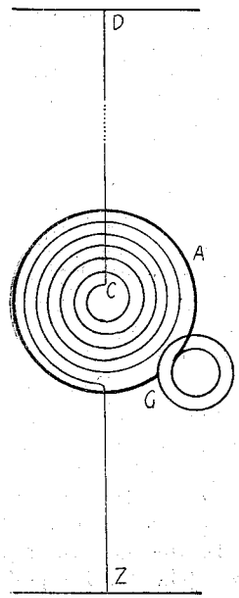

Sl. 3.

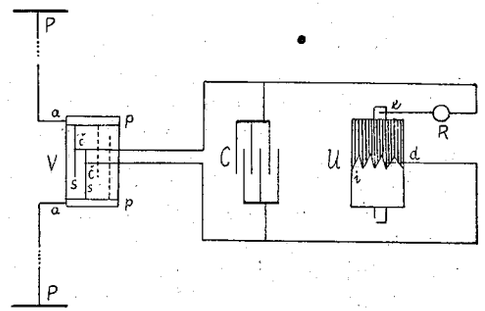

Sl. 4.

Teslina kondenzatora C, tako da se svaki oblog nabija istoimenim impulzima.[12] Kondenzator se izbija kroz krug, koji mu je nacrtan s desne strane. U tom je krugu R primalac (receiver), o kojemu se ne kaže ništa pobliže, a U rotirajući valjak (prekidač), kojem je gornja polovica vodič omeđen isječcima i, a donja od izolatora. Četka e struže po metalnoj osi valjka U, a spomoću četke d izvode se periodski kontakti isječaka i s donjim oblogom kondenzatora. U zemlju dolaze ili obje ploče P ili samo jedna, a druga služi kao uzdušna antena. Valjak V mora roti-

[12] Prema originalu je slika pojednostavnjenja. T. uzima 4 četke č, tako da može odabrati i trajanje kontakta.

rati sinhrono s generatorom, tako da se kondenzator nabija na sve viši potencijal.

Teslin detektor s rotacionim komutatorom V, s kondenzatorom C i rotacionim prekidačem U je fizikalno zanimljiv obzirom na vrijeme postanka (1899.), kad se za primanje upotrebljavao samo Branlyev koherer. Kod Poulsenovih tickera (oko g. 1906.) se kondenzator periodski nabija i izbija posredovanjem elektromagnetskog prekidača kroz telefonsku slušalicu. Kod jednog detektorskog uređaja iz god. 1912. kondenzator se nabija kroz termodetektor, istosmjernim impulzima, a izbija se spomoću elektromagn. prekidača kroz telefonsku slušalicu.[13] Kod Teslinog aparata imademo mjesto termodetektora (»integrirajući detektor« jer sakuplja impulze) komutator V, a mjesto elektromagnetskog prekidača rotacioni prekidač U. Na istom je principu osnovan kasniji »mehanički ticker«, samo je mjesto valjka U uzeta ploča sa zupcima.

Za razmještaj stojnih valova u zemlji nabraja T. više mogućnosti. Jedan je način, da se izvede jedan konstantan niz valova, tako da izađu nepomična čvorna i trbušna mjesta. Ploče P na zgodnim mjestima jednoga meridijana (kojem je Z pol), dale bi u detektoru najjači efekt, dok bi za ploče u paraleli bio taj efekt nula. Druga je mogućnost, da se zemljom pošalju dva ili više valova — »tako da rezultirajući stojni val teče polagano zemaljskom kuglom«. — Promatranjem stojnih valova moglo bi se odrediti tečaj i brzina broda, položaj nekog mjesta (daljina od izvora, geogr. širina i dužina), daljina dviju točaka, slati točno vrijeme iz opservatorija i t. d. Ukratko smijemo reći, da T. predlaže izvjesne električne koordinate na zemaljskoj kugli. Napokon dolazi predlog, da se nekoliko generatora stojnih valova s raznim dužinama vala razmjesti na razna mjesta Zemlje i da se tako cijela Zemlja podijeli u nekoliko zona raznog električnog djelovanja.

Na jednom mjestu veli T., da je našao, da za titraj s frekvencijom 6/sek. električni efekt raste s daljinom.[14] Na tu frekvenciju, trebala bi Zemlja sa svojim nabojem na izvjestan način rezonirati. Ima jedno mjesto, gdje T. veli, da mu je na Coloradu uspjelo struju iz transmitera poslati oko cijele Zemlje za

[13] Jahrb. d. drahtl. Tel. 5, 113, 1912.

[14] U vezi s tim neka bude spomenuto, da je Fritz-Gerald 1893. izračunao, da period titranja konduktora, koji ima veličinu Zemlje i koji je na polovima nabit suprotnim elektr. nabojima iznosi $^1/_{17}$ sek. Račun vrijedi, u slučaju da je takav konduktor sâm u prostoru. Ako oko konduktora u daljini 100 km (visina sjeverne zore!) zamislimo vodljivu kuglastu plohu, izlazi za period 0,1 sek.

0·084 sek., pa i mjesto o primanju znakova, kojima bi izvor imao biti izvan Zemlje.[15]

Radi nepristupnosti američke literature ne možemo iznijeti, kakvi su bili praktički uspjesi pokusa na Coloradu ni koliko su Teslini nazori naišli na razumijevanje kod stručnjaka onog vremena. Onakvu geometrijsku pravilnost s izrazitim stojnim valovima svakako je teško ostvariti. Bilo je i kasnijih pokušaja i predloga, da se u duboke rovove smjeste antene i da se izvede interferencija pomoću valova refletiranih negdje u Zemlji (Leimbach, Löwy 1911.). Tesla je radio s jakom aparûrom i s vrlo dugim valovima, a kasnije je iskustvo pokazalo, da takvi valovi slijede zemaljsku površinu uz neznatnu apsorpciju. Spominjemo, da je T. u radu bio upućen na sebe samog, bez jakog društva, u kakvom je bio Marconi, bez naučnih savjetnika, kakve je Marconi našao najprije u Flemingu, zatim u Lodgeu, Franklinu i dr.

Teslinu pretpostavku o putovanju električnih naboja po Zemlji interpretirao je matematički Löwenstein,[16] koji kuša na taj način protumačiti mehanizam širenja vala jednostavnije nego Sommerfeld sa svojom poznatom teorijom prostornih i površnih valova.

Teslina istraživanja čine vrlo zanimljiv ulomak u povijesti radiotelegrafije. Bučne električne iskre, s kojima je radio Tesla, koje su igrale i nepravilno i po taktu, predale su svoju ulogu tihoj elektronskoj cijevi. U društvo starih majstora električnih titraja i pionira radiotelegrafije spada i naš zemljak Tesla.

[15] U interviewu američkih novina The Gazette Times Magazine, 23. II. 1923. daje T. oduška svojoj fantaziji i veli: Duboko sam uvjeren, da na Marsu postoji visoka inteligencija... Prije 20 godina eksperimentirao sam na Coloradu i sa sigurnošću otkrio život na Marsu. Usavršio sam stanicu za primanje na takvu osjetljivost, kakva je bila onda nepoznata i ulovio sam znakove, kojima je izvor daleko od svega poznatog i koje sam protumačio brojevima 1—2—3—4. Mislim, da se Marsijanci sporazumijevaju brojevima, jer brojevi su univerzalni. — U istom razgovoru opisuje T. svoja nastojanja oko rješenja problema Televizije (Teslino mehaničko oko — «a gyant eye to see raund the world«). Koliko se može razabrati, radi se ovdje o proizvađanju valova s jakom prodornom snagom, (dakle nešto poput Millikanovih kozmičkih zraka), koji bi se imali transformirati u valove svjetlosti. — Članak o Tesli obuhvaća jednu stranicu velikoga novinskog formata, no ne može se reći, da li su Tesline izjave posve vjerno donešene.

[16] Jahrb. d. d. T. 12, 156, 1918.

Izvan naslova ovoga članka spada Teslina p a r n a t u r b i n a, duhovito zamišljen i po konstrukciji vrlo jednostavan stroj. U zatvorenom bubnju, statoru, nalazi se rotor, t. j. red vrlo blizih usporednih ploča, koje su učvršćene na zajedničkoj osi i koje imadu u sredini isječene otvore. Kroz dulac na rubu bubnja mlaz pare tangencijalno ulazi, zavija se u spiralu među vrlo blizim pločama i radi trenja stavlja ih u sve bržu rotaciju. Kroz otvor oko osovine izlazi para, pošto je kotačima (pločama) predala svu svoju brzinu. O ekonomičnoj Teslinoj turbini iznosimo ovaj podatak: turbina s 25 ploča, s premjerom 50 cm daje 200 konjskih snaga.[17]

Jedno nepoznato hrvatsko prikazanje.

Vjekoslav Š t e f a n i ć, Krk.

Kako naša slika o staroj hrvatskoj kulturi nije potpuna vidi se već po tom, što je još moguć slučaj, da čovjek nađe štampanu knjigu, za koju nije dosad znao učeni svijet, da postoji. Takvi slučajevi još se uvijek dešavaju.

Tako sam ja nedavno naišao u Drazi Baščanskoj na Krku među ostalim rijetkostima i na jednu malu štampanu knjižicu, bez prvih par listova, za koju sam odmah po sadržaju mogao razabrati, da je to posve nepoznato dosada skazanje o navještenju Marijinom. U uvjerenju, da će to skazanje unijeti svijetla u naše shvaćanje stare hrvatske crkvene drame, potrudio sam se, da ga objelodanim i da o njem napišem ovaj prikaz.

I.

Knjižica je imala 48 paginiranih stranica formata osmine. Ali, na žalost, par listova se na početku izgubilo, te prvi sačuvani list počinje s petom stranicom. Jamačno dakle nedostaju dva lista teksta, pred kojima su još imala stajati dva lista bez paginacije. Kako je naime knjižica sva od jednog arka, a od polovice do kraja broji 14 listova, jasno je, da je toliko listova moralo biti i u prvoj polovici knjige. Prema tome knjižica je imala 28 listova, od kojih dva nepaginirana sprijeda, a dva otraga. Na koncu su naime knjižice dva lista nepaginirana i posve čista. Djelce je prosto sašiveno u neoriginalne korice. Našao sam ga, kako spomenuh, u Drazi Baščanskoj na otoku Krku, u ostavštini popa glagoljaša Mihovila Štefanića, koji je živio od 1779. do 1842. Daljnu proveniencu knjižice ne znam,

[17] Jahrb. d. Erfind. 1912, str. 131.

no kako sam na par knjiga u istoj ostavštini našao napisano, da su kupljene od nekog fratra trećoreca Stašića, pomislio sam, nije li možda i ova knjižica od njega prekupljena. Kako je naime sijelo franjevačke provincije trećoredaca bilo u Zadru, mogao bi, pomislih, i trag ove knjižice voditi u Zadar. Uzevši u obzir sve okolnosti, o kojima poslije, držim, da se nijesam prevario.

Knjižica sadrži prikazanje o navještenju Marijinom, a na koncu dolazi nekoliko samostalnih pjesama crkvenog sadržaja, koje su u idejnoj vezi sa samim skazanjem. Prvi sačuvani list, zapravo 5. stranica, počinje stihovima:

Ove žene, ove vile
ovo jesu sve Sibile.

Iz konteksta se razabira, da su to riječi starca Adama. Za njima naime slijedi didaskalija: »To rekši starcem obrne se k' Noju proroku i reče«. Nakon tih riječi, u dvjema strofama, dolazi druga didaskalija: »Noje odgovara starcu Adamu i reče«. Iz ove didaskalije razabiremo, da je Adam bio onaj, koji je govorio Noju proroku u onim dvjema strofama, a prema tome je on, kako se vidi iz prve didaskalije, govorio i prije toga »starcem« te završio svoje riječi stihovima: »Ove žene, ove vile« i dr. Iz sačuvanog teksta možemo dakle razabrati, da ovdje Adam igra onu ulogu, koju u istoimenom skazanju Mladinićevu. On naime otvara u limbu razgovor i poziva proroke i proročice, da mu svaki kaže, što zna o njihovu oslobođenju iz limba. Taj njegov poziv završava jamačno onim dvjema spomenutim stihovima. Da li je na početku skazanja t. j. pred Adamovim riječima stajao i prolog, ne znamo pozitivno, ali s velikom vjerojatnošću možemo reći, da je bio, jer ga imaju sva slična skazanja. Ako je bio, govorio ga je jamačno Anđeo kao i u premnogim skazanjima, makar u Mladinića govori prolog sv. Jeronim. Na pomenutim je dakle dvjema izgubljenim listovima naše knjižice mogao stajati prolog i Adamov monolog, nakon čega se on obraća pojedinim prorocima, počevši od Noja. Sličan početak ima na pr. i skazanje Fea Belcarija i našega Mladinića. Daljni tekst već imamo. Noje odgovara Adamu na postavljeno pitanje, može li žena djevica »rodit Boga i človika«. Zatim postavlja Adam slična pitanja o upućenju Boga redom prorocima: Jakovu, Mojsiji, Baruku, Izaji, Davidu i Malakiji.[1] Oni mu svi odgovaraju ono, što im je za života Bog nadahnuo

[1] Bez sumnje je štamparska ili pisarska griješka u didaskaliji nakon 48. stiha »Jakov Mojzesu« mj. Adam Mojzesu; tako i »Izak Davidu« nakon 120. st. mj. Adam Davidu, »David Izaku« nakon 124. st. mj. David Adamu, »David Malakiji« iza st. 146. mj. Adam Malakiji.

o upućenju Sina Božjega. Zatim se Adam obraća sibilama, da mu one kažu, hoće li skoro djevica roditi sina Boga. Sibile odgovaraju jedna za drugom: Erikeja (Eritrea?), Lespontika, Libika, Samija, Mikeja, Kumana i Europa. One sve proriču, da će djevica roditi sina Boga, koji će otkupiti svijet i opet uzaći na nebo. Kad su tako proroci i proročice izrekli Adamu svoja proročanstva, kleknu svi na koljena i pjevaju svaki svoju molitvu, da ih Bog što prije otkupi. Tu svršava scena u limbu, a otvara se nebo. Anđeli mole Boga, da usliši molitve otaca iz limba. Bog se isprva nećka, hoće da se potpuno zadovolji pravdi radi Adamova grijeha, no doskora obeća oslobođenje otaca, samo hoće da prije čuje svoju Istinu, Milosrđe, Mir i Pravdu. One na poziv dolaze pred Boga. Tu Milosrđe i Mir zagovaraju opraštanje i otkupljenje, dok se Pravda i Istina tomu oštro protive. Tada Bog dozove po anđelima Ljubav. Ona daje pomirljiv prijedlog: da se čovjek spasi, ali da se prije zadovolji pravdi za Adamov grijeh. Na to Pravda pristaje i traži, da se nađe pravednik, koji će se žrtvovati za ljude. Bog šalje anđele na svijet, da traže takva pravednika. Oni idu »čineći se iskati«, i ne našavši pravednika vraćaju se. Tada Bog Otac moli Sina, da pođe na svijet i umre za čovječanstvo. Sin dobrovoljno pristaje. Onda Otac šalje anđela Gabrijela, da navijesti Djevici Mariji, da će roditi sina po Duhu Svetomu. Gabrijel odlazi s druga dva anđela, scena se prenosi na zemlju. »Gospa šteći oficij najde u njem, da će Diva poroditi sina«, te moli Boga, da joj dade barem vidjeti tu Djevicu. Međutim anđeli pjevajući hvale Bogu dolaze pred Gospu. Gabrijel klekne pred nju na jedno koljeno i navijesti joj upućenje i rođenje Sina Božjega. Dok se ona snebiva, »kako more ta stvar biti«, anđeo je ponovo o tom uvjerava i utvrđuje primjerom Elizabete, te onda pristaje: »Evo raba nedostojna...« Tada Golubica Gospu »udre u usta«, a Gabrijel odlazi govoreći joj pohvalu. Kad on ode, Gospa pjeva »Magnificat«, što je parafraza istoimenoga crkvenog kantika u osmeračkim distisima.

Premda bi zapravo ovdje bio svršetak prikazanja, ipak već nakon Gospinih riječi »Evo raba...« stoji velikim slovima: »Svarha«. Nakon »Magnificat« dolazi pjesma »Slava t' Bože, viku vika« i t. d. pod naslovom: »Na dan Božića svrhu Slava va vičnjih Bogu«. To je versifikovani i nešto prošireni prijevod crkvene »Gloria in excelsis Deo...« u jedanaest strofa od četiri osmerca. Zatim dolazi poznati crkveni himan: »Zdrava morska zvizdo« (»Ave maris stella«) u devet spomenutih strofa. Nakon toga pjesma »Od istoka sunčenoga« u dvanaest i pô strofa, što je zapravo nešto slobodniji prijevod latinskog crkvenog himna »A solis ortus cardine«, koji dolazi u oficiju božićnog vremena. Za njim dolazi pjesma »K tebi sad pripadam, o Bogorodice« u 22 dvanaesterca s dvostrukom rimom, a pod naslovom: »Blaženoj Divici Mariji Slava«. Pod naslovom »Pro Gloria Patri« dolaze zatim četiri dvanaesterca, koji bi možda trebali biti završetak predašnje pjesme. Pjesma, koja sada dolazi pod naslovom »Sedam radosti Gospojinih« (»Veseli se, Divo i Mati«) razlikuje se od svih drugih svojom građom: sastoji se naime od devet strofa, koje se sastoje od dva osmerca i jednog sedmerca s rimom: **aab, ccb, ddb** i t. d. do konca. Pjesma »Tebe Bože mi hvalimo«, koja zatim dolazi, prijevod je crkvenog kantika sv. Ambrozija »Te Deum laudamus« u 46 dvanaesteraca s dvostrukom rimom. Na dnu toga kantika stoji opet velikim slovima »Finis«. Ipak još dolazi zatim, kao posljednje, »Počinje bogoljubno mišljenje vrhu krunice Gospodinove«. Tu su nanizana 33 Očenaša t. j. 33 razmišljanja o pojedinim momentima iz muke Kristove — u prozi. Na koncu toga stoji još jedan put »svrha« i onda ove riječi: »Milost Božja budi vazda s vami i onim ki da na svitlo. F. I. Z. R. M. B. S. F.«

Samo skazanje ispjevano je ponajviše u osmercima, koji se redovito slažu u strofe od četiri stiha s rimom **aa bb, aa bb** i t. d. Dvanaestercem s dvostrukom rimom, koja baš nije svuda dosljedno provedena, ispjevane su samo molitve proroka (osim Abramove) pri koncu scene u limbu i oproštajna pohvala anđelova Mariji pri odlasku na nebo u posljednoj sceni. Oni su složeni u distihe. Tako imamo do uključivo »Magnificat«, gdje zapravo svršava skazanje, ukupno 768 stihova, od kojih 676 osmeraca, a 92 dvanaesterca. Ako k ovima pribrojimo izgubljeni početak, dobivamo skazanje od nekih 800 stihova.

Glede spomenutih samostalnih pjesama, štampanih u ovoj knjižici, reći ću ovdje par riječi. One su, kako rekoh, u idejnoj vezi sa skazanjem t. j. s Marijinim navještenjem, te pjevaju ponajviše o Mariji i njenom porođenju. Neke od njih (»Slava t' Bože viku vika«, »Zdrava morska«, »Od istoka sunčenoga«, »Tebe Bože mi hvalimo«) poznate su nam iz mnogih prijevoda i prerada u našoj staroj i novoj književnosti. Nijesam se namjerio ipak nigdje na tekst pomenutih pjesama, koji bi posve odgovarao našemu, osim za dvije od njih. To su »Slava t' Bože viku vika« i »Od istoka sunčenoga«. Jednak tekst ovih pjesama s malim pisarskim razlikama nalazi se u zadarskoj rukopisnoj pjesmarici popa Šimuna Vitasovića od godine 1685.[2]

[2] Vidi o njoj u raspravi prof. F. Fanceva. Novi prilozi za povijest hrvatske crkvene drame. Nast. Vjesnik XXXVI., 1.—2., str. 2. do 4. Tekst sam Vitasovićevih pjesama imao u prijepisu prof. dra. J. Velnića.

Nad pjesmom »Slava t' Bože...« stoji u Vitasovića: »Supra Gloria in Excelsis Deo. In tertia Missa«. U našoj knjižici glasi joj naslov: »Na dan Božića svrhu Slava va vičnjih Bogu«. Iz jednog i drugog naslova se vidi, da je ova pjesma pjevana na božićnoj misi kod »Gloria in excelsis«. U raspravi prof. Fanceva jasno je dokazano, da su se pjesme Vitasovićeve zbirke pjevale u zadarskim crkvama u drugoj polovici 17. stoljeća, pa to dakle vrijedi i za ovu pjesmu. To je eto — usput spominjem — još jedan trag, koji našu knjižicu vodi u Zadar.

Dvije spomenute pjesme u našoj knjižici bez sumnje su identične s onima u Vitasovićevoj pjesmarici, dok male razlike u tekstovima potječu od prepisivača ili od slagara. Tko je njihov prevoditelj ne može se reći. Jamačno su bile popularne crkvene pjesme, kad ulaze evo u dvije zbirke, a jamačno su bile obične i u drugim zbirkama pjesama, koje nijesu do nas došle. Naša knjižica naime zapravo je nalik na pjesmaricu à la Vitasović. Vitasović je nakon skazanja o porođenju, što ga je prepisao u svoju zbirku, napisao: »Sequuntur alia carmina de Nativitate Domini«, a zatim je prepisao nekoliko božićnih i marijinskih pjesama. Naš izdavač nije nakon skazanja doista napisao nikakvog općeg naslova, ali je ipak tu uvrstio nekoliko božićnih i marijinskih pjesama kao i Vitasović.

Obzirom na ovo, što smo rekli o spomenutim dvjema pjesmama u našoj knjižici, mogli bismo s vrlo mnogo vjerojatnosti tvrditi, da je izdavač ove knjižice, koji je u nju uvrstio dvije pjesme pjevane u zadarskim crkvama, i sam zadarski građanin. U tom nas mišljenju utvrđuje i čakavsko-ikavski dijalekat, kojim je sva zbirka pisana, a koji vrlo mnogo naliči na jezik zadarskih pisaca 16. i 17. stoljeća. I pravopis naše knjižice je najsličniji pravopisu zadarskih pisaca. Valja samo napomenuti, da izdavač naše knjižice, kako po svemu izgleda, zamjenjuje palatale i sibilante (c, z, s), pa bi se to moglo uzeti kao osobinu njegova kraja; a baš zadarski pisci često to zamjenjuju. Napokon i šifra na kraju knjižice F. I. Z. R. M. B. S. F., ne može se drugačije čitati nego: Fra Ivan Zadranin Reda Male Bratje Svetoga Franciska. Međutim, reći ću štogod o samom skazanju Marijinog navještenja uopće.

II

Karakteristično je za evropske misterije kao i za naša skazanja, da obrađuju konvencionalnu građu po konvencionalnoj shemi. To se, naravno, odnosi i na skazanja o navještenju Marijinom. Svima njihovim piscima bio je cilj, da plastično pokažu religioznoj publici kršćansku nauku o upućenju Sina Božjega. Stoga je za temelj uzeto sve ono, što se u sv. pismu staroga i novoga zavjeta govori o tom predmetu. O tom, naravno, u prvom redu govori evanđelje, poimence sv. Luke (I., 26—38 i 39—56) i Mateja (I., 18—25), jer se ondje izravno pripovijeda, kako se faktično zbilo upućenje. No kako je to premalen opseg za samo skazanje o navještenju, što je učinjeno Mariji, zašli su autori skazanja i u stari zavjet, te tako — a nešto i pomoću fantazije — iznijeli bitnost i razvitak misli o upućenju Sina Božjega.

Ta bitna kršć. nauka o upućenju osnova je svima dramatizacijama Marijina navještenja, i sve one idu za tim, da tu nauku čim plastičnije prikažu u glavnom po jednoj shemi. Sva građa sa svojim karakterističnim motivima, koja dolazi u obzir za obradu, raspada se u glavnom u četiri dijela, koje možemo zvati i scenama, jer im se radnja po prilici događa svakom na drugom mjestu. Prvi dio, koji se događa u limbu, sadrži proroštva starog svijeta o dolasku Mesijinom; drugi dio, scena u nebu, prikazuje božanski savjet, kako stvara odluku, da se Sin Božji utjelovi u Djevici; treća scena, na zemlji, obuhvata sam čin navještenja anđelova Mariji; u daljnoj sceni prikazuju neka skazanja posjet Marijin Elizabeti, ili Josipa, koji je htio ostaviti Mariju videći, da je trudna.

Makar se sva skazanja izjednačuju u jednakim motivima, obrađenim po konvencionalnoj shemi, ona se u detaljima obrade toliko razlikuju, da svako za se predstavlja nešto novo. Stoga se za neka od njih nužno nameće mišljenje, da je možda postojao neki pratip takvih skazanja u najstarijoj literaturi francuskoj ili talijanskoj, kojega su se kasniji priređivači mogli u osnovi pridržavati. To se može misliti i za skazanja o navještenju. Međutim takav nam pratip uopće nije poznat. U talijanskoj literaturi 13. i 14. stoljeća nalazimo samo pojedine motive kasnijih misterija, obrađene u dijaloškim laudama i devocijonima. Uopće scena o navještenju vrlo je mnogo obrađivana u kršćanskoj umjetnosti svake ruke, pa imamo i u našoj starijoj i novijoj književnosti sijaset samostalnih pjesama, koje pjevaju o tom predmetu. Imamo o tom i jednu prilično dugu dijalošku pjesmu, koja dolazi u već spomenutoj Vitasovićevoj pjesmarici. Hoću da kažem: scena o samom navještenju vrlo je obilno zastupana i u starijim pjesmotvorima; u talij. literaturi dolazi dijalogizovana već u 13. stoljeću. Nešto je neobičnije, što nalazimo na pr. u jednoj dijaloškoj laudi Jacopona da Todi iz 13. stoljeća obrađen motiv, koji je običan u kasnijim skazanjima o navještenju, i to u spomenutoj drugoj sceni koja prikazuje, kako je nebeski savjet odlučio spasiti čovječanstvo. Jamačno su već dakle bili, barem fragmentarno, obrađeni u talijanskoj literaturi 13. i 14. stoljeća svi motivi iz kasnijih misterija o navještenju.

Iz talijanske književnosti poznati su mi »rappresentazioni«, što ih donosi A. D'Ancona u knjizi »Sacre rappresentazi-

oni dei secoli XIV, XV e XVI raccolte e illustrate. Firenze 1872.« U prvom svesku ima »Rappresentazione della annunziazione« od Fea Belcaria, a zatim druga redakcija toga prikazanja (str. 181.). Pred tim skazanjima donosi D'Ancona opis jednog prikazanja o navještenju iz god. 1503., napisan po Izabelli D'Este. Tako znamo za sadržaj triju talijanskih prikazanja o navještenju Marijinom. U našoj staroj književnosti bile su nam dosad poznate dvije dramatizacije ovog predmeta: jedna dubrovačka, koja se nalazi u rukopisnom zborniku u franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku[3], a druga je Bračanina Mladinića[4]. K ovima evo i treće, zadarske dramatizacije.

Prvo talij. ima u osnovi sve spomenute četiri scene s Josipovim viđenjem na koncu; drugo talij. ima prve tri scene; treće talij. ima također tri prve scene. Naše dramatizacije razlikuju se također u opsegu građe. Dubrovačka nema prve scene u limbu, ima tri posljednje; Mladinovićeva ima sve četiri scene (»dila«); naša zadarska ima prve tri scene kao druga i treća talijanska dramatizacija. Jedina je dakle dubrovačka obrada izostavila scenu u limbu t. j. proroštva; drugu i treću scenu imaju sve obrade, a četvrtu ima prvo talij., dubrovačka i Mladinićeva obrada.

Ni jedna od ovih dramatizacija nije na drugu koju tako nalik, da bi se moglo govoriti o kakvoj direktnoj preradbi ili prijevodu; a opet osjećamo na svakoj strani njihovu blizinu: obrađuju jednu građu po jednoj osnovi s jednakim motivima.

Radi ograničenog prostora ne mogu se iznijeti detaljne poredbe pojedinih skazanja, ali na odsječene sličnosti samoga teksta kod Zadranina i Mladinića moramo se osvrnuti.

Mladinić:	Zadranin:
Ča me pitaš pravo t' veļu, o Adame, i to žeļu. (St. 89—90.)	Ča me pitaš, pravo t' veļu, to dočekat Noje žeļu. (St. 23—24.)
Bog će na svit poslat sina (St. 91.)	Bog na svit će poslat sina (St. 17.)
Iz dubine srca moga ja uzazvah svemogoga vele da mi grihe prosti ke učinih u ludosti, i ja moleć na tle kleče usliši me bog i reče: utoli se o Davide, tva molitva k mani pride,	Iz dubine zvapih k ńemu Gospodinu ja vičńemu plačuć, da mi grihe prosti, kih učinil ja bih dosti. (St. 125—128.) Pak mi reče: Već ne moli, pošļem sina na svit doli. (St. 131—132.)

[3] Fancev o. c. str. 6. i 7.
[4] Stari pisci hrv., knj. XX.

mati bude moga sina od tvojega znaj kolina (St. 179—188.)	Mati bude moga sina od tvojega znaj kolina. (St. 135—136.)
evo, diva sina začne, utišit će duše plačne (St. 197—198.)	Čisto diva sina začne, nasite se duše lačne (St. 105—106.)
Na svit hoće privitéški zajt vojvoda izraelski (St. 256—257.)	Izajti će znaj viteški iz ńega kraļ izraelski (St. 263—264.)
Slište dobro, sestre mile, ke ste viku sa mnom bile, starci u limbu ki se čuju, mole, da jur van putuju, rec mi sfaka misal sfoju, a jur znate žeļu moju. (St. 329—334.)	Znajte dobro, sestre moje, nač vas dozvah dilo to je: Oci u limbu ki no stoje žele duše u pokoje. Rec mi svaka misal svoju, ja znam dobro voļu moju. (St. 469—474.)
A ja Pravda tebe boga molim, ne čin jošće toga neka trpi lita mnoga človik radi griha sfoga (St. 343—346.)	Pravda moli tebe Boga, ne učini Bože toga, čin da trpi lita mnoga Adam cića griha svoga. (St. 489—492.)
Evo raba nedostojna voļi tvojoj sva priklona kako veliš do istine, budi meni do istine. (Mladinić, st. 713—716.)	Evo raba nedostojna Gospodina jest priklona, ča ti hoćeš, Bože, kojoj po besidi budi tvojoj. (Zadranin, st. 713—716.)

U Mladinića »dolita na Gospu golubica s nebes i tako se uputi rič«; a naš Zadranin izriče to kao uputu za scensko prikazivanje: »Meuto rekši izpuste Golubicu put od Gospe po špagu, da ju udre u usta«. Kad zatim anđeo govori Mariji oprosni pozdrav, počinje u Mladinića ovako:

U miru ostati hotij, o božice,
kći, sestra i mati, božja virenice (St. 717—718.),

a u Zadranina:

Božja nevistice u duhovnom piru
pričista divice, ostani u miru. (St. 717—718.).

Karakteristično je da se tu kod obojice stihovi proširuju u dvanaesterce. Ponovno ističem, da su ta slična mjesta kao odsječena, te u tekstu nema drugih sličnosti.

III.

Kako rekoh, ne možemo tvrditi, da bi koje naše, a posebno zadarsko skazanje, bilo prerađeno jedno od navedenih talij. prikazanja, a još manje, da bi bilo prevedeno. Sva se doista skazanja poklapaju u konvencionalnosti motiva i sheme, pa su onda razumljivi i mnogi »loci comunes« među njima. Ovdje jedino dolazi u pitanje, kako su ti »loci comunes« između Mladinića i Zadranina i odviše nalik jedni na druge, a da bi ih se moglo tako nazvati. Pokušat ćemo da na to pitanje odgovorimo. No prije ćemo utvrditi neke vanjske okolnosti naših skazanja.

Za skazanje, koje je dosad bilo javnosti poznato i koje se uvijek pribrajalo hvarskim skazanjima, znamo, da ga je ispjevao don Sabić Mladinić, jer je to izričito rečeno u zaključnim stihovima samoga skazanja (»Don Sabe Mladinić složi naviščenje«. St. 1102.). Nedavno je prof. dr. Kolendić (u članku »Ko je don Sabić Mladinić«, Građa za knjiž. hrv., Knj. X.) unio toliko svijetla u to ime, te znamo, da je bio plemić i svećenik na otoku Braču, gdje se i rodio (u Pučišću) oko god. 1561.—3., a umro god. 1620. Za auktora pak našeg novo nađenog skazanja ne znamo ništa sigurno. I ono, što bismo bili mogli doznati iz naslovnoga lista, ne možemo doznati, jer se na žalost izgubio. Tako ne možemo direktno znati ni za štampariju ni za godinu, kad je knjižica naštampana. No ipak imamo neke tragove, prema kojima bi pisac ili izdavač naše knjižnice bio iz Zadra. I doista, ako uzmemo u obzir sve navedene momente koji potvrđuju zadarsku proveniencu ove knjižice, ne možemo nikako drukčije pročitati spomenutu šifru, koja dolazi na kraju knjižice, nego ovako: »Milost Božja budi vazda s vami i onim ki da na svitlo. Fra Ivan od Zadra Reda Male Bratje Svetoga Frančiska«. Fra Ivan od Zadra! Pod tim nam je imenom poznat jedino auktor prerađene Ovidijeve metamorfoze, što je izdana pod naslovom »Historia od Filomene kćeri kralja Pandiana« u Mlecima kod F. Brogiollo 1672. Knjižica je kasnije još doživjela par izdanja kod B. Occhi. Tu je auktor označen na naslovnoj strani: »dana na sfitlo po Fra Ivanu od Zadra Reda Male Bratje Svetoga Frančiska«. Naši literarni historici, koji su spominjali fra Ivana, nijesu znali kazati o njem ništa više nego ono, što je na naslovnoj strani te knjižice. Nitko i ne sluti o kojem drugom njegovu djelu. Pa i njegov savremenik Zadranin Ivan Tanzlinger-Zanotti u predgovoru svoga rukopisnog rječnika (g. 1704.) spominje među vrelima, iz kojih je uzimao jezično blago, fra Ivanovu »Historiju od Filomene«, dok drugo koje njegovo djelo ne spominje.[5]

[5] Š. Urlić, Ivan Tanzlinger-Zanotti i njegove pjesme. Građa za povijest knjiž. hrv. knj. 5. str. 49.

Jedino bi se moglo hvatati o riječ jednoga pisca, koji je, čini se, znao, da je fra Ivan još nešto objelodanio. To je Ferrari-Cupilli, koji je u »Annuario dalmatico« II. 1861., pag. 89., ovako napisao govoreći o Tanzlingeru-Zanottiu: »il quale non è da confondere con un fra Giovanni di Zara, che pubblicò qualche altra operetta intorno al medesimo tempo e fu realmente un francescano della città nostra« (Citat je iz spom. rasprave Š. Urlića). Ovdje »qualche operetta« ne može doslovce značiti u našem jeziku drugo nego »po koje djelce« t. j. znači, da može biti govor o više nego jednom djelcu, da je dakle Ferrari-Cupilli g. 1861. znao jamačno za još koje djelce izdano po fra Ivanu. Što Tanzlinger-Zanotti o tom drugom fra Ivanovom djelcu šuti, možemo lako tumačiti. Dvoje je moguće: ili da knjižica još nije bila objelodanjena god. 1704., ili da je znao, da skazanje s onim drugim pjesmama nije originalno fra Ivanovo djelo, nego svima poznata prerada starijega skazanja, kojoj je fra Ivan samo izdavač. Ovo drugo mi se čini mnogo vjerojatnije. U tom slučaju Tanzlinger-Zanotti nije — možemo zamisliti — uzimao za svoj rječnik riječi iz te pučke knjižice fra Ivanove, nego iz njegove tobože »literarne« »Filomene«.

Rezultat poređenja između jezika, pravopisa i grafike »Filomene« i skazanja nikako se ne protivi mišljenju, da je fra Ivan auktor odnosno priređivač jedne i druge knjižice. U skazanju je pravi jezik 17. stoljeća s nešto arhaizama, o čem poslije govorim. U »Filomeni« je možda jezik nešto svježiji, naročito sintaksa, ali tu razliku tumačim pretpostavkom, da je fra Ivan zapravo preradio starije skazanje. Prema tome je razumljivo, da mu je tu jezik ponešto arhaističan, a dikcija konvencionalnija nego u »Filomeni«, koja je barem jezično originalna. U pravopisu i grafici ima među našim dvjema knjižicama tako malo razilaženja, a tako mnogo sličnosti, da im se bezuvjetno može dopustiti jednoga pisca. Neka mala razilaženja mogu se kod naših starih vrlo lako naći i kod jednoga te istoga pisca, štaviše i u jednoj te istoj knjizi. Tako na pr. za glas **k** dolazi u »Filomeni« redovito znak **ch** uz **k** i **c**, dok u skazanju dolazi gotovo uvijek **ch**, te ima samo par primjera za **c**. U »Filomeni« dolazi češće nego u skazanju **f** mj. **v**. Uz ovakve i neke druge manje razlike grafika naših knjižica je jedna. Poklapa se i u nekim detaljima. Tako na pr. znak akcenta i apostrofa dolaze dosljedno na istim mjestima u jednoj i drugoj knjižici: ackenat na vezniku **a** i prijedlogu **u**, apostrof uz prijedloge **k**, **f**, **s**. Isto tako bilježi se u skazanju cezura na polovici dugog stiha dvotočjem, kao i u jednom od izdanja, što se nalaze u knjižnici Jug. akademije t. j. u drugom ili trećem izdanju.

Mislim, da možemo, nakon ovoga, uzeti kao sigurno, da je fra Ivan Zadranin osim »Filomene« izdao i skazanje o navještenju Marijinom. No kada je i gdje bilo štampano ovo skazanje? Nikakvih biografskih podataka o fra Ivanu nemamo, da bismo što mogli kombinirati. Sve okolnosti vode na to, da je savremenik — i to jamačno nešto stariji — Ivana Tanzlingera. Kad god. 1672. izdaje svoju »Filomenu«, jamačno je još u mladim godinama, možda i pred tridesetom svojom godinom. Sva je prilika, da je sam izdavao drugo i treće izdanje iste knjižice. Ta su druga dva izdanja štampana kod Occhia, ali radi oštećenosti naslovnoga lista ne znamo i koje godine. Naši književni historici, koji su dosad spominjali fra Ivana, nagađaju, da su ta izdanja svakako izdana kod Occhia poslije 1703. god. temeljeći svoje izvođenje na mišljenju, da je Occhi počeo raditi god. 1702. Tako tvrdi i Klaić u svojoj knjizi »Književarstvo u Hrvata« (Zagreb 1922.), da je Occhi počeo izdavati knjige 1702. godine. Međutim činjenica je, da je Kašićev »Život Gospodina našega Isukrsta« štampan »In Venezia MDCC — Appresso Bortolo Occhi Libraro su la Riva de Schiavoni«. U toj knjizi su na posljednjem listu pobilježene hrvatske knjige, koje su na prodaji kod Occhia, pa ima među njima i »Historia di Filomena«. Naravno, da se iz toga ne može zaključiti, da je Occhi štampao »Filomenu« još prije nego Kašićev »Život Gospodina«; ali samo ova činjenica, da je Occhi radio već god. 1700., obara tvrdnju, da nije i »Filomenu« mogao štampati već prije god. 1703. U protivnom slučaju valja dokazati, da je na Kašićevoj knjizi krivo naštampana godina

Bilo kako mu drago, činjenica je, da je fra Ivan već bio star, kad je izdao drugo i treće izdanje »Filomene«. Bio je već jamačno prekoračio šezdesetu. Kada je izdao skazanje o navještenju, to ne možemo pobliže ni nagađati. Prije sam već izrekao slutnju, da bi to moglo biti nakon izdavanja »Filomene«. I doista ako uzmemo u obzir, da se grafika skazanja više približava kasnijem izdanju »Filomene«, i ako se sjetimo, da to djelce Tanzlinger g. 1704. ne spominje, onda ima ta slutnja i nešto podloge. Međutim, kako Occhi u svojim popisima hrv. knjiga nigdje ne spominje toga skazanja, jamačno kod njega nije štampano, nego negdje drugdje.

Kada i gdje je fra Ivan umro? U nekrologiju franjevačke provincije dalmatinske sv. Jeronima spominju se iz ovoga vremena tri svećenika pod tim imenom. Jedan »Joannes a Jadera« koji je god. 1726. umro na Silbi; drugi »Joannes Vincentius a Jadera«, koji je umro u Zadru g. 1716.; treći »Joannes a Jadera«, koji je umro g. 1747. Ovaj posljednji dolazi manje u obzir, ali svakako sva je prilika, da je jedan od ove trojice naš fra Ivan.

Sad bismo mogli pristupiti osnovnom pitanju: da li je fra Ivan auktor ili samo izdavač skazanja o navještenju, i u kojem odnosu stoji njegovo skazanje prema Mladinićevom, a donekle i prema talijanskim skazanjima. Doista nemamo toliko dokaznog materijala, da bismo mogli na to dati točan i odlučan odgovor, ali imamo toliko indicija i indirektnih dokaza, te držim, da se ne ćemo mnogo prevariti u našem zaključivanju.

Najviše je upala u oči napadna sličnost Mladinićeva i fra Ivanova teksta skazanja na navedenim već mjestima. Ta okolnost traži odmah razjašnjenje. No to nije tako lako, kad opazimo, da je Mladinić umro na Braču 1620. i ostavio svoje prikazanje u rukopisu, dok je fra Ivan izdavao svoje prikazanje negdje u drugoj polovici sedamnaestoga stoljeća ili možda na početku osamnaestoga; rješenje oteščava i ta činjenica, da je skazanje mlađega fra Ivana i s formalne i s jezične strane arhaističnije nego starijega Mladinića. Rukopisno naime Mladinićevo prikazanje teško je moglo dospjeti do ruku fra Ivanovih u Zadar. Tomu nemamo nigdje traga. A ni samo fra Ivanovo djelce ne pokazuje nikakvoga vidnoga znaka, po kojem bi se moglo govoriti o nekom nasljedovanju pa niti poznavanju Mladinićeva skazanja. Isključivši ona »inkriminirana« mjesta, fra Ivan ima malo zajedničko s Mladinićem. Štaviše on je arhaističniji i s formalne i jezične strane, te bismo kazali već na prvi pogled, da je stariji od Mladinića. Tako na pr. Mladinić htijući pokazati literarnu vještinu svoga vremena podjeljuje prikazanje u četiri »dila«, sprijeda nabraja »govornike«, koji ulaze u skazanje pjeva u raznim metrima i strofama nasljedujući talijanske pjesnike i t. d. Fra Ivanovo skazanje naprotiv više nalikuje na stara glagolska skazanja. Ono nije podijeljeno na činove. Ne pokazuje nikakvih pjesničkih ambicija ni bravura, osim ako ćemo tako zvati napadno traženje jedne rime i za četiri stiha, ili dvanaesterce uopće, a napose onakve, kakvi su na primjer stihovi 325—328. Njegovi osmerci poznaju samo rimu **a a b b** i t. d. Povezani su doista u strofe od četiri stiha, ali tako nedosljedno, da prilično često imamo distihe. Čini se, da tolike omaške nije počinio sam slagar, nego i pisar, koji je priređivao tekst za štampu. Gospina pjesma Magnificat štaviše sva je u distisima. To opet dovodi do mišljenja, da je tekst, iz koga se prepisivalo, bio napisan u distisima, a ne u strofama, pa je prepisivač imao zadaću da ga prepiše u strofe. U fra Ivanovom dakle skazanju naslućujemo i tu osobinu starijih skazanja, da ne poznaju strofe, nego da su pisani u distisima. Nadalje fra Ivanov dvanaesterac građen je kao u Marulića, Zoranića i Barakovića: stihovi pojedinih distiha međusobno se rimiraju, a njihovu rimu prihvaća slijedeći distih na koncu prvog člana u stihu. Ta je rima često vrlo slobodna, kadgod i nikakva.

*

Didaskalije su opširnije i primitivnije nego u Mladinića. Napokon i duh i stil zadarskoga skazanja odaje vše primitivizma i jednostavnosti, te možemo kazati, da upravo odgovara formalnoj jednostavnosti. Jezik je za konac 17. stoljeća arhaističan u svojim oblicima; a i inače odaje neku ustajanost.

Mladinićevo dakle skazanje, koje je pisano možda i čitavo stoljeće prije nego je fra Ivan izdao svoje skazanje, izgleda po svemu mlađe od fra Ivanova. Ono je i jezično svježije i življe. Ako uz ovu konstataciju metnemo onu o navedenoj sličnosti tekstova, a napokon i onu, da Mladinićevo i fra Ivanovo skazanje uzimaju na istim mjestima dugi stih, inače uvijek kratki, onda se možemo domišljati soluciji ovog problema, koja je jedino moguća. Treba samo da se sjetimo, kako je priređivač zadarskog skazanja pretakao jamačno distihe u strofe; kako na kraju knjižice stoji samo čedni monogram fra Ivanov kao znak, da na početku knjižice jamačno nije bilo punog imena kao u »Filomeni«, a ni kao u Mladinićevom skazanju; a sjetimo se još i toga, da kako nije fra Ivan htio da se podiči svojim imenom radi te knjižice, tako isto nije možda smatrao ni Tanzlinger za vrijedno da spomene u predgovoru svoga rječnika ovu knjižicu uz fra Ivanovo ime. Iz ovoga izlazi, da se fra Ivan nije radi toga dičio tim djelcem, što mu on sam nije bio auktor, nego ga je samo dao »na svitlo«, kako veli na koncu knjižice.

Ako dakle fra Ivan nije auktor prikazanja, nego je ono već prije njega postojalo, onda smo gotovi da riješimo zagonetku odnosa između Mladinićeva i zadarskoga skazanja. Mladiniću je bilo poznato to starije skazanje o navještenju, koje je fra Ivan mnogo poslije izdao. Uzevši u obzir sve karakteristike fra Ivanova skazanja, koje ga prikazuju nesumnjivo starijim i ukočenijim od Mladinićeva, moramo pretpostavljati, da fra Ivan nije na tom skazanju mnogo mijenjao od svoga predloška Po svemu se vidi, da nije imao ambicije, da iz toga stvara novo djelo, nego da staro djelo približi ponešto novijem vremenu i da ga štampa. Da nije prerađivao mnogo tekst, nego da je radio prilično makinalno, može dokazivati netom spomenuta okolnost, da nije dospio svuda pretočiti distihe u strofe od četiri stiha. Jamačno mu je pažnja bila više zaokupljena renoviranjem jezika. Posve je drukčije negdje radio Mladinić. On je imao ambicije, da stvori književno djelo. Starije skazanje, koje mu je bilo poznato, on je tako preradio prema talijanskim uzorima, da je izašlo posve novo djelo, u kojem se vidi samo par mrvica staroga skazanja.

Na koncu smo došli do toga, da pretpostavljamo, da je u 16. stoljeću postojalo hrvatsko skazanje o navještenju Marijinom. To je skazanje jamačno postojalo na glagolskom području,

kako nagađa i prof. dr. Fancev u već spomenutoj raspravi (str. 10.). Jamačno je dakle bilo i pisano glagolicom. Ne mislim kazati, da je fra Ivan svoje skazanje izdao prema glagolskom skazanju 16. stoljeća, jer se tome protive neke okolnosti, nego jamačno prema nekoj obradi, koja je već prije bila nešto preinačila primarni glagolski tekst, koja je specijalno uvela u skazanje dvanaesterac. Tu drugu obradu je valjda imao u ruci i Mladinić.

Takvu sudbinu našega skazanja potvrđuje i jezik, koji ne predstavlja jedan određen stadij jezičnoga razvoja, makar je u biti to jezik sjeverne Dalmacije iz konca 17. stoljeća.

(Slijedi tekst prikazanja.)

Glazbeni odgoj u školama.

Vjekoslav Lončar, Zagreb.

U okviru današnje naše nastave nedostaje nam jedan važan čimbenik, koji dobrano krnji onaj dojam, koji bi se imao bezuvjetno postići, ako ne bismo htjeli da zaostanemo za kulturnijim i naprednijim narodima. To je glazbena pouka.

U Njemačkoj je uslijedio zadnjeg desetljeća čitav niz dragocjenih vladinih naredbi o pouci u glazbi na pr. »Regelung des Musikunterrichtes an höheren und pädagogischen Akademien«, »Prüfungsordnung für das künstlerische Lehramt«, »Ministerielle Bestimmungen über das Musikunterricht an Mittelschulen«, »Privatmusikunterricht«, »Pflege des Chorwesens«, »Prüfung der Organisten und Chorleiter«, »Richtlinien für das Musikunterricht an Volksschulen«. Osim toga održani su mnogi stručni tečajevi i zborovi t. zv. Reichsschulmusikwochen. — Nas zanima ovdje u prvom redu pouka u srednjim odnosno pučkim školama. Kako u nas nema na pretek radnji o tom prevažnom predmetu, moramo malo opširnije — radi jedinstvenosti i svestranosti — iznijeti neke misli, koje spadaju amo.

Sve do jučer mogla se čuti ona zastarjela smicalica: »Ja nisam glazben«. Vrijedila je i primala se kao isprika. Danas više to ne ide. Danas se smatra kao sramota, nazadak, nedostatak kulture i uljudbe, ako tko makar i priznaje zaostatak ili pače neznanje u glazbi. Pogotovu bi to moglo da vrijedi kod nas, koji smo poznati — i to s pravom — kao narod, koji je glazbeno vrlo nadaren; koji imade u svojim narodnim napjevima golemo blago narodnog smaganja, kakovima se može jedva podičiti koji drugi napredniji narod. Zašto da nam sve ovo

onako u naprečac propada? Zar ne bismo i našu (srednjoškolsku) nastavu, gdje se polaže temelj obrazovanju za čitav život, mogli uzdići do dolične visine i u tom pravcu: obrađujući unutar naučne osnove ostalih predmeta i ovo polje, koje bi u našem prosvjećivanju donosilo u dogledno već vrijeme obilan rod?! Ne radi se ovdje o osnivanju nekakvih muzičkih škola, o odgoji samih stručnjaka-glazbenika. Ne. — Kako već utješne uspjehe bilježi na pr. uvađanje crtanja u nižim razredima srednje nastave! Slično se može ustvrditi i o gimnastici. A ipak ne trpi cjelina nastavne osnove.

Drugi su narodi zasićeni već teoretizovanjem o toj temi te nastoje, kako bi u djelo priveli ovaj važni ogranak pedagoškog uzgoja, dok je kod nas svaka dobra riječ i svaki pametan prijedlog ove vrsti potreban i dragocjen, budući smo u jedva zamjetljivim počecima. Ono nešto sati pjevanja u osnovnoj i srednjoj školi uzima se mnogoput vrlo maćuhinski, krivo se shvaća i još slabije rukovodi. Stoga je i uspjeh — čast izuzecima — jednak (možda) ništici. — Maćuhinsko pak postupanje stoji i u tom, što se u nastavi smatra pjevanje (i glazba) kao suvišni nadopunak, kao neka razonoda, kao »vještina« trećeg reda. Istina je to, da ne dolazi do izražaja kao važni i nužni čimbenik u općem školskom odgoju. Razboritiji pedagozi ne mogu s uma smetnuti ovu triput podcrtanu činjenicu. Koliko se sila i vremena utroši — recimo — za povijest i literaturu! I dobro je. Ali, zar da se svi (naši) glazbeni meceni, da se svi (naši) umjetničko-glazbeni proizvodi mimoilaze, podcjenjuju, zanemaruju, preziru?

Sav duševni i duhovni razvoj svakoga naroda tako je isprepleten i protkan glazbom, da bi se neoprostivo ogriješili o bujniji razvitak uljudbe narodne oni, koji bi mu uskratili ovaj sočni ogranak kulture.

Kako su narodi klasičnih razdoblja ispravno shvatili ove izvode, kada su nastavu mladeži prožimali sa τῇ Μουσικῇ, a preko nje u mlada srca usađivali tople domorodne osjećaje bez plitkih i prolaznih sentimentalnosti! Muzika, pogotovu narodna, sačinjavala je od vajkada onaj tajanstveni, nutarnji, ugodno-nametljivi vez među članovima i udruženjima jednoga naroda. U muzici se jasno zrcalio duh i isticao individualni pečat njegova socijalnog razvijanja: ispresijecajući cjelokupno umjetničko i tehničko odvijanje. Nema znatnije epohe, bilo u sveopćoj bilo u narodnoj kulturi, koja ne bi bila povezana glazbom. Otvorimo samo stranice u povjesnici glazbenoj XVI. stoljeća! Zborne udruge podržavale su tako divotnu jedinstvenost, da ona jednostavno izmiče današnjem posmatranju našem. Ničiju muzičke skupine; ničiju društvene parcelacije i specijalizovanja — sve do u drugo desetljeće našeg stoljeća. Ratno,

a osobito poratno doba, naplavilo je i u glazbu nove pogibli, koje prilično usporedo kroče sa socijalnim i političkim nedaćama. Između ideala klasične i romantične epohe te agresivne mlade, nove muzike, koja bivstvuje po svojim vlastitim zakonima gledom na oblike i sredstva, proširuje se zlokobni jaz.

Neophodno je potrebito, da si ovo dozovemo u pamet sa nekoliko oštrih poteza, da znademo, gdje se mi i naša omladina nalazimo danas. Taj se novi duh uvlači i u mladenački pokret, — glavinja ga amo tamo; razdire staro i solidno tkivo; zaogrnjuje se u prozirne i bezvrijedne i reklamne »sisteme«. A ipak bi se i naša uzdanica morala bar nakako snaći u tom metežu, ako ne ćemo da odgojimo vrtikape ili površne »genije«. Šta škola zanemari i u glazbenom odgoju, ne će poslije nadomjestiti ni zrelije godine.

Promatrajmo mladež danas ili u raznim muzičkim udruženjima, ili u školama! Rukama pipamo rečeni jaz: između zastarjelih, nedostatnih, nepedagoških, nesavremenih nazovimetoda te novijih, dandašnjih idejnih poriva; između dosadnog navlačenja izblijedjelih pjesama te produktivnosti (i eruptivnosti); između glazbeno-dresurnog obučavanja te muzičkog razumijevanja i ćućenja. Ako nam glazbena pouka postane i ostane nečim nuzgrednim ili suvišnim, potapljat ćemo mnogo krasnih darova Božjih, — mnogo etičkih vrednota ostat će nezapaženo.

Ako nam sve ovo, dao Bog, otvori oči, skroz nesvjesno stavit ćemo upit: »Što da činimo? Kako da stanje svedemo u normalnu kolotečinu?«

Prva teza: Glazbenoj obuci mora se dati potpuna ravnopravnost sa ostalim predmetima. To ima da bude neke vrsti conditio sine qua non. Predradnje bi valjalo stvoriti najprije izvan škole i to prvo: pisanjem i zanimanjem užih i širih krugova za taj prevažni pothvat; drugo: proučiti naređenja u drugih naroda, te od njihovih prokušanih osnova izabrati najbolje, prilagodivši ih dakako našim prilikama; treće: saslušati mnijenja naših iskusnijih glazbenih pedagoga — pomoću ankete ili pomoću upitnih araka i sl.; četvrto: izradivši nastavni nacrt za osnovne i srednje škole (u privremenoj još redakciji) ali suppositis supponendis (t. j. uredivši zaista zgodne udžbenike za pojedine razrede ili skupine; odgojivši pomalo stručne sile ad hoc; pokrenuvši na najširoj podlozi kakav podesni glazb.-pučki list sa prilozima; otpočevši pučku knjižnicu sa redovitim ilustrovanim izdanjima[1] i t. d.

[1] Vrlo uzorna i jeftina su izdanja »Volksbücher der Musik« (po 60 Pf.). Verlag Velhagen & Klasing, Bielefeld, Deutsches Reich.

Navedenu ravnopravnost zaslužuje glazbena poduka sasma bez prigovora (jer na ishitrene i neozbiljne objekcije ne će se nitko obazirati!) radi svojih formalnih, moralnih, etičkih, pedagoških, religijskih vrednota. Hoće li se pak ova ravnopravnost postići, ne smije se s uma smetnuti: a) da službena glazbena nastavna osnova ima odgovarati današnjoj muzičko-pedagoškoj metodi.[2] Teoretskih, akrobatskih dresura valja se kloniti, akoprem se i teorija ne smije (sasma) zanemariti. Zatim nije ni jedna druga struka tako u stanju, da živo isprepliće sve naukovne predmete, kao glazba, koja će se ovim putem uzdići do eminentno uzgojnog čimbenika. — b) Glazbena nastava imala bi se povjeriti stručnim učiteljskim licima, koja bi se za to kvalifikovala na pr. posebnim državnim ispitom, premda nije isključeno, da i koji neispitani učitelj posjeduje odlična svojstva za taj predmet. U prelaznom stadiju mogle bi se zgodnim tečajima poduprijeti i dojakošnje nastavne sile. — c) Ovu nastavu moralo bi nadzirati stručno osoblje. Taj nadzor naličio bi više: stručnom razgovoru i savjetovanju, kojim bi se označeno gradivo unaprijedilo, a uspjeh zajamčio. Koliko ih imade, koji i ne slute, šta to znači »biti učiteljem pjevanja«! Samo onaj, koji se sam razumije u glazbu: teoretski i praktički, može pravilnije shvaćati i prosuđivati, — može sigurnije pružati dragocjene savjete i upute.[3]

Druga teza: Glazbena nastava neka bi se protezala na sve razrede. Navedimo samo (kao ilustraciju) vladinu naredbu u Bavarskoj[4] za srednje škole u škol. god. 1924./5. (Singerlaß). Sedmično je za I.—III. razr. po 2 sata, za IV. i V. razr. po 1 sat obavezno; od VI.—VIII. razr. po 1 sat neobvezatno. Svi srednjoškolci podijeljeni su u 5 pjevačkih skupina. Prva skupina obuhvaća I. razr. (2 sata); druga sk. II. r. (2 s.). Treća (1 s.) III. razr., ukoliko đaci nisu dodijeljeni već petoj skupini; zatim IV. i V. razr., ukoliko ne mutiraju, a koji nisu uvršteni u petu sk. radi nedovoljnog uspjeha. Četvrta (1 s.) broji one, koji mijenjaju glas (I.—V. r.). Peta skupina (za sve slobodno) je zborni odio: a) mješoviti, b) dječački, c) muški (eventualno).

I ministarsko naređenje od 14. aprila 1924. o nastavi u muzici (a ne »pjevanju«!) za srednje škole u Pruskoj[5] jako je

[2] Baš ovo je predbacila stručna kritika »Singerlass-u« u Bavarskoj za škol. g. 1924/25. (»Halbm. f. Schulm.«, 1923., str. 154.)

[3] Isp. radnju Otona Schenka u »Halbmonatschrift für Schulmusik«, 1923., str. 59.

[4] Ib. str. 154.

[5] »H. f. Sch.« 1925/6. str. 132.

potanko izrađeno: određujući i gradivo za pojedine razrede odnosno skupine.

Treća teza: Želimo li postići vidne uspjehe u srednjim školama, moramo otpočeti već u osnovnoj školi sa glazbenom nastavom. Žuđeni cilj u nastavnoj osnovi glazbene poduke mora nam lebdjeti pred očima sve od iskona kao jedinstvena cjelina. Taj stvarni cilj t. j. glazbenu narav djeteta odgajati i razvijati, a ne razarati i narivavati tuđim elementima — bit će i naš pedagoški cilj, ne ćemo li slomiti i skrhati sile svoje»i dječje. Kod pripremanja tla i razvrstavanja gradiva lučit ćemo uvijek necessarium od utile i possibile. A i sam učitelj morat će se sa svojim miljenicima zahtjevima ugodno uklopiti u opću nastavnu obuku te joj se kao stručnjak prilagoditi. U vidokrugu ovih općih i važnih smjernica imat ćemo na pameti.[6]

1. glazbenu kulturu kao objektivni čimbenik i u sadašnjosti (kazalište, koncerat, komornu glazbu, ples, zabavu, radio, film, strojnu ili mehaničku muziku) i u prošlosti (razne stilove i periode): bez tjesnogrudnog ograničenja na pojedino samo razdoblje a bez obzira na današnji razvitak, jer će u takvim slučajevima ostati mladež bespomoćna i osamljena gledom na moderne (ne)prilike.

2. dijete kao zasebnu jedinicu ili individuum te kao člana društva, socijalno biće. Drugo je rezultat, drugo je razvitak ili proces. Svagdje dođe pojedinac do izražaja suo modo, počam od pučke nastave, akoprem se kod skupnog odgoja ima oprezno postupati sa t. zv. genijima. Najprije dobar i siguran rezultat, onda izabiranje (selekcija) i unapređivanje (promocija) u razvijanju, ako hoćemo da postignemo poželjni uspjeh.

3. osobu učitelja ev u. Nastavna osnova, koja se proteže na sve, ne smije istaknuti maksimalne ciljeve, koje mogu doseći u muzici samo osobito nadarene osobe. Dakle, cilj ima obuhvatati ne samo to, da se »kod djece pobuđuje veselje za glazbu, da se dječje produktivne sile razvijaju, da se dijete privađa k slobodnom stvaranju, da mu se utire staza do razumijevanja narodnih i stranih tvorevina i sl., nego će sadržavati i zahtjeve«, koji se imadu na kojem stupnju djetinjeg razvitka u pogledu glazbe i pjevanja postići. Metodična sputavanja neka izostanu, ne kao da su sasma na odmet, nego da se ukloni generalizovanje iskustava pojedinaca, a steku metodijska načela pomoću sredstava, koja pruža psihologija i glazbena umjetnost.

Na dan 100. obljetnice Beethovenove smrti (26. marta 1927.) izdao je u Berlinu g. Becker, ministar za »Wissen-

[6] Iz govora R. Wicke-a na 5. Schulmusikwoche u Darmstadtu g. 1926. (»H. f. Sch.«, 1926., str. 119.)

schaft, Kunst und Volksbildung«, kao zaglavak brojnim glazb. okružnicama: »Richtlinien für den Musikunterricht an Volksschulen«. Ponosno i ispravno primjećuje Jos. Müller[7], da onomu, koji ovakovo reformno djelo ne pozdravlja od srca, ne dostaje ili dobra volja ili zdravi smisao. »Mi, koji se zalažemo za glazbenu odgoju, ne ćemo ni časka zaboraviti, kakvu važnost ima osnovna škola za muzičku obrazovanost: više, negoli koncerti, knjige, glazbene škole, opere i sve znamenitosti, — ne možemo to nikada dosta naglasiti«. Dalje sa besplodnim kritikovanjima! Dajte nam stvaralačkoga rada! Ispočetka, kod provađanja dalekosežnih nacrta, znamo, da ne će biti lako (ta nije bilo lako ni kod crtanja, gimnastike itd., a ipak!) već radi teških školskih (ne)prilika (prostorije, glazbala, note, knjige). Zar da zato klonemo? Zar da ne zakoraknemo u razdoblje svježijeg procvata glazbene kulture? Još im ozvanjaju zvuci onih njihovih »Richtlinien« poput kakve predigre (ouverture), i evo već marnih pregalaca na pozornici ozbiljnog djelovanja, da se svaki lati svojih uloga.

Mi moramo, naglašujem ponovo, svaki dobri savjet u tom smjeru pripravno primiti i usvojiti, pošto ovo važno polje nije u nas još obrađeno, a pogotovu ne prema načelima moderne glazbene pedagogije.

Četvrta teza: Glazbenu nastavu u srednjim školama valja podići na otmenu podlogu i doličnu visinu. Kažiputom i provodičem istaći će nam se kod ovog smaganja neka neoboriva načela moderne glazbene pedagogije.

1. Svako suvišno teoretizovanje imalo bi otpasti, jer trne onu iskru u svježem mladenačkom duhu, koju bismo morali raspiriti do ražarene plemenštine i samostalnog rada i poletnog, čistog veselja. Odzvonilo je onom starom »drilu«, koji danas ne vodi k cilju.

2. Uzbuđujmo i nijetimo stvaralački nagon u mladeži. Dijete neka prožimaju glazbeni dojmovi, koje hic et nunc proživljava. Devizom neka bude: »Od djelatnosti do samostalnosti suda i rada!« Nikakvih tvornica ishitrenih »genija«, već sveopće promaknuće za odlučni korak naprijed! U žilama i u srcu mladeži teče i kola topli glazbeni nagon. Pridolazi mašta i rad. Neka se, recimo, počinju razvijati najjednostavnija dječja kola, oponašanja ptica, strojeva, auta, tvornice i sl. Neka se prijeđe na kraće melodije, prožete zdravim ritmom, — na zgodne improvizacije pod lakši tekst kakve pjesmice itd. Ovakove će improvizacije — stručno i spretno vođene — podati krasnih impulza, stvoriti će neku vrstu razred-

[7] »Musik im Leben«, III. god. (1927.), str. 65, sl.

nog arkiva, pridonjeti će gdjekoji skupocjeni kamečak za omladinski pokret u nas. Svrha je, da se probudi uspavani duh stvaranja, da se oštri dar opažanja za dobro i slabije i loše, da se mašta oplemeni i na viši nivo svede, da se srce religiozno pročisti, da se s vremenom uzgoji neka čedna samostalnost. Glasovi i glazbala ne će biti terra incognita.

3. I ovdje vrijedi ona: »Non scholae sed vitae discimus«.[8] U klasičnoj starini nijetio se glazbeni uzgoj mladeži kao životni faktor, koji će kvalifikovati svakog naobraženog Grka ili Rimljanina. U »mračnom« srednjem vijeku bijaše glazbena erudicija s vaskolikom prosvjetom vezana jedinstvenim vezom. Hram Božji bijaše središte glazbe, a kantor je predstavljao u jednoj te istoj osobi: glazbenika, skladatelja, zborovođu, odgojitelja i učitelja. Nastupom humanizma, ili točnije: kad je propadala crkveno-svjetska moć, kad je hladila i pomirala živa vjera, a ustobočivao se duh »prosvjetljenja«, pojaviše se zlokobne sile razvodnice, koje su u razdoblju glazbene renesanse i baroka rastvarale ubitačni jaz. Nahrupila je »svjetska« muzika iznebuha (t. j. ljude nije našla pripravne), onih je tajnih veza nestajalo, a nicale su nove muzičke skupine, udruženja, specijalizovanja. Ratno a osobito poratno doba proširilo je rečeni jaz do nepromostivih dimenzija: jer su agresivne sile »nove« muzike listom uskrsle protiv ideala klasičnog i romantičnog perioda, jer su stvorile i stvaraju vlastite zakone na egoistično-materijalnim podlogama: ne osvrćući se na sklad, oblik i sredstva. — Ova ozbiljna digresija nije na odmet, ako se hoćemo snaći, gdje i kako smo danas.

U više se država danas usredotočuju centripetalne sile glazbene u tipično narodnu muziku tražeći tim putem raskinutu vezu s narodom. Skladatelji i umjetnici nalaze se ovčas odveć izolovani od publike. Odatle krik za glazbenom odgojom puka. — Ima ih, koji iznašaju teške prigovore protiv općeg glazbenog odgoja puka: neka bi se naime radije uprlo oči u nadarene umove, koji će se razvijati suprot svih spona i regula, odvojeno od množine. Na to ne ćemo odgovarati s onom prastarom izrekom: »Quot musici, tot sententiae«, a pogotovu danas: Svaki muzičar, deset mnijenja. Pitajmo ovako. Hoćemo li za volju jednog ili drugog genija ostalo zanemariti? Zar da jedno ili drugo stablo gojimo, a čitavo polje neuzorano i zapušteno gledamo? Zar su ona nekolicina jedino i sigurno jamstvo, da su sve sile i sokovi iscrpljeni, — da će se oni bujno razvijati i istači, dočim unaokolo vlada ... pustoš? Povjest nas uči drugačije. Rečena je dakle odgoja puka u taj i takav čas važnija i sudbonosnija nego li uzgoj ili promaknuće

[8] Isp. »Die Musik«, 1926/7., str. 229. sl.

umjetnikovo. Umjetnik-glazbenik morao bi postrance od puka umrijeti neslavan, ako mu ne uspije, da puk oduševi za glazbene ideje. Tehnika i šport imadu svoj dodir, svoju vezu u puku, ali ne glazba. Nažalost. A morala bi baš ovdje da bude »magistra vitae« a ne prazni, nuzgredni školski predmet.

Glazbeni odgoj mora zahvatiti s v u djecu u školama; ne smije biti privilegijem izabrane četice! A privatna obuka može svoj obol jedino tako pridonijeti, da se prikuči i uklopi u š k o l s k u glazbenu nastavu.

Kormilo savremenog glazbenog uzgoja uzimaju države[9] u ruke, jer se — kako vele — radi o uzgoju n a r o d a, kojem je uzgoju klica u školi.

Držimo smotru po današnjem omladinskom pokretu! Izbija n o v i duh, nema sumnje. Masa je daleko zaostala, a promaja n o v e struje hoće da sve za sobom povuče. Ako mladež — dosada bespomoćnu i ostavljenu — svedemo u z d r a v u kolotečinu savremenog glazbenog naziranja i proživljavanja, spasit ćemo više nego li i naslućujemo. Što škola ovdje zanemari, teško spasavaju poslije i desetljeća. Djeca su »biti glazbenoj bliža negoli gdjekoji glasovirač, koji izvađa sonate«, veli zgodno R. Wicke. Evo polja za najplodniju djelatnost i za nacionalno promicanje glazbenih tečevina vlastitoga naroda.

Peta teza: Sastavljajući nacrt za muzičku nastavu treba poći na posao smotreno i polako: b e z k r p a r i j a; i m a j u ć i u v i d u s l i j e d e ć a v a ž n a g l e d i š t a.[10]

1. v j e r s k o-ć u d o r e d n o. Povijest nam je bjelodano pokazala, da su razorne sile bezvjerja i nećudorednosti dovele i umjetnost i muziku u ćor-sokak. Na lagumom potkopanom tlu ipak ne ćemo htjeti dizati novu zgradu budućnosti! Bolje da i ne počinjemo nego bezizgledno se dati na rad. — Koral i djela crkvene glazbene umjetnosti pružit će solidnu građu i solidno tlo. — Negdje sam čitao, da mnogi posjetnici glazbenih priredbi u protestantskoj Njemačkoj gledaju i primaju one programe, u kojima je zastupana bar u jednoj točci: izvedba koje kompozicije s t a r i j i h c r k v e n i h skladatelja. Tako se već zasitiše modernih, reklamnih, akrobatskih, bolševizovanih skladbi! Tako čeznu za »zastarjelim« zvucima iz prohujalih, toplijih, sunčanijih dneva ...

Ne podavajmo se samoobmami, kad znamo, da »moderni areligiozni humanizem samo govori o etični kulturi, a ni se s svojim naukom nobenega naroda etično povzdignil«, ... da »etična kultura, humanitarna kultura, socialna kultura zajema

[9] E. Preussner »Staat und Musik« (»Die Musik«, 1926/7., 229. sl.)
[10] Isp. K. Vetter u »H. f. Sch.«, 1925., str. 114.

najboljše moči vprav iz krščanstva«,[11] ... da »ako bodo katoličani na višku sretna znanosti in umetnosti (dakle i glazbe!), se bosta morali lažiznanost in nazoviumetnost sramotno skriti, svekako ne bosta imeli tiste moči kakor tedaj, ko brez kontrole samovoljno vladata nad duhovni in srci«[12] osobito naše uzdanice.

2. n a c i o n a l n o. Aktivne sile, koje smjeraju na glazbeno usposobljenje i na odgoju našeg glazbenog ćućenja i proživljavanja, nisu sile nametnice, izvana narinute. One proizviru iz najdublje nutrine pučke duše naše; imadu životnu i zdravu klicu u duševnim žarištima našega roda i naroda, te sačinjavaju dragocjenu građu za restauracija i usavršivanje nenaličene rodoljubne glazbene naše kulture. A izgrađivati se ima odozdo, — od početnih školskih razreda. — Ovime se ne dira u živac onom znamenitom pitanju: da li smo za nacionalnu ili internacionalnu muziku.[13] Istina je živa, a to potvrđuje i čitava glazbena povijest, p r v o: koji se narod ograđuje i ograničuje s a m o na svoju usku grudu glazbene kulture, omršavit će, propadat će mu umjetnost; d r u g o: previše posizati za tuđim, škodi. Čuvari domaće glazbene umjetnosti moraju znati, kad će kriknuti: »Dovle! Ne dalje!« Uvoz i izvoz ima se srediti i uravnotežiti. Onda će se blagotvorni učinci ćutjeti i na čitavom n a r o d n o m zdanju i organizmu.

3. a k a d e m s k o. Glazbena pouka nije »vještina« nego područje ili arena obrazovanja. U sebi krije nenaslućenih vrednota skroz osebujne i više vrste. Ona ima obuhvatati i razvijati sve naše sile intezivno i ekstenzivno. Ima se postepeno — kroz godine — uspinjati do sistematskog proučavanja, — do nekog, recimo, gradus academicus.

4. r e a l n o. Praktični glavni cilj sveukupnog glazbenog odgoja stoji u tom, da saniramo naš savremeni i javni muzički život, u kojemu će se divergentne struje umjetne i narodne glazbe usredotočiti u općoj muzičkoj obrazovanosti. Svaki će učenik razmjerno mnogo postići u toj uzgoji svoga prirođenog glazbenog ćutila, koje kulminira u toploj, neugasivoj ljubavi prema domovinskoj glazbi. U I—V. razr. srednjih škola neka je, uzmimo, propisna, a u daljnim razredima slobodna muzička nastava. Neka pučka škola i niži glazb. tečaj (I—V. razr.) izvrše savjesno svoju tešku dužnost, to će se usposobljeni đaci sami od sebe javiti i oduševiti za glazbu u višem tečaju: zajamčivši tako poželjni, stvarni razvitak.

[11] Dr. Ušečnik »Katoličan in kultura« (Čas, 1928/9, 195.)
[12] Ib. str. 201.
[13] Isp. Dr. Moser »Nationalismus und Tonkunst«. (Der Auftakt, 147 sl., 163 sl.)

5. p e d a g o š k o. Dr. E. Noack[14] lijepo naglašuje čudnu himbu u glazb. uzgoju. Proteže je na učenike i na odrasle. U čemu stoji mnogoput na pr. glazbeno pedagoški odgoj u glasoviranju, da se može poslije iskazati stečena »obrazovanost«? Najpretežnijim je dijelom još uvijek tehničko-obrtničkog smjera, a kao nagrada za mukotrpnu dresuru slijepe »lijepe« pjesme i »divni« komadi. Svaki razuman odgojitelj, koji je posvema na svom mjestu, izbija djeci i učenicima iz ruku uzbudljive detektivske romane i pustolovine, jer znade, da to nije z d r a v a d n e v n a hrana za mladež. Samo kod muzike je s v e dozvoljeno! I sa pedagoškog gledišta! Oh, kako se ugodno slušaju dražesni zvuci svakovrsne »Kitschmusik«! Ako nema nemoralnih tekstova, e pa što škode sami tonovi?! Jelde? Hic Rhodus! Uljuljavati se dati od draži tonova, znači, ostati na površini, — zanašati se za ljuskom, a odnemariti sadržaj, jezgru. Ako se pak u takovoj kolotečini kreće odgoj, svaki će pojmiti, da je ta metoda promašena, a staza da je raspuće. Tako biva, da mnogi »uživaju« i staroklasična djela i sjajne kombinacije modernih orkestralnih djela. Sve nosi žig neke vrsti »športaskog interesa«. Koncerti, domaća glazba, radio, moderni glazbeni strojevi, sve neka služi kao ugodni surogat, koji ima da prekida svakidašnju monotonost i napetost živaca . . .! To je pogubni proces rastvaranja zdrave kulture.

Kako da se tome doskoči? Reformama, melioracijom nastave pučkim predavanjima i izvedbama? Hvale vrijedno! No to nije glavno. — Trebamo n o v i h ljudi. A nove ljude ima da nam pruža racijonalni školski uzgoj, zdravo pedagoško glazbeno odgajanje mladeži. Kako? Reinkarnacijom melodije! Melodija će opet postati organizam pun života. Neposredno utiskivanje duševnih događaja u tonsko područje postaje bitnim obilježjem. Dakle s a d r ž a j! Na taj će način spontano izbljijedjeti reklamni i šuplji »šlageri« naočigled zdravih pučkih napjeva; jednoglasni pjev crkvenih pjesama i korala dolazi do svoje potpune časti i vrijednosti. Ova moć »primanja u se« i »prerađivanja u sebi« ne nijeti se i ne goji se »teškim teoretskim istraživanjima« i bravurama, za koje najveći postotak običnih smrtnika »nema ni smisla ni vremena«.

Kako je od prijeke nužde, da se pedagozi sami najprije snađu na ovom putu, kojim će voditi uzdanicu, omladinu, omladinski pokret! — Uspije li to, »premostit će se nesretan jaz između glazbenih djela i puka, — uzeti će se pošteni stav prema »n o v o m, a ne će se izgubiti poštovanje prema s t a r o m«.

[14] Slijedeći se navodi nalaze u »Deutsches Musikjahrbuch« 1925. Band II., III., 175. — Verlag Th. Reismann-Grone, Essen. Ova knjiga sadržaje krasnih radnja iz cijele savremene muzike.

Šesta teza: Hoćemo li, da se glazb. nastava uspne na viši stepen svoga časnoga, savremenoga rada, neka o ž i v l j u j e i p r o ž i m a s v e p r e d m e t e s r e d n j o š k o l s k e o b u k e.

Niti ne smije da bude sve h l a d n o (suhoparno nabrajanje, natucanje godina itd.) niti p r e t j e r a n o (jer srednja nastava nije nikakva muzička škola!) Sve unutar razumnih granica! Sveukupna glazbena nastava neka zanimljivo i živo zahvaća i zasijeca u omladinsku interesnu sferu, u sveopći kulturni razvitak savremene pedagoške uzgoje: protkivajući sve predmete živim primjerima u notama, slikama, žićima, projekcijama, radu, borbi, razočaranjima, pobjedama, značajevima, nastranama i sl. Eminentno pedagoški momenat ovakve glazbene odgoje stoji u tome, što djelotvorno i blagotvorno upliva na duševni, etički, religiozni razvoj mladog značaja; što budi i oplemenjuje čuvstvo, maštu, izražajne mogućnosti religiozne i nacionalne mlade duše. U tom žarištu odsijevaju vrednote, za koje bi vječna šteta bila, ako bi zakržljavile ili ća propale. Želimo li pak postići ovaj eminentno pedagoški cilj glazbenog odgoja, ne smije da bude taj predmet jednim markantnim potezom izlučen iz okvira drugih nastavnih disciplina;[15] mora s njim rukom u ruku ići te svojim imanentnim i pedagoškim impulzom davati i primati smjernice svoga individualno-uzgojnog agensa.

Koncentracija sveukupne nastave te vrsti nije novost od jučer. Ako se pak i muzika prihvati ove vrijedne i časne uloge: naizmjeničkog protkivanja i podupiranja, to ne znači, da se razni predmeti p r e o p t e r e t e već međusobno potpomažu i konsoliduju.

Evo nekih misli o tim vezama sa:

1. v j e r o n a u k o m. Neicrpivo je blago pohranjeno u gregor. koralu[16] (NB: povijest, estetika, forme, psihologija, fiziologija itd). Zatim uska veza sa liturgijom, crkv. pjesmama, kantatom; napokon pobožnosti, vespere, mise, relig. akademije, crkveni koncerti. Umjetničko-estetsko značenje, vjersko-moralno produbljenje, praktična primjena na život.

[15] P. Mies »Die Behandlung musikalischer Probleme in d. Musikunterr. der höheren Schulen« (Halbm. f. Sch., 1924/5., 1925/6.) — Dr. P. Mies »Musik im Unterricht höherer Lehranstalten«, sv. I/VIII 173); sv. II/IV 175), god. 1926.

[16] Između premnogih edicija navedimo nekoliko najodličnijih: Dr. Möhler-Gauss »Kompendium der kath. Kirchenmus.« 2. Aufl. — Dr. Möhler »Aesthetik der kath. Kirchenmus.« 2. Aufl. Dom. Johner »Der gregorian. Choral«. Sein Wesen, Werden, Wert und Vortrag. 1924. — A. Weissmann »Die Entgötterung d. Musik«, 1928.

2. materinskim jezikom.[17] Spoznaja i razvijanje vlastitog izgovora konzonanata, vokala, njihovih skupina; deklamacija i čitanje. Izotonija, monotonija (sa grafičnim prikazivanjima!). Naglasci zasijecaju najpretežnijim dijelom u glazb. područje.

3. književnošću. Tekstovi i njihova muz. obradba. Forme, stilovi (homofoni, polifoni), kontrapunkt, kanon, fuga; pjesma, stari i novi tanci, scherzo, variacija, rondo, sonata, ouvertura, koncerat, fantazija, sinfonija, oratorij.[18] Auktori i djela. Epohe. Balada, opera, opereta itd.

4. modernim jezicima. Koliko prekrasnih dodirnih točaka na pr. sa francuskim chansons, chansonette, romances, courante, gavotte; sa engleskim madrigal, gigue, anglaise; sa njemačkim Minnegesänge, Ländler, allemande, valčik; sa talijanskim canzone, canzonetta (barcarole, gondoliera), pastorale: sa španjolskim sarabande; sa poljskim polonaise, mazurka; sa češkom polka; sa mađarskim csardas itd.[19]

5. klasičnim jezicima. Grčki korovi, tragedije. Strogo spekulativna glazb. teorija i pouka i uljudba naobraženih Helena. Plato (oduševljeno zove glazbu »sestrom astronomije«), Aristoteles, Sofoklo itd. Koliko povećanog zanimanja i intenzivnijeg oduševljenja pokazaše đaci, kad su neki profesori na pr. pjevajući prednašali neke uglazbene grčke korove, neke Horacijeve ode; kad se u note slilo po koje suhoparno pravilo iz grč. ili lat. slovnice i sl.!

6. poviješću i zemljopisom. Nema razdoblja niti u svjetskoj[20] niti u domaćoj[21] historiji, u kojoj ne bi bilo veza

[17] N. pr. F. Kuhač »Osebine narodne glazbe naročito hrvatsk«, 1909.

NB. Ovom i sličnom zgodom ne kanimo navesti iscrpivo svu literaturu, jer za to bi se htjelo posebnih radnji, nego mimogred.

[18] Svake preporuke vrijedno: Dr. R. Stöhr »Musikalische Formenlehre«, 1921.

[19] Odlično je izdavanje dra Möllera »Das Lied der Völker« (sa izvornim tekstovima i njem. prijevodom, tipičnom harmonizacijom), Verlag u. Edition Schott's Söhne, Mainz.

[20] Dr. K. Storck »Geschichte der Musik«, Band I. (XVI + 488) II. (VII + 489), 1922. — Dr. Dickhoff u. Bader »Die Welt der Töne«. Einführung in das Musikverständnis u. die Musikgeschichte«, (XV + 441), 1920. — W. Niemann »Die Musik der Gegenwart«, (XVI + 303). 13—17 Abfl., 1921. — Adolf Weissmann »Die Musik in der Weltkrise«, (VII + 263) 1922. (Novije izdanje nemam pri ruci) — »Von neuer Musik«. Beiträge zur Erkenntnis der neuzeitlichen Tonkunst. Str. 320, god. 1922. — St. Hadrović »Kratka povijest glazbe«, 1911. — Klatte-

sa tadašnjom glazbenom odgojom, razvitkom, strujom i sa ostalim umjetnostima. Životopisi imali bi se produbljivati u kulturno-historičkom i estetsko-pedagoškom pravcu. Stilističnopovjesničke podloge ne zaboraviti! Magistra vitae!

7. matematikom,[22] koja podržaje čudnu vezu sa muzikom. Taj problem postao je danas opet savremen preko istraživanja eksperimentalne psihologije. (Samo nešto. Psiholog R. Miller ustanovio je brojnim pokusima relaciju između intelektualno-matematički i umjetničko-muzički nadarenih đaka. Rezultat: samo matem. a ne muz. nadarenih 21.7½, samo muz. a ne matem. 20.4%).

8. fizikom.[23] Akustika.

9. gimnastikom.[24] Ritmika (tempo), dinamika. Neiscrpivo blago narodnih i umjetnih napjeva kod raznih vježba i nastupa!

10. crtanjem. Izražajno nastojanje, da se prema stanovitim glazbenim dojmovima izrade skice, nacrti, pejsaži.

*

Neka se samo već prema ovim nabačenim mislima radi sustavno i temeljito i ozbiljno kroz godine i godine, koliko će nam koraka pokročiti mladež naprijed na skoro nepoznato i neuzorano tlo sveopće i domovinske muzične kulture!

Širola »Povijest programne muzike«, 1922. — Mouclair-Širola »Povijest evropske muzike«, 1921. — Biblioteka muzike i muzičara, uređuje Kosta Manojlović (Beograd).

[21] Fr. Kuhač »Ilirski glazbenici«. Prilozi za povijest hrv. preporoda. 1893. — Ant. Kassowitz-Cvijić »Vatroslav Lisinski u kolu Ilira«. 1919. — Dr. Božidar Širola »Pregled povijesti hrvatske muzike«. 1922.

[22] Dr. Kühle »Mathematik und Musik« (Halbmon. für Schulmus., 1928/9, 141).

[23] Auerbach Felix, »Tonkunst und bildende Kunst vom Standpunkte des Naturforschers«. Mit 80 Abbild. im Text. 1924. (VIII + 210). Verlag Gustav Fischer, Jena.

[24] E. Jaques-Dalcroze, Dr. Jul. Schwabe, »Rhythmus, Musik und Erziehung«. 1921. (XV. + 242). Verlag Benno Schwabe & Co, Basel.

Homerjeva raba glagola ἄρχω in kompozitov.

Dr. Fran Bradač, Ljubljana.

Mesta, kjer se rabi glagol ἄρχω (ἄρχομαι) in kompozita, niso pri Homerju razmeroma mnogoštevilna, vendar vsekakor zadostujejo, da se prepričamo, da znači aktiv, da nadaljuje dejanje, ki ga je začel neki subjekt, drug subjekt, medium pa znači, da nadaljuje začeto dejanje isti subjekt.

I. Activum ἄρχω.

Zavoljo preglednosti se mi zdi primerno, da preciziram tri načine v rabi aktiva pri glagolu ἄρχω, in sicer:

1. ἄρχω znači, da nekdo začne dejanje, ki ga potem drugi nadaljujejo, odnosno se ga udeležujejo. Seveda je često pri tem dejanju udeležen tudi še prvotni subjekt, ki je dejanje začel. Il. Δ 67, 72: izraz πρότεροι kaže, 1. da bodo Trojanci δηλήσασθαι začeli, 2. da bodo to nadaljevali, 3. da jim bodo to povrnili tudi Ahajci. Il. H 286: ἄρχέτω. αὐτὰρ ἐγὼ μάλα πείσομαι, Hektor naj začne, potem mu bo sledil tudi Aias. Il. O 95, P 597, Od. χ 461 so stalne fraze, ki značijo, da nekdo nekaj začne, drugi pa nadaljujejo.

2. ἄρχω znači „grem prvi, grem spredaj, vodim“: Il. B 84, Γ 447, I 69, Λ 472, O 306, 559. Π 682. Na vseh teh mestih znači activum ἄρχειν, da nekdo zbog svojega dostojanstva, starosti ali iz kakega drugega vzroka dejanje začne, da gre n. pr. prvi s seje (B 84) i. t. d. Tako dobi ἄρχω često značenje „voditi“.

3. ἄρχω znači, da nekdo otvori pogovore med dvema osebama ali več osebami (. . . μύθων ἦρχε . . . Ἀθήνη, Νέστωρ i. t. d.): Il. E 420, K 203, P 628, Φ 287, Od. γ 68, 474, ε 202, η 47, κ 224, ν 374, ρ 184, τ 103, 508, ω 490. Plural μύθων kaže, da gre za več govorov, ki jih nekdo začne, nato pa sledijo drugi.

II. Medium ἄρχομαι.

Ἄρχομαι znači pri Homerju vedno, da nadaljuje dejanje isti subjekt. Il. H 324: Nestor je zasnoval načrt sam, kajti na koncu njegovega govora se pravi le: πάντες ἐπήνησαν βασιλῆες (v. 344.); istotako Il. I 93, 97 (ἓν σοὶ μὲν λήξω, σέο δ' ἄρξομαι: tu je jasno povedano, da bo isti subjekt nadaljeval dejanje, kajti rečeno je, da bo z Agamemnonom tudi končal); Od. ξ 101, η 233, ϑ 90, 499, ψ 310. — Prav tako se rabita tudi kompozita ἐξάρχεσθαι in ἐπάρχεσθαι: Il A 471, I 176; Od. γ 340, μ 339, φ 272.

Izjemno stališče zavzema kompozitum ἐξάρχω, ki znači vobče samo to, da nekdo dejanje vrši; tako se pravi n. pr. μολπῆς ἐξάρχειν „peti“, γόοιο ἐξάρχειν „tožiti“, βουλὰς ἐξάρχειν „svetovati“ i. t. d. Tako je jasno iz konteksta, da Il B 273 (. . . μυρί' Ὀδυσσεὺς ἐσθλὰ ἔοργεν | βουλάς τ' ἐξάρχων ἀγαθὰς πόλεμόν τε κορύσσων)

ne poudarja, da je imel Od zasluge, ker je „začenjal dobre nasvete“, ampak, ker je „dobre nasvete vršil, dajal, dobro svetoval“. Il Σ 316 [. . Πηλείδης ἀδινοῦ ἐξῆρχε γόοιο): že to, da ne stoji tu aorist, ki bi moral stati, ako naj znači ἐξάρχω „začnem“, dokazuje, da se pravi ἐξῆρχε γόοιο le, da „je tožil“, da je vršil dejanje. Isto Il. Σ 51, Ψ 17, Ω 747, 761. Posebno evidentno je značenje glagola ἐξάρχω v Il. Σ 606 (Od. δ 19): . . . δοιὰ δὲ κυβιστητῆρε κατ' αὐτοὺς μολπῆς ἐξάρχοντος (sc ἀοιδοῦ) ἐδίνευον . . . Tu bi bil part. praes. ἐξάρχοντος v pomenu „začeti“ popolnoma nemogoč in istotako nemogoč tudi imperf. ἐδίνευον Part. praes. ἐξάρχοντος znači na vsak način durativno, razvijajoče se, istodobno dejanje: ples se je vršil, medtem ko je pevec „vršil petje, pel“.

Jasno pa je, da je prvotno tudi ἐξάρχειν značilo „začeti“, a je to značenje že zgodaj zatemnelo in se je ukorenila raba tega glagola v pomenu, da nekdo neko dejanje „vrši“.

Stem se strinjajo tudi Aristotelovi ἐξάρχοντες τὸν διθύραμβον, kar ne znači „prepevcev“, ampak „pevce“, ki so peli ditiramb. Ako bi Aristoteles hotel reči, da je tragedija nastala iz „predpevcev ditiramba“, bi moral reči ἀπὸ τῶν ἐξαρχόντων τοὺς διθυράμβους, kajti vsak ditiramb je imel le enega predpevca. Tudi ni mogla nastati tragedija iz „predpevcev ditiramba“, temveč Aristoteles poudarja le zborsko pesnitev kot koreniko tragedije

ŠKOLSKE KNJIGE.

Немачка читанка са граматиком и кратком трговачком кореспонденцијом за трговачке школе. Саставио Д-р Драгољуб Обрадовић, професор Држ. Трг. Академије, хон. професор Више школе Б. Т. О. — Deutschers Lesebuch mit der Grammatik und kurzen Handelskorrespondenz für Handelsschulen. Von D-r phil. Dragoljub Obradović, Professor der St. Handelsakademie, Hon. Profesor der Höheren Schule der B. T. O. — Beograd 1929.

Prošlo mi je kroz ruke već mnogo školskih knjiga, i naših i tuđih, ali ovako loše još nijesam vidio: ta je knjiga svakako jedna od bolesnih pojava industrije naših udžbenika. Već prvo, ma i površno listanje čudno se doima: premda je autor na kraju knjige na dvije strane štampao ispravke pogrješaka, što ih je opazio poslije štampe, ipak je još i sam tekst knjige pun ispravaka zabilježenih crnilom. Smije li to biti u udžbeniku, iz kojega se učenici imaju učiti tuđem jeziku? A nijesu ispravljene samo sitne omaške, nego veoma često sasvim grube jezične pogrješke. Neprilika postaje još veća, što ni ti rukom bilježeni ispravci štampanoga teksta nijesu uvijek ispravni, na pr. na str. 38. je rečenica »Wi ist es in Sommer?«

*

ispravljena »Wie ist es **ins** Sommer?«, a na str. 49 rečenica prvobitno štampana »Unsere Handelsschule hat zwei Kursen(?): niedern und höheren« prema ispravcima crnilom ima da glasi: »Unsere Handelsschule hat zwei Kurse: einen niedern und einen **Höheren**«, pa se i dalje u tekstu veli: »Der niedere Kurs dauert 4 Jahre und der **Höhere** 2 Jahre«. Na str. 57. je »Sein schönes Lirysches Intermezz« ispravljeno u »Sein schönes **Lyrisches Intermezz**«.

No ako i uzmemo tekst sa svim ispravcima štampanim i rukom zabilježenim, još je uvijek knjiga puna grubih ortografskih i gramatičkih pogrješaka, pače i stvarnih pogrješaka u gramatičkim pravilima. Napomenut ću, kratkoće radi, samo nekoje.

Autor kuša i u latinici razlikovati ß i ss, ali pogrješaka ima bezbroj: müßen, Flüße, Strasse, vergisst, vergiss, umfasst, wusste, gewusst, musste, fliessen, floss — i dalje u cijelom popisu jakih i nepravilnih glagola (str. 177. do 192.) nema znaka ß niti u sredini riječi poslije dugoga vokala niti na kraju sloga ili riječi. Šta će đak naučiti iz takve zbrke?

Uz Lübeck se piše i Lübek, pa onda: Anonncen (nekoliko puta!), Tunel, Egypten, Mihajlova-strasse i Nemanjina- straße i sl.

Njemački piše autor uopće slabo: osobito smeta, što ne umije upotrebljavati člana (Unser Vaterland heißt **das** Königreich der Serben, Kroaten und Slovenen... str. 43), a njemačko mu je izražavanje — i kad nije upravo pogrješno — dobrim dijelom neokretno i oporo, pa se to dakako osobito opaža, kad se poslije teksta izvađenoga iz njemačkih autora dođe do štiva, što ga je pokušao sastaviti sam pisac knjige (na pr. na str. 55. »Auf dem Bahnhofe«). Što će misliti o našim školama Nijemci, ako im dođe u ruke knjiga g. dra Obradovića i u njoj nađu ovake rečenice: »Wie heißt **es** serbisch eine Retourkarte?« (str. 49.) ili »Ich packe meine Sachen ein und gehe **nach Bahnhof**...« (str. 55)?! A u knjizi ima i u samim gramatičkim oblicima nemilih pogrješaka, na pr. na str. 16 ima u paradigmi deklinacije određenoga člana plural: die Feder, der Feder, den Federn, die Feder (na str. 158 je plural te imenice ispravan!); die Bällen (46), sechs Gabel (52), mehrere Gemeinde (55) i dr. A što ćemo s preteritima: ich buck (177), ich riess, ich schuff (185), ich traff (190) i sl.?!

Gramatičke upute, što ih autor daje učenicima, često su nepotpune i netočne, pače i neispravne. Uz plural imenice das Zimmer dodana je na str. 13. u zagradama općenita uputa, da »imenice sa nastavkom er nemaju u množini nastavka« (tome pravilu dakako sasvim odgovara netom spomenuti plural: die Feder!) Na str. 31 uči autor učenika: »Po mešovitoj promeni

se menjaju svega nekoliko imenica muškog i srednjeg roda, i to: der Schmerz = bol, der See = jezero, der Staat = država, der Muskel = mišić, strane reči na -or der Doktor, der Proffesor i dr....« Dakle osim riječi na -or — uračunavši ranije napomenutu imenicu der Strahl — »svega« samo pet muških imenica? A o tuđim imenicama na -or ne može se reći, da se upravo sve dekliniraju po mješovitoj delinaciji. Ne razumijem, kako je moglo autoru izmaći o mješovitoj deklinaciji adjektiva ovakovo pravilo: »Kod ove promene pridev u muškom rodu ima i 1. padežu jednine i množine nastavak jake promene (er) a u svima ostalim i jednine i množine nastavke slabe promene« (str. 33). Zar ne će učenik morati pomisliti po tome pravilu, da je malo dalje na istoj strani »meine lieben Brüder« pogrješka? Ili kad se učeniku reče, da se u aktivu za prošla sastavljena vremena neprelaznih glagola uzima pomoćni glagol sein (isp. str. 46. i 61.), što može da kaže profesor, ako učenik prema tome reče ili napiše: ich bin gelacht ili ih bin geseufzt?

Ne mislim dalje nabrajati pogrješaka i uopće nedostataka knjige g. dra. Obradovića, jer već i ovo, što sam napomenuo, posve je dostatno za njezinu karakteristiku. Sve te grube ortografske i gramatičke pogrješke i netočna ili sasvim neispravna pravila neka tumači kako tko hoće — ili nepažljivošću ili površnošću ili možebiti i kako drukčije — svakako nema sumnje, da se pred takvom knjigom moraju zatvoriti školska vrata.

Još jedno. Knjizi je g. dr. Obradović priklopio pismo, u kojem veli, da je knjiga »odobrena od strane Ministarstva Trgovine i Industrije«. Ako zbilja jest tako, znači, da se uz autora našao i nesavjestan ocjenjivač, koji je na zlo upotrijebio povjerenje ministarstva i povoljnom ocjenom zaveo ga u bludnju. U interesu škole valjalo bi da vrhovna školska uprava daleko od sebe odbije takove pisce i ocjenjivače školskih knjiga.

Dr. T. Matić.

L. Šplait: Fizika za niže razrede srednjih i njima sličnih škola. — Zagreb 1929. Velika je prednost ove knjige, da je malena. Nema niti 200 strana, ali ima preko 300 slika. U veoma zbijenom i dobrom obliku dani su svi glavni pojavi iz područja fzike. Kritika je tu vrlo teška, jer je raspored do detalja određen naučnom osnovom, a baš bi se najviše moglo prigovoriti tome rasporedu. Inače nema naročitih zamjerki, jer je stilizacija jednostavna i jasna. U mehanici su poteškoće, koje leže u nepredočivosti sile, itd. dosta dobro prebrođene, jedino je definicija mase loša, jer je »množina materije« baš tijelo. Masa je matematički faktor, koji se fizikalno predočivo definirati ne da. Malo je nezgodan uvod u »Energiju« (15) jer je otpor »kojim

se opire masa poradi ustrajnosti« opet samo ustrajnost! No to su sve loše strane Newtonove mehanike, koja je matematička a nije fizikalna, pa ti prigovori ne padaju toliko na autora.

Ozbiljniji je prigovor, što kod imena fizičara nije navedeno kako se izgovaraju. Mogla su se imena na pol zadnje stranice skupiti.

Vanredno pohvalno valja istaći veliku množinu slika. Većina je takovih crteža, da ih đaci mogu s razumijevanjem prerisati. Kod onih slika, koje daju fotografske reprodukcije, dobro je označiti koliko je smanjeno.

Valja još naročito spomenuti, da imade u elektriciteti provedeno elektronsko tumačenje, dalje su radiotelegrafija pače i elektronske cijevi obrađene, dakle do najnovijih tečevina. Isto su tako spomenuti ne samo Zeppelin nego i Lindberg.

Knjiga je svakako vrlo uporabiva i bez sumnje danas najbolja fizika za niže razrede.

Od tipografskih vrlina valja još istaći: da je »sadržaj« na početku knjige, dalje da nema predgovora, a na kraju knjige ima alfabetski sadržaj. Tako bi moralo u svakoj školskoj knjizi biti. Inače bi još trebalo veličine slika ujednoličiti. Neke su nevažne slike velike, a neke važne zbog smanjivanja ostale bez detalja. Jedinstvena je ta knjiga u tom, da nema mnoštva sitnoga tiska, gdje je ono što »nije važno«! Načelno pak ono što nije važno ne spada u školsku knjigu. Tako i s tipografske strane ova knjiga vrlo zadovoljava, skoro i s odlikom, no to ne, jer bi za tu ocjenu trebao ljepši papir. S. Škreb.

ČASOPISI.

Grundriss der slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Herausgeg. von R. Trautmann und M. Vasmer. — Walter de Gruyter — Berlin, Leipzig.

Ima tome neko 5 godina, da su gore navedena dvojica univerzitetskih profesora slavista dotično baltista, u zajednici s velikim naučnim nakladnim zavodom de Gruytera osnovali doista potrebnu kolekciju posve naučnih monografija, priručnika iz različnih područja kulture a napose literature i lingvistike u Slavena. I opet je jednom njemačka smionost i energija pokrenula stvar prije nego su je dospjeli da pokrenu slavenski naučenjaci i nakladnici, i ako je nesumnjivo da i u ovom slučaju imadu presudnu ulogu njemačka književarska organizacija i kapital. Bez velike buke započelo je izdavanje već priređenih djela g. 1925. s važnim gramatičkim djelom stručnjaka za baltičke slavenske govore Friedricha Lorentza: Geschichte der pomoranischen (kaschubischen) Sprache. — Prvak poznavač tih govora daje u toj knjizi rezultate dotadašnjih proučavanja kašubskoga jezika (dijalekta — kako ga klasificiraju drugi) pa je sva slavenska i neslavenska kritika djelo pozdravila kao vrlo potrebno.

Iza toga se izdaje djelo ruskoga akademika E. Karskoga: Geschichte der weissrussischen Volksdichtung und Literatur (1926.), gdje opet jedan od najzvanijih poznavača Bjelorusa uopće, a napose bjeloruskoga jezika i tradicionalne literature, daje sintezu, pisanu i s mnogo ljubavi prema zapravo maloj i slabo poznatoj umjetnoj i jednako slabo no obilnoj pučkoj literaturi. — Nema sumnje da će među dosad izdanim djelima ove kolekcije prvo mjesto ići prvoj dosada napisanoj i sistematski izrađenoj sintezi etnografije Rusa: Russische (ostslavische) Volkskunde (1927.), opet iz pera jednoga od prvih ruskih etnografa Dimitrija Zelenina, svestranoga proučavača ruske etnografije. Ovdje je čitkim stilom, s osvrtom i na historijske podatke i na jezičnu stranu etnografskih pojava, koliko je to program ovih monografija dopuštao, obrađena ruska etnografija u cijelosti, materijalna kultura, pa najveći dio socijalne i duševne izuzevši samo neke partije, koje u djelo nisu s različnih razloga ušle (na pr. nar. poezija). Za sada je to, i uz ovakvo ograničenje, standard-work za orijentaciju u etnografiji Rusa, koja se razvijala neorganički, a radovi su ponajviše porazbacani i teško pristupni.

Osim ovih djela, koja su sa slavistikom u nekom bližem odnosu, štampana su još dva, jedno prehistoričko — J. Schránila: Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens (1928.), također prvi sistematski prikaz većega opsega o prehistorijskoj kulturi Češke i Moravske, a drugo historijsko-ekonomsko — I. Sakârova: Bulgarische Wirtschaftsgeschichte (1928.), gdje je taj predmet prikazan od najstarijih vremena do suvremenoga kapitalizma. U štampi je još djelo Stefana Mladenova, poznatoga bugarskog lingvista: Geschichte der bulgarischen Sprache — a u pripremi cio niz monografija iz ostalih područja nauke i kulture Slavena. M. Gavazzi.

KNJIŽEVNE BILJEŠKE.

Lhomond Charles François (1727.—1794.), znameniti francuski humanista i gramatičar, rodio se u Chaulnesu departmana Somme u staroj Pikardiji. Humanističku je školu svršio u collège-u d'Inville u Parizu, a teologiju u Sorboni. Kašnje je postao sam profesorom i ravnateljem u pomenutom koležu, a kad je taj bio dokinut, vršio je profesorsku službu u koležu Cardinal-Lemoine. Budući da je za vrijeme franc. revo-

lucije pri organizaciji svećenstva uskratio prisegu, bio je bačen u tamnicu god. 1792. Posredovanjem bivšega svojega učenika Talliena bi g. 1793. pušten na slobodu, ali doskora umrije zaboravljen (g. 1794.).

Lhomond je postao znamenit pisanjem kratkih gramatika za latinski i francuski jezik, koje su postale popularne zbog jednostavnosti i jasnoće pravila i doživjele su mnoga izdanja, a nijesu ih potpuno istisla iz upotrebe ni modernija potpunija francuska djela te struke.

Vrijednost Lhomondova rada upoznata je istom u prvoj polovici 19. vijeka pa mu je za znak priznanja g. 1860. postavljen spomenik u Chaulnes-u.

Evo glavnih djela Lhomondovih:

1. Éléments de la grammaire française. (Paris 1780.).
2. Éléments de la gramaire latine. (Paris 1779.).

Za početnike lat. jezika priredio je:

3. Epitome historiae sacrae. (Paris 1784.).
4. De viris illustribus urbis Romae. (Paris 1784.).
5. Doctrinne chretienne. (P. 1783.), 6. Histoire abrégée de l'Église (P. 1787.) i 7. Histoire abrégée de la réligion avant la venue de Jésus-Christ. (P. 1791.).

Starijoj generaciji naše inteligencije poznato je Lhomondovo djelo »De viris illustribus urbis Romae«, jer su ga čitali i učili u 3. gimn. razredu u Marnovu izdanju. Današnja naučna osnova opet uvodi čitanje Lhomonda u 6. rezr. real. gimn., što je ponukalo potpisanoga, da iznese ovo nekoliko podataka o zaslužnom ovom humanisti.

Čudnovato je, da veliki Meyerov i Brockhausov leksikon ne spominju Lhomonda ni po imenu. Obilniji se podaci o Lhomondu mogu naći u: G. Vapereau: Dictionnaire universel des littératures. (Paris 1876.), Quérard: La France contemporaine i La France littéraire pa u: Nouveau Larousse-u.

Dr. Sl. Kantoci.

Nemčić i Grillparzer. Među pjesmama Antuna Nemčića »na najvidnijem je mjestu« — piše Milivoj Šrepel u pripomenku Nemčićevih »Izabranih djela«, što ih je izdala »Matica Hrvatska« (Zagreb 1898.) — »svakako »Grob kaluđera«, balada, koju je Nemčić spjevao po navodnom pričanju u Moslavini. Obradba je sasma po načinu njemačke romantike; Uhland je tako prepjevao narodne priče švapske, tako je i Vraz Uhland svoga zavičaja, a za njime se povede i Nemčić.

Osnovna je misao Nemčićeve balade ta, da je od sviju zločina najteži — izdajstvo domovine. Tu misao izriče pjesnik na dva mjesta balade gotovo istovetnim riječima:

(17. strofa)

Oprošteno jest grješnima:
Zulumćaru, ubojici,
Oprošteno svima, svima —
Samo nije izdajici!

(26. strofa)

Biesno kliče: Svima, svima:
Zulumćaru, ubojici,
Prošteno je svima, svima —
Samo nije izdajici!

Sličnu klasifikaciju zločina iznosi i austrijsko-njemački pjesnik Franz Grillparzer u svojoj žalobnoj igri (»Trauerspiel«) »Die Ahnfrau«, samo što on za najveći zločin drži — ubijstvo oca. Ali u tome ne stoji glavna analogija dvaju pjesnika, već u tome, da je misao Grillparzerova kazana gotovo jednakom oštrom antitezom kao slična misao kod Nemčića: svima se grješnicima oprašta — samo ocoubojici se ne oprašta. Ispor. stihove, što ih u svom velikom monologu (u petom činu) kozuje glavno lice drame, razbojnik Jaromir:

Was die Erde Schönes kennet,
Was sie hold und lieblich nennet,
Was sie hoch und heilig glaubt,
Reicht nicht an des Vaters Haupt
Balsam strömt von seinen Lippen,
Und auf wem sein Segen ruht,
Der schifft durch des Lebens Klippen,
Lächelnd ob der Stürme Wut;
Doch wer in der Sinne Toben,
Gottesräuberisch, verrucht,
Gegen ihn die Hand erhoben,
Ist verworfen und verflucht.
Ja, ich hör' mit blut'gem Beben,
Wie der ew'ge Richter spricht:
Allen Sündern wird vergeben,
Nur dem Vatermörder nicht!

Nemčić se rodio god. 1813., a umr'o je god. 1849. »Die Ahnfrau« izvedena je prvi put na pozornicu god. 1817., a god. 1844. izišla je šesti put štampana. Nemčić je dobro poznavao njemačku literaturu, a poznavao je, dabogme, i Grillparzera, koji je za njegova vremena bio u jeku svoje slave. Napose mu »Die Ahnfrau« nije bila nepoznata, što se razbira po tome, da u svojim »Putositnicima« (str. 380. pomenutoga Šrepelova izdanja)

citira riječi: »Bin ich doch nur Fleisch und Blut« štono veli Jaromir... iz drugoga čina Grillparzerove drame (dijalog Jaromirov s Berthom):

Zittern! zittern?

Wer sieht das und zittert nicht?
Bin ich doch nur Fleisch und Blut,
Hat doch keine wilde Bärin
Mich im rauhen Forst geboren
Und mit Tigermark genährt...

Nije dakle nevjerojatno, da je Nemčić, pišući svoju baladu, stojao pod utjecajem Grillparzerovim, te da je pjesnički oblik glavne misli u »Grobu kaluđera« potekao iz reminiscencije na citirano slično mjesto u drami njemačkog pjesnika.

Vlad. Dukat.

TJELESNI ODGOJ.

Rumunjska. Kada sam ove godine posjetio Bukurešt prigodom nogometnih utakmica između Rumunjske i Jugoslavije za kraljev pehar, posjetio sam i tamošnji državni zavod za tjelesni odgoj. Dobrotom tajnika našeg poslanstva baruna Dragutina Kulmera te predsjednika rumunjskog nogometnog saveza dobio sam sve nužne informacije, te sam se zaputio u taj zavod, koji se nalazi tik uz veliki stadion, na kojemu su se odigrale nogometne utakmice.

Glavni temelj tog zavoda i načina obučavanja jest zakon, koji je izdan još 1923 po tadanjem kralju Ferdinandu a zove se Oficiul national de educatie fizica, po kojemu je tjelesni odgoj obligatna obuka za svu mladež i odrasle dobe, te se imade provoditi u svim javnim i privatnim školama. Da se to uzmogne provesti, stvoren je Državni zavod za tjelesni odgoj, koji ovisi o Ministarstvu prosvjete a stoji u vezi sa ministarstvom rata i zdravlja te socijalne skrbi. Dužnost tog zavoda jest izdavati zajedničke naučne osnove za tjelesni odgoj i strijeljanje i stvarati ili pomagati stvaranje saveza i društava, koja će se time baviti. Taj vrhovni savjet imade također da vodi kontrolu o svim tim institucijama, te se imade brinuti za igrališta i biti posrednikom između države, gradova te općina, u stvarima tjelesnoga odgoja. Na tom zavodu se vode stalni tečajevi za učitelje gimnastike i sportova za civilne i vojničke škole, te se izdaje službeni časopis i ostale publikacije, kojima je svrha odgajati mladež u fizičnom te moralnom pogledu, imajući na umu sve moderne potrebe svih sustava o tjelesnom odgoju. Na čelu tog Zavoda je ravnateljstvo sa tehničkim i administrativnim direktorima i pokrajinskim inspektoratima za tjelesni odgoj. U glavnom ravnateljstvu nalaze se i delegati spomenutih ministarstva, jedan profesor higijene na sveučilištu u Bukureštu delegat vlasti za ekspropriaciju zemljišta za slučaj ako općine ne će da dadu potrebna zemljišta za igrališta, te dva zastupnika sportskih interesa, koje zavod kooptira. Glavnog ravnatelja zavoda imenuje kralj na prijedlog ministarstva prosvjete i on se brine za cijeli zavod te preporuča nastavnike za imenovanje a na koncu svake godine podastire detaljni izvještaj o cjelokupnom radu zavoda. Inspektori za tjelesni odgoj imenuju se ili na vrijeme ili stalno, te su uvijek u vezi s ravnateljstvom zavoda. Osim civilnih nastavnika, dodjeljuju se zavodu i neki časnici na vršenje nastavničke dužnosti. Zavod imade svoj budžet subvencioniran od spomenutih ministarstva, osim toga dobiva i druge subvencije te privatne darove. Napose je pridijeljen zavodu i jedan liječnik a mogu se angažovati i inozemni učitelji, no maksimalno na pet godina. Sada su na pr. angažovane dvije učiteljice Švedkinje te jedan Šved za švedsku gimnastiku, koja se po Rumunskoj službeno uvodi, te jedan Englez za boksanje, jedan Francuz za floretovanje i jedan Japanac za Džiu-Džicu.

Prošle godine bilo je u zavodu slušača 63, slušateljica 49, časnika 32, podčasnika 24 te amatera, koji nisu u zavodu, već dolaze samo na vježbanje 221. Na zavodu postoji učilišni tečaj, koji traje 3 godine, te frekventanti mogu polučiti stepen licenciata iz tjelesnog odgoja. Tu se uči I. godinu: anatomija, fiziologija, mehanika, teorija, praktične gimnastike. U II. godini uči se još: higijena, pedagogija te antropometrija, a u III. godištu dolazi k tome još i statistika i organizacija te prva pomoć za nastradale. Praktično se vježbaju ove vježbe: gimnastika, mačevanje i floretovanje, boksanje, laka i teška atletika, jahanje, vožnja automobilom, igre, ples, borenje i Džin-Džitcu, ski te zimski sportovi, plivanje te jedrenje, masaža. Drugi tečaj je vojnički za časnike i podčasnike, koji traje jednu godinu, a svrha mu je izučiti vojničke učitelje gimnastike. U časničkom tečaju uči se: anatomija, fisiologija, pedagogija, higijena, organizacija te teorija gimnastike. U podčasničkom tečaju uči se pače anatomija, fisiologija, higijena, organizacija i teorija. Praktično se uči u oba tečaja gimnastika, atletika, igre, mačevanje, boksanje, narodni plesovi, zimski sportovi plivanje i jedrenje. Osim toga održavaju se na zavodu i specijalni tečajevi, tako za plivanje, za skijanje i turistiku. Tečaj za plivanje i veslanje trajao je prošle godine jedan mjesec dana u jednom ljetovalištu kraj Konstance na Crnom moru a sudjelovalo je u svemu 389 učesnika muških i ženskih, od civila te vojništva. Kod tog tečaja vježbale su se i razne igre te atletika. Zimski tečaj održao se kod Predeala u Transilvanskim Alpama te je trajao također jedan mjesec, a sudjelovalo je na tečaju 129 učesnika muških i ženskih, od civila i vojništva. Na tečaju se podučavalo o turističkoj orijentaciji čitanju mapa i topografiji gora. Zavod se nalazi u ulici Maior Ene br. 11, te imade sve potrebne prostorije.

Zgrade nisu nove, nego su samo adaptirane, no cijeli zavod čini vrlo prijazan dojam. Dvije dvorane za gimnastiku za muške i ženske, dvorana za mačevanje, posebna za borenje, lijepe školske prostorije, liječnički laboratorij, veliko ljetno igralište te gombalište sa stalnim spravama, sve te odgovaraju svojoj svrsi. Zavod imade i lijepu stručnu biblioteku, te izdaje svoj službeni organ Buletinul Educatiei Fizices (Bulletin d' Education Physique), koji izlazi VII. godinu te imade oko 3.000 pretplatnika. Zavod šalje i neke svoje svršene frekventante u inozemstvo za specijalizovanje, te su prošle godine bili u inozemstvu jedan časnik i jedna doktorica u Švedskoj, dva časnika u Americi, jedan u Francuskoj, jedan u Švicarskoj te jedan profesor u Njemačkoj.

Svi zavodski frekventanti su na potpunoj opskrbi kao stipendiste na zavodu, te su zato uređene posebne lijepe kuhinje i prostrane blagovaonice te spavaonice. Osim toga kompletne naprave za tuševe i kupanje.

Inicijativom zavoda osigurano je kod 4.406 općina od sveukupno 8.765 u provinciji zemljište za igralište. Inicijativu za to je izdao Međunarodni olimpijski odbor. Po cijeloj Evropi zanimaju se države za to, da se što više općinskog zemljišta osigura za buduća igrališta i đačka vježbališta, a gdje nemaju prikladnog zemljišta, općine ga napose nabavljaju u tu svrhu.

Prošlogodišnji budžet iznosio je od državne subvencije devet milijuna leja, a od privatne subvencije sedam milijuna leja, kojim svotama su se pokrili svi potrebni izdaci. Za stadion je potrošeno dosada 12 milijuna leja, no nije još kompletno izgrađen, te je vrlo lijepo i naveliko projektovan.

U svim školama je gimnastika obligatan predmet, te se podučava u pučkim školama po četiri puta na tjedan po pola sata na sedmicu. Po svuda je uvedena samo švedska gimnastika uz razno gojenje sportova. Na zavodu sam slučajno našao i jednu poznatu učiteljicu, kćerku mog kolege iz Stockholma pukovnika Nermana predsjednika švedskog gimnastičkog saveza, koja tamo predaje žensku pedagošku gimnastiku, te se u Bukureštu već sasvim udomila.

Major Hergot, koji mi je bio dodijeljen cijelo vrijeme kao tumač, istaknuo je naročito činjenicu, da imade ravnateljstvo zavoda po svojim organima vrhovni nadzor nad svim sportskim institucijama u državi, te imade pravo i zabraniti opstanak kojemu društvu ili priredbu koje utakmice, koja bi se kosila sa općenitim higijenskim te zdravstvenim gimnastičkim ili sportskim principima.

Dr. Fr. Bučar.

IZ ŠKOLSKE PRAKSE.

Kako ćemo ocjenjivati učenike po novom zakonu o srednjim školama. Za ocjenjivanje radne sposobnosti učenika srednjih škola u Hrvatskoj i Slavoniji postojale su ove ocjene: izvrstan (1), veoma dobar (2), dobar (3), dovoljan (4), nije dovoljan (5). Sredina i polazna točka za prosuđivanje uspjeha bila je ocjena »dobar«, koja je značila, da je učenik iz pojedinog predmeta gotovo bez prigovora zadovoljio. Pa i u drugim prilikama našega života znači »dobar« isto. Ako na primjer za kakvu rukotvorinu kažemo da je dobra, znači, da je posve upotrebiva, samo još nije možda izglađena ili ukrašena. Kad rataru ljetina dobro urodi, taj zadovljno ruke trlja i ne pada mu ni na um, da bi štogod prigovarao. Imamo li dobroga susjeda, tko sretniji od nas. Kažemo li za nekoga da je dobar zanatlija, dobar sudac, dobar učitelj i td., izrekli smo mu pohvalu i priznanje. Protivilo bi se dakle duhu našega jezika, kad bi rad i uspjeh učenikov, koji ocjenjujemo ocjenom »dobar«, smatrali da je samo donekle ili jedva zadovoljio. Uspjeh slabiji od »dobar«, ali još uvijek pozitivan, zvali smo »dovoljan« (t. j. da zadovoljava), a uspjeh bolji od »dobar«, gdje nema nesamo nikakve zamjerke, već gdje je rezultat u svakom pogledu upravo pohvalan, ocjenjivali smo s »veoma dobar«. Onome, što ne valja, reklo se je »nije dovoljan«. Ocjenu »izvrstan« bio je kompetentan dati samo profesorski kolegij na valjano obrazloženi prijedlog.

U sadašnjem srednjoškolskom zakonu navode se ove ocjene za napredak: odličan (5), vrlo dobar (4), dobar (3), slab (2), rđav (1). Pozitivne su ocjene 5, 4 i 3, a negativna je ocjena nesamo 1 nego i 2 (slab), jer ako neki učenik ima iz jednog do dva predmeta ocjenu rđav (1) ili slab (2), mora praviti iz tih predmeta popravni ispit.

Meni se čini, da izraz »slab« ne znači u svakoj prilici nešto posve nepovoljno već neku sredinu između povoljna i nepovoljna naginjući sad više na jednu sad na drugu stranu, kako se to može razabrati iz ovih primjera:

sa slabom hranom i slabom plaćom može se ipak nekako živjeti; velik postotak ljudi ima slabu odjeću i slabu obuću, ali se zato ne kaže, da su baš goli i bosi; ako je odaziv ili doček bio slab, opet se je nekako prošlo; slaba dosjetka i slaba korist nije baš nikakva; i na slaboj se vatri može jelo skuhati itd.

No kad je zakon odredio, da ocjena »slab« znači samo nepovoljno, nastaje pitanje, koja će nam sada ocjena biti sredina i polazna točka za ocjenjivanje, kao što je to nekoć bila ocjena »dobar«. Koji je sada uspjeh »dobar«, a koji »vrlo dobar«? Kako ćemo diferencirati »slab« i »rđav«, kada i »slab« znači, da učenik nije zadovoljio?

Uopće potrebne su nam jasne, precizne i izdašne instrukcije, po kojima ćemo moći svi jednako postupati kod prosuđivanja uspjeha.

Listajući naime godišnje izvještaje nekih gimnazija primijetio sam, da ima zavoda, gdje nema ni jednoga učenika, koji bi svršio razred s odličnim uspjehom, dok na drugima to nije nikakva rijetkost. Bit će dakle, da se nije ni dosad svuda jednako shvaćala vrijednost pojedinih ocjena pa se je onda i dolazilo do tako različitih rezultata.

Varaždin. D. Kranjčević.

RAZLIČNE VIJESTI.

Bugarska. Kongres Saveza bugarskih srednjoškolskih profesora održan je dne 29., 30. i 31. kolovoza u Sofiji pod predsjedanjem predsjednika Saveza bugarskih profesora Nikole Staneva. Nakon što je izabran predsjedatelj XXIV kongresa J. Čankov, pozdravio je skupštinu u ime ministra za prosvjetu načelnik odjela za srednju nastavu g. Tabakov, te je izjavio, da se ministar prosvjete živo zanima za sva pitanja dnevnog reda i kako će se ova raspraviti. Predsjedatelj se toplo zahvalio za velik interes g. Ministra prosvjete za profesorski kongres, a na to su pročitani mnogobrojni pozdravni brzojavi. Tajnik Saveza Genov pročitao je svoj izvještaj za prošlu godinu, iz kojega se razabire, da imade u savezu 1870 članova, koji su podijeljeni na 59 povjereništva. Ujedno je konstatirao, da mnogi profesori srednjih škola još nisu začlanjeni u Savezu, te da će se voditi o tome briga, da se što prije svi začlane. Dr. Svrakov iz Varne održao je vrlo zanimljivo predavanje »O znanstvenoj i metodičkoj pripravi« srednjoškolskih nastavnika, iza kojeg se je poslije podne razvila zanimljiva debata u kojoj je sudjelovao i sveučilišni profesor dr. Conev. Posebna delegacija od trojice članova iz provincije pošla je Ministru prosvjete, da ga informira o nekim aktuelnim pitanjima, koja se tiču srednjoškolskih profesora, a g. ministar je dao odgovore, koji su delegaciju zadovoljili. Drugi dan održao je St. Kableškov, redaktor Učilištnog Vestnika predavanje O nužnim reformama sredjoškolske nastave prema sadanjim prilikama u Bugarskoj. Poslije podne bilo je posvećeno zanimljivoj debati u ovom pitanju. Treći dan održano je predavanje ravnatelja J. Čankova O materijalnim prilikama srednjoškolskih nastavnika, te od profesora Hriste Eneva O mirovinskim fondovima sredjoškolskih nastavnika. Ujedno su bile pročitane na kongresu rezolucije, koje se tiču bugarskih manjina u inozemstvu. Na koncu prihvaćen je budžet za narednu godinu, pročitani su i prihvaćeni razni izvještaji posebnih odbora. Kongres je zaključen izborom novog upravnog vijeća. Predsjednikom Saveza bugarskih srednjoškolskih profesora izabran je ponovo Nikola Stanev, potpredsjednikom J. Čankov, tajnikom Minčo Genov, blagajnikom G. Petrov, urednikom saveznog organa Učitelski Vestnik St. Kableškov, a odbornicima Dr. Svrakov iz Varne, T. Stojanova iz Sofije i G. Popov iz Burgasa. Dr. Fr. Bučar.

† FRANJO RIČKO

† Franjo Ričko, profesor i kateheta drž. realne gimnazije u Bjelovaru, član našega društva, umro je dne 11. prosinca. Mrtvo tijelo pokojnika sahranjeno je dne 12. prosinca. Pogreb je bio upravo veličanstven. Dokaz, koliko je bio štovan od građanstva. Mnogobrojno svećenstvo došlo je također iz okolnih mjesta, da otprati svoga brata na počinak. U crkvi nakon opijela, a i nad otvorenim grobom oprostilo se s njim svećenstvo dirljivim govorima. Lijep je bio momenat, kad se na ulazu u groblje s njime oprostio u ime pravoslavnog svećenstva i pravoslavne školske mladeži drug profesor i kateheta N. Ban. U ime profesora oprostio se s njime profesor A. Medur ovim govorom:

Žalobni zbore!

»I opet se pred nama rastvorila grobna raka... Svidjelo se Gospodu, da pozove roba svojega. Mirno, svijestan, da su ti časovi odmjereni, izmučen vapio si uzdignutih ruku: »Gospode, primi dušu moju!«

Ti si počinuo, dobri druže, i smirio se ostavivši nas, koji sa suzom u očima i velikim bolom u duši predajemo slomljeno, izmučeno tijelo Tvoje majčici zemlji. Neka Ti bude laka!

Ali nama je teško — preteško. Dobrotom svojom, radom svojim, ljubavlju svojom i razumijevanjem svih misli naših, mnogo si nas zadužio i mi Te ne ćemo zaboraviti.

U čestitoj seljačkoj kućici Hrvatskoga Zagorja rođen među mnogobrojnom braćom — bio si im dika, uzor i uzdanica. I tek si započeo svoj prekratki život, već si nas i njih ostavio. — A mi bi Te trebali mnogo, trebali bi dobrog druga, predobrog učitelja i oca djece naše, da ih povedeš svojim putem, putem dobrote, mara i ljubavi. Trebali bi uzornog svećenika, za kog u punoj mjeri vrijede riječi: Dobar pastijer, jer što kaže inom i sam svojim potvrđuje činom.

Ljubio si rodnu grudu svoju, ljubio cijeli narod kojegod on vjere bio, jer si po riječi Božjoj ljubio bližnjega svoga — Ta i više nego samoga sebe, jer nijesi mislio na slabo zdravlje svoje, kad si odabrao teška svoja zvanja, da budeš svećenik i učitelj.

Noseći u posljednje vrijeme u sebi klicu, nijesi sustajao, nijesi prestao raditi, nego si iz škole odnesen, da se nikada više ne vratiš. Teška bolest shrvala Te u naponu snage na pragu muževne dobe.

Tvoj spomen ostat će među nama trajan. — A Ti mili prijatelju i druže naš ostaj zbogom i snivaj slatko u Tvom miru«!

U ime učenika oprostio se s njim nad otvorenom rakom učenik VIII. razreda Ivan Hruška završivši svoj govor: »Tvoja će duša okrunjena aureolom dobrih djela budno nad nama i nadalje bdjeti i moliti pred prijestoljem Svevišnjega:

»Da nam kako s prava puta
Duša mlada ne zaluta...«

»Vječna Ti slava,«

Mili naš pokojnik rodio se dne 20. marta 1897. u mjestu Pece, sreza Zlatar u Banovini savskoj. Nakon dovršene osnovne škole u Zajezdi, polazio je I.—VI. razred Gornjogradske gimnazije u Zagrebu, VII. gimn. razred u Nadbiskupskom liceju u Zagrebu i nakon polaženja pripravnog tečaja za VIII. razred, položio je u januaru 1916. ispit zrelosti na kr. gornjogradskoj gimnaziji u Zagrebu. Teološke nauke svršio je na zagrebačkom univerzitetu 1920. godine. Osposobljen je za profesora za obučavanje rimkt. nauka vjere god. 1924. Kao kateheta počeo službovati na bjelovarskoj gimnaziji 14. X. 1925. godine. Prije toga služio je u Oriovcu kao kapelan i vjeroučitelj na tamošnjim osnovnim školama. Zatim u istom svojstvu u Vrapču i Krapini. Neko vrijeme bio je upraviteljem župe u Krapini i napokon je služio kao kapelan i vjeroučitelj u Jesenju.

Mir prahu njegovu!

UNIVERSITÉ DE NANCY

FACULTÉS DE DROIT, MÉDECINE, SCIENCES, LETTRES, PHARMACIE

Instituts techniques conduisant au diplôme d'Ingénieur enregistré au Ministère de l'Instruction Publique (Chimique — Electrotechnique et de Mécanique appliquée — Agricole et Colonial — Géologie appliquée — Commercial — Dentaire — Sérothérapique — Ecole supérieure de la Métallurgie et de l'Industrie des Mines — Ecole de Brasserie).

Une Section spéciale de préparation à ces Instituts existe au Lycée H. Poincaré, à Nancy

Cité Universitaire, du Parc de Monbois — Restaurant Universitaire
Groupe des Étudiants catholiques — Foyer des Étudiants
Association des Étudiantes catholiques — Pension pour Jeunes Filles du Parc de Santifontaine

Étudiants Étrangers: Enseignement spécial du français

Préparation aux Examens de l'Alliance Française

Cours de l'année scolaire: Novembre-fin Juin
Cours de vacances: Juillet-1er Octobre

Diplômes d'Études françaises

Relations avec des Familles françaises assurées par un Comité de Patronage.

Pour tous renseignements, s'adresser à

l'Office de Renseignements de l'Université,
13, Place Carnot.

RASPRAVE I ČLANCI.

Ideja humaniteta u slavenskom vidu.

Dr. Albert Bazala, Zagreb.

O Masarykovoj osamdesetgodišnjici.

Τρέφονται γὰρ πάντες ὁἱ ἀνθρώπινοι νόμοι ὑπὸ ἑνὸς τοῦ θείου.

Heraklit.

I.

Osnov Masarykova naziranja na život, iz kojega se određuje bivstvo i poziv čovjeka, naroda i čovječanstva, čini ideja istine. »Ništa ne može biti veliko, što nije istinito«. Težnja za istinom treba da prožme sav život i da mu dade misaoni sadržaj po spoznavanju bivstva, položaja i zadatka, a ujedno i određujujući praktični značaj iskrene, otvorene i odlučne predanosti zahtjevima umna razbiranja. Masaryk je gorljivi privrženik teorije, koja nužno prelazi u praksu, pobornik istine, za kojom treba spoznavanjem težiti, ali je mislima dohvaćenu treba i neustrašivo zastupati i činom ostvariti, kako je to naučao i životom zasvjedočio idejni preteča Masarykov, Jan Hus. Život ljudski treba da je djelo iz jednoga kova misaono određena: istina je put k čovjeku, put k preporodu, k drugom rođenju, kako je rekao Komenski, u kojem čovjek postaje svijestan sebe i svojega poziva. Taj put ne vodi preko čovjeka. Ne rađa se nadčovjek, već se budi čovjek.

Ideja istine kao spoznaje i kao upravljajuće sile života, u smislu antiknoga principa: νοῦς ἡγεμονικός (intellectus gubernans) neposredno tendira k ideji humaniteta i kulminira u njoj. Taj se pravac može na dva načina odrediti. U jednom i u drugom slučaju ima on isti značaj.

Ponajprije iz bivstva čovjekova. Čovjek nije biće razumsko (Vernunftwesen), ali je biće razumno, te ima tako u prirodi svojoj princip, koji ga osposobljuje, da se od predodžbe uzdigne k pojmu, od fakta k ideji, od onoga, što jest, k onome, što po bivstvu svojem treba da bude, od realnosti k idealnoj potpunosti, k svojoj entelehiji, od sadašnjosti k budućnosti. Ta je sposobnost vezana na iskustvo, na opažanje, ali ona se uzdiže nad samo iskustvo po tom, što iz konkretne slučaj-

nosti kristalizuje bivstveni oblik. Ona je u osnovima realna, vezana za stvar, a u dosegnutom horizontu idealna, upućena na jezgru, smisao, svrhoviti pravac. To je realizam, što ga je zastupao Komenski, kad je tražio, da se od stvari ide k pojmu, i što ga zastupaju engleski ugledi Masarykovi, naročito Locke i Hume, kad uzimaju, da je zazbiljnost osnov spoznajne funkcije, da svaka ideja ima samo toliko vrijednosti, koliko je osnovana na stvarnosti (Hume bi rekao na senzaciji). I Masaryk veli: »Spoznaj uvijek i svagdje stvari i njihovu jezgru«. No jezgra stvari stoji nad njima kao njihov idealni lik, kako je učio Platon, kao zahtjev, koji iz njih proizlazi. Spoznati stvari ne znači dakle ostati na njima, nego polazeći dovinuti se smislu, zakonu, redu, cilju, koji je po mogućnosti u njima sadržan i čeka na svoje puno ostvarenje. Zazbiljnost, kakova jest, sama puti na to, što ima da bude. To daje spoznavanju ne samo teoretski karakter gledanja nego i praktični značaj upute, poticaja, što treba htjeti i činiti. Spoznavanje je uvid u bivstveni korijen zazbiljnosti, u radionicu prirode. Svijet upoznati, znači ugledati njegov zakon, i po tom spoznavanju dobiti ga u vlast. To je pravi smisao Baconove zasade: znanje je moć. Znanje daje čovjeku na ruku sredstva, da postaje gospodarom prirode, i to ne samo u tehničkom pogledu, za iskorišćavanje prirodnih snaga nego i u pogledu smisaona razvijanja, dakle ne samo korištovanjem onoga, što jest; taj utilitarizam je preuzak i Masaryku u svakom pogledu nesimpatičan, ako nije ujedno i usavršavanje u pravcu onoga, što stvar po bivstvu svojem i po tendenciji svojega razvoja traži. Prirodu spoznati ne znači samo uživati je nego je i privoditi svrsi, koja je u njoj sadržana i na koju sama upućuje — no u svakom slučaju znači to spoznavanje prirodu slijediti. Ima u tom naziranju nešto, što podsjeća na stoički princip: biti voljni suradnik na spoznatim ciljevima svijeta.

Taj zadatak nameće se osim iz spoznavanja bivstva ljudskoga još i na spoznaji povjesnoga razvitka. Ako je naime um »sposobnost za pravila« (Vermögen der Regeln po Kantu), to jest, ako on umije pojave izvidjeti u cilju, da u njima nađe pravilo — onda on te zakone, koji leže u samoj prirodi, može da čita i iz njezina razvitka. Izvanjska priroda, koja je tvarna, pokazuje samo zakone promjene, ali ne poznaje razvitka i napretka. Ona nema povijesti. No gdje se život očituje, a ne samo gibanje, tu ima tendencija k usavršavanju, k svemu boljem i potpunijem očitovanju danih snaga.

Ta činjenica postaje osobito važna za čovjeka. Masaryk je još u ranije doba u raspravi »O napretku, razvoju i prosvjeti« iznio razna mišljenja o tom, kako povjesni razvitak pokazuje napredak, te je ovaj prema tome historijski i sociologijski

zakon. Naše je doba, savršenije od doba naših predaka, a potomci će biti još napredniji. Mi stojimo, kako veli Fontenelle na ramenima prošlih generacija i zato je pogled naš prostraniji. Coudorcets pravom ističe, da se iz sadašnjosti može suditi na budućnost, kao što se iz prošlosti razumije sadašnjost. Slično je mislio i Comte. Lessing vidi u povijesti ostvarenje plana providnosti, no iako se po Masaryku mora uzeti, da nam konačni cilj nije poznat, sigurno je, da čovječanstvo ide putem usavršavanja, a možda je za ustrajno, uvijek živo nastojanje i bolje, da ne vidimo na kraj. Svakako nam pogled od prošlosti na sadašnjost otvara vidike na moguće ciljeve nama dosežne budućnosti. Kretanje u pravcu povjesne zakonitosti — koje se i s te strane ukazuje kao »sljedovanje prirode« i njezinih uputa — iziskuje dakako razumno gledanje i svijesno određivanje. Napredak traži poznavanje cilja. Tko ide bez cilja, ide k propasti ili služi kao sredstvo drugomu, tko bolje vidi. Zato bez ideala nema napretka, razumije se: ideala na stvarnosti osnovanih. Pouzdanje u mogućnost, da se sadašnjost dade prevladati, da se zlo napretkom čovječanstva dade ukloniti, osniva se na spoznaji. Prosvjeta kao spoznavanje putokaza historijskoga toka, kao upoznavanje pokretnih sila razvoja i ujedno kao samosvijesno ustajanje, kao buđenje ljudskoga osjećaja u nama i samopouzdano razvijanje svojega bivstva prema svojim darovima i svojem položaju — i to pojedinca u narodu, a narodâ u krugu čovječanstva, prvi je zahtjev sociologije i sociologijske, ili što je zapravo isto historijske spoznaje. Revolucioniranje duha po orijentaciji na prošlosti i sadašnjosti i po gledanju na budućnost, koja se kao ideja, smisao, putokaz iz dosadašnjega razvitka ukazuje, poziv na osvještenje čovjeka i njegova zadataka prvi je uvjet napretka. Istina je tako put i sredstvo, koje vodi k cilju — a taj cilj je ostvarenje čovječnosti u svim odnosima ljudskim i narodnim, u čitavoj kulturi, ostvarenje jednakosti i pravde, ostvarenje ličnosti, u negativnom dakle smislu uklanjanja nehumanosti iz svih ustanova ljudskih, uništenje nevolje i nedostojnosti, nesvijesne podređenosti i ropske poniženosti, a u pozitivnom smislu, pošto se upozna cilj života i odstrani sve, što mu je protivno, razvijanje vlastitoga bivstva do ekspemplarne čovječnosti.

Ostvarenje toga cilja iziskuje prosvijetljeni napredni duh, koji treba da zagrije svaki organ čovječanstva, narode i pojedince, da zadahne sve ustanove ljudske — a to je moguće samo onda, ako mu je put otvoren (»volna dráha«). Sloboda je nerazdruživa od čovječnosti — i tko pojedincu ili narodu uskraćuje, da se okrijepi na izvoru duha, da uživi sviješću, da razvije svoju prirodu do ideje u njoj sadržane, taj čini »smrtni grijeh« na čovjeku i na čovječanstvu.

Ideja istine tako se po Masaryku opravdava iz bivstva čovjekova kao centralna sila, koja treba da inspirira čovjeka i koja treba da ga vodi na put historijskim razvitkom označen —na put k čovječnosti. Proces humaniziranja je tendencija prirode ljudske, kojoj se čovjek svijesno prilagođuje, te vršeći istinu vrši zakon svijeta, sarađuje na ciljevima svijeta i stvara sebe.

Dolazi li tako ideja humaniteta u najužu vezu s idejom prosvjete, to ona kod Masaryka ipak ima više no samo racionalistički karakter, štaviše ona prevladava donekle i naturalističke motive, koji bi se iz nje izvodili. Njezin se sadržaj određuje u mnogim nijansama. Masaryk se naziva učenikom Isusovim i privrženikom. Humanitet mu je ljubav k čovjeku i nema za nj druge osnove morala, dakle ni politike, nego što je ljubav k bližnjemu, zvala se ona filantropija, humanitet, altruizam, simpatija, solidarnost ili kako drukčije. Ona znači bratstvo i jednakost, poštivanje čovječnosti u čovjeku, uvažavanje ličnosti ljudske, koja prirodno i nužno proizlazi iz duhovnoga bića čovjekova. Ona znači slobodu duha, misli, uvjerenja — i to ne samo kao negativni pojam, dakle kao otpor protiv autoriteta, nego i pozitivno, postavljanje čovjeka na vlastitu svijest i uviđavnost, kao podvrgavanje svakoga autoriteta autoritetu savjesti. Materija se pokreće izvana, duh se pokreće iznutra, iz sebe. Masaryk zato traži oslobođenje čovjeka od svakoga mehaničkog određivanja i osnivanje svega držanja čovjekova na svijesti, uređenje svih odnosa ljudskih na duhovnim silama spoznaje, uvjerenja, savjesti, no upravo i zato, i na unutrašnjem, dakle iskrenom očitovanju. Život treba da se na duhu gradi, ali i da duhom diše, i to jednim duhom, uvijek i svuda, u svim prilikama, u svim oblicima, u kojima se očituje. Ideja humaniteta znači mu tako preporod čovjeka prosvjetljenjem protiv neznanja i mračnjaštva, protiv nekritičnosti i iluzija, protiv fraza, makar bile i lijepe, jer su zavodljive, protiv laži, iako su »patriotske«, protiv utapljanja savjesti u slavi prošlosti, u praznom politikanstvu, u konvencionalnosti. Hus i Komenski htjeli su, kaže on, preporoditi svijet prosvjetom, i Masaryk drži, da reforma društva može da proizađe samo iz svijesti — zato uzima iz prošlosti zahtjev obrazovanja, ali mu daje savremeni sadržaj. Nove misli moraju prevladati stare. Rad današnjice treba da se osniva na tendencijama, koje je prošlost iznijela, ali te tendencije treba zaodjeti savremenim pogledima. Ne radi se o tom, da se stane i stoji na prošlosti, nego da se na njezinu putu nastavi i — napreduje. Sav napredak obrazovanja ima služiti reformi morala, reformi čitavoga života, svih društvenih i političkih, narodnih i međunarodnih odnosa — na osnovi savremenoga poznavanja prirode i prošlosti, na osnovi današnjega mišljenja o čovjeku i njegovoj prirodi, i odnosu duha i tvari, kulture i ekonomije, daleko od astetskog odricanja kao i od naturalističkog pasivizma. Reforma treba da obuhvati čitavoga čovjeka, sve strane njegova bića treba dovesti u sklad i ravnotežu, sva očitovanja njegova složiti u jedan duh. Ona treba da obuhvati čitavo društvo i njegovu organizaciju, društvene prilike, političke, ekonomske i kulturne odnose i da stvori jedan, cjeloviti, u sebi neprotuslovni, dakle dosljedni i harmonični život.

Na ideji humaniteta kao postulatu historijskoga razvoja osniva se demokracija — i to ne samo kao politički nego ujedno i kulturni i socijalni princip, koji se tako proširuje do jedinstvena nazora o životu. Demokracija u tom smislu znači osvještanje pojedinca i njegovo pravo na određivanje po svojem uvjerenju, pravo na politički utjecaj, ravnopravnost, socijalnu dostojnost i obezbjeđenje, jednako pravo na razvijanje svojega bivstva i doprinošenje svojega uloga u zaklad čovječanstva. A ne manje svet od čovjeka u svojem prirođenom pravu je i svaki narod i nitko mu ne smije uskratiti pravo na slobodu ni spriječiti mogućnost, da iz svojih sila prema svojem položaju razvija ideju čovjeka. U posljednjem redu ideja čovječnosti vodi do sveljudske organizacije u duhu slobode, ravnopravnosti, na osnovi vlastite odluke i voljne saradnje. Ideja humaniteta tako vodi od slobodna, samosvijesna pojedinca k narodu, od slobodnih naroda, k ujedinjenom čovječanstvu — i kako je uzela ishodište u ljubavi k bližnjemu tako završuje i miroljubivim refrenom prama riječima Chelčickoga: kad bi se svi ljudi ljubili, kad ne bi činili nasilje jedni drugima, kad bi činili pravdu, svi bi zajedno bili jedno mnoštvo, jedna duša.

Masarykova ideja humaniteta, iako se kreće u određenjima od drugud poznatima, uza sve to ima obilježja, koja joj podaju osobit značaj. On sam ne će, da se ona istovetuje s humanizmom ni s idejama prosvjetnog racionalizma i fracuske revolucije. Njegova je ideja historijski osnovana u češkoj reformaciji i u preporodu, a po duhu pretendira na to, da je izraz slavenskoga bića. Potrebno je, da tu značajnu stranu Masarykova naziranja napose ogledamo.

(Svršit će se.)

Nastojanje oko madžarizacije u osječkoj gimnaziji od smrti Josipa II. do ilirskoga pokreta.

Dr. Tomo Matić, Osijek.

Kao sve naše gimnazije bila je i osječka od osnutka (1766.) pa sve do polovine devetnaestoga vijeka — izuzevši samo zadnje godine vlade Josipa II. — u pravome smislu latinska škola. U prvom deceniju postojanja osječke gimnazije učenici su se u prvo vrijeme, dok još nijesu znali latinski, poučavali njemačkim jezikom, a poslije 1777., kada je u Ratio educationis naređeno, da se u gimnazijama imaju učiti i linguae vernaculae, osječki je profesorski zbor, u kojem je bilo i hrvatskih franjevaca, a među njima pače i hrvatskih književnika, konsekventno branio njemačke tradicije osječke gimnazije, ma da je sam priznavao, da je i u Osijeku među građanima i u samoj gimnaziji među učenicima hrvatska većina, koja je dakako prema prilikama onoga doba znala i njemački. Direktor zagrebačkoga školskog okružja Nikola Škrlec želio je naprotiv da u osječku gimnaziju prokrči put hrvatskom i madžarskom jeziku, pa iako je profesorski zbor uporno isticao, da se u osječkoj gimnaziji može samo njemački smatrati za vernacula lingua, ipak je Škrlec u lipnju 1779. za svojega boravka u Osijeku riješio to pitanje tako, da se hrvatski jezik ima upotrebljavati barem kod prevođenja latinskih pisaca, a zbog madžarskoga valjalo je da se direktor sporazumije s franjevačkim provincijalom, ne bi li gimnazija mogla dobiti iz franjevačkoga reda spremna učitelja za madžarski jezik, pa ako bi intervencija kod provincijala ostala bez povoljna rezultata, neka sva mladež u sate, što su određeni za žive jezike, uči njemački. Bilo je to upravo uoči dolaska Josipa II. na prijestolje, a u njegovo se doba dakako nije moglo niti pomisliti, da bi njemački jezik u nas uzmakao pred madžarskim, nego je naprotiv par godina kasnije (1787.) njemački uveden u hrvatske gimnazije kao jedini nastavni jezik.[1]

Tek što je bio 20. veljače 1790. zaklopio oči Josip II., već je 10. ožujka Viša školska direkcija zagrebačka priopćila direktoru osječke gimnazije, da se in rebus officii opet uvodi latinski jezik.[2] Od toga časa nestaje njemačkoga iz spisa osječke gimnazije. U vezi s time je Viša školska direkcija odmah zatim u travnju priopćila, da će se po vladarevoj odredbi zadržati u službi direktori i profesori, koji su se prema Josipovoj osnovi germanizacije škola u Hrvatskoj imali otpustiti radi neznanja njemačkoga jezika, i u školi da će se opet sve poučavati latinski, a samo dok se djeca ne upute u latinski, obučavat će se materinskim jezikom, i to gdje većina školske mladeži govori madžarski, tumačit će profesor madžarskim jezikom.[3] Na osnovi toga je zagrebačka Viša školska direkcija, kojoj je tada bio na čelu grof Petar Sermage, zatražila od Ugarskoga namjesničkog vijeća, da se knjige za prvi gramatički razred, koje su imale biti stavljene u materinskom jeziku, također za osječku gimnaziju naštampaju hrvatski. Time je i opet pokrenuto pitanje, koji se jezik u Osijeku ima smatrati da je »vernacula lingua«. Gimnazijom je tada upravljao županijski fizik dr. Matija Krčelić, kojega je vlada Josipa II., uklonivši s uprave fra Jerka Jakočevića, poslala za direktora osječkim profesorima franjevcima baš uoči provođenja zasnovane potpune germanizacije gimnazija u Ugarskoj i Hrvatskoj (1787.). Ne razabire se iz spisa, da li se Krčelić prije posavjetovao s profesorskim zborom ili se i bez učestvovanja profesora spremao da sam prosvjeduje protiv uvođenja hrvatskih knjiga u prvi gramatički razred osječke gimnazije, no svakako je njegova osnova prosvjeda sastavljena veoma odrješito i oštro, tako da se Krčelić u obrani njemačkih tradicija osječke gimnazije pače toliko zaletio te je ustvrdio, da bi profesor, koji bi u Osijeku hotio učenike hrvatskim jezikom upućivati u latinski, jedva našao ikojega učenika: »Regiae Superiori Directioni, si quidem nunc iam serum et inutile foret, suo tempore referendum esse in gymnasio hoc ide ab eius incunabulis usum linguae non sclavonicae, sed germanicae semper fuisse et etiamnum esse, eo quod haec parti iuventutis hic studentis potissime vernacula, parti vero alteri per scholas sic dictas normales ita familiaris reddita sit, ut magi-

[1] Isp. »Ratio educationis« od g. 1777. i »linguae patriae« u osječkoj gimnaziji, Nast. Vjesnik XXXVI., 343—351.

[2] Protocolla menstrua 1790., broj 16. — Za doba, što ga zahvaća ova radnja, sačuvan je u arhivu osječke gimnazije ovaj materijal: rkp. Historia gymnasii regii Essekinensis (od osnutka gimnazije 1766. do 1839., izuzevši doba od 1790. do 1804.), Protocolla menstrua (1789. do 1802. i 1804. do 1813.), Protocolla actorum directoralium (1822. do 1825., 1829. do 1841.), Protocolla benigno-gratiosorum intimatorum regiorum (1828./29., 1832./3. do 1840./1., 1843. i 1844.) pa Matriculae i Classificationes od 1797./8. dalje.

[3] Prot. menstrua 1790., br. 28.: »In gymnasiis praelectiones praecise latino idiomate tradantur, in inferioribus autem scholis magistri pro vehiculo institutionis linguae latinae non iam germanico sed nativo, et quidem ubicumque maior pars scholasticae iuventutis hungaricam callet, hungarico idiomate utantur«.

ster, qui hic loci sclavonica lingua pro vehiculo doctrinae uti vellet, vix ullum discipulum inventurus esset, proinde non sclavonice, sed germanice excusos libros gymnasio huic opus esse«.[4] U Krčelićevo se doba uopće svakom prigodom rado isticao njemački karakter osječke gimnazije. Kad se u srpnju 1795. raspravljalo o odredbi starije školske vlasti, po kojoj se u nedjelje i blagdane imao đacima viših razreda kršćanski nauk razlagati latinski, a u nižim razredima »lingua vernacula«, uglavljeno je u sjednici profesorskoga zbora »proponente D(omino) Loc(ali) Directore«, kako će se do kraja školske godine razdijeliti taj posao »in gymnasio hoc, in quo una omnibus communis esset vernacula, germanica nimirum«.[5]

Dok je tako osječka gimnazija, do potrebe i protiv starije školske vlasti, lomila koplje za njemački, a protiv hrvatskoga jezika, počela su poslije sloma nasilne germanizacije Josipa II. u javnome životu Habsburške monarhije sve jače izbijati nastojanja pojedinih naroda, da u kulturnom i političkom pogledu stanu na svoje noge. Narodna je svijest u Madžara bila znatno jače probuđena nego u Hrvata, pa dok smo se mi poslije neuspjeha Josipove germanizacije zadovoljili time, da je uspostavljen latinski jezik kao organ javnoga života, Madžari su energično i postojano radili, da u političkom i kulturnom životu zavlada narodni madžarski jezik, i to ne samo u krajevima, koji su etnički bili madžarski, nego u svim zemljama ugarske krune. Hrvati u prvi kraj kao da uopće nijesu shvatili značenja, što ga je madžarski narodni pokret u zadnjim konsekvencijama imao za Hrvatsku. Tek malo po malo, iznajprije sporadički, počeli su se javljati glasovi, da bi u nas valjalo hrvatskom narodnom jeziku prokrčiti put u javni život, a uporedo s time jačao se otpor protiv madžarizacije, no trebalo je da prođe nekoliko decenija od početaka madžarskoga presizanja u hrvatski narodni život, da mi protiv madžarskih zahtjeva odlučno istaknemo svoje pravo na zaseban i nezavisan politički i kulturni život.

Poslije smrti Josipa II. su i najumniji Hrvati tražili u što užoj vezi s Madžarima uporište za obranu od bečke centralizacije i germanizacije, a time su se koristili Madžari, te su ne samo s privolom, već upravo na osnovi zaključka hrvatskoga sabora, prihvaćenoga u ljetu 1791., stvorili zakonski članak VII. od g. 1792., po kojem se madžarski jezik u školama in partibus adnexis ima učiti kao studium extraordinarium, dakle kao neobavezan predmet.

[4] Prot. menstrua 1790., br. 74.

[5] Prot. menstrua 1795., br. 58.

Već u srpnju 1791. primio je direktor osječke gimnazije od zagrebačke Više školske direkcije spis o uvođenju madžarskoga jezika u škole, u kojem se napose ističe, kako »nuncii regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae in postremis regni comitiis operam suam et conatus ad promotionem studii linguae huius publice spopondissent«, a Ugarsko namjesničko vijeće preporuča zagrebačkoj Višoj direkciji, »uti summopere enitetur, quo et in hoc districtu litterario praesertim in scholis vernaculis linguae hungaricae studium in proprium horum regnorum emolumentum promoveatur et pro futuro anno scholastico minimum in capitalibus scholis unus alterve e magistris praesto sit, qui linguam hanc calleat et docere possit«. Osječki direktor Krčelić je uz to priopćenje lakonički pribilježio: »Servire pro notitia«.[6]

Uvođenje madžarskoga jezika u hrvatske gimnazije počelo je u praksi već prije kraljeve sankcije zakonskoga članka VII.: 1792. U ožujku 1792. priopćeno je osječkom direktoru, da su za osječku, požešku i varaždinsku gimnaziju imenovani profesori madžarskoga jezika, a za zagrebačku će se, kao uopće za gimnazije u sjedištima akademijâ, imenovati madžarski profesor, kada se za akademije i gimnazije utvrdi P r a e l e c t i o n u m s y n o p s i s, što se upravo izrađuje. I riječka će gimnazija dobiti profesora madžarskoga jezika, čim se nađe za nju podesna ličnost. Karakteristično je, da kod imenovanja madžarskih profesora za gimnazije u Hrvatskoj starija školska vlast nije nipošto bila uvjerena o ekskluzivno njemačkom karakteru osječke gimnazije, nego je u pogledu poznavanja jezikâ zahtijevala, da madžarski profesori u varaždinskoj, zagrebačkoj, požeškoj i osječkoj gimnaziji moraju osim madžarskoga znati njemački i hrvatski, a u riječkoj povrh toga i talijanski.[7]

Prvim profesorom madžarskoga jezika imenovan je u osječkoj gimnaziji Josip Vida, činovnik u protokolu Ugarskoga namjesničkog vijeća. Službu je počeo vršiti već 3. ožujka 1792., a poučavao je pet sati na nedjelju. Među učenicima nije bilo osobitoga odziva: iz svih razreda gimnazije prijavilo se za učenje madžarskoga jezika samo deset učenika. Uspjeh je krajem školske godine bio srednje ruke: dva učenika su bila s odlikom, petorica su imala prvi red, a trojica drugi.[8]

Bit će da starija školska vlast uopće nije bila zadovoljna s odzivom mladeži i uspjehom u prvoj godini učenja madžarskoga jezika u hrvatskim gimnazijama, jer je Viša školska direkcija zagrebačka, da predobije đake za madžarski, predložila

[6] Prot. menstrua 1791., br. 46.

[7] Prot. menstrua 1792., br. 11.

[8] Prot. menstrua 1792., br. 34. i 60.

Ugarskom namjesničkom vijeću, da se odrede nagrade za učenike, koji budu najbolje napredovali u madžarskom jeziku. Namjesničko vijeće nije doduše prihvatilo toga prijedloga, ali je naredilo gimnazijskim direktorima, da u svjedodžbama učenikâ, koji se natječu za stipendije, u buduće valja uvijek zabilježiti, jesu li učili madžarski i kakav su uspjeh postigli. Ako i ne će neučenje madžarskoga jezika — uvjerava starija školska vlast — biti zapreka, da učenik dobije stipendij, ipak će evidencija učenja toga predmeta potaći molitelje stipendijâ »ad linguam hanc avidius arripiendam«. Osječki je direktor odmah kod prvih mjesečnih ispita, što su bili na redu krajem siječnja 1793., tu odredbu Namjesničkoga vijeća u svim razredima priopćio učenicima.[9]

Isprva su se dakako u hrvatskim gimnazijama osnovali samo početnički tečaji za madžarski jezik, no jamačno je Ugarsko namjesničko vijeće bilo upozoreno ili se možebiti i samo domislilo, da će u latinskim školama u Hrvatskoj biti i takih učenika, koji su već ponešto upućeni u madžarski, pa je u brzo poslije naredbe o vođenju evidencije učenja madžarskoga jezika kod stipendista naredilo gimnazijskim direktorima, ako ima u zavodu učenikâ, koji bi mogli ući u tečaj naprednijih (classis proficientium), neka se osnuju dva tečaja, tako da se u takim zavodima madžarski uči po jedan sat prije podne i poslije podne. Ali jer u Osijeku još nije bilo gimnazijalaca, koji bi se bili mogli uvrstiti u madžarski tečaj za naprednije, učio se madžarski jezik u osječkoj gimnaziji i dalje samo u početničkom tečaju svaki dan po jedan sat, a taj se sat radi znatne udaljenosti triju gradova, u kojima je stanovala školska mladež (jer Osijek nije još bio j e d a n grad!), razdijelio tako, da su početnici učili madžarski pô sata prije podne i pô sata poslije podne.[10]

Prevelika revnost Ugarskoga namjesničkog vijeća, da se učenje madžarskoga jezika što više proširi, izazvala je u nemadžarskim krugovima reakciju, pa jer nije bilo nade, da će se Namjesničko vijeće obazrijeti na želje nezadovoljnikâ, pritužili su se oni samome vladaru. U spisima osječke gimnazije se ne kaže izrijekom, otkale su upravo potekle tužbe, no jer se u direktorovoj reprodukciji priopćenja Ugarskoga namjesničkog vijeća odmah u početku veli, da su »ex nonnullis litterariis institutis« stizale tužbe, otkako je Namjesničko vijeće »studio linguae et litteraturae hungaricae legetenus p r o o r d i n a r i o declarato« izdalo odredbu, da se madžarski jezik ima svaki dan učiti, jamačno su te pritužbe stizale iz nemadžarskih krugova same

[9] Prot. menstrua 1793., br. 2.

[10] Prot. menstrua 1793., br. 12.

Ugarske, jer je samo ondje madžarski bio studium ordinarium, a ne iz Hrvatske, gdje se madžarski učilo tek neobavezno (studium extraordinarium). U tužbama se isticalo, da je svakidašnjim učenjem madžarskoga jezika, naređenim od Namjesničkoga vijeća, školska mladež suviše opterećena i da ostajući radi toga duže u školi ne dospijeva da se bavi drugim redovnim predmetima i ne može u njima valjano napredovati. Kralj je nato odredio, »ut linguae et litteraturae hungaricae studio in gymnasiis apud incipientes binae quot hebdomadis horae et totidem apud proficientes tribuantur... ne scilicet iuventus gymnastica seris quotidie horis in scholis detineatur«, ističući dakako, da je ta odredba izdana »unice in favorem aliorum ordinariorum studiorum« i da se njome nipošto ne dira u zakon o učenju madžarskoga jezika, pa ako bi se pokazalo, da dva sata na nedjelju nijesu dosta za madžarski, »sibi eatenus humillima fiat remonstratio«. Umanjivši dakle broj nedjeljnih sati, što ga je Namjesničko vijeće bilo odredilo za učenje madžarskoga jezika, kralj je izrijekom sebi pridržao pravo, da taj broj prema potrebi opet poveća. Prema toj kraljevoj odredbi je Namjesničko vijeće pozvalo zagrebačkoga višeg školskog direktora, da odredi dane i sate za madžarski jezik, a ako bi broj sati bio nedostatan, neka pošalje izvještaj Namjesničkom vijeću. Tako je i u osječkoj gimnaziji neobavezno učenje madžarskoga jezika ograničeno na dva sata početničkoga tečaja, jer tečaja za naprednije nije uopće bilo.[11]

Od uvijek je bilo ljudi, koji su u poslovima političkoga karaktera nastojali pogoditi i izvršiti i neizrečene želje starijih vlasti, a pogotovu kad starija vlast prilično jasno govori i pokazuje, što joj je na srcu. Kraljevo rješenje o umanjenju broja nedjeljnih sati madžarskoga jezika stiglo je osječkoj gimnaziji oko polovice veljače 1793., a već je krajem ožujka Viša školska direkcija zagrebačka poslala Ugarskom namjesničkom vijeću upit potaknut od profesorâ varaždinske gimnazije, ne bi li se madžarski jezik mogao učiti četiri sata na nedjelju. Namjesničko vijeće je dakako taj upit jedva dočekalo i upotrijebilo tu prigodu, da na svoj način protumači kraljevo rješenje o umanjenju nedjeljnih sati madžarskoga jezika. To se rješenje — po tumačenju Namjesničkoga vijeća — tiče samo Ugarske, u kojoj je madžarski jezik obavezan predmet, a nipošto Hrvatske i Slavonije, gdje je učenje madžarskoga studium extraordinarium, tako da ga bez obaveze može učiti tko hoće. Ako dakle školska mladež od svoje volje hoće da uči madžarski i više sati na nedjelju, ne smije profesor tome pohvalnom nastojanju uskratiti svoje pomoći, samo treba pripaziti, da se nitko protiv

[11] Prot. menstrua 1793., br. 14.

volje ne tjera da uči madžarski i da se učenici tim učenjem predugo ne zadržavaju i ne zanemaruju drugih predmeta.[12] Dakle, po tumačenju Namjesničkoga vijeća, bilo je u samoj Ugarskoj zabranjeno učiti madžarski više od dva sata, a u hrvatskim je gimnazijama bila dužnost profesoru, da na želju učenika radi s njima madžarski i više sati na nedjelju.

Prvi osječki madžarski profesor Josip Vida nije u svojem radu navršio ni punoga decenija: služio je u gimnaziji od ožujka 1792. do svoje smrti, 13. siječnja 1801. Neobično brzo, već 24 istoga mjeseca, raspisala je Viša zagrebačka direkcija do 15. ožujka natječaj za novoga madžarskog profesora za osječku gimnaziju, a od kandidatâ se i ovaj put tražilo znanje madžarskoga, njemačkoga i hrvatskoga jezika.[13] Dakako, krajem prvoga semestra, u travnju 1801., nije bilo ispita iz madžarskoga jezika, jer »scholam hungaricam post fata professoris Vida servandi modus nullus superfuerit« Pred početak nove školske godine 1801./2. imenovan je profesorom madžarskoga Marko Kozić, no jer je on bio već prije toga u svibnju postao fiškalom virovitičke županije, odmah se po imenovanju zahvalio na profesorskom mjestu i nije niti počeo služiti u osječkoj gimnaziji. Tako se niti u školskoj godini 1801./2. nije u Osijeku učilo madžarski, te u matrikulama te godine nigdje nema madžaskih ocjena. Iduće godine 1802./3. spominje se u matrikulama novi »linguae hungaricae professor« Franjo Kajetan Papp. Bit će da je on bio veoma agilan i promišljeno energičan čovjek, jer dok je zadnjih godina Vidina profesorovanja broj učenika, koji su učili madžarski, bio upravo neobično malen (u matrikulama školske godine 1797./8. od 93 učenika osječke gimnazije ocijenjeno ih je samo 6 iz madžarskoga, 1798./9. od 90 učenika jedan jedini, a 1799./800. od 91 tek trojica), odmah u prvoj godini Pappova učiteljskog rada naglo je i znatno porastao broj učenika, što su se prijavili da uče madžarski, tako da je od 112 osječkih gimnazijalaca ocijenjeno iz madžarskoga 48. Papp je u osječkoj gimnaziji samo dvije godine poučavao u madžarskom. Početkom 1804./5. došao je na njegovo mjesto Mihael Beretz kao »linguae et litteraturae hungaricae profesor ac u n a s u p p l e n s«, a to će reći, da mu je dužnost bila osim madžarskoga tečaja preuzeti također u svim drugim predmetima poučavanje u gramatičkim razredima, kad god koji redovni razredni profesor ne bi mogao vršiti svojih dužnosti radi bolesti ili s kojega drugog uzroka. Taj se običaj ustalio, tako da su i svi kasniji profesori madžarskoga jezika do potrebe zamjenjivali redovne profesore gra-

[12] Prot. menstrua 1793., br. 51.

[13] Prot. menstrua 1801., br. 25.

matičkih razreda, sve dok nije, kako ćemo poslije vidjeti, početkom 1833./34. ukinuto mjesto posebnoga madžarskoga profesora i poučavanje madžarskoga jezika povjereno redovnim razrednim profesorima. Beretz je punih pet godina (do kraja 1808./9.) osječke gimnazijalce učio madžarski, no nije, rekao bih, umio učenika okupiti oko sebe kao njegov predšasnik, tako da se odmah u prvoj Beretzovoj godini broj učesnika madžarskoga tečaja smanjio upravo na polovicu, jer Papp je u drugoj godini svojega učiteljevanja (1803./4.) imao 53 učenika, a Beretz ih u šk. g. 1804./5. nije sabrao više od 27.

Čini se, da madžarskim profesorima, koji su bili ujedno i suplenti redovnih razrednih profesora, nije bio položaj osobito ugodan, a možebiti su se ta profesorska mjesta spram drugih redovnih smatrala i inferiornijima, jer — barem u nizu osječkih madžarskih profesora — vrijedi pravilo, da je svaki od njih prestao poučavati u madžarskom, čim bi postao redovnim profesorom kojega gramatičkog ili humanističkog razreda. Tako je i Beretz početkom školske godine 1809./10. postavljen za profesora gramatike i služio je dalje u osječkoj gimnaziji sve do smrti (1825.), i to kao posljednji profesor svjetovnjak u tadašnjoj čisto franjevačkoj gimnaziji.[14] Ličnost profesora Beretza je još u jednom pogledu karakteristična za prilike u osječkoj gimnaziji: kada je u sjednici profesorskoga zbora 26. veljače 1813. priopćeno, da je u gimnaziji požeškoj i zagrebačkoj ispražnjeno mjesto gramatičkoga profesora seniora, i Beretz bio pozvan, da pođe na jedno od ta dva mjesta, izjavio je on službeno u sjednici, »se et slavonicae et croaticae linguae ignarum esse«.[15]

S nasljednikom Beretzovim, fra Placidom Schroótom, počinje u osječkoj gimnaziji niz madžarskih profesora iz franjevačkoga reda. Schroót je bio u Osijeku profesor madžarskoga jezika od 1809./10. do 1815./16., a zatim humanistički profesor, sve dok nije u rujnu 1825. otišao za gvardijana i gimnazijskoga direktora u Mohač, otkale se za sedam godina (1832.) nanovo vratio u Osijek za direktora gimnazije. Poslije njega je bio profesor madžarskoga fra Justin Tanos od 1816./17. do 1822./23., a H i s t o r i a žali, što je gimnazija izgubila toga vrsnog profesora »per indiscretum agendi modum P. Localis Directoris Petri Klasz«.[16] Njegov nasljednik fra Bonifacij Majeczky bio je u Osijeku samo dvije godine i otišao je u jesen 1825. za profesora gramatike u mohačku gimnaziju, a u Osijeku ga je zamijenio fra Andrija Rastović, posljednji

[14] Historia gymnasii, str. 96.

[15] Prot. menstrua 1813., sjednica 26. II.

[16] Historia gymnasii, str. 92.

profesor madžarskoga jezika kao neobaveznoga predmeta u osječkoj gimnaziji.

Sve do godine 1820. sasvim su oskudne, a i nepouzdane, bilješke o učenicima, koji su učili madžarski. Svakako su barem od 1814./15. postojala u osječkoj gimnaziji dva tečaja za madžarski jezik: proficientes i incipientes. U školskim godinama 1820./21. i 1821./22. najednom su svi učenici gimnazije ocijenjeni iz madžarskoga, a u spisima ne nalazim razjašnjenja toj promjeni. Od školske godine 1822./23. dalje i opet se učenici madžarskoga tečaja razvrstavaju u proficientes i incipientes, a njihov se broj od te godine pa dalje do školske godine 1827./28. kreće između 34 (1824./25.) i 63 (1825./26.), dok je ukupni broj učenika cijele gimnazije u tim godinama bio od 238 (1827./28.) do 263 (1824./25.).

* * *

Madžari su se bili samo u prvi mah zadovoljili time, da se njihov jezik u hrvatskim gimnazijama uči kao neobavezan predmet. Već 1805. izrečena je u požunskom saboru želja, da madžarski bude obavezan i u hrvatskim školama, no hrvatski su se poslanici usprotivili, a biskup je Vrhovac pače istakao, da će Hrvati po primjeru Madžara uvesti svoj narodni jezik u javni život. Poslije apsolutističkoga decenija, što su ga Ugarska i Hrvatska proživjele poslije bečkoga kongresa, požunski je sabor 1825. i opet tražio, da se madžarski jezik u Hrvatskoj uvede u škole i u urede, pa iako su hrvatski poslanici odbili pokušaj madžarizacije javnoga života u Hrvatskoj, ipak su u pogledu škola obećali, da će učiniti sve, da hrvatska mladež nauči madžarski. I tako je na prijedlog svojih poslanika hrvatski sabor 1827. zaključio, da se u svim hrvatskim školama ima obavezno učiti madžarski jezik. Prema tome su i poslanici, što su 1830. išli na sabor u Požun, dobili od hrvatskoga sabora uputu, neka nastoje, da se zakonom uredi obavezno učenje madžarskoga jezika u Hrvatskoj, a sve zato, da se Hrvatska što čvršćim vezama sveže s Ugarskom, jer period 1815.—1825. bio je Hrvatima i opet u kosti utjerao strah od austrijskoga apsolutizma. No na saboru požunskom 1830. pukao je jaz između Hrvata i Madžara, koji su Hrvatskoj stali poricati svako pravo na samostalan politički život, pa u oštroj borbi oko madžarizacije hrvatskih ureda i oko protestantskoga pitanja nije sabor požunski niti dospio da zakonom uredi obavezno uvođenje madžarskoga jezika u hrvatske škole. Što dalje, Madžari su postajali sve agresivniji u svojim zahtjevima: požunski sabori 1835., 1839. i 1843. traže, da madžarski jezik ima biti u Hrvatskoj službeni jezik u uredima i nastavni u školama, a tko ne nauči za deset godina madžarski, nema mu mjesta u

javnoj službi. Hrvatski se poslanici opiru madžarskim zahtjevima, a kralj ne daje sankcije.

Upravo u doba, kad je bio hrvatski sabor 1827. zaključio, da se u Hrvatskoj u višim školama ima obavezno učiti madžarski jezik, prestalo se u osječkoj gimnaziji uopće učiti madžarski. Fra Andrija Rastović, za kojega smo napomenuli da je u jesen 1825. došao za madžarskoga profesora u osječku gimnaziju, samo je u školskoj godini 1825./26. zabilježen kao »linguae hungaricae professor et supplens«, a dalje se u školskim godinama 1826./27. i 1827./28. bilježi za nj, da je profesor prvoga gramatičkog razreda i madžarskoga jezika.[17] Vršeći redovnu profesorsku službu u prvoj gramatici, Rastović je zatražio, da mu se poučavanje gimnazijalaca u madžarskom jeziku nagradi kao izvanredan rad, no u ožujku 1828. je starija školska vlast priopćila osječkom direktoru rješenje: »Patri Andreae Rasztovics primae grammaticae professori qua supplenti studii linguae hungaricae 100 flrum. renumerationem Altissimo Loco denegatam haberi«.[18] Posljedica je bila, da je Rastović prestao poučavati madžarski, tako da je on od školske god. 1828./29. do 1830./31. zabilježen samo kao profesor gramatičkih razreda. U škol. god. 1828./29. i 1829./30. zapisano je izrijekom, da nije bilo profesora za madžarski i da je zbog zanemarivanja madžarskoga jezika stigla» »ab Excelso Consilio R(egio) reflexio gravis«.[19] Uza sve to nije se starijoj školskoj vlasti osobito žurilo, da osječka gimnazija opet dobije profesora za madžarski, pa dok se u saborima i u našem javnom životu uopće lomilo koplje za učenje madžarskoga jezika, osječka je gimnazija bila u nekoj vrsti pasivne rezistencije. Tek u listopadu 1830. je Viša školska direkcija zagrebačka, opazivši kod pregledavanja direktorova izvještaja o škol. god. 1829./30. »cum displicentia«, da u osječkoj gimnaziji »nullum plane e tam copiosa iuventute Eszekiensi linguam hungaricam anno recens praeterlapso frequentasse aut plane fors nec traditam hoc anno eandem fuisse«, naredila osječkom direktoru »ut geminam rationem neglecti huius assignet et pro futuro anno iuventutem ad frequentandam linguam hungaricam et subeundum ex eadem examen sub responsionis onere stringat«.[20] Malo zatim je starija školska vlast, preporučujući jedan madžarski udžbenik, nanovo pozvala direktora, da energično nastoji oko promicanja učenja madžarskoga jezika. I opet domala — sve još istog mjeseca, listopada 1830. — eto naloga, da direktor

[17] Historia gymnasii, str. 97. i 98.
[18] Prot. intimatorum, 23. III. 1828.
[19] Historia gymnasii, str. 99., 102., 104.
[20] Acta directoralia 1830., oktobar, br. 3.

početkom školske godine (u studenom) »energica oratione« potakne mladež na učenje madžarskoga, i tu se već sasvim neuvijeno naviješta, da bez znanja madžarskoga jezika nitko ne će moći u javnu službu: »quod aditus ad subeunda publica officia omnibus praecludendus haud vane praemetuatur, qui peritiam linguae hungaricae authenticis documentis comprobare nequiverint«.[21]

Poslije svih tih poruka, kako valja nastojati oko učenja madžarskoga jezika, osječka je gimnazija tek u prosincu 1830. primila od Više školske direkcije uputu, da se odmah imaju obnoviti madžarski tečaji, koji su bili prije tri godine prestali, i to neka u njima do Uskrsa uz nagradu suplira fra Andrija Rastović po šest sati na nedjelju. Sada više nije bilo učenicima pušteno na volju, hoće li učiti madžarski ili ne će, nego je naređeno, da »iuventutem ad illam (linguam) frequentandam Loc(alis) Director omnimode stringat«. Direktor je izvršio odredbu starije vlasti: »Gratioso huic intimato omni ex parte satisfactum iuventutemque universam ad frequentandam scholam hungaricam obligatam esse«.[22] I zbilja, počevši od školske godine 1830./31. u klasifikacionim katalozima osječke gimnazije svi su javni učenici ocijenjeni iz madžarskoga.

O Uskrsu 1831. franjevački je provincijal poslao u Osijek za profesora madžarskoga jezika fra Peregrina Heilera: »Die 29-a martii ob neglectum totaliter linguae hungaricae studium per annos tres factisque ab Excelso Consilio reflexionibus ad ursiones officiosas Inclytae Sup(erioris) Directionis Regiae Pr. Peregrinus Heiler pro II-do semestrio in qualitate professoris linguae hungaricae et catechetae schol(arum) nationalium Posega advenit«.[23] Tako se svršila neobična i duga vakancija, koja je u osječkoj gimnaziji omela učenje madžarskoga jezika upravo u doba, kada su Madžari svom silom nastojali, da madžarski u školama u Hrvatskoj uhvati što dublje korijenje.

Dok se s madžarske strane veoma revno nastojalo oko utiranja puta madžarskom jeziku u naše škole, Viša školska direkcija zagrebačka je u listopadu 1832., nadovezujući na jedan sjednički zapisnik osječke gimnazije i pozivajući se izrijekom na priopćenje Ugarskoga namjesničkog vijeća od g. 1820., po kojem je madžarski jezik u zagrebačkom školskom okružju samo neobavezan predmet, uputila osječkoga direktora, da se na popravnim ispitima ima obzirno postupati s učenicima, koji

[21] Acta directoralia 1830., oktobar, br. 7. i 8.
[22] Acta directoralia 1830., decembar, 5.
[23] Historia gymnasii, str. 105.

krajem školske godine dobiju iz madžarskoga negativnu ocjenu. Mora se dakako zahtijevati, da nemarni učenici prave popravni ispit, da se ne zanemari učenje madžarskoga jezika: »in ipso autem reparatorio examine discreta et prudenti Patris linguae h(un)g(a)ricae professoris examinantis methodo ita procedatur, ut, si e reliquis praescriptis obiectis altiorem ascendere classem promeritus fuerit, propter maiorem defectum applicationis in lingua h(un)g(a)rica classem eandem, praesertim si ad h(un)g(a)ricum aliquod institutum illos transire contingeret, repetere non teneantur«.[24] Možebiti je zagrebački viši školski direktor tim svojim uputama hotio ponešto ublažiti oštri tempo uvođenja madžarskoga jezika, jer — kako smo vidjeli — direktor je osječke gimnazije još u prosincu 1830. po naređenju same zagrebačke Više školske direkcije, koje se jamačno ima svoditi na inicijativu Ugarskoga namjesničkog vijeća, nagnao sve učenike, da uče madžarski, ma da saborski zaključak o obaveznom učenju madžarskoga jezika u višim hrvatskim školama još nije bio sankcioniran. Osječki su gimnazijalci već treću godinu svi učili madžarski, a onda je tek, u srpnju 1833., od Više školske direkcije zagrebačke stiglo priopćenje, da je kralj rješenjem 11. travnja 1833. odobrio zaključak stališa i redova kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije: »ut studium linguae h(un)g(a)ricae, hactenus intra ambitum eorumdem regnorum iuxta dispositionem articuli 7.—1792. pro extraordinario consideratum, deinceps inter ordinaria in scholis publicis tradi solita referatur«. S time u vezi Viša školska direkcija naređuje, da se obavezno učenje madžarskoga jezika, uklonivši sve zapreke koje mu drago vrsti, ima provesti počevši od školske god. 1833./34.![25]

U rujnu 1833. primio je osječki direktor i točniju uputu, kako će se udesiti učenje madžarskoga jezika: ako su redovni razredni učitelji vješti madžarskome, starija školska vlast svakako svjetuje, nek se njima povjeri u njihovim razredima također poučavanje u madžarskom jeziku, a ako nijesu vješti, poučavat će posebni profesor, i to tako, da će se po dva razreda kombinovati u jedan. Učit će se po propisanoj školskoj knjizi »Epitome institutionum grammaticae linguae hungaricae«, izdanoj u univerzitetskoj štampariji u Pešti, a razdijeljenoj u pet sveščića za šest razreda. Na nedjelju će svaki (kombinovani) razred učiti madžarski po dva sata. Da se osobito istakne značenje obaveznoga učenja madžarskoga jezika, naređeno je direktoru da objavi u zavodu, koji mu je povjeren, i priopći svima quorum interest, da se u buduće na natječaj za

[24] Prot. indimat. 1802./33., br. 738/7.
[25] Prot. intim. 1832./3., br. 427/56.

ispražnjene katedre ne će pripustiti, tko ne zna madžarski, a s mladićima, koji iz madžarskoga dobiju drugi ili treći red, postupat će se upravo onako, kako je propisano da se ima postupati kod negativnih ocjena iz drugih obaveznih predmeta.[26]

Prema intencijama intenzivne madžarske propagande profesorski je zbor osječke gimnazije raščišćen odmah početkom školske godine 1833./34.: radi neznanja madžarskoga jezika maknuti su s gimnazije profesori franjevci Šimun Heutmanek i Mihael Filipović »cum amodo iuxta Altissimos Ordines eadem (t. j. lingua hungarica) singulis in classibus per PP. professores sit docenda«, a na njihovo su mjesto došli profesori »linguae hungaricae periti«. [27]

Tako je upravo uoči ilirskoga pokreta zajamčeno u hrvatskim gimnazijama madžarskom jeziku mjesto kao obaveznom predmetu, te su naše gimnazije bile u pogledu obaveznosti učenja madžarskoga jezika posve izjednačene s madžarskima, kako su ih u borbi protiv austrijskoga apsolutizma i njegovih antinacionalnih i antikonstitucionalnih tendencija izvojevali nacionalno osviješteni Madžari, da im budu jako oružje u izgrađivanju narodnoga kulturnoga i političkog života. U nas dakako imale su t a k o uređene gimnazije biti rasadištem madžarizacije. Zanimljivo je, kako su i u take zavode, u kojima nije bilo mjesta ni učenju narodnoga hrvatskog jezika ni političke ni kulturne prošlosti naše, ipak zapljuskivali valovi hrvatskoga narodnog osvješćivanja, a osobito je to zanimljivo motriti u osječkoj gimnaziji, koja se nalazila u ambijentu na po tuđem, gdje je njemački elemenat bio jako potisnuo hrvatski, a osim toga je bila prva na udarcu nastojanjima ispreko Drave. U to doba nije se doduše više, kao nekoć, uporno nijekalo hrvatskom jeziku pravo, da se uz njemački prizna kao lingua vernacula u osječkoj gimnaziji: kad god su se čitali mladeži školski propisi (a činilo se to uvijek početkom prvoga i početkom drugoga semestra), svaki put je u A c t a d i r e c t o r a l i a zabilježeno, da su čitani »lingua triplici«, a katkada je i izrijekom kazano, da su čitani latinski, njemački i hrvatski. Kada je osječka gimnazija 1831. slala starijoj školskoj vlasti na odobrenje školske propise udešene specijalno prema osječkim prilikama, sastavljeni su bili i ti propisi »tribus hic vigentibus linguis«, a starija ih je vlast bez prigovora odobrila.[28]

Kad su osnove naših narodnih budilaca, u prvom redu Ljudevita Gaja, već toliko bile dozrele, da su početkom 1835. imale da počnu izlaziti N o v i n e i D a n i c a, upravio je viši

[26] Prot. intimatorum 1832./33., br. 692/75.

[27] Historia gymnasii, str. 111. i 112.

[28] Prot. intimat. 1838./39., iza br. 1019/76.

školski direktor zagrebački grof Josip Sermage direktoru osječke gimnazije (a jamačno i drugim gimnazijskim direktorima) patriotizmom prožet poziv na sabiranje pretplatnika za Gajeve N o v i n e i D a n i c u. Spis je potekao, nema sumnje, iz inicijative grofa Sermagea, jer se prema općim prilikama onoga doba ne može ni pomisliti, da bi tadašnja vrhovna školska vlast, Ugarsko namjesničko vijeće, bila potakla zagrebačku Višu školsku direkciju, a još manje naredila joj, da preporuči novine, koje su imale biti glasnikom ilirske ideje i za koje se tek nakon mnogo neprilika uopće dobilo od državne vlasti dopuštenje, da se štampaju.

U pozivu Sermage najprije ističe, kako se svaki evropski narod ponosi kulturom svojega jezika i svojim jezikom priopćuje u novinama znatnije događaje političke, ekonomske i naučne. Sramota bi bila za narod ilirski, koji od davne davnine nije na zadnjem mjestu među narodima, da sada prezre svoje gnijezdo, da zapusti i zaboravi svoj jezik i domovinu. Našao se u nas »eximius nationis illyricae eiusdemque linguae cultor Ludovicus Gay, AA. LL. et Philosophiae Doctor«, koji je pregnuo da narodnim jezikom izdaje novine »ut e somno excitentur illi, quos nefors nascitae suae hactenus pudebat«. I sada se Sermage obraća na osječkoga direktora: »Et quia P(ater) nit(a)tem Vestram e gente Illyrorum haud esse credo, qui culturam linguae suae pro viribus promovere nolint, in cuius rudimentis succrescentes parvuli prima scientiarum, artium et manufacturarum lineamenta delibant, et dum nonnihil in fundamentis succrescunt, ad alis extraneas condiscendas linguas divagantur, hinc non est, quod Eandem hac aetate ad excolendam patriam linguam amplius animare debeam, unicum Eidem impensius commendandum habeo, ut quemadmodum alias hactenns officiosas commisssiones zelose executa est, ita hisce commendatum sibi praenumerationis pro ephemeridibus illyricis negotium cordi habere et zelosa in animandis quo pluribus praenumerantibus tempestive sese ad redactionem conversuris cooperatione nationis suae cultorem sustinere atque ipsius patriae suae linguae culturae opera et facto ipso intenta esse velit.[27]

I nasljednik Sermageov u službi višega školskog direktora, Antun Kukuljević Sakcinski, simpatizovao je s patriotskim književnim radom ilirskoga pokreta, pa kad je župnik Ivan Švear, nekoć profesor požeške gimnazije, 1838. pozvao na pretplatu na svoje »O g l e d a l o I l i r i j e«, Kukuljević je vrlo toplo preporučio osječkom direktoru, neka nastoji, »ad quo prius assequendum scopum pro gloria et decore gentis praenumerantes quo plures per sui gremium energice conquirere«[28]

[29] Prot. intim. 1834./35., br. 1099./18.

[30] Prot. intim. 1837./8., br. 475.

Dok je tako zagrebačka Viša školska direkcija sa simpatijom pratila ilirski pokret i nastojala gimnazijske direktore, a po njima i profesore, zagrijati za njegov kulturno-nacionalni rad, morala je u drugu ruku vršiti naredbe Ugarskoga namjesničkog vijeća, kojima je bila svrha, da se bezobzirno madžarizuju profesorski zborovi hrvatskih gimnazija, uklonivši iz njih sve profesore, koji ne znaju madžarski. Vidjeli smo, da je to u osječkoj gimnaziji energično provedeno odmah početkom školske godine 1833./34. i da je zagrebačka Viša školska direkcija priopćila direktoru, da se u buduće na natječaj za ispražnjene katedre ne će pripustiti, tko ne zna madžarski. Jamačno nije svuda i uvijek madžarizacija profesorskih zborova u našim gimnazijama glatko i brzo napredovala, a Madžari su bili nestrpljivi. Krajem 1842. zagrebačka je Viša školska direkcija nanovo pozvana na strogo vršenje odredbe o nepripuštanju kandidatâ, koji ne znaju madžarski, na natječaje za ispražnjene profesorske katedre. Zagrebački viši školski direktor Antun Kukuljević bez sumnje je Madžare upozorio, da se ta odredba po zakonu ne može ticati zagrebačkoga školskog okružja, koje je obuhvaćalo Hrvatsku i Slavoniju, a nato je primio posve odlučno rješenje, da profesori u Hrvatskoj moraju znati madžarski upravo kao i profesori u Ugarskoj. Samo tako se može razumjeti priopćenje, što ga je Kukuljević u travnju 1843. u tome poslu upravio direktoru osječke gimnazije: »... quod omni prorsus careat dubio notitiam linguae h(un)g(a)ricae cunctis professoribus in genere stricteque de systemate iniunctam esse, hancque obligationem ad districtus quoque Zagrabiensis individua a tempore, quo linguae h(un)g(a)ricae studium postulantibus id ipsum adnexorum regnorum SS. et OO. in ordinarium evectum est, extensam haberi, — mira proinde ob id mea ad leges provocatio altiori loco visa fuerit, cum e linguae h(un)g(a)ricae studio velut ordinario unusquisque iuvenum, tanto magis vero illi, qui ad cathedras aspirant, bonum profectum facere, ipsique professores, cessante per legem art. quippe 7. 1792. et § 4. »Rationis educationis publicae« indicata differentia, illud discipulis tradere obligentur, exhinc b(enigno)-g(ratio)sas Exc. Dirigentis Dicasterii dispositiones ad plenam Prae(at)t(ac)tae Pat(ernita)tis V(est)rae atque per eandem in g(ene)rali suo consessu universorum professorum notitiam pro necessario usu et directione perferendas officii et obligationis meae esse duxi.«[31]

Dok su se u Hrvatskoj borile struje ilirska i madžarska, sav je javni život u Habsburškoj državi bio pod teškom rukom policijskoga režima. Knjiga, zastupnica misli i prosvjete, sku-

[31] Prot. intimat. 1843. jan.—okt., br. 396.

čena je bila strogom cenzurom. Za opće prilike književne cenzure onoga doba veoma je karakteristična zabrana Nieboske komedje Krasińskoga i njena motivacija. Pankracij, vođa masâ u borbi protiv staroga društvenog reda, u času pobjede već ne vjeruje više u ideju, za koju se borio, i pada s uklikom: »Galilaee, vicisti!« I u tome je djelu cenzura Metternichova doba vidjela »opus... principiis sociali nexui infensissimis damnabile.[32] Apsolutistička državna vlast nije mogla Nieboskoj komedji oprostiti, što je i reprezentatima staroga društvenog reda poricala sposobnost za život.

Ako i nije cenzura bila u izravnoj vezi sa školom, ipak je upravo ona stvarala tešku i zagušljivu atmosferu, u kojoj je živjelo obrazovano društvo onoga doba, dakle i odgojitelji mladeži i mladež sama. U Osijeku je upravo gimnazijski direktor bio ujedno i cenzor, pa iako mu je zadaća više bila da pazi na osječku Diwaldovu štampariju i na knjižare, da ne bi turile u svijet koju zabranjenu knjigu, nego da sam prosuđuje rukopise i pripušta ih u štampu, ipak već samo združenje cenzorske službe sa službom gimnazijskoga direktora pokazuje jasno, kakvoga su mentaliteta po mišljenju državne vlasti imali da budu u ono doba odgojitelji mladeži. No valja u drugu ruku također priznati, da se upravo u vršenju cenzorske službe često pokazalo, da osječki direktor-franjevac nije bio slijepo i besvijesno oruđe starije cenzurske vlasti, dakle da je u doba ilirskoga pokreta u srcima barem nekih naših profesora bilo osjećaja za očuvanje zasebnoga hrvatskog kulturnog i političkog života, a to je u nacionalnom odgoju mladeži znatan momenat.

Upravo radi toga, što je direktor bio u isto doba i cenzor, u spisima osječke gimnazije ima u obilju cenzurskih odredaba. Kadgod je direktoru bilo naređeno, da mu valja u lovu za kojom zabranjenom knjigom iznenada pregledati ne samo štampariju Diwaldovu i knjižare, nego pače i šatre vašardžijâ, koji su se bavili raspačavanjem knjiga, osječki je direktor redovno izvijestio, da nigdje nije našao ništa ni sumnjivo ni zabranjeno. Što je više napredovalo buđenje narodne svijesti, državna je vlast sve većom pomnjom pratila svaku štampanu i javno govorenu riječ, pače i u redovima đačkim. U listopadu 1836. primio je osječki direktor od starije školske vlasti iz Zagreba obavijest, da se školskoj mladeži zabranjuju »consociationes cuiuscunque demum indolis sint«, a zabranjuju se također »tempore publicorum examinum declarationes et recitationes orationum aut poematum, quorum themata obiecta politica involvunt.«[33]

[32] Prot. intimat. 1836./37., br. 730./90.

[33] Prot. intimat. 1835./6., br. 794/76.

Cenzori su osobito upućivani, da budnim okom paze na kalendare, jer se u šarenome sadržaju tih knjiga lako moglo u najšire čitalačke krugove prokriomčariti misli zazornih državnoj vlasti. Osječki je direktor u studenom 1843. obaviješten od Centralnoga cenzorskog kolegija u Budimu, da lokalni cenzori ne smiju za kalendare odobriti »commentationes seu politicas seu etiam historicas fide et euctoritate pragmatica destitutas aliaque idgenus obiecta politico-nationalibus aetatis huius motibus fermentum escamve subpeditare queuntia«.[34] Upravo u to doba imao je direktor osječke gimnazije fra Marijan Jaić s budimskim Cenzorskim kolegijem neprilika radi kalendara, što ga je osječki štampar Diwald izdao za godinu 1844. Jaiću je prigovoreno, da je nemaran bio u reviziji Diwaldova kalendara, jer ima grubih pogrješaka u šematizmu, no što je glavno: »... iam titulus eius ‚Calendarium slavonicum et bosnense' adtentionem vel ideo excitare debeat, quod denominatio provinciae turbulentae ad imperium turcicum hoc tempore spectantis aliquam clandestinae collusionis suspicionem generare posset...« Jaić se kušao opravdati (teksta, pače niti sadržaja njegova opravdanja nijesam našao), no budimski Cenzorski kolegij nije prihvatio njegovih razloga, nego je i dalje u naslovu kalendara vidio nedopuštenu političku propagandu ilirizma: »...quoad nomenclationem calendarii b o s n e n s i s penes s l a v o n i c u m non adeo linguam, qua calendarium concinnatum est, quod per se patet, quam potius nationes, in quarum usum destinatum est, innui, quod in modernis in Bosnia et Croatia rerum adiunctis facile quoddam illyrismum promovendi studium denotare quiret«.[35]

Ilirsko ime bilo je dakako već ranije zabranjeno, pa su lokalni cenzori, a među njima naravno i direktor osječke gimnazije, bili iz Budima ozbiljno upozoreni, da pripaze osobito na knjige, što i protiv zabrane imena ilirskoga potajno izlaze po svoj prilici u Zagrebu iz Gajeve štamparije ili u Karlovcu i »ad factionis ita dictae illyricae molimina promovenda tendunt.[36] Jednom je pače zagrebačka Viša školska direkcija vratila Jaiću zapisnik sjednice profesorskoga zbora samo zato, što je na jednom mjestu u zapisniku spomenut »illyricus catecheta.«[37]

No najjače se osječki direktor zamjerio budimskom Centralnom cenzorskom kolegiju, što je pripustio u štampu »repraesentationem Statuum et Ordinum Co(mi)t(a)tus de Veröcze

[34] Prot. intimat. 1843./44., br. 887.
[35] Prot. intimat. 1843./44., br. 807. i 889.
[36] Prot. intimat. 1843./44., br. 607.
[37] Prot. intimat. 1843./44., poslije br. 944—946.

in merito linguae latinae in regnis adnexis ultro retinendae«, jer to nije smio učiniti niti uz klauzulu »in quantum legibus censurae haud adversaretur«.[38] Bit će da je Jaić na taj prigovor odgovorio, jer nije prošlo ni mjesec dana, a iz Budima mu opet prigovaraju, što je olako propustio » repraesentationem Statuum et Ordinum Co(mi)t(a)tus de Veröcze contra proiectum legis de lingua hungarica ad Altissimum Thronum directam.«[39] Valjda se ni samom budimskom Cenzorskom kolegiju nije činilo zgodno, da se oko prosvjeda virovitičke županije uzvitla suviše prašine, jer je u siječnju 1844. vratio egzemplare te reprezentacije »contra proiectum legis de promovenda lingua hungarica«, neka se »in subversantibus circumstantiis« dalje ne sekvestriraju. Dakako, direktor osječke gimnazije je i tom prigodom ponovo ukoren radi nemara u vršenju cenzorskih dužnosti i radi prekoračivanja granica svojega kruga djelovanja.[40] Pače, činilo se u Budimu, da ni to još nije dosta, jer jamačno je na poticaj Centralnoga cenzorskog kolegija malo zatim također zagrebački viši školski direktor u ožujku 1844. u osobitom spisu prigovorio direktoru osječke gimnazije (a valjda i drugima), što se lokalni cenzori upuštaju u cenzuru »actorum publico-politicorum«, i upozorio ga na propise o cenzuri.[41]

* * *

Pokrenulo se sve, da se u Hrvatskoj podreže korijenje zasebnom političkom, kulturnom i nacionalnom životu uopće, a škola valjalo je da u prvom redu bude rasadnica madžarizacije među mlađim generacijama, pa su se već po godinama računali rokovi, poslije kojih u vlastitoj domovini ne će biti više Hrvatima mjesta u javnom životu, ako ne nauče madžarski. U narodnoj ekskluzivnosti Madžari nijesu umjeli zdravo prosuditi realnih prilika: u njihovu javnom životu nije se nikada ozbiljno nastojalo oko realizacije sasvim prirodne misli, da se u interesu konstitucionalne slobode cijele države nacionalno osviješteni narodi Habsburške monarhije u zamjenitoj toleranciji ujedine protiv centralističkoga i apsolutističkoga rada dinastije i njenih pomagača. Naprotiv, jedva je Josip II. bio zaklopio oči, a Madžari su se već u velike spremali, da se tek slomljeni austrijsko-njemački centralizam i apsolutizam u Hrvatskoj zamijeni madžarskom nacionalističkom diktaturom. Fakti izneseni iz prošlosti jedne naše male kulturne jedinice, osječke gimnazije, svjedoče, kako je to madžarsko nastojanje bilo dobro smišljeno i uporno provođeno.

[38] Prot. intimat. 1843./44., br. 808. dd. 27. X. 1843.
[39] Prot. intimat. 1843./44., br. 890. dd. 17. XI. 1843.
[40] Prot. intimat. 1843./44., iza br. 1360.
[41] Prot. intimat. 1843./44., br. 169. dd. 7. III. 1844.

Pokušaj uvođenja ruskoslavenske gramatike Meletija Smotrickoga kod Hrvata katolika.

Dr. Marijan Stojković, Zagreb.

1. Jedinstveni liturgični jezik.

Od izdanja slavenske gramatike M. Smotrickoga u Vilni g. 1619. — kasnije, kao službeno izdanje u Moskvi g. 1648. — pa sve do J. Dobrovskoga (Institutiones linguae slavicae dialecti veteris 1822.) nije bilo druge gramatike crkv.-slavenskoga osim Smotrickoga. Ni u Hrvata nije je bilo, a njima bi bila tako potrebna, kad su imali glagoljsko bogoslužje. Dogodilo se, te se već nije znalo za pravi izgovor staroslav. liturgičnog jezika; hrvatski su glagoljaši navrtali stare slavenske glasove na domaći hrvatski izgovor. Ni rječnika nije bilo, te glagoljaši nijesu razumijevali staroslavenskih riječi. Već fra Rafael Levaković pripravljaše gramatiku i rječnik slavenski po nalogu Propagandine kongregacije; izdao je samo »Azbukvidnjak slovinski«, drugo ništa.

U XVIII. v. nastojalo se kod Hrvata katolika — iza rusifikacije Levakovićeve i Paštrićeve ovo po treći put — mnogo oko toga, da se glagoljske bogoslužbene knjige poprave po uzoru ruskoslavenskoga jezika (ruskih, rusinskih i srpskih liturgičnih knjiga) što zbog uvjerenja o jedinstvenosti slavenskoga jezika, a što u vidu crkvene unije ili i obraćivanja pravoslavnih na katoličku vjeru,[1] i da se odstrani poslovično neznanje[2] svećenika glagoljaša i nerazumijevanje vlastitoga staroga liturgičnoga jezika. Brigu su brinuli najviše nadbiskupi zadarski[3] i splitski,[4] a zatim biskupi novogradski[5] i koparski[6] (u Istri), rapski,[7] osorski,[8] trogirski[9] i drugi, te

[1] Por. Jelić L., Fontes historici liturgiae glag.-rom. Veglae, 1906. saec. XVIII. p. 21, 26—27, 46 (l'argomento della quale »Memoria« grandemente concerne l'interesse della santa unione).

[2] ib. 18: praesertim propter inscitiam cleri, nationale tantum idioma callentis, eoque solo omnia sacra peragentis.

[3] V. Zmajević; Mate Karaman iz Velog Varoša u Splitu, rođen oko g. 1699., prije osorski biskup, zatim nadbiskup zadarski (1745. † 7. VI. 1771.); Ivo Karsana, Karamanov nasljednik, sastavio je god. 1777. na hrvatskom 17 poglavlja za življenje i nauk pitomaca u zadarskom »ilirskom« (glagoljaškom) sjemeništu u Zadru.

[4] Pacifik Bizza iz Raba (imenovan g. 1746.), Nikola Dinarić (Dinaricius) s Hvara (imenovan g. 1756. † 14. VII. 1764.); Ivan Luka Garanjin iz Trogira, prije biskup rapski, zatim splitski (od 1765. † 20. X. 1783.).

pojedini svećenici i trećoredci sv. Frana. Reforma glagoljskih liturgičnih knjiga polazila je od Vincenca Zmajevića (rođena u Perastu, Boka, g. 1670.), bivšega nadbiskupa barskoga (1701.—1713.), a zatim zadarskoga (od 1713+1745.), koji je u Rusiji imao brata Matiju Zmajevića, ruskoga admirala. U tu je svrhu više puta slao u Rusiju, kao apostolskoga misionara, sveć. Matu Karamana (koji je već prije bio u Rusiji kao kapelan vojni admirala Zmajevića), da uči ruskoslavenski književni jezik, eda bi mogao popraviti misale i brevijare glagoljačke. Karaman bijaše još prije doveo iz Rusije Matu Sovića, koji se slučajno rodio i odgojio u Rusiji. Sva tri, V. Zmajević, M. Karaman i M. Sović držali su, da se pravi, stari i čisti crkveni jezik slavenski sačuvao u jeziku ruskoslavenske liturgije.

Uvjereni s jedne strane o velikoj starini[10] crkv.-slavenskoga jezika (čak od vremena sv. Jeronima, od kojega su i glagoljska slova) i o najvećoj raširenosti njegovoj po svoj Evropi i po nekom dijelu Azije,[11] govorili su s druge strane o jedinstvenosti, čak i o identičnosti književnoga jezika crkv.-slavenskoga (lingua slavonica, illyrica). Zadarski nadbiskup M. Karaman branio je svoju provedenu reformu glagoljskoga misala (g. 1741.) memorijalom poslanim papi Benediktu XIV.: »Identità della lingua litterale Slava, e necessità di conservarla ne' libri Sacri etc (g. 1753.). Slavenski književni jezik, matica svih drugih slavenskih govora, isti je u glagoljačkoj hrvatskoj (ilirskoj) i ćirilskoj pravoslavnoj (ruskoj, rusinskoj, srpskoj) liturgiji, a drugo su sve samo dijalekti, različni i pokvareni.[12] Crkveni ruskosla-

[5] Fra Iv. Dom. Stratico iz Zadra.

[6] Grof Karlo Kamucije (Camucci), biskup 1756.—1775., kasnije u Akvileji. Bio je Kranjac, Carnus, por. Starine 33. 497, 500, Italus — Starine 35. 420. — U svojem sjemeništu uzgajao je i 4 slavenska klerika (Jelić, o. c. p. 41—42, 43—44).

[7] Ivan Petar Galzigna (Gocinić, od Golčinić, Golčina?).

[8] M. Karaman (neko vrijeme), N. Dinarić (Dinaričić).

[9] Antun Belglava iz Zadra, biskup najprije od Zante, zatim Korčule (1781—87.) i Trogira (1787—1790.).

[10] Clem. Grubissich: In originem et historiam alphabeti Sclavonici glagolitici vulgo Hieronymiani disquisitio, Venetiis, 1766. Dolci: De Illyricae linguae vetustate et amplitudine. Venetiis, 1754. — Por. Jelić, Fontes, saec. XVIII. 58; Starine XXXV 424.

[11] M. Sovich, Riflessioni etc. p. VII, 15.

[12] »E sebbene la lingua Illirica Serviana o Rutena sia essenzialmente la stessa« (iz govora biskupa Stratico-a — Jelić, o. c. p. 58). I Ivan Paštrić pisao je, da jezik glagoljskih brevijara nije dalmatinski

venski isti je što i glagoljački u Hrvata, samo što nije isto pismo, i što ga Hrvati pravilno ne izgovaraju.[13]

Crkveni liturgični jezik trebalo bi da bude zajedničkim književnim jezikom svih Slavena, jer ima prednosti, što je vrlo star i što je, kao posvećen, postojan, nedodiran i nepromjenljiv. Prava je vlastitost nekog književnoga jezika, što je kao mrtav sređen i ustaljen te tako nije podložan dijelektičnim promjenama živoga jezika. Gramatika se, a tako i leksikon jednoga jezika, može napraviti jedino na osnovi samih svetih knjiga, jer se u crkvi takve stvari uzdrže nepromjenljive.[14] Liturgični jezik najčistije se sačuvao, držalo se onda, kod Rusa (i Rusina,[15] Rutheni); zato se ruskoslavenski jezik postavlja na mjesto, koje toskanski zauzima među talijanskim narječjima, dok se jezik svih onih različnih hrvatskih lekcionara, evanđelistara i drugih pobožnih knjiga u hrv. narodnom jeziku uspoređuje s bolonjskim, venecijanskim i drugim talijanskim narječjima.[16] Posljedica bi bila, da se jezik crkvenoslavenski, a to je ruskoslavenski, uvede također kao jedini književni namjesto hrvatskoga narodnoga jezika i u pobožnim i svjetovnim knjigama. U tu su svrhu posegnuli za slavenskom gramatikom Meletija Smotrickoga te su se nadali, da će ta gramatika prevedena na latinski, malo pokraćena, preuređena i bilješkama popraćena od Mate Sovića, biti korisna knjiga svećenicima glagoljašima i narodu hrvatskomu. Tako je mislilo usko kolo svećenika, koji stojahu pod utjecajem moćnog ruskog carstva Petra Velikog i Katarine II.: V. Zmajević, Karaman, Sović i neki oko njih kao na pr. Dinarić, Ljubenko-

(hrvatski) dijalekat u Dalmaciji, nego radije ruski (ruteno), t. j. onaj koji Rusi čitaju u bogoslužju i crkvenim stvarima i koji se razložno zove književni, jer nije vulgarni (pučki) — Starine XXXV, 421. — Isto tako anonimni izvjestitelj iz g. 1741, u Jelića (o. c. p. 26).

[13] To uvjerenje o jedinstvenosti i identičnosti slavenskoga liturgičnoga jezika latinskog i grčkoga obreda dokazom je ne samo zajedničke narodne pripadnosti slavenske nego i slavenskih narodnih unitarnih težnja u 18. v., sve pod utjecajem slavnog ruskoga carstva Petra Velikoga i Katarine II.

[14] Sovich, Riflessioni sull' ignoranza della lingua slava letterale in Dalmazia. Venezia 1787. p. 2 (I. D. Stratico).

[15] Russo i Rutheno često se uzima u latinskim i talijanskim spisima u istom značenju, ali se i razlikovalo (Rusi i Rusini, li Moscoviti e Rutheni, Jelić, o. c. 26), tako na pr. i Sović govoreći u predgovoru slav. gramatike M. Smotrickoga razlikuje Ruse moskovskoga carstva i Rutene (Rusine) kraljevine Poljske (Starine 35. s. 419), kao što i inače razlikovahu moskovski i rutenski jezik (s. 423).

[16] ibid. p. 3.

vić, Stratico. Gramatika M. Smotrickoga, uvedena već kod Srba u karlovačkom učilištu od g. 1726., imala je biti uvedena i kod Hrvata. Ta je gramatika bila u središtu živog interesa za kojih 40—50 godina (od osnutka i otvorenja ilirskoga sjemeništa u Zadru g. 1748.;[17] Sović ju je preveo već prije 1756., a posve za štampu u Mlečima pripravio 1773.)[18], a da na koncu ipak nije bila tiskana. Uza sve dalekosežne vjerske unitarske namjere nijesu kod Hrvata u ono doba bila povoljna vremena za tu osnovu ili bolje reći, hrvatski glagoljaši, a najviše upravo trećoreci sv. Frana, svi oni, koji nijesu bili u Rusiji kao Karaman i Sović, čvrsto se držeći starih tradicija i hrvatskoga izgovora crkvenoslavenskoga jezika, nijesu se zanosili za crkvenoruskom slovnicom. Ta u Rusiji su bila samo dva, Karaman i Sović, a ova dva, da ne govorimo o valjanosti njihovih reformnih načela, bijahu preslabi, da bi nadjačali sve ostale brojne svećenike i redovnike glagoljaše od Istre do Neretve, koji ne bijahu voljni poprimiti izgovor ruskoslavenski i ćirilicu te da se glagoljačka liturgija rusificira.

2. Gramatika Smotrickoga za »ilirska« sjemeništa u Dalmaciji.

Koparski biskup K. Kamucije pišući Cresaninu M. Soviću priznao mu je, da on nije ni znao, da se književni slavenski jezik razlikuje od pučkoga (vulgarnoga)) i da je držao, da se samo pismenima razlikuje.[1] To je Soviću mučno bilo tako, da se više stidio, što svećenici nijesu razlikovali crkv. slavenski od pučkoga, te su i glagolicu čitali po hrvatsku, a da svih riječi nijesu ni razumijevali, jer ne bijaše ni slovnice ni rječnika staroslavenskoga. Da se odstrani neznanje svećenika glagoljaša, bilo je nastojanjem zadarskoga nadbiskupa Vinka Zmajevića iz Perasta g. 1727. osnovano »ilirsko« sjemenište za »ilirski« (glagoljački) kler, ali je to sjemenište bilo otvoreno tek g.

[17] Milčetić (Starine XXXIII, 503) govori o Sovićevoj gramatici (školskim skriptima), kako se upotrebljavaše u zadarskom sjemeništu.

[18] Tu godinu ima na hrptu Sovićev uvezani rukopis gramatike Smotrickoga — pretposljednja godina Sovićeva života (ibid. 498). Kad je predgovor Sović pisao, već su bili umrli najbolji i po njem jedini poznavači književnoga jezika slavenskoga (Dinarić † 1764, Ljubenković † 1770, Karaman † 1771, por. ibid. 500; XXXV, 420), ali je Sović gramatiku priredio, preveo i bilješkama popratio još dok su sva tri prije spomenuta bila živa, jer su je Dinarić i Ljubenković i prepisali. Pače, Sović je posao gramatike dovršio još, dok je Dinarić bio biskupom u Osoru, dakle prije god. 1756., kad je bio imenovan splitskim nadbiskupom.

[1] Starine XXXV. 420.

1748. od nasljednika mu Mate Karamana. Za glagoljaše splitske nadbiskupije, a osobito knežije Poljica, pokušalo se otvoriti »ilirsko« sjemenište u Splitu, u varošu Lučcu g. 1714.,[2] ali se tek oko g. 1748.—1756. nastojanjem nadbiskupa Pacifica Bizze, a s pomoću mletačke vlade, otvorilo poznato sjemenište u Priku kod Omiša osobito za poljičke popove.[3] Pitomci su u tim sjemeništima, osim drugih bogoslovnih nauka, imali naročito učiti liturgični književni »ilirski« jezik, čitati i pisati slovima glagoljskim ili jeronimskim i ćirilskim, a imali su pri ruci i nekoliko bogoslovnih i pobožnih djela na hrvatskom jeziku: moralnu teologiju biskupa Antuna Kadčića od g. 1729., Nauk kršćanski, a navlastito kardinala Belarmina Katekizam rimski, pripovidanja, a navlastito oca Filipovića iz Rame (Bosne),[4] a za one u Priku kod Omiša možemo reći da su imali i više ćirilskih (ruskih i srpskih) knjiga, tako na pr. osim brevijara tiskanih u Moskvi i različnih drugih liturgičnih knjiga i ove: sv. Pismo, u Moskvi 1784., Historija Srbije, u Moskvi 1765., Historija naroda carstva ruskoga, u Petrogradu, Ispovijedanje vjere istočne crkve, u Moskvi 1763., Misija ss. apostola, Moskva 1759. i dr.[5]

Nego za književni jezik slavenski ne bijaše gramatike u Hrvata. Karamanu, bivšem vojničkom kapelanu admirala M. Zmajevića u Rusiji, kasnije višekratnom apostolskom misionaru, bilo je mnogo stalo do toga, da pitomci nauče ruskoslavenski, po njegovu uvjerenju najčistiji i najstariji slavenski jezik. Stoga se njegov gojenac Cresanin Mate Sović, koji se slučajno rodio u Rusiji od oca vojnika iz Cresa i odrastao, pobrinuo za gramatiku tako nešto prije od g. 1756. Od Karamana je, osim usmenih instrukcija, dobio na uporabu sve njegove knjige, među njima rijetku gramatiku slavnoga monaha basilijanca ruskoga Meletija Smotrickoga, koju će, kaže Sović,[6] do zgode objelodaniti zajedno s nekim svojim

[2] Namjera i pokušaj nadbiskupa Stj. Cupilli-a nije se do kraja proveo (Jelić, o. c. 74).

[3] Jelić, p. 38, 48, 77.

[4] ibid. p. 49, 87.

[5] Appendini, Notizie istorico-critiche etc, (knjiga II, 1803) p. 306—307 — popis »ilirskih« knjiga u poljičkom »ilirskom« sjemeništu u Priku kod Omiša.

[6] Riflessioni etc p. 16. — Tu govori S. o Karamanovoj knjizi, gramatici Smotrickoga. — Julije Bajamonti govori o rukopisnoj gramatici nadbis. Karamana, iz koje je prepisao poglavlje »De litteris«. Na papiriću u Bajamonta ima bilješka, da je Karaman u izlaganju ilirskoga alfabeta (god. 1753?) obećao sastaviti gramatiku »slavonsku« ili ilirsku (Rad 192. s. 123). Je li to možda i izvršio, pa došlo u ruke Sovićeve?

spisima, uvodeći koju promjenu, da bude lakša i još točnija. On naime priredi gramatiku Smotrickoga tako, da je pored skraćena slav. teksta u 1. stupcu stavio latinski prijevod u 2. stupac te sve popratio predgovorom i svojim bilješkama. U pismu A. Fortisu priznaje Sović, da je osim Smotrickoga za svoju gramatiku upotrebio također izdanje gramatike »slavenskog« jezika, koje je izašlo god. 1723. po nalogu Petra Velikoga.[7] Svoju priređenu gramatiku dao je Sović prepisati sveć. dr. Mihovilu Ljubenkoviću,[8] rodom iz Kaštela Gomilice kod Splita, učitelju »ilirskoga« jezika u zadarskom sjemeništu, kojega je sam Karaman izučio stari književni ruskoslavenski jezik, a od Sovića ju je prepisao i naučio osorski biskup, (potonji nadbiskup splitski) Nikola Dinarić s Hvara.[9] Karaman, Dinarić i Ljubenković jedini su znali, kako tvrdi Sović, slavenski liturgični jezik ne samo u Dalmaciji nego i u bližnjim pokrajinama, osim ako se ne bi slučajno našao koji stranac sa sjevera, gdje crkovnjaci grčkoga obreda naročito i temeljito uče jezik svetih knjiga.[10]

Rukopis Sovićeve gramatike, gotov za tisak u Mlecima, s latinskim predgovorom i još s 2 spisa, dospije u ruke A. Fortisa, a zatim Karla Kamucija, biskupa koparskoga, od kojega je dospjela u Cojzovu knjižnicu, napokon u Studijsku biblioteku u Ljubljani.[11]

3. Sovićeve »Riflessioni etc.«

O neznanju književnoga slavenskog jezika kod Hrvata glagoljaša (svećenika i redovnika) napisao je M. Sović knjižicu: Riflessioni sull'ignoranza della lingua slava letterale in Dalmazia, još dok su živjela ona njegova tri jedina poznavača knjiž. slav. jezika: Dinarić († 1764.), Ljubenković († 29. VII. 1770.) i Karaman († 7. VI. 1771.), zapravo malo godina kasnije, kako sam utvrđuje, negoli je kongregacija Propagande izdala novi glagoljski »Bukvar«, razjašnjen ćirilskim slovima zajedno s raspravom zadar. nadbis. M. Karamana »In alphabetum Illyricum expositio. Romae,

[7] Ima skraćena gramatika Smotrickoga tiskana u Moskvi godine 1721. (i 1755.) u izdanju Polikarpova »povelêniem carja Petra Aleksijeviča (u predgovoru se Meletij navodi kao glavni izvor) i god. 1723. u izdanju Maksimova (Jagić, Istor. slavj. filol. I.).

[8] Sović, o. c. 10, Starine XXXIII, 50-.

[9] Sović, o. c. 9.

[10] ibid. 9.

[11] Starine XXXIII, 497, 501; tu se i u XXXV, 396—425 nalazi opširnije o prevodu Sovićevu.

1753., dakle u doba, dok je N. Dinarić živio kao splitski nadbiskup (1756.—1764.)[12]

Sovićeva »Razmatranja« dospjela su u ruke rapskoga biskupa, a potonjega nadbiskupa splitskoga Ivana Luke Garanjina iz Trogira (imenovan 1765. † oko 1784.), koji je i na hrvatskom napisao 2—3 pastirske poslanice, a inače se svojski, kao naš čovjek, brinuo za održanje i raširenje liturgičnog glagoljskoga jezika. Garanjin je Sovićevo djelo poslije smrti Sovićeve († 1774.) predao god. 1777. ondašnjem poznatom književniku na talijanskom jeziku, ali koji je inače uvijek osjećao slavenski, Radošu Antunu Michieli-u Vitturi-u u Kastel Vitturi (Kaštel Lukšić) i potakao da ga štampa. On ga u istinu kao posmrtno djelo tiska u Mlecima 1787. g. opremivši ga svojim brojnim bilješkama i biografijskim podacima osoba, koje se u djelu spominju, a pismom ga posveti fra Ivanu Dominiku Stratiku iz Zadra, učenom dominikancu, učitelju teologije i t. d., prije biskupu novogradskom u Istri (od 1776.—1784.), a zatim biskupu Hvara i Brača. Ovaj je već kao biskup u Istri bio zaštitnik i branič glagolice, kako se osim drugih dokaza može vidjeti također iz pisma njegova ovom zgodom upravljena Radošu A. M. Vitturi-u.[13] Prigodu je prihvatio i mletački tiskar

[12] Kasniji je ispravak ili Sovićev ili Vitturi-jev, ako na str. 6. tiskanih »Riflessioni« stoji: »dal fù eruditissimo Monsign. Caraman...« od pokojnoga, po čem bi se zaključilo, da je raspravica Sovićeva napisana po smrti Karamanovoj († 1771.), što ne može biti po drugim navodima na str. 9—10, po kojima su sva tri i jedina znaoca slav. književnoga jezika još živa.

[13] U tom između ostaloga piše: »Ja sam na početku (na ABC) predmeta, o kojem se radi, ipak mi se čini, da naš jezik mora imati svoj početak od sjevernih naroda, zatim k nama donesen od Skandinavaca ili Slavena, starih stanovnika onih mjesta«. Malo zatim govori o »našoj glagoljskoj veoma staroj liturgiji«, i o jeziku ruskom, koji je isti naš, osim ćirilskih slova, koji su isto što i kadmejski ili stari grčki, i čini mu se, da se iz samih liturgičnih knjiga može »naša gramatika« izvaditi. — On je dakle bio za gramatiku mrtvoga slav. jezika kao književnoga, dok su sve druge knjige, koje se zovu »Schiavetti«, napisane na način krajeva svojih autora, premda su neki pri tom nastojali da se što više približe čistoći, i stoje prema misalu i brevijaru kao pisci bolonjski ili mletački, kada pišu toskanski. Za primjer, kako vulgarni jezik ne može točno izraziti književnu riječ, navodi početak evanđelja sv. Ivana: Spohoni (!Iskoni) bio (!bilo — bê) slovo, što naši schiavetti (hrvatski evanđelistari) kažu: (v) Počelo biše rič — Ali »rič« — nastavlja — naznačuje riječ rečenu ustima, a nikada »Verbum«, što je pojam razuma izrazujući drugo lice presvetoga Trojstva, i eto, kako

(Gianmaria Bassaglia) te u predgovoru čitaocu (a chi legge) hvali djelo, koje zanima veći dio evropskih zemalja i nekih također azijskih, gdje se govori toliko rašireni jezik slavenski. O Soviću pogrešno kaže on, što inače vrijedi za M. Karamana, da je više puta putovao i duže boravio u Rusijama poslan od slavnoga nadbiskupa zadarskoga Zmajevića. »Predmet, o kojem se radi, zanima biskupa Stratika i revne brige Vatikana i svete kongregacije Propagande, koja ga je uvijek naslanjala na najvrednije osobe, među kojima mi je zbog poštovanja imenovati živa Monsig. Belglavu.[14] O istom predmetu razmišljaju također najučeniji ljudi sretnoga carstva Rusijâ, a carica Katarina II. među ostalim djelima, koja će joj ime proslaviti sve do najdaljih vjekova, ima tu slavu, da je sa svom moću promicala održanje i raširenje slavenskoga jezika«.

se jezici kvare(!) u ljudskim ustima, a čuvaju se samo u poredbi s književnom ostavštinom.

Stratico je bio po rodu naš čovjek, iz Zadra. On sa žalošću priznava, da je zaboravio materinski jezik, ali »vam ne mogu izreći — sam kaže — razdraganost, koju ćutim, kada slušam pjevati božanske hvale i kada se prikazuje nekrvava žrtva u onom jeziku, koji sam s mlijekom hraniteljke usisao, a koji sam radi prilika, već kao dječačić ostavljajući domovinu Dalmaciju, izgubio i zaboravio« (Jelić, o. c. 59—60). Bio ga je zaboravio, ali postavši biskupom Hvara i Brača iznova ga nauči, te je u Hvaru mogao narodu hrvatski propovijedati (Ivančić, Povjestne crte... i Poraba glagolice. U Zadru, 1910. s. 152).

Od Stratika imamo za naše stvari dva talijanska sastavka: govor, koji je pripravio da govori na pokrajinskom zboru trećoredaca sv. Frana i to kao biskup novogradski (Jelić, s. 58—61, Ivančić, s. 151—152, Prilozi s. 194—198) i pismo, koje je pisao Radošu A. M. Vitturi-u prigodom tiskanja Sovićevih »Riflessioni«. On je kao zaštitnik glagolice i prijatelj glagoljaškog klera u novogradskoj biskupiji u Istri predsjedao g. 1780. diecezanskoj sinodi o liturgičnom slavenskom jeziku i »ilirskom« kleru, u kojoj se kleru preporučuju također duhovne knjige na hrvatskom narodnom jeziku (Jelić, s. 52). Umro je kao hvarski biskup g. 1799.

[14] Iz Zadra je. »Izmed mnogih drugih talenata, koji mu rese duh, posjeduje pravo znanje književnoga jezika slavenskoga; zato ga je cijenio pokojni Karaman († 1771.). Veoma važni i časni nalozi, koje je u ovom predmetu imao od Propagande i pohvalno izvršio, dovoljni su dokazi, da obilježe njegovu zaslugu« (tako Radoš A. M. Vitturi u napomeni u Sovićevim »Riflessioni« p. 27). Po nalogu predsjednika Propagande bavio se popravljanjem liturg. knjiga; za odlične zasluge u tom poslu papa Pio VI. imenova ga g. 1781. korčulskim biskupom (Jelić, o. c. 53. — Tu ga Jelić griješkom zove Nikolom mj. Antunom). Po njegovoj naredbi izdao je fra A. Juranić »Nauk krstjanski u kratko istumačen i t. d. U Rimu, 1789.

Sović govori o književnom jeziku slavenskom, koji se sadrži u sv. knjigama kako obreda grčkoga a sa ćirilskim slovima, tako i rimskoga sa slovima jeronimskim, te se prostire od Jadranskog do Ledenog mora. Taj jezik najvećim dijelom razumiju i »Dalmatinci«, ali ga ipak uopće malo tko pozna temeljito, po pravilima, koja su bitno ostala postojana i nepromjenljiva od vremena sv. Jerolima pa do danas — evo ovo je temeljna misao Sovićeva, koju dokazuje počinjući od Mrnavićeva psaltira rapskoga klerika Nikole (1222.), Levakovića, Paštrića i dr. Po Soviću nitko temeljito ne zna književni (stari crkveni) slavenski jezik osim njegova učitelja Karamana, Dinarića i Ljubenkovića, koji dakako poznavaju ruskoslavenski. Za trećoredce sv. Franje, koji se jedino i uvijek služili u nas glagolicom, a da mnogi od njih drugoga jezika nijesu znali, ništa ne spominje Sović, ni da znaju ni da ne znaju; dakle čak i književnicima glagoljskima, kao na pr. o. Ant. Juraniću, ne priznavaše, da znaju književni jezik slavenski, a među njima je živio. Ni Levaković ni Paštrić nijesu ga, po vlastitom priznanju — piše Sović — dobro poznavali. Levaković je samo nesavršeno znao stari književni jezik, a popravljeni misal i brevijar imaju mnogo vulgarizama, te je pri kraju želio, da bude popravljen njegov slavenski misal. Paštrić se nije usudio prevoditi s latinskoga na crkvenoslavenski. Tek je M. Karaman temeljito znao i posve je točno popravio (rusificirao!) misal. Kritika je Stjepana Roze, svećenika dubrovačkoga, preuzetna, monstruozna i glupa, jer je htio popravljati knjiž. slav. jezik u Karamanovu misalu, a da nije znao ni pravu vrijednost slova književnoga alfabeta.

Sović ustaje dalje proti dijalektima i uopće proti vulgarnom jeziku ne samo u liturgiji nego i u književnosti. On je tvrdio, da je narodni jezik hrvatski iskvaren. Zagovornik jedinstvenoga književnog jezika slavenskoga, on upire prstom u pojavu, da u Dalmaciji nema dva, koji bi se slagali u pravopisu i izrazima, [15] on opaža, kako pojedini pisci u narodnom jeziku (narječju), Dalmatinci, Dubrovčani, Bosanci, u predgovorima svojih djela dopuštaju, da se pojedini glasovi i oblici slobodno mogu i drukčije, kako se hoće, izgovarati, svatko po svojem narječju.[16] Ističe također, da neki pišu u narodnom govoru samo zato, jer ne znaju književni crkvenoslavenski jezik.[17] I Kašić da je znao »književni jezik«, ne bi se bio kolebao u izboru dijalekta za Ritual i ne bi bio prisiljen da sam pravi gramatiku, da bude sam sobom konsekventan i jednolik u pisanju. Za Ritual, svetu knjigu, pristojaše književni jezik, da ga učini universalnim.

[15] Starine XXXIII, 500—501.

[16] Tako da dopuštaju na pr. Kašić (Sović, p. 10), fra Toma Babić (22), Antun Kadčić (23), Don Jere Bonačić (24)i anonimni Dubrovčanin (24—25).

[17] S. 25.

Zanimljivo je još, da Sović priznava »dalmatinskim« piscima, i to što su stariji, to više, da su bliži književnom jeziku (tako na pr. Mate Alberti iz Splita u »Oficiju B. D. Marije i mrtvih s drugim pobož.« g. 1616., a još više »Transit sv. Jerolima«, u Senju 1508., napisan u govornom pučkom jeziku glagolicom), dok se pisci u Dubrovniku i Bosni sve to više udaljuju.[18] Dubrovački, u kojem je S. Rosa preveo Novi Zavjet i Epistole i evanđelja, od svih drugih najviše se udaljio od stare književne matice poprimajući eksotične načine, pa proti njemu polemizira Sović opširnije (str. 13—15).

Pišući proti raznim vulgarnim narječjima u knjigama, a braneći slav. književni jezik prošao je Sović pregledno ove pisce: Kožičića, Levakovića, Pastrića, M. Alberta, Kašića, Ig. Đorđića, T. Babića, Dellabellu, Ant. Kadčića, Jer. Bonačića, anonimnoga Dubrovčanina (1743.) i S. Rozu.

Sović je za glagolicu i ćirilicu, a proti latinici. »Očevidna je činjenica, da se je poprimanjem latinskih slova, kojima su se naši Dalmatinci mislili sve više uljuditi, uvela od dobre česti pokvarenost staroga slavenskoga jezika.[19] Glede različnosti pokvarena čitanja u govornom narodnom jeziku opaža, da su se mlađi od »ilirskoga« (glagoljačkoga) klera najvećim dijelom naučili bolje čitati, otkada je tiskom Propagandinim izašao na svijetlo novi slavenski alfabet (misli na Karamanov glagoljački »bukvar«, razjašnjen ćirilskim slovima, s raspravom o alfabetu »ilirskom« — u Rimu 1753.), jer onaj alfabet tiskan također u Propagandinu zavodu od Levakovića, kad je tiskao svoj slavenski misal — tada još ne poznavajući, veli Sović, točno književni jezik slavenski kao 17 godina (1648.) kasnije, kad je izdao na svijetlo rimski brevijar — bijaše okrnjen i bez više slova (misli na Levakovićev Azbukvidnjak slovinski, 1629.).

Ovo su glavna razmatranja Sovićeva uperena proti neznanju crkvenoslavenskog jezika, proti narodnom (vulgarnom) jeziku u liturgiji i književnosti i proti latinici. Kako smo vidjeli, imao je vrlo ograničen broj pristaša, a jamačno je imao daleko pretežan broj protivnika u redovima svećenika glagoljaša i trećoredaca. Uzalud je nastojao, da se uvede ruskoslavenska gramatika, a s njom rusifikacija bogoslužbenih knjiga

[18] S. 14.

[19] Sović, s. 27. — U predgovoru gramatici piše, da su Dalmatinci (Hrvati) nesmotreno primili rimsko pismo, koje nije zgodno za oznaku slavenske riječi (Starine XXXIII, 499, XXXV, 401).

glagoljskih. Njegova gramatika ostala je i do danas u rukopisu, neizdana, i nitko ne žali, da nije bila izdana. Mi možemo samo razumjeti ruskoslavenski zanos onoga trolista[20] ruskoslavenske škole XVIII. v. u Hrvata: nadbiskupâ Zmajevića i Karamana te Sovića. Vicko Zmajević imao je u Rusiji brata ruskoga admirala, Matiju Zmajevića. Mate Karaman, svećenik iz Splita, bijaše kapelanom istoga M. Zmajevića u Rusiji, služeći kao dušobrižnik hrvatskih mornara u mornarici Petra Velikoga,[21] a kasnije bio slan više puta u Rusiju kao apostolski misionar.[22] Mate Sović rodio se u Petrogradu od oca Cresanina u službi Petra Velikoga. Osirotjevši u vrlo nježnoj dobi bi primljen na odgoj u kuću admirala Matije Zmajevića, po čijoj smrti povede ga u Dalmaciju Mate Karaman.[23] Tako su ova oba, bivši u Rusiji, naučili ruskoslavenski. K tomu je i u Hrvata, na slavenskom jugu, bilo nastojanja, da srede i oplemene »naš zajednički jezik«. Znali su i za »srpsku gramatiku Meletija Smotrickoga« (to će biti ono opširno izdanje od god. 1755. u Rimniku, u Vlaškoj, nastojanjem karlovačkoga arhiepiskopa Pavla Nenadovića). »Koliko li pomoći ne bi donijelo uspoređenje s knjigama srbijanskim, ili u ovaj čas s ru-

[20] Tako ga okrstio I. Milčetić: Starine 35. s. 399.

[21] ibid. 399.

[22] ibid. s. 420 unicum missionarium apostolicum Russiae; Star. 15. s. 96, 98: M. K., Illirico Missionario Apostolico inviato in quelle parti da Arcivescovo di Zara. — U svrhu? U prvom redu da vrši u Rusiji dušobrižničku službu, kao i drugi misionari. Tim se popravlja zaključak I. Milčetića, da Karaman nije dospio u Rusiju kano misionar (Star. 33. s. 399.). Por. i ovo: verrebbe che ogni generale cattolico (u Rusiji) avesse seco un padre missionario (naime kao osobnog kapelana, kao što je i Karaman bio admiralu M. Zmajeviću. (Star. XV. 98).

[23] Mladi je Sović po smrti očevoj preporukom zadar. nadbiskupa V. Zmajevića bio primljen u Propagandino sjemenište u Rimu, gdje se posvetio bogoslovlju, a osobito učenju starih glagoljskih kodeksa. Mnogo pomagaše Karamanu u popravku Misala (1741) i u redakciji opsežne apologije (1753), koja je ostala neizdana. Papa Benedikt XIV. povjeri mu već g. 1742. stolicu staroslavenskoga jezika, koju bijaše osnovao u rimskom zavodu »Urbanovom« (Jelić, Fontes saec. XVIII. p. 48). Za nagradu svojih truda u Rimu dobio je arciđakonat stolne crkve u Osoru. Za popravak brevijara bio je više puta pozvan u Rim, otide samo jedamput (i to god. 1759), ali se vratio nezadovoljan (Sović, Riflessioni, 25, Fortis, Viaggio I, 91). On se inače bavio starim slavenskim knjigama, namjeravao je sastaviti i staroslav. rječnik (Starine, 33, 501; 35, 425), jer je već pišući »Riflessioni (p. 16) žalio, da nema obilnih i točnih rječnika, potrebnih oruđa da se temeljito nauči koji mu drago jezik.

skim, koje toliko oplemenjuju naš zajednički jezik!« — kliče novogradski biskup I. D. Satratiko iz Zadra[24] — »Dandanašnji Rusi (Ruteni) sastavljaju veliki ruski (Ruteno) rječnik, koji će morati bez sumnje i nama služiti, i oni će prednjačiti kao Toskanci u našem narječju, ako budemo htjeli dobro pisati i čitati.«[25] Uređenje jezika bijaše predmetom razmišljanja više učenih ljudi u sretnom carstvu Rusijâ, i besmrtna Katarina II. sa svom je moću promicala održanje i raširenje slavenskoga jezika.[26]

Sve su to dokazi za ruskoslavensko osjećanje kod katolika Hrvata u 18. stoljeću. Kušalo se, nastojalo se: neki su težili za jedinstvenim slavenskim liturgičnim i književnim jezikom na osnovu gramatike Smotrickoga, ali nije uspjelo; za kratko vrijeme morao je i kod Srba slavenosrpski ustupiti mjesto prostonarodnom jeziku.

Polumjer zakrivljenosti krivulja 2. stepena.

Stjepan Škarica, Zagreb.

(Svršetak).

7. Rezultati navedeni za hiperbolu mogu se obrazložiti analogno onima za elipsu, ako se upotrebe imaginarni elementi. Oko ishodišta O opišimo dvije kružnice: realnu s polumjerom a i imaginarnu s polumjerom bi. Na prvoj kružnici odaberimo točku T' s realnom apscisom $x = ka$, gdje je $k \geqq 1$; ordinata je te točke $y = -ai\sqrt{k^2-1}$, ako uzmemo predznak minus. Točka T_1' druge kružnice, koja leži na zraci OT', ima koordinate $x = kbi$, $y = b\sqrt{k^2-1}$. Točka M, koja s točkom T' leži na istoj vertikali, a s točkom T_1' na istoj horizontali, ima koordinate $x = ka$, $y = b\sqrt{k^2-1}$; ta je točka realna i leži na realnoj hiperboli $H \ldots b^2x^2 - a^2y^2 = a^2b^2$, što izlazi eliminacijom broja k.

Gibaju li se točke T' i T_1' jednoliko po svojim kružnicama tako, da ostanu na istoj zraci kroz O i da apscisa točke T' raste, točka će se M gibati po hiperboli H smjerom, kako je naznačeno u sl. 4. Možemo uzeti, da se točka T_1' giba realnom brzinom b; točka T' giba se onda brzinom $= -ai$, jer se brzine točaka T' i T_1' moraju odnositi kano polumjeri, t. j. kano $a : bi$. Prema tome je horizontalna komponenta brzine v (sl. 4.) je-

[24] Fontes (Jelić) s. XVIII. p. 59.

[25] Tako Stratico u pismu Radošu A. M. Vituri-u (Sovich, Riflessioni... Venezia, 1787, pag. 3).

[26] ibid. p. VIII.

dnaka $(-i)\,(-ai\sqrt{k^2-1}) = -a\sqrt{k^2-1}$, a vertikalna je $kbi : i = kb$. Točka M izvodi dakle hiperbolu H realnom brzinom $v = \sqrt{k^2(a^2+b^2)-a^2}$. Točka s koordinatama $(kb, -a\sqrt{k^2-1})$ identična je s točkom M_1 u sl. 4.; ona leži na hiperboli H_1, pa je doista $MP \perp OM_1$, a $v = \overline{OM_1}$.

Centripetalne akceleracije točaka T' i T_1' jesu redom: $(-ai)^2 : a = -a$, $b^2 : bi = -bi$; točka M ima dakle akceleraciju s horizontalnom komponentom $= -ka$ i vertikalnom $= -b\sqrt{k^2-1}$, t. j. ona se giba centralno oko točke O s akceleracijom, koja je po smjeru i veličini jednaka $\overline{OM}$ (sl. 4.).

* * *

8. Počeci infinitezimalnog računa razvit će se naskoro, kako izgleda, u zasebnu disciplinu matematičke obuke u srednjim školama, a onda se ne će moći obići ni pojam zakrivljenosti krivulja. Taj se pojam može učenicima razjasniti razmjerno lako, a ipak potpuno i matematički strogo[11]. Ali i s onim, što se u našim srednjim školama sada uzima iz diferencijalnog računa, može se po potrebi u točki $M(x_0, y_0)$ krivulje $y = f(x)$ odrediti krug zakrivljenosti $y = q + \varepsilon\sqrt{r^2-(x-p)^2}$ $(\varepsilon = \pm 1)$ iz uvjeta, da se posljednja funkcija podudara u točki M u vrijednosti te u prvoj i drugoj derivaciji s funkcijom $y = f(x)$, t. j. da bude:

$$(x_0-p)^2+(y_0-q)^2 = r^2, \quad \frac{x_0-p}{y_0-q} = -y', \quad \frac{r^2}{(y_0-q)^3} = -y''.$$

Iz te tri jednadžbe izlazi odmah:

$$p = x_0 - \frac{y'(1+y'^2)}{y''}, \quad q = y_0 + \frac{1+y'^2}{y''}, \quad r = \frac{(1+y'^2)^{\frac{3}{2}}}{y''}.$$

Kako se u našim srednjim školama ne ispituju potanje osobine drugih krivulja osim onih 2. stepena, a od posljednjih je formula do same konstrukcije kruga zakrivljenosti za učenike mučan put, pokazat ću, kako se elementarno geometrijski brzo dolazi do triju najpoznatijih konstrukcija kruga zakrivljenosti u kojojgod točki krivulje 2. stepena.

9. Zadana je elipsa s velikom poluosi $\overline{OA} = a$, i malom poluosi $\overline{OB} = b$ (sl. 5.). Normala n elipse u njezinoj točki M raspolavlja kut među provodnicama F_1M i F_2M; ona dakle prolazi točkom P, u kojoj kružnica F_1MF_2 siječe pravac OB. Kad se točka M bliži po elipsi tjemenu B, točka se P primiče po pravcu OB točki S, u kojoj taj pravac siječe kružnicu F_1BF_2. Od svih kružnica, koje dotiču elipsu u tjemenu B, najbolje se

[11] Gl. na pr. *A. Harnack*, Beiträge zu einer Didaktik der Differential- und Integralrechnung. Zeitschrift für math. u. nw. Unterricht 1924. str. 65. do 82.

u okolini toga tjemena podudara s elipsom ona, kojoj je središte točka S, jer je normala elipse u točki vrlo blizoj tjemenu B ujedno i normala te kružnice. Središte S kruga zakrivljenosti u tjemenu B konstruiramo dakle tako, da načinimo $F_1S \perp F_1B$. Po poučku o kateti izlazi da je $\overline{SB} = \frac{a^2}{b}$.

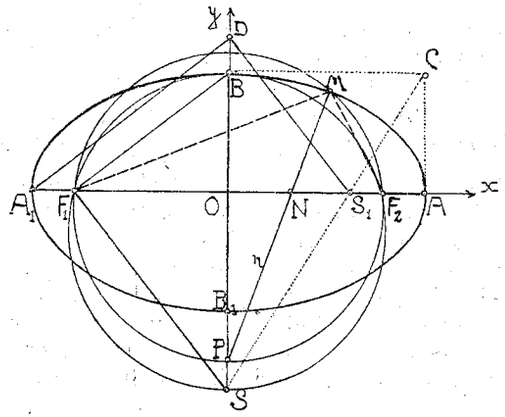

Sl. 5.

Neka normala n siječe pravac OA u točki N! Kad se točka M primiče po elipsi tjemenu A, točka se N bliži po pravcu OA središtu S_1 kruga zakrivljenosti u tom tjemenu. Kako je $\overline{F_1N} : \overline{F_2N} = \overline{F_1M} : \overline{F_2M}$, središte je S_1 određeno razmjerom $\overline{F_1S_1} : \overline{F_2S_1} = \overline{F_1A} : \overline{F_2A}$, t. j. $\overline{S_1A} = (a-e)\cdot\frac{2e}{2a} + (a-e) = \frac{b^2}{a} = p$, gdje je e linearni ekscentricitet, a p polovica parametra elipse. Prema izrazima $\frac{a^2}{b}$ i $\frac{b^2}{a}$ izlazi, kako je poznato, da središta S i S_1 leže na pravcu, koji ide vrhom C pravokutnika $AOBC$, a okomit je na dijagonali AB.

Središte S_1 možemo naći i onako, kako smo našli središte S. Zadana se elipsa može naime definirati kao geometrijsko mjesto točaka, za koje je zbroj udaljenosti od čvrstih točaka $F'(0, ie)$ i $F''(0, -ie)$ konstantan i jednak $2b$. Točkom S_1 prolazi kružnica određena točkama $F'F''A$; ona je realna, a promjer joj je S_1A. Točka S_1 određena je relacijom $\overline{OS_1}\cdot\overline{OA} = -i^2e^2 = e^2$. Načinimo li dakle na osi y $\overline{OD} = e$, onda je $DS_1 \perp A_1D$, gdje je A_1 lijevo tjeme zadane elipse.

Obrnuto možemo središte S odrediti onako, kako smo odredili S_1. Točke $F_1F_2S_1A$ jesu četiri harmoničke točke; tako su

i $F'F''SB$ četiri harmoničke točke, pa je $\overline{OS} \cdot \overline{OB} = -e^2$, što nam daje prije nađenu konstrukciju središta S.

Konstrukcija i nađeni izraz za polumjer zakrivljenosti u tjemenu A elipse vrijede i za tjemena hiperbole. Kod parabole je poradi jednakosti kutova $\overline{FM} = \overline{FN}$; stoga je i u njezinom tjemenu A polumjer zakrivljenosti $\rho = 2\overline{FA} = p$.

10. Elipsa je afina slika kružnice K_1 opisane nad njezinom velikom osi kao promjerom (sl. 6). Ako četiri točke A, B, C i D elipse leže na istoj kružnici K, pa se pravci AC i BD sijeku u točki S, onda je $\overline{SA} \cdot \overline{SC} = \overline{SB} \cdot \overline{SD}$; za njima afine točke jest također $\overline{S_1A_1} \cdot \overline{S_1C_1} = \overline{S_1B_1} \cdot \overline{S_1D_1}$. Ako je $\overline{S_1A_1} = k\,\overline{SA}$ i $\overline{S_1B_1} = l\,\overline{SB}$ gdje su k i l pozitivni brojevi, onda je i $\overline{S_1C_1} = k\,\overline{SC}$, $\overline{S_1D_1} = l\,\overline{SD}$. Supstitucijom izlazi $k^2\,\overline{SA} \cdot \overline{SC} = l^2\,\overline{SB} \cdot \overline{SD}$, t. j. $k^2 = l^2$ ili $k = l$. To znači, da su pravci A_1C_1 i B_1D_1, a prema tome i pravci AC i BD jednako nagnuti ili, kako se veli, antiparalelni prema osi afinitete Ox. To je poznati poučak, a kazuje, da su osi elipse paralelne sa simetralama kutova, što ih čine pravci AC i BD. On vrijedi i za os parabole i na njoj okomiti smjer, jer je parabola granični slučaj elipse, a vrijedi i za hiperbolu, jer je i ova afina slika kružnice, samo je kod elipse omjer afinitete $\frac{b}{a}$, a kod hiperbole $\frac{bi}{a}$, (točka 7.), gdje su b i a dužine poluosi tih krivulja.

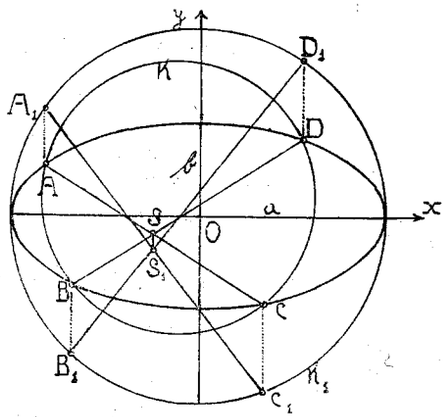

Sl 6.

Poučak, da su pravci AC i BD antiparalelni prema osima elipse, dade se jednostavno izvesti analitički. Neka su jednadžbe elipse E i kružnice K: $b^2x^2 + a^2y^2 = a^2b^2$ i $x^2 + y^2 + lx + my + n = 0$.

Jednadžba svake krivulje 2. stepena, koja prolazi sjecištima krivulja E i K, ima oblik $b^2x^2 + a^2y^2 - a^2b^2 + \lambda(x^2 + y^2 + lx + my + n) = 0$. Ova se krivulja za određeno λ raspada u pravce AC i BD, pa ako je jednadžba pramena tih dvaju pravaca $(Px + Qy + R)(P_1x + Q_1y + R_1) = 0$, mora koeficijent od xy u ovoj jednadžbi biti jednak nuli, t. j. $PQ_1 + P_1Q = 0$ ili $\frac{P}{Q} = -\frac{P_1}{Q_1}$ što znači, da su pravci AC i BD antiparalelni prema osima sustava, t. j. i prema osima elipse. Posve bi jednak rezultat dobili, da smo mjesto jednadžbe elipse uzeli jednadžbu hiperbole $b^2x^2 - a^2y^2 = a^2b^2$ ili jednadžbu parabole $y^2 = 2px$.

11. Pomakne li se točka A (sl. 6.) po elipsi u točku D, kružnica će K doticati elipsu u točki D; pomakne li se i točka C po elipsi u točku D, kružnica će K preći u krug zakrivljenosti elipse u točki D. Sekanta AC postat će tangentom elipse u D i bit će prema osima elipse antiparalelna s pravcem BD. Tako smo došli do 1. konstrukcije kruga zakrivljenosti u kojojgod točki D krivulje 2. stepena (sl. 7.). Najprije se nacrta tan-

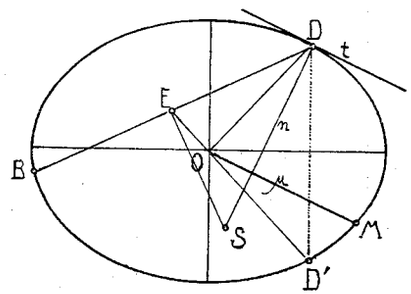

Sl. 7.

genta t u toj točki, a onda pravac DB, koji je s tom tangentom antiparalelan prema osi krivulje. Budući da je tetiva DB paralelna s tangentom krivulje u točki D', koja je s obzirom na os krivulje simetrična s točkom D, prolazi pravac OD' polovištem E tetive DB. Okomica na DB u točki E siječe normalu n u traženom središtu S kruga zakrivljenosti. Kako se vidi, za konstrukciju središta S nije potrebna točka B, ali je ona određena relacijom $\overline{DE} = \overline{BE}$.

12. Ako je $OM = \mu$ (sl. 7.) poludijametar usporedan s tangentom t, t. j. konjugiran poludijametru OD, onda je prema točki 5. polumjer zakrivljenosti $\overline{DS} = \rho = \frac{\mu^3}{ab}$. Na već citiranom mjestu u Questions de géométrie ta se formula izvodi ovako: Površine se trokuta ACD i $A_1C_1D_1$ u sl. 6. odnose kano $b : a$; znači

li dakle r polumjer kružnice K, a k, l, m duljine poludijametara elipse, usporednih sa stranicama trokuta ACD, onda je $\frac{r}{a} = \frac{\overline{AC}\cdot\overline{CD}\cdot\overline{DA}}{\overline{A_1C_1}\cdot\overline{C_1D_1}\cdot\overline{D_1A_1}} \cdot \frac{a}{b} = \frac{klm}{a^3}\cdot\frac{a}{b}$ t. j. $r = \frac{klm}{ab}$; kad kružnica K pređe u krug zakrivljenosti u točki D, onda je $k = l = m = \mu$, pa izlazi $\rho = \frac{\mu^3}{ab}$.

Taj izraz za ρ možemo dobiti i nadovezujući na predašnju konstrukciju. Neka je E (sl. 8.) polovište tetive DB u sl. 7.; njoj afina točka E_1 jest polovište kružne tetive D_1B_1, koja je afina tetivi DB; stoga je $OE_1 \perp D_1E_1$, pa izlazi, da je $\sphericalangle DSE = \sphericalangle TDG$, a $\sphericalangle D_1OE_1 = \sphericalangle TD_1H$, gdje su G i H nožišta okomica spuštenih na pravce DE i D_1E_1 iz sjecišta T tangenata u D i D_1. Stoga je $\Delta\, DSE \sim \Delta\, TDG$, a $\Delta\, D_1OE_1 \sim \Delta\, TD_1H$, pa je

$$\overline{DS} : \overline{DE} = \overline{TD} : \overline{TG} \quad \text{i}$$
$$\overline{OD_1} : \overline{D_1E_1} = \overline{TD_1} : \overline{TH}$$

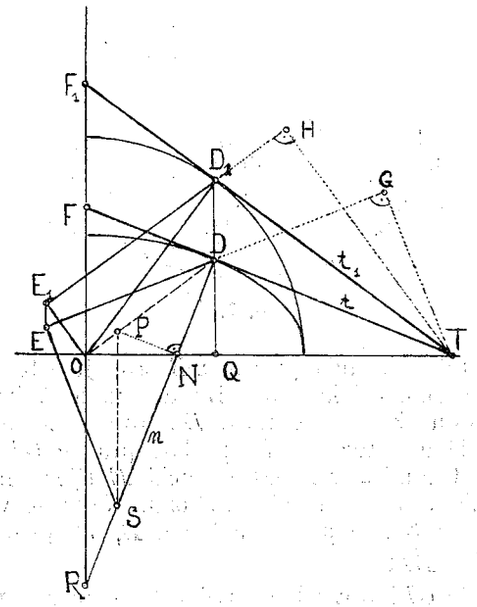

Sl. 8.

Ako se 2. i 4. član prvog razmjera pomnože sa $\overline{DE}$, a drugoga sa $\overline{D_1E_1}$ i uzme u obzir, da se površine trokuta EDT i E_1D_1T odnose kano $b:a$, dobije se dijeljenjem tih razmjera

$$\frac{\rho}{a} : \frac{\mu^2}{a^2} = \frac{\mu}{a} : \frac{b}{a}.$$

Iz ovoga razmjera izlazi $\rho = \frac{\mu^3}{ab}$. Taj izraz za ρ vrijedi i kod hiperbole, dok se kod parabole ne može upotrebiti. Stoga je zgodnije mjesto poludijametra μ i poluosi a i b uvesti poluparametar p i dužinu normale $\overline{DN} = \nu$, koja je kod sve tri krivulje u njihovim točkama u konačnosti konačna.

Iz pravokutnog trokuta F_1OT (sl. 8.) izlazi $\overline{TD_1}\cdot\overline{D_1F_1} = a^2$; stoga je $\overline{TD}\cdot\overline{DF} = \mu^2$. Poradi sličnosti trokuta TDN i RDF jest i $\overline{DN}\cdot\overline{DR} = \mu^2$. Kako je $\overline{DN} : \overline{DR} = \overline{NQ} : \overline{OQ} = \overline{DQ}^2 : \overline{D_1Q}^2 = b^2 : a^2$, izlazi da je $\nu = \overline{DN} = \frac{\mu b}{a}$, a $\overline{DR} = \frac{\mu a}{b}$. Prema tome je $\rho = \frac{\nu^3}{p^2}$ i taj izraz vrijedi za sve tri krivulje 2. stepena.

Izraz za ν možemo dobiti i množenjem ovih triju jednadžbi: $\frac{\overline{NT}}{\overline{OT}} = \frac{\mu^2}{a^2}$; $\overline{OQ}\cdot\overline{OT} = a^2$; $\frac{\overline{NQ}}{\overline{OQ}} = \frac{b^2}{a^2}$. Lijeva strana daje $\overline{NT}\cdot\overline{NQ} = \nu^2$, a desna $\frac{\mu^2 b^2}{a^2}$, t. j. $\nu = \frac{\mu b}{a}$. Taj se odnos između ν i μ može u sl. 3. odmah pročitati, ako se MT_1 produži do pravca OM_1.

13. Prema predašnjemu je $\overline{NT} : \overline{OT} = \overline{DS} : \overline{DR}$. Ako se dakle od točke N do pravca OD povuče dužina $\overline{NP} \perp n$ (sl. 8.), onda okomica iz točke P na fokalnu os elipse siječe normalu n u središtu S kruga zakrivljenosti. To je 2. konstrukcija toga kruga, a vrijedi jednako i za hiperbolu i parabolu. Mjesto točke N može se kod hiperbole i elipse upotrebiti i točka R.

14. Do treće i najpoznatije konstrukcije kruga zakrivljenosti u točki krivulje 2. stepena doći ćemo upotrebom formule $\rho = \frac{\nu^3}{p^2}$ i poznatog poučka, da je projekcija dužine normale na provodnicu pripadne točke konstantna i jednaka poluparametru p. Taj poučak vrijedi za parabolu, jer je kod nje spomenuta projekcija jednaka subnormali; za elipsu (i hiperbolu) ima više dokaza, a jedan od najjednostavnijih je ovaj: Neka su F_1 i F_2 (sl. 9.) fokusi, a D jedna točka elipse, kojoj je a velika, b mala poluos, a e linearni ekscentricitet. Ako je U središte trokutu F_1F_2D upisane kružnice, a U' njegova projekcija na provodnicu F_1D, onda je $\overline{DU'} = a - e$. Iz razmjera $\overline{F_1D} : \overline{F_2D} = \overline{F_1N} : \overline{F_2N}$ izlazi $\overline{F_1D} : \overline{F_1N} = a : e$, a iz razmjera $\overline{DU} : \overline{UN} = \overline{F_1D} : \overline{F_1N}$ dobiva se onda $\overline{DN} : \overline{DU} = (a+e) : a$. Ako je $\overline{DN'}$ projekcija dužine

normale $\overline{DN}$ na provodnicu F_1D, onda je i $\overline{DN'} : \overline{DU'} = (a+e) : a$, t. j. $\overline{DN'} = \frac{a^2 - e^2}{a} = \frac{b^2}{a} = p$.

Prema formuli $\rho = \frac{\nu^3}{p^2}$ ne će se krug zakrivljenosti promijeniti ni po veličini ni po položaju, ako se po veličini i položaju ne promijene dužine $\overline{DN}$ i $\overline{DN'}$, t. j. krug se zakrivljenosti elipse F_1F_2D podudara u točki D s krugom zakrivljenosti elipse, kojoj je točka N središte, D tjeme na maloj osi, a fokusi joj F' i F''

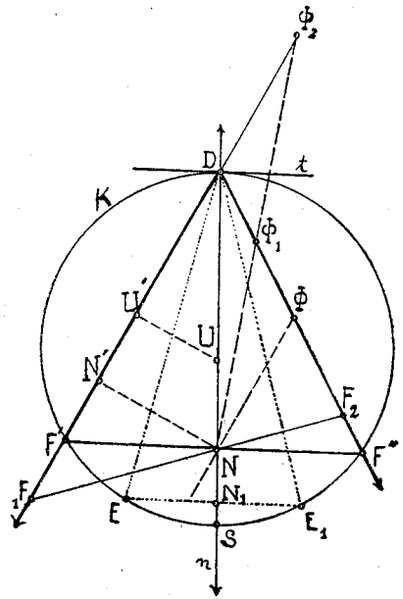

Sl. 9.

leže na pravcima DF_1 i DF_2. To nam daje 3. konstrukciju kruga zakrivljenosti u točki D krivulje 2. stepena. Od sjecišta N normale n s fokalnom osi krivulje nacrtamo do provodnice F_1D dužinu $NF' \perp n$; okomica u F' na pravac F_1D siječe normalu n u središtu S traženoga kruga. Doista je po poučku o kateti $\overline{DF'} = \frac{\nu^2}{p}$, a $DS = \frac{\nu^3}{p^2}$. Kod parabole se 3. konstrukcija podudara s konstrukcijom 2.

15. S pomoću 3. konstrukcije možemo odrediti skup svih krivulja 2. stepena, koje među sobom oskuliraju u točki D. Fo-

kalnu os $F'F''$ krivulje (sl. 9.) vrtimo oko čvrste točke N na normali n u pozitivnom smjeru tako, da fokusi krivulje budu na čvrstim pravcima DF' i DF''. Svaki položaj F_1F_2 fokalne osi određuje jednu krivulju 2. stepena, koja s drugima oskulira u točki D; ta je krivulja elipsa, dok fokalna os ne dođe u položaj $\Phi N \parallel DF'$, kad elipsa pređe u parabolu s fokusom u Φ. Okreće li se fokalna os dalje, krivulja je hiperbola s fokusima u Φ_1 i Φ_2, koja degenerira u dvostruku tangentu t, kad fokalna os padne u normalu n. Daljom vrtnjom određuje fokalna os novi skup krivulja, koje su s pređašnjima simetrične s obzirom na normalu n. Točkom N određen je samo jedan dio gore spomenutih krivulja; da odredimo ostale, nacrtajmo nad promjerom DS kružnicu K pa kojomgod točkom N_1 normale povucimo tetivu $EE_1 \perp n$. Kad točka N_1 leži između točaka D i S, određuje ona, kao što i točka N, dio krivulja 2. stepena, koje oskuliraju u D, samo im provodnice leže u čvrstim pravcima DE i DE_1. Kad točka N_1 dođe u S, onda je njom određen sam krug zakrivljenosti, a kad je ispod S, onda je središte elipse, kojoj je D tjeme na velikoj osi. Dođe li točka N_1 u ∞ udaljenu točku normale, pređe ta elipsa u parabolu, kojoj je D tjeme. Kad točka N_1 dođe u točku D, onda elipsa EE_1D degenerira u četverostruku točku D; dođe li iznad D, onda je središte hiperbole, kojoj je D tjeme; vrati li se natrag u D, ta hiperbola pređe u dvostruku tangentu t.

Pabirci iz povijesti jezika.

Antun Mayer, Kotor.

4. Slovenski dugi u glasovi.

U staroslovenskom jeziku postojao je glas *y*, koji se izgovarao donekle kao dugi njemački *ü*, ali mjestimice zvučio je u tuđim ušima kao diftong, kao i u nekim današnjim ruskim dijalektima. Zato bizantinski pisci pišu ime *Vyšeslavъ* Βοισέσθλαβος, a franački anali g. 872. *Spoitimar* za *Spytiměrъ*. Glas *y* razvio se iz starijeg ie. *ū*, kao što dokazuju ovi primjeri: stsl. *byti*: lit. *búti*, stind. *bhūtí-š* „dobro stanje“, gr. ἔφυ „postade“ stsl. *syny* nom. ak. duala od *synъ* „sin“: lit. *sūnu*, stind. *sūnū*; stsl. *svekry*: stind. *švašrū́š*. Zato i u najstarijim tuđicama *y* odgovara tuđemu *ū*, n. pr. germ. **tūna-* (staronordski *tún*, stvnj. *zūn*) > stsl. *tynъ* „kula“; stvnj. *mūta* > stsl. *myto*; zap. germ. **hūsa-* > stsl. *chyzъ* „koliba“ itd. Još u 9. vijeku pišu bavarska vrela obično *u* za *y*, kao *Domenus*, *Godemus* (g. 864.: Monumenta Carinthiae 1, 40) za *Doma* i *Godemyslъ*, pak, kako vidjesmo, *Dabramuzlj* i *Dabramus* za kasniji *Dobromyslъ*, a među hodočasnicima nekog gornjetalijanskog svetišta u 9. vijeku, koji su pobilježeni u poznatom

evanđelju u Cividalu (Rački, Mon. hist. Slav. mer. 7. 282 slj.) nalazimo također nekog *Dabramusclo*, a k tome još i *Sobemuscla*, *Miramuscle*, *Citamuscle*, *Uitamuscle*, *Musclona*, *Primusl*, *Muscle*, *Seme-* i *Semmemuscle*, *Oimuscle*, (= *Soběmysla*, *Miro-*, *C(v)ita-*, *Vitamyslъ*, *Myslena*, *Prěmyslъ*, *Myslьkъ?*, *Zeměmyslъ*, *Onimyslъ?*). Annales Einhardi (Mon. Germ. hist.. Script. 1. 210) spominju u god. 823. *Liudemuhslum avunculum Bornae ducis (= Liutimyslъ)*, ali i s varijantom *Liudemîslum;* pod Trpimirovu darovnicu za splitsku crkvu iz god. 852. stavlja znak križa kao svjedok i neki *Lutimuslo*, a s njim i župan *Nemuslo*, a jedan *servus de Masaro* (= s Mosora) zove se *Nedamuslo* (Rački ibd. 5). Nije zato čudo, da se je takva grafija sačuvala i dalje, kad je *ū* bio već prešao u *y*, pa nahodimo nekog *Cresamustlo* god. 892. (Rački ibd. 16), a i Konstantin Porfirogenet piše još Μιχαὴλ τοῦ υἱοῦ τοῦ Βουσεβούτζη τοῦ ἄρχοντος τῶν Ζαχλούμων (de adm. imp. 33, p. 160 ed Bonn.); *Michael rex* ili *dux Slavorum* spominje se g. 924. i 926. (Rački ibd. 187, 393), pa ako je sin *Vyševića*, onda mu se djed zvao *Vyše-slavъ*, *-měrъ* ili slično: ovaj je dakle živio u prvoj polovici 9. vijeka, a onda dakako grafija s *u* nije čudnovata, jer je Konstantin ima iz starijeg vrela. Ove posljednje grafije imamo pripisati konzervatizmu pisara, jer na natpisu rimske krstionice, koja se sada nalazi u Mlecima, stoji, da je napravljena *sub tempore Wissasclavo duci*, koji je živio u drugoj polovini 9. vijeka (Rački ibd. 376 slj.): tu se dakle *y* u *Vyšeslavъ* transkribira s *i* jednako kao što za *Vyšemirъ* ruka prvog decenija 10. vijeka piše *Vvizzemir* u knjizi bratovštine sv. Petra u Salzburgu (ed. Karajan, Wien 1852, crta 107, 9). Uzmemo li u obzir još i spomenutu grafiju *Spoitimar* i *y* u staroslovenskim spomenicima, moramo zaključiti, da je dugi *u* u slov. jezicima negdje oko polovice 9. vijeka bio labijaliziran i prešao u *y*.

Ali mnoge jezikoslovce smeta okolnost, da pored ovog *y* postoji u slovenskim jezicima i vokal *u*, koji u tuđicama također odgovara tuđim tamnim vokalima, pa iz toga izvode, da su ove tuđice pozajmljene iza prijelaza *ū* > *y*. Zato je n. pr. Stender-Petersen nedavno u svojoj „Slawische Lehnwortkunde“ (Göteborg 1927, str. 322—325) morao ustvrditi, da je već oko početka naše ere riječ *myto* dospjela u slovenske jezike iz germanskoga, dok je pitanje, da li je tada te riječi u germanskom već bilo, a i samo značenje „carina“ isključuje taj datum (up. Kluge, Etym. Wörterbuch der deutschen Sprache s. v. i njegovu „Deutsche Sprachgeschichte“, Leipzig 1920, str. 210). Naprotiv on tvrdi, da su Sloveni kasnije nego za Vislu saznali za Dunav, kojega ime su im predali Goti (*Dōnawi*, up. Müllenhoff, Archiv 1, 290—298), a to zato, jer u njemu dugi *u* nije prešao u *y*. Ti jezikoslovci ne uvažuju dovoljno činjenicu, da je ovaj drugi *u*, koji je dakako prvobitno isto bio dug — kratki ie. *u* dao je slov. *ъ* — u slovenskim jezicima sasvim različitog podrijetla nego onaj dugi *u*,

iz kojega se razvio *y*. Iz ie. diftonga, koji sadrže *u (au, eu, ou)* potječe slov. *u*, koji se je sačuvao kao takav te nije nikad prešao u *y*, n. pr. *(eu)* stsl. *bljuda* „čuvam, pazim“: lit. *baudžù* „korim“, gr. πεύθομαι, got. *biuda*; *(ou)* stsl. *ruda*: lit. *raudà* „crvena boja“, got. *raups* „crven“; *(au)* stsl. *suchъ*: lit. *saũsas*, gr. αὖος iz **sausos*, stind. *šošas* za *sošas*, anglosaski *séar* iz **sauso*. I tuđice iz drugih jezika, koje su sadržavale *u*-diftonge ili dugi *o*, imadu i danas još *u*, premda su preuzete u veoma staro doba, n. pr. got. **kaupjan* (uz *kaupōn* iz lat. *caupo*) > stsl. *kupiti* (iz istog vrela finski *kaupata* „nuđati na prodaju“); germ. **lauka-* (stvnj. *louh*) > stsl. *lukъ*, a i finski *laukka*; germ **bōkō* (stvnj. *buohla*) > stsl. *buky*; ova riječ potječe zacijelo iz vremena starijih, nego što su gotski spomenici Wulfile (4. vijek), u kojima je dočetni vokal već oslabljen: got. *bōka*, pogotovo jer ona u gotskom ne znači više bukvu nego slovo (up. Berneker, Slaw. etym. Wörterbuch 1, 99 i moje „Lehnwörter“ § 128). Dakako da Stender-Petersen tvrdi, da su Sloveni primili tu riječ i upoznali bukvu tek oko 400 posl. Kr., ali to nije već zato vjerojatno, što su oni bez sumnje prije prešli istočnu granicu bukve (Fagus silvatica), koja dopire daleko na istok te ide od Königsberga u istočnoj Prusiji ravnim pravcem do izvora Pripjata, pa na izvor južnog Buga i dospijeva na Crno more između ušća Dnjestra i Dunava. Razlog, zašto ovaj *ū* nije prešao u *y*, valja tražiti u njegovoj fonetskoj kakvoći: on se mora biti razlikovao bitno od drugoga *ū*, koji je prešao u *y*, pa valjda je prvi glasio kao dugi *o*.

I u našoj toponomastici imamo dosta potvrda za razliku između *ū* > *y* i *au*, *eu*, *ou* > **ō* > *ū*. Prvi glas imamo u *Namirju*, *Zamirje*, *Podmirje* kod Dubrovnika (Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters 1, 81), gdje drugi dio potječe od lat. *mūrus*, koje se sačuvalo i kao apelativ *mir*, *mirje*, *mirišće*; *Palūdem* > *Palit* na otoku Rabu; *Mūcula* > *Mika*; *Castel muschio* < **ad Mūsculum* > *O-mišalj* na otoku Krku; **Alluvium*, srednji vijek *Alluybum*, Konst. Porf. Ἀλωΐπ: stsl. **Olybъ*, danas *Olib* (dijal. Ulib)[1] *Dūcculum* > **Dykъlo* > *Diklo* (up. Skok, Zeitschrift für slaw. Phil. 2, 391 slj.); *Zuri* (*Juris* 1059 or., *Zuri* apogr. Rački op. cit. 51, 52) > *Žirije*; *Tragūrium* > *Trogir*. Drugi glas nalazimo u *Dōclea* > *Dûklja*; *Medeōn* (Μεδεών Steph. Byz. s v., *Medione* Rav. 4, 16, inače s *t*:

[1] Oblici *Alluybum* i Ἀλωΐπ mogu biti i slovenski, a *uy* i ωη (čitaj *oi*) transkripcija od *y* kao u Βασέσθλαβος kod istog Konstantina; Skok (Nastavni vjesnik 23, 1915, 343) držao ih je prije furlanskim, sada (Starohrv. Prosvjeta 1, 179) i on tu vidi zamjenu za *y*. Budući da je slog *lu* u *alluvium* u klasičnoj latinštini kratak, to ovdje imamo polaziti iz vulgarnolatinskog oblika, koji je nastao produljenjem otvorenih naglašenih slogova u 7. vijeku, a to se opet lijepo slaže s vremenom doseljenja Slovena. Isto produljenje imamo i u *Bona*, a valjda u još kojem obliku, gdje nam je kvantitet nepoznat.

Meteonem Liv. 44, 32. Μετέωνα: Μεδεῶνα Polyb 29, 3, 5, a ta je promjena za ilirski karakteristična) > *Medûn*: *Gravosa*[2] < **Grausa* > *Gruž*; *Lacrōma* > *Lokrum*; *Solenta* > *Sulet*, *Laucaranum* > *Lukoran*, *Bona* > *Buna* (rijeka).

Ako ovdje nahodimo prilični broj izuzetaka, to nas ne smije ometati, jer su ti izuzeci samo prividni te se radi o imenima, koja su Sloveni od primorskih Romana kasnije preuzeli. Na to nas upućuje — osim imena *Olib* i *Buna* — već jedna zgodna dubleta: uz *Palūdem* > *Palit* na Rabu imamo kod Splita mjesto, koje se zove *Poljud*[3] < *Palūdem* > tal. *Paludi*. Valja dakle da držimo pred očima, da neka današnja imena mjesta na moru ne potječu iz vremena doseljenja Slovena, nego tu, gdje se održaše još neko vrijeme Romani, mogu biti i mlađa: ili su se Sloveni upoznali s njima kasnije ili su kasnije pozajmice istisnule starije.

Moramo nadalje računati i s različitim izgovorom vulgarnolatinskim. Dandanas se drži, da su vulgarnolatinska narječja na balkanskom poluostrvu imala dosta labijaliziranih vokala kao *ő*, *ű* mjesto *ō*, *ū*. Ali slovenski refleksi navedeni u prvoj grupi (*ū* > *y*) ne mogu poslužiti potvrdom za ovu pojavu, kao što se to obično misli: moglo bi doduše biti, da je slov. *i* u njima glasovna supstitucija za romanski *ű*, ali se oni dadu tumačiti i internim slovenskim glasovnim razvojem, t. j. rom. *ū* > sl. *ū* > *y*. Pa i oblik *Zuri* iz 11. vijeka u vezi s današnjim romanskim oblicima *Castelmuschio*, *Paludi* itd., dakle s *u*, a ne s *ű* > *i*, govore proti onom tumačenju ili barem proti generalizaciji romanskog izgovora *ű* za *ū*. Već je Bartoli-ju (Das Dalmatische § 430) bilo upadno, da dok u veljotskom *c* pred *ū* > *ű* prelazi u *č*, ime *Trogir* < *Tragurium* nema očekivanog *đ*.

Ipak se labijalizacija romanskog *ū* u nekim krajevima, pa i u veljotskom, ne da poreći, ali mi se zato ne čini potrebitom pretpostavkom kod diftongizacije vulgarnolatinskog *ę* u veljotski *ai*, da je posredni glas bio *ő*, pa ni kod prijelaza *ų* > **ő̆ű* > *oi*, kako to čini Bartoli, jer tu za posredovanje dostaje *oű*, kao što kaže i Meyer-Lübke (up. Bartoli op. cit. § 299. i 101.) Moguće bi bilo doduše, da su Romani mjestimice izgovarali dugi *o* kao *ő*: to bi, izgleda, slijedilo iz *Albona* > *Labin*, *Flanona* > *Plomin*, *Aenona* > *Nin*, *Scardona* > *Skradin*, *Salona* > *Solin*, **Promona* > *Promina* (sc. gora, zato valjda *-a*), *Narona* > *Norin*, *Ancona* > *Jakin*, gdje su slov. refleksi jednaki kao u *Nedinum* > *Nadin*, *Corinium* > *Karin*. Ali valja upozoriti, da nije isključeno, da su Romani onaj *o* u dočetku *-ōna* izgovarali tako zatvoreno, da je

[2] Glede umetnutog *v* up. *rebuškati* (Dubr.), kod Držića *reuškati* = tal. *riuscire*.

[3] Glede *o* up. 1 odsjek, str. 23, napom. 3. (Nast. Vjesnik knj. XXXVII.).

zvučio kao *-ūna* (up. već spomenutu grafiju Ἀλβούνου kod Konst. Porf.), a to je kod Slovena dalo *-yn* > *-in*. Naprotiv se iz Θεσ]σαλον[ίκη razvilo ime *Solun*, jer je grčki *o* bio već tada otvoren glas (up. 1. odsjek str. 6). Prema tome bi i u onim imenima, gdje imamo sl. *u* za rom. *ō*, kao *Duklja*, *Lokrum*, *Sulet*, romanski *ō* bio otvoren glas. To bi dalo naslućivati, da je i slov. *u*, koji se razvio iz starih indoevropskih diftonga bio njemu bliži, jer ga je mogao zamijeniti, pače da je negda i glasio kao dugi *o*, dok je slov. *ū*, iz kojega se je kasnije razvio *y*, bio više zatvoren glas.

5. Druga slovenska (ili ce-) palatalizacija.

U dva su maha slovenski jezici izveli opsežne palatalizacije. U najstarije doba velarni i labiovelarni zatvorni (eksplozivni) konzonanti, koji su bili zastupani kao *k* i *g*, pak bezglasni velarni *ch*, koji je nastao iz starog ie. *s*, prijeđoše u *č*, *ž*, *š* pred palatalnim vokalima *e*, *ē*, *ę*, *i*, *ь*: to se zove prvim ili *če*-palatalizmom. Uslijed drugog ili *ce*-palatalizma iz *k*, *g*, *ch* razviše se *c*, *z*, *s* pred *ē*, koji je nastao monoftongizacijom starog diftonga *ai*, a taj, kako vidjesmo u 1. odsjeku, zajednički zastupaše ie. *ai* i *oi*. Monoftongizacija se zbila dakle između prve i druge palatalizacije, jer bi inače bilo neshvatljivo, zašto se ne bi već kod prve i pred novim *ē* < *ai* bili razvili palatali *č*, *ž*, *š*. U vezi s drugom palatalizacijom, valjda i po vremenu malko kasnije, kako se dade zaključiti iz sasvim mekane kakvoće glasova *c* i *z*, nastadoše sufiksi *ьсь*, *ьса*, *ьсе*; *ісь*, *іса*, *ісе*; *ęсь*, *ęзь*. Nadovezujući na ovu posljednju pojavu biše palatalizirani i takvi *ki*, *gi*, *hi*, koji ne stojahu u sufiksima: dakako da je to bilo skoro isključivo u tuđicama, koje dospješe u slovenske jezike iza prve palatalizacije (up. Jagić u „Archiv"-u 23, 121—9).

Oštra granica, koja dijeli prvu od druge palatalizacije, dokazuje, da ih dijeli dugo vrijeme. Ali budući da je i druga palatalizacija obuzela sve slovenske jezike, mora se i ona ubrojiti među zajedničke slovenske pojave, t. j. mora se biti zbila u zajedničkoj slovenskoj perijodi. Naravno ova ne svršava seljenjem Slovena iz zakarpatske pradomovine, nego traje sve do provale Madžara u 10. vijeku, uslijed koje je tek spriječeno dalnje jezično općenje među južnim i sjevernim Slovenima.

Da druga palatalizacija nije starija, dokazuju i razna topička imena. Prije 6. vijeka otprilike ne dospješe Sloveni u Šlesku, gdje ime germanskog plemena Silinga promijeniše posvema pravilno u *Sьlęzь*, a u 7. vijeku najranije upoznaše se Česi s Regensburgom, starom prijestonicom bavarske države: i njegovo ime *Regina (castra)*, *Regino (burc)* prešlo je u njihovim ustima uslijed druge palatalizacije u **Rezьno* > *Řezno*. I ime rijeke *Zile*

u Koruškoj glasi 1090 *Gila*; Nijemci preuzeše ovo predslovensko ime još u potonjoj formi *(Gîl)*, pa se kod njih zove *Gail*. Ramovš je nedavno (Slavia, 1, 30) doduše ovu palatalizaciju tumačio kao romansku pojavu (iz *Julia* sc. *vallis* > rom. **dzūlia* > sl. **dzyl'a* > *Zil'a*) ali ne obzirući se na to, da mi nemamo nikakvih dokaza za osebine nekadašnjeg romanskog govora u tim krajevima, pa i uz pretpostavku, da bi Nijemcima ovo ime bili predali tirolski Ladini, a ovi ga izgovarali tobože kao *d'ıl*, opet mi se ne čini vjerojatnim, da bi romanski *d'* mogao Nijemcima zvučiti ni kao *g* ni kao *j*.

Doduše treba i inače biti veoma oprezan pri upotrebi tuđica i tuđih imena za određivanje doba druge slovenske palatalizacije. Ako imena potječu iz romanskog, nismo zbilja uvijek stalni, da li tu nije po srijedi romanska palatalizacija. Ovu su Corssen (Über Aussprache, Vokalismus und Betonung der lat. Sprache, 2. izd., 1. sv., Leipzig 1868, str. 48) i Diez (Grammatik der romanischen Sprachen, 5. izd., Bonn 1882, str. 205 slj.) stavljali u 7. vijek, ali njihovi nam se razlozi dandanas djelomice ne čine mnogo jakima, jer se možda radi o glasovnim supstitucijama. Ako se oni pozivlju na latinske tuđice u germanskim jezicima, koje imadu *k* pred *e, i*, onda valja primijetiti, da gotski, a i njemački jezik prije t. zv. druge „Lautverschiebung“ (6./7. vijek posl. Kr.) nemaju ni glasa *c* ni *z* (t. j. fonetski *ts* i *dz*), pa su zato bili prinuđeni, da te tuđe glasove zamijene svojima, koji su onima najbliži, a to su mogli biti jedino *k* i *g* (upor. Meyer-Lübke, Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft, str. 124.). To će se tim prije biti zbilo, ako to u latinskom još nisu bili čisti *c, z*, nego se — kako tvrdi poznati finski slavista Mikkola, Zur Vertretung der Gutturale und tj in den lat. Lehnwörtern des Germanischen und Slawischen: Mém. de la Soc. Neo-Phil. de Helsingfors 7, 1924, 261—279, a uz njega pristaje i Jokl, Indogermanisches Jahrbuch 11, str. 218, a up. i riječi Kargove i Hujerove ibd. 379 i 466 — lat. *ce, ci, ge, gi* već oko Kristova rođenja izgovarao otprilike kao *k', g'* u arbanaškom. I Meyer-Lübke (na nav. mjestu) drži, da je palatalizacija započela u 3. vijeku, ali dakako ne u svim krajevima jednako. Obzirom na novogrčki izgovor od *αι*, koji glasi kao *ɛ́*, ne može da vrijedi kao bezuslovni dokaz za guturalni izgovor latinskog *c*, ni okolnost, da se u ispravama ravenskog ekzarhata iz 6. vijeka piše za nj grčki *κ*.

Ali kako u dalmatsko-romanskom narječju, koje je g. 1898. izumrlo na otoku Krku, nije nastupila obična romanska palatalizacija nego samo pred *i*, dok su se pred *e* sačuvali stari guturali (Bartoli, Das Dalmatische, § 425), to su nam pozajmice iz njegova područja tim dragocjenije, što u potonjem slučaju današnje palatale moramo stavljati isključivo na račun druge slovenske palatalizacije. Ovdje valja dakako strogo lučiti one *ce*,

koji potječu iz asibilacije od *ti*, n. pr. *Brattia, Brazia* > *Brač, Palatia* > *Polače, Maior, Palatia* > *Morpolače* (oba mjesta u općini Benkovac); Ἄλητα Ptol., *Aletia* > *Aliće* kod Sinja; *Spizza*: *Spič*; arb. *Durs* (koji sa svojim *s* kao i tal. *Durazzo* upućuje na *ti* usprkos klasičnog *Dyrrhachium*): **Dьračь, Drač*, pak apelativa *neputia* > *nepuća, puteus* > *puć, ostella* > *oščela* itd.

Ne obzirući se dakle na ove slučajeve imamo dvije grupe pozajmica, jednu s lat. *ce, ge*, drugu s lat. *ci, gi*. U prvoj grupi palatali ne mogu potjecati iz romanskog, nego su slovenski: zato će pozajmice s palatalima (*ce, ze* = *tse, dze*) biti starije od pozajmica s guturalima (*ke, ge*), koje nisu više potpale slovenskoj palatalizaciji. Amo idu a) s palatalom *Cres* < *Cersь* < *Kerso* (klasično ime *Crepsa* je valjda transkripcija ilirskog **Krpsa* up. 3. odsjek, str. 29) > tal. *Cherso*; jednako i iz alpskih krajeva *Celeiae* > sl. *Celje* > srvnj. *Zilje* (Wolfram v. Eschenbach, Parzival 9, v. 1910) > nvnj. *Cilli*, pak apelativa *maceries* > **močera* > *mocira* (na sjeverodalm. otocima); *cephalus* > *cipal* (Dubr.) *cipuo* (Kotor), *cifal* (Rab); b) s guturalom *Geminianus* > *Gîman* (mjesto kod Dubrovnika s nekadašnjom crkvom tog sveca); *Gervasius* > *Krvašь* (Dubr. 1189), pak apelativa iz južne Dalmacije većinom iz Dubrovnika *lucerna* > **lukĕrna* > *lukijerna*; *recessus* > *rekesa* „plima“; *acerna* > **kĕrna* > *kijerna* „vrst ribe“; *centrum* > *kentra* „čavao cipele“; *placere* > **plakĕr* > *plakir* kao vlastito ime u dubrovačkoj komediji. Da su pozajmice drugog sloja (b) mlađe, dokazuje nam i to, što je u *lukĕrna* sačuvan kratki lat. *u*, dok bi se očekivao *ŭ* > *a*, a što u *kentra* nalazimo nazal mjesto *e* < *ę*. To se slaže s činjenicom, da su se Romani održali u Dubrovniku do kraja srednjeg vijeka.

Kod druge grupe (s lat. *ci, gi*) valja razlikovati, kako rekosmo, slovensku od romanske palatalizacije. Ako je potonja nastala tako rano, kako neki tvrde, onda ne možemo očekivati u tuđicama, koje potječu iz dalmatskog, više guturale, jer su Sloveni došli na more tek u 7. vijeku. Ali već okolnost, što smo u prvoj grupi uz palatale našli i guturale, dokazuje, da je romanska palatalizacija, barem u Dalmaciji, mlađa od druge slovenske. To je već i stoga vjerojatno, što je romanska palatalizacija nastupila i pred dugim *ū*, pošto je ovaj bio labijaliziran u *ů* (Bartoli op. cit. § 430), a da se je ova labijalizacija ili barem ova palatalizacija zbila poslije dolaska Slovena na Jadransko more, dokazuje ime *Trogir* < *Tragūrium*, u kojemu stoji gutural *g*, a ne palatal[4].

[4] Zanimljivo je, da se na kršćanskom natpisu iz Duklje iz 4. ili 5. vijeka CILIII 10190 nalazi *queti* mjesto *ceti* kao potvrda guturalnom izgovoru, na što je upozorio A. Evans u „Antiquarian researches in Illyricum“, Westminster 1883, 1, 32. Skok (pojave vulgarno-latinskog jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije, Zagreb 1914, str. 38, § 60) donosi i nekoliko zamjena *qui* za *ci*, ali na natpisima, kojima se vrijeme ne da odrediti.

Uz ovu pretpostavku nastaju kod skupine s lat. *ci*, *gi* tri mogućnosti: a) ili je *ci*, *gi* bio preuzet kao gutural, a onda se iz njega, jednako kao kod *ce*, *ge*, bilo razvio palatal *c*, *z*, bilo ostao gutural, već prema tome, da li je riječ pozajmljena prije ili poslije slovenske palatalizacije; ili je b) skup *ci*, *gi* preuzet kao romanski palatal, koji se je sačuvao. Budući da romanski palatali tu glase *č*, *đ*, to ih je lako razlikovati od produkata druge slovenske palatalizacije. Ove teoretske mogućnosti potvrđuju nam činjenice, jer među pozajmicama možemo zbilja razlikovati tri sloja, prvi sa *c*, *z*, drugi s *k*, *g*, a treći sa *č*, *đ*. Najljepši je primjer lat. *cīmicem*, > 1. *cimak* (na otocima srednje Dalmacije); kod svih je dalmatski izvor siguran radi dočetnog *-k* < **-ъkъ* < *-icem*, dok oblici *čimež*, *čemež*, *čanža*, pak *čimavica*, *čemavica* potječu iz venecijanskog *cimeže*, *cemeže*. Dakako da kod drugih pozajmica nemamo zastupana sva tri sloja, nego samo po jedan od njih. Prvome pripadaju: lat. abl. *Decimi* (*Decimin* Rav. 4, 16 > **Dikъmь*, **Dicьmь*, od kojeg je napravljen nom. *Dicmo* (Skok, Zeitschrift für slaw. Phil. 2, 391 slj.); *Civitātem* > **Kъvьtatъ*, **Cьvьtatъ* > *Cavtat*[5]; Κίνοα, *Cinva* (ispravljeno iz predanog Κίννα Ptol. 2, 16, 7 i *Cinna* It. Ant. 339, 3) > *Cěmьva* (tako 14. vijek)[6] *Cijevna* (*Cevna* 1404); *Olcinium* > *Ulcinj*, arb. *Ulk'iń*, dalm. *Dolchin* (Dubr. 1348). — Drugome sloju pripadaju *Siscia* > **Siszkъ* > *Sisak*; *Circinata* (sc. insula) > *Kьrkьnata* > *Krknata* na Dugom otoku kod Zadra; *Liciniana* (*Licignana* 13. v.) > *Lьkьnjanъ* (*Licnana* 1285 može tome odgovarati) > *Laknjan* (*Lachgnana* 15. v.) > *Laknjan* (*Lachliane* 1513 s prijelazom *nj* > *lj*, up. Maretić, Gramatika § 81 b) > *Jakljan* (s disimilacijom); *Korkura* (= *Corcyra*, Κόρκυρα) > *Kъrkъrъ* (= Κί(ρ)κερ kod Konst. Porf.) > *Krkar*, dok *Korćula* (s disimilacijom *r — r* > *r l*) pripada 3. sloju, na što upućuju i sačuvani vokali; zatim apelativa *cipula* > *kьpula* > *kapula* (veljotski *kapûola*), dok *čipula* (u Boki) pripada 3. sloju ili je pozajmica iz tal. *cipolla*; *circulus* > **kьrkъlo* > *krklo* (Dubr.) „nabor, poramak"; *cirrus* > *kera* (Dubr.) „resa".

Kod ovog drugog sloja osobito je upadno, što je u imenu *Sisak* sačuvan gutural, premda će ga Sloveni biti čuli zacijelo među prvima, pa bi se očekivao palatal *c*. Valjda je u vulgarnolatinskom postojao nuzgredni oblik **Sisca* ili **Siscum*, ili ga je

[5] pa *Captat* s prijelazom *v* > *p*, kao u *cavtjeti*, *cavtim* > *captjeti*, *captim* ili *pedepsati* < παιδεῦσαι (Maretić, Gramatika § 88), već 1250 *Cьptatь*, pak 1362 *Zaptat Captath*. Ova potonja dva oblika nisu dakle romanski, kako misli Bartoli (op. cit. 1, 269), već i stoga, što u 14. vijeku zacijelo nije bilo više davno Romana izvan zidina Dubrovnika (up. i 1272 *Lapido*, 1282 *Lapedo*, ali 14. v. *Lapado*), a i tu koncem 15. vijeka nestaju.

[6] Za prijelaz *i* > *ě* up. susjedni *Lissus* > *Lješ*, pa *Sirmi* (lok.) > **Srěmь* > *Srijem*, *Srem*.

ime poprimilo u ustima grčkih ili germanskih posada ovog grada i tada znamenite utvrde, pa su ga Sloveni od njih čuli. Naprotiv je razumljivo, što osobito imena otoka pripadaju 2. sloju, jer su se na njima bez dvojbe Romani duže održali, na što upućuje i opis razorenja Solina kod splitskog kroničara Tome Arciđakona (up. i Bartoli op. cit. § 123). Zato imade na otocima i pozajmica trećeg sloja. Njima valja osobito još pribrojiti i staro ime otoka Paga: *Čaška*, kako ga većinom izgovaraju otočani, koji ne razlikuju *č* od *c*; u Novalji, gdje se ta razlika pravi, vele *Caska* (up. Skok, O simbiozi i nestanku starih Romana u Dalmaciji i na Primorju u svijetlu toponomastike: Rasprave IV, Ljubljana 1927, nap. 80 na str. 37), a to je ime preko **Cьs-* nastalo iz *Cissa* (tako Rav., *Gissa* Plin., *Sissa* Tab. Peut., Κίσσα Konst. Porf., *Kissa* 1070 u paškoj ispravi), gdje je *i* kratak, pak je u romanskom prešao u *e* izbjegavši time palatalizaciji (u sredovječnim ispravama počam od 1071. *Kessensis*, *Kessa*). Jednako kao *Caska* imena na obali redom su preuzeta prije slovenske palatalizacije, dakle odmah po dolasku Slovena, pa tako i *Cavtat*. Da se tu radi o romanskoj palatalizaciji, kako su neki mislili, očekivali bismo palatal dalmatinskih Romana *č* a ne *c*. Pravom primjećuje zato Skok, doduše u drugoj vezi (Rad jugosl. akademije 224, 1921, 136), da u grafiji iz g. 1103 *Asseti* za *Oseče(i)*, lokativ od *Osik* (= *Oseк*, up. Miklošić, Imena mjesta iz apelativa br. 403), *t* mjesto *c* dokazuje, da dalmatinski Romani nisu imali *c* (= *ts*), nego su ga zamijenili najbližim dentalom.

Povijesne crtice.

Martin Kuzmić, Zagreb.

Pisci i kratice:

Agathias, Historiae = HGM II 132—432.
Erich Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch.
CSHB = Corpus scriptorum historiae Byzantinae.
HGM = Historici Graeci minores, ed. L. Dindorf. I 1870. II 1871.
Konstantin VII. Porfirogenet, De thematibus = CSHB sv. 3.
Liudprandus [922—972], Antapodosis 1—6.
Menander, Historiae = HGM II 1—131.
Pavić[1] = Armin Pavić, Cara Konstantina VII. Porfirogenita De administrando imperio glave 29—36. 1906.
C. Plinius Secundus, Historia naturalis 1—37.
Pseudo-Codinus, Origines Constantinopolitanae 1—4. 1907.
Ptolemaeus, Geographia 1—8.
P. Papinius Statius, Silvae 1—5.
Ferdo Šišić, Letopis Popa Dukljanina. 1928.
Alois Walde, Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 1910.
Widukind, Res gestae Saxonicae. 1—3.

Bodrici.

Widukind Res Sax. 2, 20 pripovijeda, kako je čuvar krajine Geron 939. varkom na gozbi smaknuo do 30 poglavicâ Slavenâ, ali mu to nije koristilo: eo quippe tempore et Apodriti rebellaverant „u ono se dašto vrijeme pobuniše i Apodriti".

Obično se tome plemenu veli „Bodrici" kao „Ljutici", ali će to biti grdni nesmisao: što to može značiti? Ime dolazi u ovim oblicima:

Ap-odr-iti Widuk. 2, 20.
Ab-odr-iti
Ob-odr-iti
Ob-otr-iti.

Tu je -iti očito grč.-lat. svršetak -ιτης, -ita; ap-, ab-, ob- je prijedlog lat. ob, grč. opi, ἐπί, na; ili bolje apo, lat. ab, grč. ἀπό, germ. aba, ab, hrv. [a]po-: Po-savac, Po-dravac: čovjek od Save, Drave. Po tom je Ap-odr-ita: čovjek od Odre, Odranin, Odrani; ima naime Odera ili Odra i u Pruskoj. Uz Odru su i Riaciani = Rěčani. Spruner-Menke Hist. Atlas 31 ima doduše Abodrite ili Obodrite daleko od Odre, kod Rostocka uz more, ali će to biti drugotno sjedište njihovo. Nije dakle A- u Apotriti dodan samo onako, N. Tomašić, Vjes. ark. 20, 71 op. 269.

Carigrad.

Βυζάντιον je po priči isprva tračko grad. God. '667. doselili su se onamo Megarani, a zatim Korinćani i Beoćani. Konstan. them. 3, 46, 17 αὐτὸ δὲ τὸ Βυζάντιον Μεγαρέων καὶ Λακεδαιμονίων καὶ Βοιωτῶν ἐστὶν ἀποικία, τῶν ἀρχαιοτάτων Ἑλλήνων· διὸ καὶ τῆς τῶν Δωριέων γλώττης ἐν ἐπιστήμῃ τυγχάνουσιν: „a sam je Bizant naselje Megarana i Lakedemonaca i Beoćana, najstarijih Helenâ; zato i znaju dorski jezik".

Prvo je ime Βυζάντιον, tobože po osnivaču Bizantu, Βύζας, -αντος, Diod. 4, 49, ali je to ime Βύζας smišljeno prema imenu grada, kao Romulus po Roma. Ime je jamačno grčko i treba ga rastaviti Βυζ-άντιον.

Drugi dio ἀντί, ante, ἀντίος 3, ἐν-αντίος 3: suprot, suprotan, dolazi sam u lat. imenu grada Antium, danas tal. Anzio, a raširen u Ἄντι-σσα: grad na Lezbu, Plin. 5, 139, koji je prije bio na otočiću, Plin. 2, 204. Ἄντι-σσα = anti-q-iə.

Prvi je dio Βυζ- od būs, bus:

βόω od bus-ō: fut. βόσω pf. βέβυσμαι, trpati, zatrpati, zavránjiti = začepiti.

βῡνέω = βόω, od bus-neu-ō.

τὸ βόσμα, ἡ βόστρα, vrânj = čep.

βόζην, natrpano, od bus-dā-m; sd, zd, dz = ζ; por. isto premještanje u slav. mežda, hrv. međa = medźa, od medh-iā, čak. meja, lat. media, srednja, o. mefiú: media, srednja, f = dh, ā = ō = ú; sti. mádhyah = médh-ios, lat. medius, srednji.

βῡσ-αύχην -ενος ὁ ἡ, utisnuta vrata u pleća = kratkovrat.

Βυσδ-άντιον, Βυζ-άντιον = mjesto „blizu nasuprot" Aziji. Por. Bārium Apuliae: Antibārium, Antivari, Bar.

Drugo je ime Κωνσταντινούπολις „Konstantinov grad" od 11. V. 330', kad se rimski car Konstantin [306'—337'] preselio iz Rima u novu prijestolnicu Bizant. Pseud.-Cod. 1, 42 δύο δὲ καὶ ἑξήκοντα καὶ τριακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τῆς Αὐγούστου Καίσαρος μοναρχίας διεληλυθότων τῇ πρεσβυτέρᾳ Ῥώμῃ καὶ τῶν πραγμάτων αὐτῆς ἤδη πρὸς πέρας ἀφιγμένων Κωνσταντῖνος ὁ Κωνσταντίου παῖς ἐπιλαβόμενος τῶν σκήπτρων τὴν νέαν ἀνίστησι Ῥώμην Κωνσταντινούπολιν λεγομένην: „kad su starijemu Rimu protekle 362 godine od samovlade cara Augusta ['32—330' = 362] te je njegova moć došla već do kraja, Konstancijev sin Konstantin primivši žezlo podigne novi Rim, zvan Konstantinov grad".

Bizantski su se carevi i pisci ponosili novom prijestolnicom. Kako se Apijeva cesta, via Appia, od Rima do Brundisija, koju je dao popločiti '312 censor Appius Claudius Caecus, zvala kraljica cestâ, regina viarum: Stat. silv. 2, 2, 12 Appia longarum teritur regina viarum: „gazi se Apijeva cesta, kraljica dugih cestâ"; kako se dvojezični natpis cara Augusta, nađen 1555. u Angori [Ancȳra, ἄγκῡρα, ancora, sidro], monumentum Ancyranum, zove kraljica natpisâ, regina inscriptionum: tako su bizantski pisci grad Bizant ili Constantinopolis zvali kraljem ili kraljicom gradovâ, regina urbium; na pr.:

Agath. HGM 2, 145, 29 τὸ Βυζάντιον τὴν πόλιν τὴν βασιλίδα, Bizant, grad caricu, car-grad.

Menandro HGM 2, 101, 2 τὴν βασιλίδα sc. πόλιν, caricugrad; 2, 124, 24 εἰς τὴν βασιλίδα, u caricu[-grad]; 2, 126, 10 τῆς βασιλίδος, carice[-grada].

Konstan. them. 3, 44, 8 πρῶτον θέμα τὸ ἐπὶ δύσεως Εὐρώπης κείμενον γῆς τὸ ὀνομαζόμενον Θρᾳκῷον, ἐν ᾧ τὸ Βυζάντιον ἵδρυται καὶ τὸ τῶν Ῥωμαίων βασίλειον [= regia domus]. δίκαιόν ἐστι προκατάρχειν τῆς Εὐρώπης γῆς τὸ Βυζάντιον, τὴν νῦν οὖσαν Κωνσταντινούπολιν, ἐπεὶ καὶ πόλις ἐστὶ βασιλεύουσα τοῦ τε κόσμου παντὸς ὑπερέχουσα ὡς τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ βασιλέως τὴν ἐπωνυμίαν κληρονομήσασα . . . 3, 46, 12 ἀρχὴν οὖν τῆς Εὐρώπης τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων καὶ τοῦ κόσμου παντὸς τὴν νέαν Ῥώμην Κωνσταντινούπολιν ἐγὼ τίθημι: „Prva je pokrajina, što leži na zapadu zemlje Europe, imenom tračka, gdje je sazdan Bizant i carski rimski dvor. Pravo je, da na prvo mjesto zemlje Europe dođe Bizant, sadašnji Konstantinov grad, kad je on grad, koji caruje i cijeli

svijet nadmašuje kao baštinik imena po velikom Konstantinu i caru ... Na početak dakle Europe mećem ja caricu [= cara] gradova i svega svijeta, novi Rim, Konstantinov grad".

Liudprand. ant. 1, 11 Constantinopolitana urbs, quae prius Byzantium, nova nunc dicitur Roma, inter ferocissimas gentes est constituta: „Konstantinov grad, koji se prije zvao Bizant, a sada [oko 960'] novi Rim, postavljen je među najdivlje narode".

Treće je tursko ime: Stambul. Neki misle, da je to okrnjeno Constantinopolis, ali oblik Istambul puti na grč. εἰς τὴν πόλιν u grad; dor. εἰς τὰν πόλιν, novogrč. ἰσ-τὰμ-βόλιν = σ-τὰμ-βόλιν: μπ = mb; za Atenu, Rim, Bizant govorili su jednostavno urbs [urbi et orbi], πόλις.

Četvrto je slav. Cěsaŕь gradъ: Càr-grâd, Càri-grād: tu je ušao -i- od složenicâ kao čisti- kuća itd. Ne znači Càrigrād: die Kaiserstadt = des Kaisers Stadt = die kaiserliche Stadt, već die Kaiserin der Städte, die Stadt als Kaiserin, kao točni prijevod grč. izrazâ ἡ βασιλὶς πόλις itd.

Od lat. Caisar: Ca-e-sar biva got. Ka-i-sar [e = i], od got. Kaisar = slav. cěsar- [ai = oi = oe = ē = ě] pa dalje s nastavkom -ārius: cěs-aŕь. Od grč. καῖσαρ biva s istim -ārius: ćes-aŕь. Konačno se cěsaŕь ili bolje reći ćesaŕь skraćuje u ćsaŕь: caŕь, càr, kao č. čь-so [= česo, česa, od q^ue-so, a čьso od q^ui-so] = čso = co: što [od čь-to]. Berneker SEW: cěsaŕь.

S grč. nazivima Carigrada u svezi je oznaka „basilija" u hrvatskom ljetopisu popa Duk.:

Duk.-Šišić 293 cap. 1: regnante in urbe Constantinopolitana imperatore Anastasio: „kad je u gradu Konstantinogradu carevao Anastasije" [I. 491—518 ili II. 713—716]. Pop se Duk. odmah u 1. glavi očituje kao izvrstan mutikaša: brka vremena, događaje, lica. Nije čudo, što se mute i njegovi prevodioci i tumači.

Orbini-Šišić 293: mentre teneva lo scetro dell' imperio Constantinopolitano Anastasio: „dok je držao žezlo carstva carigradskoga Anastasije": prilično točno.

Hrvatski ljet. - Šišić 383 cap. 1: „Kraljujući cesar u gradi basiliji cesarstva". Pisac ne kaže ime cesara, a zna za grad „basilija" = βασίλεια, carica: gdje je to našao? Očito pak „grad basilija" stoji mjesto urbs Constantinopolitana u lat. Duk.

Marulić-Šišić 383: Iustiniano partibus orientalibus imperante, anno christianae salutis 538: „za cara Justinijana [527 do 565] u istočnim stranama, god. 538. kršćanskoga spasa". Marulić prevodi sasvim slobodno [površno] i samovoljno domeće ime cara, godinu.

Pavić[1] 82: „U početku glave prve piše u kronici hrvatskoj: „„kraljujući cesar u gradi basiligi cesarstva"". Ovo za cijelo da je

iskvareno od „„kraljujući Basilii cesar u Cesargradi"". Vidi dalje u kronici hrvatskoj na str. 6 [= Šišić Duk. 387 cap. 2 na koncu]: „„i vrati se [vojska] bogata u Cesargrad"" εἰς τὴν βασιλεύουσαν! Ovo drugo mjesto, cap. 2 na koncu, glasi potpuno: „I cesarova [= cara Justinijana u Marulića] vojska robi zemlju [gotsku] i vrati se bogata u Cesargrad". Hrvatski ljet. zna za grad basilija: πόλις βασίλεια = βασιλεύουσα, zna za Cesargrad: βασιλὶς πόλις; i Pavić zna za βασίλεια i βασιλεύουσα, ali kraj sve svoje „duhovitosti" misli, da je βασίλεια i βασιλεύουσα iskvareno od Basilius, Βασίλειος [I. 867—886]. I Marulić je iskao ime onomu „cesaru" i našao je Justinijana samovoljno doduše ali pristalo; Pavić je „znanstveno" iz „basiligi" iskopao Basilija i zakopao sebe u duboki nesmisao: on dolazak Gotâ i Totile [zaglavio 552] meće u doba cara Basilija 867—886, kad je istočno-gotsko carstvo u Italskoj već davno bilo propalo [493—555: Βελισάριος, Ναρσῆς].

Šišić, Duk. 423 meće također kao Pavić ime cara Basilija mjesto „basiliji", ali se ugiba Pavićevu nesmislu veleći, da je to tuđi umetak [γλῶσσα]: „U hrvatski je tekst ušla — verovatno još pre prepisa Papalićeva [1510] i Kaletićeva [1546] — glosa basiligi = basiliji. Očito je stavita na krivo mesto i treba da bude ime cara Vasilija [Basilij], dakle: „„Kraljujući cesar Basilij u gradi cesarstva"". Taka je glosa i neispravni datum [u cap. 1] „„na lit gospodnjih trista i pedeset i sedam"". Marulić je obe ove glose korigovao — prema svome istoriskom znanju — i doveo ih u sklad s vladanjem cara Justinijana i s vremenom vizantsko-gotskoga rata [tobože god. 538]".

Zvao se dakle Carigrad:
Βόζαντος πόλις, Βυζάντιον, Byzantium.
Κωνσταντινούπολις, Constantinopolis.
Istambul, Stambul, Stambol.
νέα Ῥώμη, nova Roma.
πόλις βασιλεύουσα.
πόλις βασιλὶς [τῶν πόλεων] = βασίλισσα, βασίλεια, basilija, Cěsaŕь gradъ, Cesargrad, Càrigrād.

Dinara.

Dinara planina [1831 m] i Dinarske Alpe, Kninu i Cetini na istoku, imaju keltsko ime.

Ptolem. 2, 16, 5 — u odsjeku svoga zemljopisa pod naslovom Ἰλλυρὶς ἥ Λιβουρνία καὶ Δαλματία: Ilirska ili Liburnija i Dalmacija — pominje narod Δίνδαροι = Dindari u Plin. 3, 143, narod uz Dinarske Alpe. Amo idu riječi:

τὸ Δίνδυμον, gora u Frigiji.
mir. dind, dinn, hum, vis.

aisl. tindr, rt, rt hridi.
mhd. zint, gen. zindes, rog, rašlje.
ahd. zinna, vršak, šiljak.
nhd. Zinne, vršak, šiljak. Walde[2]: dens.

U keltskom od n d biva n n : n. Isto biva u o. u. narječjima i u lat.; na pr.

o. sakrannas: sacrandās = sacrandae: one, koje treba posvetiti: nom. plur. fem. na -ās, lat. na -ae.

u. ustentu: ostenditō: neka pokaže, od obs-tend-e-tōd: obs = os- = us-; tend- = tenn = ten-; tōd = tō = tu.

lat. grundire: grunnire: nhd. grunzen, roktati.

Po tome D i n d a r i: Dinnari: D i n a r i znači: Gorani, Goršaci, Humljani.

Geologija i paleontologija u našoj srednjoj školi.

Dr. Fran Š u k l j e, Zagreb.

Po našim naučnim osnovama za sve vrsti srednjih škola oduvijek je prirodopisu bilo posvećivano veoma malo pažnje a naravno i malen broj sati. Još je kako tako prolazila botanika i zoologija, naročito u zavodima realnog smjera, manje mineralogija, dok se je na geologiju i paleontologiju jedva i obaziralo. U školama realnog smjera u višim razredima ostaje zapravo tek nekoliko mjeseci za obuku iz geologije, dok se je u školama humanističkog smjera geologija redovito umalovažavala. Iz paleontologije čuju đaci samo tu i tamo nešto kod predavanja historijske geologije, pak nešto u zoologiji, ako nastavnik ima vremena, da se i tim pitanjima pozabavi. O prirodopisnoj obuci u srednjoj školi u nas se je pisalo prije nekih 15 godina vrlo mnogo. Odlični pedagoški stručnjaci redom su se izjavili za to, da se prirodopisu osigura dolično mjesto u obuci. Tu je nabačena i misao, da se u prirodopisnoj obuci ne bi smjela praviti razlika između škola realnog i humanističkog smjera. Prirodne su nauke toliko uznapredovale i toliko snažno zahvatile u privredni i gospodarski život, da su potrebne svakom intelektualcu i u svakom zvanju. No uza sve te lijepe riječi i nazore nije učinjeno mnogo, da se stare griješke isprave. A najmanje se je učinilo baš za obuku iz geologije i paleontologije. Geologija i paleontologija najmlađe su među prirodnim naukama, ali su se u zadnjih 50 godina toliko razvile, da su već dostigle svoje naučne družice. Osim toga je geologija duboko zahvatila u industriju i gospodarstvo, pa joj se u svim kulturnim narodima pridaje velika važnost. Već sama činjenica, da se na mnogim fakultetima i visokim školama kao npr. filozofskom, tehničkom, gospodarskom, šumarskom i rudarskom predaje geologija bilo kao teoretski bilo kao primijenjeni kolegij, iziskuje, da joj se i u srednjoj školi osigura dovoljan broj sati. Danas đaci iz srednjih škola dolaze na universitete s veoma malim ili gotovo nikakovim znanjem iz geologije, a to je sve posljedica nesavremene naučne osnove. Tome stanju nije kriv ni nastavnik ni učenici, jer ono malo sati, što ih nastavnik uhvati za obuku iz geologije jedva dostaje, da učenici dobiju tek blijedu sliku o toj naučnoj disciplini. — Prirodno je, da će rad višoškolskog nastavnika u takim prilikama biti veoma otežčan, a uspjeh kod studenata nepovoljan, kad su na visoke škole došli tako reći bez svakog predznanja iz te nauke.

Naučna osnova za srednje škole nije u nas u tom smjeru pokročila naprijed. Po mom mišljenju ona je pače nazadovala. Geologija je doduše u školama realnog smjera zadržana, ali je i rasparčena. Ona se predaje prigodice uz geografiju, a paleontologija uz botaniku i zoologiju. U historijskoj geologiji, kojoj je paleontologija podloga, nabrajaju se samo latinska imena, od česa je malo koristi. Pripomenuti mi je još, da se od nastavnika geografije zahtijeva, da se osvrće i na geološke probleme, a ipak ima mnogo takvih nastavnika, koji geologiju na universitetu uopće nijesu slušali. Tomu je sada doduše pomoženo, jer geografi moraju slušati i geologiju, no i tu je njihov studij geologije sveden na minimum. A slično je i sa studijem paleontologije u studenata, koji slušaju biološke discipline. Razumljivo je, da će se ovi nastavnici, kojima geologija nije glavna disciplina, manje na nju obazirati i da u učenika ne će za tu nauku pobuditi pravu ljubav i pravo zanimanje i ako geologija i paleontologija obrađuje vrlo zanimljive i važne probleme. — Geologija i palenontologija treba da se u srednjoj školi predaju kao samostalne discipline i gdje je to moguće da ih predaje nastavnik, kojemu su one glavni predmet. —

Borba prirodoslovaca, da se geologiji dade u srednjoškolskoj obuci dolično mjesto u stranom je svijetu stara. U mnogo su prilika baš geološka udruženja donašala, a donose još uvijek rezolucije, u kojima pozivaju nadležne faktore, da se zainteresuju za tu nauku i da joj u sredjoškolskoj obuci dadu ono mjesto, koje joj po njenoj vrijednosti za praktični život i pripada U Austriji je već god. 1862. ustao prof. Suess protiv zapostavljanja prirodnih nauka a naročito geologije u obuci srednje škole. Od tog doba neprestano se vodi borba sve do danas o tom pitanju. No uza sve to svim se je tim energičnim protestima u istinu pridavalo malo važnosti. Obuci iz geologije davao se sad veći sad manji broj nedjeljnih sati, a bacala se iz V. raz-

reda u VII. pače i u VIII i opet natrag, već prema raznim naučnim planovima. Od god. 1928. vodi se borba još žešće i predlaže se, da se geologija predaje kao posebna disciplina u svim tipovima srednjih škola, da na filozofijskim fakultetima slušači geografije moraju slušati geologiju, a slušači bioloških disciplina paleontologiju. Ujedno se predlaže, da se prirodopisne zbirke imaju opskrbiti geološkim i paleontološkim materijalom, naročito pak s onima vlastite domovine. U Njemačkoj se s općim zapostavljanjem prirodnih nauka god. 1879. izbacila geologija posvema iz srednjoškolske obuke. Energičnim nastojanjem interesovanih naučnih društava i nakon dugogodišnjih borba postignuto je ipak to, da se god. 1919. npr. u Prusiji počela geologiji podavati veća važnost, a to je došlo do izražaja i u naučnim planovima, no god. 1924. geologija je opet slično kao i u nas rasparčena na geografiju, biologiju i kemiju, te se gotovo posvema utopila u drugim disciplinama. Nastojanje geologa, da se geologija predaje kao samostalna disciplina nailazi na dosta velike poteškoće. Jedino u Saskoj uspjelo je da se potpunoma održi. U Francuskoj je po jednoj osnovi iz god. 1898. bilo za sistematsko učenje geologije predviđeno tri godine, no ta je osnova kasnije izmijenjena, pa je geologija zajedno s ostalim prirodnim naukama znatno potisnuta. — Slične borbe i sa sličnim uspjehom odigravale su se i u Italiji. Jedino Engleska i Amerika čine tu znatnu razliku. U njih je geologiji kao i paleontologiji u srednjoškolskoj obuci dano dolično mjesto.

Geologija u našoj srednjoškoljskoj obuci nije doduše mučila sličnu muku, ali se na nju nije ni mnogo obaziralo. Svakako bi bilo potrebno, da se za geologiju i paleontologiju kao posvema zaseban predmet u jednom od viših razreda srednje škole odredi barem po dva sata nedjeljno kroz čitavu godinu. I to u školama realnog i humanističkog smjera. U zavodima realnog smjera taj bi se broj sati mogao pače povisiti na tri. U tom bi slučaju za samu mineralogiju dostajala dva sata nedjeljno. To bi već radi toga trebalo učiniti, što se geologija, kako sam već spomenuo predaje na mnogim fakultetima, pa je potrebno barem kakvo takvo predznanje onih đaka, koji na te fakultete dolaze. Od velikog je značenja i to, da se prirodopisne zbirke na srednjim zavodima upotpune geološkim i paleontološkim materijalom naročito naših krajeva. Nešto materijala mogli bi đaci sakupiti i na izletima, koji su baš za ovu disciplinu od velike važnosti. Vrijednost eksurzija za prirodopisnu obuku općenito je uvijek naglašavana, a za obuku u geologiji ekskurzije su prevažne. No tu valja nešto naglasiti. Naša naučna osnova predviđa đačke izlete, pače, ona ih ne pušta na volju nastavniku, već ih direktno i zahtijeva. Nastavnik ih je dužan držati, jer je za to odgovoran svojim pretpostavljenima. No izleti, pa i u najbližu okolicu, nijesu bez troška i ne pita se, da li nastavnik ima i dovoljno sredstava da namiri potrebe, koje po gdjekoji izlet iziskuje. Učenici plaćaju za vožnju željeznicom četvrtinu cijene, dok nastavnik plaća običajnu svoju polovinu. Zar se ne bi moglo učiniti, kako je to već i bilo, da nastavnik, koji je vođa ekskurzije ne plaća željeznicu, a ako to nikako ne može da bude, da plaća samo toliko, koliko plaćaju i učenici, dakle četvrtinu. Osim toga bi vođi ekskurzije trebalo odrediti honorar u obliku prekodužnih sati, već prema tome da li je izbivao iz mjesta sjedišta pola dana ili cio dan. A to pogotovu i radi toga, što je rad na terenu za nastavnika i mnogo mučniji, nego li u zatvorenoj prostoriji, a i održavanje discipline mnogo teže. Nikako se ne mogu složiti s prijedlogom, da se za nastavnika na ekskurziji brinu učenici, jer to nije nastavnika dostojno, a nije ni odgojno. Za učenika je od važnosti, da zna kakvim terenom prolazi i da u prirodi nauči gledati. Tlo svoje sredine treba da on dobro upozna, jer je o njem ovisan i život i bilinski plašt, koji ga pokriva. To će naučiti u geologiji i na izletima spojenima s tom obukom. Zato takve izlete treba svim sredstvima omogućiti.

No kad se obuci u geologiji i paleontologiji posveti veća pažnja, bit će nužno posvetiti joj veću pažnju i u našim udžbenicima. Dosad je postojala praksa, da se geologija u udžbenicima pripaja mineralogiji. Tu je obično geologiji bila posvećena četvrtina knjige, dok je mineralogija obuhvatala ostale tri četvrtine. Obučavanje geologije kao samostalne discipline iziskivat će i zasebne udžbenike, kako je to u nekim zapadnim državama već i provedeno, a provađa se u novije vrijeme i u nas. Istina je, da se naša naučna osnova u odviše kratkim rokovima mijenja, no potreba reorganizacije obuke u geologiji i paleontologiji takva je, da bi joj valjalo što prije pristupiti.

Filosofija Th. Hobbesa.

(Predavanje držano 4. XII. 1929. u Pučkom Sveučilištu o 250. obljetnici Hobbesove smrti.)

Dr. P. Vuk-Pavlović, Zagreb.

Pravo se značenje rada Thomasa Hobbesa ističe jasno tek onda, ako se promotri u opreci prema onome nazoru o svijetu, koji je Hobbesova filosofija pomogla prevladati. Valjat će zato najprije kratko obilježiti taj nazor.

Oštri lom s čitavim životnim stanjem kasnoga srednjega vijeka, s njegovim nastojanjima, s njegovim zasadama i idealima, kako je nastao za renesanse, na pragu novoga doba, otvorio

je dašto čovjeku putove k novim vidicima i novim mogućnostima oblikovanja života, ali ga je ujedno stavio i pred nove i teške zadatke. Svijet, koji se je u Dante-ovoj »Božanskoj komediji« dostao veličanstvene apoteoze, lagano je tonuo u sumračje, no s njime u prvi mah i ona ustaljenost i sigurnost u životnim odlukama, koju je čovjeku na svakom njegovu koraku dao čvrsto sazdan već poredak, na kojemu se je osnivalo postojanje ovoga svijeta i prema kojemu se je pojedinac u svim životnim prilikama s pouzdanjem određivao i sigurno snalazio.

Ovome je pak poretku, ovoj osebno oblikovanoj kulturi dao čovjek onoga doba dva jaka oslona: neograničeno poštivanje predaje, u koju nitko nije smio da dira, i bezuvjetno priznavanje autoriteta, a napose crkvenog autoriteta, kako je razumljivo za čovjeka, kojemu je glavna briga bila spasenje duše i koji je u božanskoj milosti morao tražiti izlaz iz teških unutrašnjih zapletaja, do kojih je vodio život, a kojima nije znao naći drukčijeg rješenja. Kao samostalna i slobodna se ličnost čovjek toga vijeka nije osjećao, već se je stalno doživljavao i prema tome određivao u bilo kojemu obliku općenitoga: naroda, stranke, obitelji, a naročito crkve. Pored toga se spoznaja onoga, što je potrebno za spasenje, nije smatrala općenito mogućom, nego je zavisila od naročite milosti i naročita nadahnuća, pa se je čovjek morao uteći predaji, koje je sadržaj u prvome redu bio objavljenje božje, i vjerovati onima, za koje je iz bilo kojih razloga morao držati, da su upućeniji od njega.

Po predaji i autoritetu bijaše tako čovjeku u glavnome određen njegov odnos prema svijetu i utvrđen životni mu cilj. Iz istoga je vrela crpao i elemente, od kojih mu je bila sazdana slika svijeta, koja je bila u skladu s naučanjem teologije, i nazor o životu, koji je bio prilagođen svrhama crkve.

U školama se učilo, da se zemlja nalazi u središtu svijeta, a čitavo se nebo kreće oko nje. Između neba i zemlje nema međutim samo te razlike, što zemlja u opreci prema nebu miruje, nego između ova dva područja postoji i ta bitna protivština, što u nebeskoj sferi vlada i viši i savršeniji red. U toj sferi kruže zvijezde u eteru, najčistijem i najlakšem elementu, krećući se u krugu i ne izlazeći tako iz stalno određena prostorna okvira. Na zemlji pak, u »sublunarnoj sferi«, stvari miruju, ako nijesu naročito pokrenute. Tijelo čovječje, a dalje i životinjsko, pokreće osjet, požuda, volja, — djelatnosti, kojima je nosilac naročito, nevidljivo biće: duša, prema čemu se uzima, da je svagdje, gdje se dâ zamijeniti spontani pokret, po srijedi neka nezamjetna duša ili neki bestjelesni duh, a tako se dosljedno pače i zvijezde kreću samo snagom svojih duša. Sav je svijet tako oduhovljen. U njemu ima mjesta za kojekakva uzdušna bića, za demone, za eterične glasnike iz viših sfera, za sile, koje

stojeći nad prirodom i izvan nje mogu ipak na nju utjecati. U organskim se pak tjelesima nalazi duša, koja je izvor njihovu životu, bivstvo života i njegov uzrok. Tako se duša shvaća kao biološki princip. Uzrok je prehrane i razplođivanja vegetativna duša, koju posjeduju i biljke; uzrok je zamjećaja, za koji su sposobni ljudi i životinje, senzitivna duša; a umna je duša, kojom se samo čovjek odlikuje, bivstvo i uzrok mišljenja. Duša je dakle bivstvo stvari, ona je izvor njihovu postanju, ona ih pokreće i uzrok je njihovu djelovanju. Svaka pak stvar djeluje prema svojoj kakvoći, prema svome svojstvu, i ta je kakvoća kao uzrok djelovanju u samoj stvari. Iza svakoga događanja stoji dakle moć neke volje i tako svom prirodom vladaju nevidljive voljne moći ili dusi, a na posljetku jedna svemoćna volja, jedan svemoćni duh, i takvo shvaćanje ne isključuje dakako ni takva djelovanja na prirodu, iz kojih će proisteći pojave, koje ispadaju iz njena redovna toka i koje s njime nijesu u skladu, ne isključuju dakle čudesa, u mogućnost kojih čovjek one kulture nije nipošto sumnjao.

I ovaj je tako organizirani svijet u bivstvu svom i u cjelini vrijedan, jer ga je stvorio Bog za dobre svrhe prema idejama svoga uma. Zato može i čovjek da spozna Dobro, koliko njegova narav dioništvuje na božanskome umu. Kako pak spoznaja motivira djelovanje, to je umna, racionalna narav čovjeka ujedno i njegova moralna narav. Opća pravila, koja se na dobro protežu, sačinjavaju prirodni zakon. Ovo se objektivno prirodno pravo, kojemu su ona opća pravila izraz, spoznaje neposredno i po toj je spoznaji ovo pravo ili ovo dobro svršni uzrok, po kojemu se upravlja volja. Ipak je volja slobodna. Ništa je ne veže pri odluci, hoće li djelovati prema diktatu uma ili ne; ona je stalno sposobna, da se odredi prema neposrednoj spoznaji dobra, kojoj se priključuje i prirodno nagnuće k dobru, a zajedno s njime i naklonost socijalnome životu. Odatle iz racionalne naravi ljudske izvire i svjetovna ili politička zajednica. Ugovoru je, kojim su narod i vladar vezani i kojim se politička zajednica konstituira, osnov u prirodnome pravu. Kako je međutim prirodno pravo ujedno i pravo božansko, pripada vladaru vlast tek po milosti božjoj, što nadalje znači, da je politička zajednica podređena crkvi, koju je Bog osnovao, upravo tako, kao što je tijelo podređeno duši, koja mu daje život i ispunja svrhu njegova opstanka. Nesamo pojedinac, nego i zajednica, sav individualni i sav socijalni život ima tako da se pokori crkvenome autoritetu te da se udesi prema njegovim propisima.

To je ukratko naziranje, što ga najednom uzdrmaše kako razvoj političkih i ekonomskih prilika, tako više još velika otkrića i znatni pronalasci, koji su pobjedonosno izbili na javu

te sasvim izmijenili čovjeka i njegov odnos prema svijetu i životu.

Već su otkriće novoga kontinenta i novih pomorskih putova, pa pronalazak baruta, koji je omogućio vlast nad novo otkritim krajevima, morali podići samosvijest i samopouzdanje. Čovjek počinje da si stavlja zemaljske svrhe, on postaje pothvatan i uči cijeniti sebe kao pojedinca. Više je još pridonijela preokretu revolucionarna hipoteza Kopernikova, kojom je bilo oboreno geocentričko stajalište. Jer ovom je hipotezom zemlja izgubila naročiti položaj središta svijeta, a degradirana je bila i nebeska sfera, pošto je sa zemaljskom ušla u jedinstvenu cjelinu i tako izgubila cijenu veće savršenosti i višega dostojanstva. U temelju su svome bile uzdrmane sve one duboko ukorijenjene ideje, koje su bile stupovima starome nazoru o svijetu ili s njime bile nerazdružno vezane. Dotadašnja se kosmologija toliko ustanovljena autoritetom nije više gotovo ni u čemu dala održati.

I kao što je Kopernik izbrisao razliku između nebeskoga i sublunarnoga svijeta, tako je Galilei poništio razliku između mirnoga stanja i gibanja. Otkrićem zakona ustrajnosti pokazalo se gibanje isto tako prirodnim kao i mirovanje. Gibanju ne treba više naročita nepokretna pokretača. Pored toga je sa stavkom o subjektivnosti ćutilnog zamjećaja, prema kojemu kakvoća nije u stvarima, nego je štaviše uvjetovana subjektom spoznavanja, utvrdio princip, prema kojemu se je sve prirodno događanje dalo svesti na kvantitativne odnose i podvrgnuti mjerenju. Prema tome nije za tumačenje fenomena trebao nikakav duševni princip; duša je postala nepotrebnim za to elementom te bila iz tog okvira izbačena, čime je bio postavljen osnov mehaničkom tumačenju prirode.

Pošto je još Harvey otkrio dvostruki optok krvi te srcu namijenio zadaću mehaničke sisaljke, mogao je Descartes u najoštrijoj protivštini prema starome shvaćanju proglasiti zabludom vjerovanje, da duša pokreće tijelo te da mu daje toplinu.

Tako je i animističko vjerovanje i sve antropomorfističko tumačenje izgubilo svaki oslon. No ujedno je tim otkrićima i tim novim shvaćanjem svijeta prirodno bila narušena i vjera u predaju i u autoritet. Čovjek se od njih oslobađa i pouzdajući se u svoju rođenu sposobnost spoznavanja obraća se izravno prirodi. Njegov se položaj time međutim iz osnova mijenja i stavlja ga ujedno pred zamašna općenita pitanja i pred tešku zadaću, da ih riješi. Hoće da li da prozre prirodu, koju je, smije se reći, upravo otkrio, valja da odredi njeno područje i da utvrdi metode, da nađe način, kako da je spozna. Treba da razluči znanje od vjerovanja, područje svoga slobodnog istraživanja od

područja, koje će prepustiti predaji i autoritetu. I hoće li da sačuva prema autoritetu svoju slobodu, treba da riješi, na kojim osnovima mora da sagradi svoj život, nesamo svoj vlastiti, nego i život zajednice, kojoj pripada; on stoji pred problemom, kako će se održati zajednica nepodređena crkvi i prema njoj slobodna, kako li je, drugim riječima, moguća svjetovna država i koji su joj zadaci i ciljevi.

No sva ova pojedina pitanja, na koja su jake ličnosti renesanse kušale još izvan jedinstvena sistematična okvira odgovoriti, svi se ovi pojedini zadaci nadaju iz jedne iste osnovne tendencije, koja je s novim položajem tadašnjega čovjeka prema svijetu nužno morala izbiti. Čovjek srednjega vijeka starao se navlastito oko spasenja, oko održanja duše, i bio je uvjeren, da posjeduje i sredstva za to. Asketske vježbe, mističko udubljivanje, a naročito ljubav u njenim najproduhovljenijim oblicima smatrao je svrhovitim oružjem, kojim će osvojiti nebo. Čovjek pak renesanse, koji je svoj pogled upro u zemlju i zemaljske ciljeve, morao je skoro uvidjeti ili osjetiti, da su ta sredstva sasvim nepodesna ondje, gdje se radi o održanju zemskoga života i njegovih svrha. I kako je spoznao, koliko je pri tome upućen na prirodu, kreće se njegovo glavno nastojanje oko toga, da nad njom zadobije moć i da nađe sredstvo, kojim će je svladati.

Do posve jasne svijesti dolazi ova tendencija, da se priroda podvrgne ljudskoj volji, u spisima Baconovim, u kojima se, koliko je prema tadašnjem stanju nauke bilo moguće, otkrivaju i objašnjavaju i sredstva postavljenu cilju. Po Baconu sav uspjeh u životu stoji ne do ljubavi, nego do moći, a do moći dolazimo znanjem. »Tantum possumus, quantum scimus«. A istinski i pravi cilj znanosti i ne može biti drugi, nego da se ljudski život obogati novim pronalascima i sredstvma, kojima će čovjek moći da prirodom svijesno i sigurno vlada.

Kako je Bacon znanost i filosofiju, koja je dotad imala da bude »ancilla theologiae« stavio u službu savladavanja prirode, tako se u istoj eposi proširuje ta ideja još jednom dalekosežnom zamisli, za koju se može reći, da ju je tek najnovije doba znalo pravo ocijeniti i u svoj svojoj zamašnosti upoznati. Iskrsava naime misao, da znanosti, koliko se radi o njenoj primjeni, ne može biti jedina svrha obladanje samom prirodom, jer priroda nije čitavo ono područje, nad koje bi se imala protegnuti ljudska moć osnovana na naučnoj spoznaji. Doklegod naime čovjek mora da živi sa sebi sličnima i među njima, ne može mu se smatrati život posve osiguranim, ako se njegovoj moći nad prirodom ne pridruži i moć nad ljudima. Treba dakle da se dostane i ove moći, a znanost mora da i pri ovome nasto-

janju surađuje, da i tu pomogne. No krivo bismo razumjeli tu misao, kad bismo držali, da je ona izraz težnje, da pojedinac zavlada pojedincem, da nemoćni bude rob moćnijemu. Kao što ni Bacon ne smatra moć nad prirodom samosvrhom, nego mu ona vrijedi toliko, koliko omogućuje čovjeku, da život olakša, poljepša, ojača, tako bi prema pomenutoj zamisli i moć nad ljudima imala i opet biti samo sredstvom za iste znatnije svrhe, sredstvom, da čovjeku život sa svim njegovim nastojanjima potpuno osigura te da ga učini još moćnijim, toliko moćnim, koliko je uopće moguće. Jer moć je, koja se osniva na spoznaji, umna, razumna moć, a nije slijepa i gruba sila. Tako »htjeti moć nad ljudima« ovdje znači htjeti racionalno svladavanje ljudskih odnosa i ljudskog djelovanja pod gledištem kulture. Izražava se time u posljednjem vidu tendencija, da se i samo obrazovanje socijalnih odnosa, sam svijesni ljudski rad, sama produkcija kulturnih dobara ne prepusti više ni samovolji pojedinca, ni samom slučaju ili slijepim instinktima, već da se upravlja na osnovu naučne spoznaje i da se prema njoj svijesno svladava.

Zamisao o takvoj moći nad ljudima naznačuje tako kao proširenje nastojanja oko nadvladanja prirode u suštini ideju savladavanja kulture. Muž pak, koji je ovu ideju, ako i ne u punoj širini, a to ipak u začetnoj klici u filosofiji novoga vijeka među prvima zahvatio i sustavnu razviću uvjeta takve moći posvetio svoj život, bio je Thomas Hobbes, jedan između najradikalnijih, a i najkonsekventnijih mislilaca, što ih pozna povijest filosofije.

Dva su u glavnome izvora, iz kojih proističe filosofički sustav ovoga mislioca. Iz jednoga crpa glavni sadržaj i izlaznu točku svoga razmatranja i istraživanja. To su naročita iskustva, do kojih je morao doći u povodu javnoga života Engleske onoga doba. Vijek, u kojemu živi, doba je najžešćih političkih i vjerskih trzavica, najjačih revolucionarnih potresa u Engleskoj. Stalne borbe s vanjskim neprijateljem, krvava razračunavanja između građanskih stranaka, potpuno rastrojene društvene prilike, nesigurnost života i nemogućnost mirna kulturna rada, jednom riječi izvanjski i unutrašnji ratovi oblikovali su Hobbesu željnome mira osnovni njegov problem, od kojega mu polazi umovanje: kako li je trajni mir kao temeljni uvjet kulture moguć, ili oštrije: pod kojim i kakvim li se uvjetima može čovjek usuprot njegovim divljim i borbenim nagonima privesti k miru i redu ili i prisiliti na nj.

Pod neposrednim dojmom prilika, koje je mogao promatrati, napisao je godine 1640. u svojoj trideset i sedmoj godini i svoje prvo samostalno djelo: »Osnovi prirodnoga i državnoga prava«. Htio je ovim djelom utjecati na političke trzavice u

domovini izlažući mišljenje, da se sva suverena prava bez izuzetka i bez ikakve ograde imaju usredotočiti u kraljevskoj moći. Samo neograničena moć koncentrirana u jednoj ruci činila mu se dovoljnom garancijom reda u državi. I koliko u kasnijim spisima i mijenjao oblik ovoj misli, njenom je sadržaju ostao do kraja vjeran.

Događaji se međutim nijesu obazirali na njegovo mišljenje i Hobbes je pred revolucijom iste godine pobjegao u Francusku, odakle se je tek nakon devet godina vratio kući. Za svoga boravka u Parizu, koji je ujedno i najproduktivnije razdoblje njegova života, obrađuje opet na širim osnovima isti temeljni svoj problem, problem države, koji ga je nagnao, da proučava čovjeka, koji je stalno ostao središtem njegova interesa, pa i onda, kad se je pobliže stao baviti matematikom i prirodnom naukom svoga doba. I koliko ga je iskustvo dovelo do glavnoga mu problema, toliko mu se iz studija Euklidove geometrije, na koju se slučajem namjerio, i Galilejevih dijaloga nadaju metodički principi, prema kojima će sazdati svoj sustav.

Euklidova ga je geometrija dovela do uvida, da postoji deduktivna znanost, koje su stavci sigurnim dokazima utvrđeni tako, da o njima ne može da bude raspre ni razmimoilaženja. Valjanost ove znanosti nalazi pak da stoji do njene metode, prema kojoj se svi stavci izvode iz određena sustava postavljenih definicija i upravo u toj okolnosti vidi Hobbes razlog onoj objektivnosti matematičke spoznaje, koja se, kako on veli, »u svim bezbrojnim i opsežnim svescima moralista« (mi bismo rekli: u duhovnim znanostima) »ne da naći«. Zato deduktivnome postupku priznaje naročitu vrijednost te u matematičkoj metodi nalazi jedini pravi način naučnoga mišljenja. Dijalozi pak Galilejevi dali su mu poticaj, da matematičku metodu primijeni na etiku i politiku.

I sada se Hobbes daje na to, da svoj osnovni problem razradi u širokom okviru cjelovita sustava. Treba li međutim sustav sazdati na matematičkoj metodi, tad se nadaje prije svega zadaća, da se utvrdi definicija, iz koje proizlazi predmet istraživanja. Stoga stavlja Hobbes definiciju filosofije same na početak svoga sustava. Koliko je međutim filosofija univerzalna znanost, počivat će filosofički sustav na takvoj definiciji, u povodu koje će se morati odrediti predmet sve moguće znanosti uopće. Tako Hobbesu određuje definicija filosofije i granice mogućega naučnog istraživanja.

Filosofija je prema Hobbesu racionalna spoznaja mogućih učinaka ili pojava iz uvida u njihove uzroke ili u njihovo postanje i obrnuto spoznaja mogućih uzroka iz poznatih učinaka na osnovu ispravna proračunavanja. Hobbes stoji toliko pod

dojmom matematičke metode, da mu je mišljenje u svojoj sintetičkoj ili analitičkoj funkciji isto, što i zbrajanje i odbijanje. Sve spoznavanje mu je računanje, i to u stvari računanje s imenima, koja zastupaju misli, jer Hobbes stoji na stajalištu nominalizma, prema kojemu nema općenih bistvenosti, već mi upotrebljavamo samo opća imena. Svojom definicijom filosofije stavlja međutim znanost u neposrednu opreku prema ćutilnom zamjećaju i pamćenju, jer takvo je znanje samo znanje za činjenice, a nije znanje o uzrocima ili o postanku činjenica, koje, kako Hobbes ističe, stičemo tek racionalnim zaključivanjem. Prema tome može i predmet filosofije biti samo ono, čemu možemo pojmovno zahvatiti postanak, ono, što ima neki začetak, ili i ono, što može da se sastavlja ili rastvara; a to je prema Hobbesu svako tijelo, za postanje i za svojstva kojega znamo. Točnije još: sve ono, što može odrediti prema istaknutim oznakama, Hobbes zove, imenuje tijelom. I na osnovu pomenutoga određenja rastavlja on svom odlučnošću filosofiju od teologije, dijeli oštro područje znanja od područja vjerovanja. Time pak dolazi u najoštriju protivštinu prema svoj sholastičkoj filosofiji stavljajući filosofiju kao cjelinu na sasvim druge osnove.

Ako je prema postavljenoj definiciji zadaća filosofije, da svojstva tjelesa istraži iz njihova postanja ili njihovo postanje iz svojstava, onda dosljedno ondje, gde nema postanja ili gdje nema svojstava, nema ni filosofija kao znanost što da radi. Zato isključuje filosofija iz područja svog istraživanja svu teologiju kao nauku o bistvu i atributima boga, »koji je vječan, nestvoren, nedohvatan i u kojemu se ne da što sastaviti ili rastaviti ni spoznati neki postanak«. S istoga razloga isključuje filosofija prema svome pojmu i naučanje o anđelima i svim onim stvarima, koje se ne smatraju tjelesima ili tjelesnim stanjima — dakle o dusima, pa i duši kao supstanciji; kako se naime ne daju sastavljati ni dijeliti, a ni povećati ili umanjiti, ne može pogledom na njih biti ni znanstvena proračunavanja. No filosofija isključuje prema Hobbesovoj definiciji iz područja prave znanosti i povijest, kako prirode, tako i politike (kulture), jer se povijesno znanje jednako ne temelji na zaključivanju, nego štaviše »na iskustvu i na autoritetu«. Hobbes poriče povijesti dignitet znanosti, ako i ne niječe, da je inače i samoj filosofiji korisna, pače i potrebna. Ni time međutim područje nenaučnoga znanja nije iscrpeno. Isključuje se još iz okvira znanosti sve znanje, do kojega je čovjek došao božanskim nadahnućem ili objavljenjem, jer nije stečeno umom, već je dar božje milosti. Isto pak vrijedi nesamo za svaku krivu nauku, nego i za sve one, koje nijesu obrazložene i dovoljnim dokazima utvrđene, kao što je astrologija i sva njoj slična proročka umijeća. (De corpore 1.). Budući da je i riječ proroka (verbum propheticum) sačinjavala dio sadržaja one predaje, koja je srednjovjekovnome čovjeku bila sveta, izlučio je Hobbes iz znanosti sve naročito znanje, u koje se upiralo naučanje crkve. U područje znanosti pada time samo ono općenito moguće znanje, kojega sadržaj može iznalaziti i dokučiti svatko, tko je uopće sposoban da misli i da spoznaje. Tako znanost prestaje biti svojinom privilegiranih pojedinaca ili staleža, nije više vezana na koju instituciju, nego postaje općim dobrom, a njeno promicanje zadaćom zajednice i zajedničkoga rada. Socijalni je momenat naučnoga istraživanja ovdje već prilično jasno uočen.

Ako je međutim filosofija tako na najradikalniji način otkazala službu teologiji te se oslobodila autoriteta, ne smatra je Hobbes ipak samosvrhom. Najveće značenje i najvišu vrijednost filosofije vidi Hobbes u tome, što s njenom pomoći »možemo predviđene učinke upotrijebiti u svoju korist te ih na osnovu naše spoznaje prema našim silama i sposobnostima hotimično proizvesti u svrhu unapređivanja ljudskoga života«. Tako se filosofija i znanost novoga vijeka stavljaju u službu kulture i kulturnoga napretka. Jer samo svladavanje poteškoća ili otkrivanje skrovitih istina nije, misli Hobbes, vrijedno tolikoga napora, koliko to iziskuje filosofičko istraživanje; i nitko ne bi trebao priopćiti svoju mudrost drugima, ako nema nade, da bi time mogao i svrh toga nešto postići. Znanost služi samo moći i na posljetku je svrha svake spekulacije neko djelovanje, neki čin. (De corpore I. 1. 6.).

Ako ~~Koliko~~ ima dva područja, na koja se ima protegnuti ljudska moć, dijeli Hobbes svoj filosofički sustav na dva glavna dijela, kao što se i »onome ,koji se daje na to, da istraži postanak tjelesa i njihova svojstva, ukazuju dvije u bistvu različite vrste tjelesa«; jedna vrsta obuhvaća stvari, koje su djelo prirode te se prema tome mogu nazvati prirodnim tjelesima; druga pak vrsta obuhvaća stvari, koje nastaju u povodu ljudske volje konvencijom i ugovorima: ova umjetna tjelesa nose ime društva i države. Odatle se Hobbesu nadaju i dva dijela filosofije: filosofija prirode i filosofija države (kulture). Da se međutim upoznaju svojstva države, valja najprije uočiti sklonosti, afekte i običaje ljudi, koji je sačinjavaju. Nauku o tome zove Hobbes etikom, a ispitivanje države same politikom ili filosofijom države u užem smislu. Tako će Hobbes razviti svoje misli u tri dijela, od kojih prvi nosi naslov »De corpore« (fizika), drugi »De homine« (antropologija), a treći »De cive« (nauka o državi); svoju nauku o čovjeku i o državi iznio je pored toga i u najpoznatijem svom djelu »Leviathan«.

U času međutim, gdje se Hobbes daje na to, da svoj sistem, a naročito nauku o državi prikaže kao čistu znanost, stoji prije svega pred pitanjem, kako li je takva znanost moguća. Zato započinje svoje izvode logičkim i spoznajno-teorijskim razmatranjima.

Što postoji, postoji prema Hobbesu samo kao pojedinačno; ipak možemo mi obuhvatiti skup stvari imenujući ih prema zajedničkim oznakama. Odakle u svijetu, u kojemu je sve pojedinačno, oznake zajedničke nekome mnoštvu, Hobbes ne pita. Njemu je aksiom, da su stvari pojedinačne, a općenita samo imena. Istinitost pak stavaka, u koje spajamo imena, zavisi u posljednjem vidu od ljudske volje. Jer do nje stoji, hoće li imena, što sačinjavaju neki stavak, biti doista imena iste stvari, što je vrhovni uvjet njegovoj ispravnosti i istinitosti. Onaj, tko izriče neki stavak, bit će prema tome i odlučan, hoće li taj uvjet biti zadovoljen. Treba li međutim, da takav neki stavak prizna više ljudi, morat će između njih postojati konvencija o upotrebi imena, što sasvim naročito treba da bude u znanosti, koja hoće da bude opće valjana, a koja to postizava samo ispravnošću i tom ispravnošću ili točnošću uvjetovanom istinitosti svojih stavaka. Zato mora svaka znanost ponajprije utvrditi imena, kojima će se služiti, mora ih definirati. Definicije, od kojih ima polaziti znanost, o sebi su međutim potpuno proizvoljne. Ništa naime ne mijenja na stvari, da li netko nazove nešto ovim ili onim imenom. Ako netko ima jasno znanje o nečemu, pa o tome postavlja, ili točnije, stvara definiciju, onda za nj ta definicija vrijedi i ne može biti ni neistinita ni neispravna. Hoće li tko da misli isto, što i on, te da dođe doista do uvida u zbiljske konsekvencije te misli, treba da i definiciju jednostavno prihvati. Kritici može da podvrgne samo ono, što je iz definicija izvedeno, jer tu dašto može biti zabluda, može biti pogrješaka u računu.

Koliko znanost ne razlaže ništa drugo, nego što je već sadržano u prvim i iskonskim definicijama, koje po učinjenoj pretpostavci ne mogu biti neistinite, kao što je primjerice u matematici, toliko je ona i opće valjana. Ako je međutim znanost prema postavljenoj definiciji znanje o uzrocima i o postanju činjenica, onda mora njihov uzrok biti sadržan već u definicijama, ako je takva znanost moguća, jer inače ne bismo izvođenjem mogli doći do stavaka, kojima se bilo koji uzrok utvrđuje. Prema tome je »demonstrativna spoznaja a priori«, t. j. stroga znanost u smislu Hobbesovu, moguća samo o predmetima, koje spoznajemo »ispravnim izvođenjem u mišljenju« poznavajući im uzrok ili postanak; a to su »samo stvari, kojih tvorba zavisi od ljudske samovolje«, od ljudske proizvoljnosti. »Zato se može stringentno dokazati

većina stavaka o veličini, kako ih izvodi geometrija kao znanost«, jer »uzroci svojstava, koja pripadaju pojedinim likovima, leže u crtama, koje sami vučemo«. Zato je međutim — a o tome se Hobbesu u prvome redu i radi — moguća i čista, konstruktivna znanost »o pravu i nepravu, o pravednosti i nepravednosti«, zato se ta znanost dade »apriorno demonstrirati, jer principe za spoznaju bistva prava i pravednosti, i obrnuto neprava i nepravednosti, t. j. uzroke pravde, naime zakone i ugovore mi sami stvaramo. Jer prije čvrstih utanačenja i zakona nije u ljudi bilo ni pravde ni nepravde, pa ni pojma općenita dobra ili zla, baš kao ni u životinja«. (De homine, X. 4. 5.). Ima dakle politika i etika kao objektivno valjana konstruktivna znanost, čime se Hobbesu opravdava i njegov sustav.

No ako znanost počiva na definicijama, odakle znanje o onome, što se definira; po čemu dolazimo do toga znanja? Hobbes odgovara: po osjetu, po ćutilnom zamjećaju. No što je ćutilni zamjećaj? Da dođe do odgovora na ovo pitanje, utječe se Hobbes jednoj fikciji, od koje mu polazi razmatranje. »Uzmimo čovjeka, koji ne bi posjedovao nikakvih ćutilnih organa osim dobra oka — ostali dijelovi vidnog organa neka budu zdravi — uzmimo nadalje, da njime zamjećuje stalno samo jednu istu stvar iste boje i istoga oblika, a da se pojava ni u čemu ne mijenja: tad on ne bi, mislim, štogod drugi i tvrdili, isto tako ništa vidio, kao što ni ja svojim unutrašnjim organima ne osjećam kosti svojih ruku, premda su kosti svagdje stalno obavite izvanredno osjetljivom kožicom. Mogao bih možda reći, da onaj čovjek bulji u onu stvar; no ne bih mogao ustvrditi, da je vidi; jer osjećati uvijek isto i ne osjećati ništa — između ovoga dvoga nema nikakve razlike. (De corpore, XXV. 5.). Kad bi tjelesne stvari i sve njihove čestice stalno mirovale ili se jednolično gibale, ne bi bilo nikakvih razlika, nikakvih izmjena u ćutilnim podražajima, a s time ni ćutilnoga zamjećaja. Promjena je gibanja prema tome uvjet mogućnosti zamjećaja i uzrok stvari. Ćutilni je zamjećaj promjena u subjektu, koji zamjećuje, a taj je subjekat jedinstveno organsko tijelo. Sva je pak promjena gibanje, prema čemu osjet — a dalje prema Hobbesovu senzualističkome stajalištu i sva svijest — nije ništa drugo, nego gibanje u sitnim česticama tijela, koje osjeća. Izvanjsko gibanje aficira ćutilni organ te se širi kao pritisak do mozga, a odatle do srca. U srcu prouzrokuje to gibanje reakciju, »protivupritisak ili pregnuće srca, da se suprotnim gibanjem od toga pritiska oslobodi, a to biva vidljivo. Ta se pojava zove osjet«. (Leviathan, I. 1.). Uzrok osjetu valja dakle tražiti u začetku gibanja, koje je osnovano u reakciji srca na ono gibanje, koje naznačuje izvanjski podražaj. Prema tome

su ćutilne kvalitete (kao svijetlo i boja, zvuk, miris, okus, toplota, hladnoća, tvrdoća i mekoća, pa i sve ono, što pripada čuvstvu), koliko su k v a l i t e t e, samo u subjektu, one su samo reakcija subjektova na djelovanje izvanjskoga predmeta, ali ta je reakcija kao takva nešto posve različno od gibanja u predmetu te se još manje pokriva sa samim predmetom. Između gibanja i osjeta nema sličnosti. Budući da pak naše znanje počiva na osjetu i njegovim modifikacijama, a osjet ne može da bude manje ili više vjerna slika predmeta, ne može se ni cilj našega spoznavanja tražiti u slaganju mišljenja sa stvarima. Istina stoji štaviše do slaganja predočaba između sebe i ne da se tražiti drugdje, nego u neprotuslovnome mišljenju. Zato i jest sustav stavaka izvedenih bez protuslovlja iz određena sklopa proizvoljno stavljenih definicija istinit i objektivno valjan, iako su svojstva stvari samo subjektivne pojave u svijesti, pa i prostor i vrijeme.

Objektivno je samo gibanje, realno samo ono, š t o se giba: tjelesa. Zato i jest filosofija H o b b e s u nauka o tjelesima. Tjelesa se pak sastoje — kako to slično nalazimo uostalom već i u atomističkoj nauci D e m o k r i t o v o j — od jednostavnih čestica određena oblika i određene veličine i sve promjene, koje na tjelesima možemo zamijetiti, valja tumačiti iz mehanike ovih čestica. Kako su pak tjelesa i gibanje u njih i u njima sve i jedino, čime se znanost može i čime se ima da bavi, proteže se time princip mehaničkoga kauzaliteta kao vrhovni princip tumačenja na čitavo područje moguće znanosti. I isti princip tumačenja prenosi H o b b e s kako u svoju antropologiju, tako i u nauku o državi te tako prvi u filosofiji novoga vijeka razvija u suvislom materijalističkom sustavu mehanistički nazor o svijetu.

Funkcije organizma nijesu prema H o b b e s u nipošto vezane na neke naročite životne sile, ni na kakvu vegetativnu ili senzitivnu dušu; njihovo bistvo valja tražiti u finim i gotovo nezamjetnim gibanjima tjelesnih čestica, a to isto vrijedi prema H o b b e s o v u metodičkome materijalizmu i primjerenu mu shvaćanju i za sve duševne fenomene. I duševni je život mehanizam. Osjet nastaje mehanikom čestica naših ćutilnih organa. Nestaje li objekta, t. j. ćutilnog podražaja, zaostaje njegova predodžbena slika, koja uistinu nije drugo, nego oslabljeni osjet odnosno oslabljeno gibanje. Uzrok, da osjet slabi, valja tražiti u okolnosti, što u budnome stanju pridolaze sveđ novi podražaji, koji ga potiskuju ili potamnjuju. U snu toga potiskivanja nema, zato su predodžbe u snovima baš tako jasne kao i ćutilni zamjećaji.

Tok je predočaba zakonito određen. Kako »u gibanju svakog kontinuiranog tijela slijedi jedan dio drugi zbog kohezije«,

vraćat će se predodžbe istim slijedom, kojim su jednom nastale podražajem osjetila. Time je Hobbes otkrio zakon, koji današnja psihologija zove zakonom kontinguiteta. No i udio je interesa u tome toku H o b b e s u već poznat. »Predodžba žuđena cilja«, veli on, »izaziva sve one predodžbe, koje su sredstvo, da se taj cilj postigne«. Predodžba cilja unosi, drugim riječima, poredak u naše misli. Tako se i u tome pravcu anticipiraju novije teorije.

Što se pak tiče čuvstvenoga života, to je on jednako mehanizam, kao što je to i nagonski i voljni život čovjeka. Kako u okviru toga mehanizma svaki voljni akt n u ž n o proizlazi iz gibanja, koja mu prethode, ne može prirodno biti u H o b b e s o v u sustavu mjesta za slobodu ljudske volje. Slobodnu volju ovaj sustav ne poznaje. Nitko ne može slobodno htjeti, kad hoće, ni htjeti, što hoće, već samo č i n i t i, što po svojoj determiniranoj volji hoće d a č i n i.

Čovjek se međutim ne razlikuje nipošto od drugih bića u tome, na što kao voljno biće u prvom i posljednjem redu uistinu smjera; jer on u suštini hoće samo jedno: s a m o o d r ž a n j e. Nagon za samoodržanjem fundamentalni je voljni elemenat, koji H o b b e s u sve ostale afektivne procese tumači. Zato je smrt čovjeku najveće zlo, opstanak najviše dobro. Za svim drugim dobrima teži čovjek samo toliko, koliko su mu sredstvom za taj najviši cilj, da održi i ojača svoj život.

Čovjek je dakle u izvornome svom bistvu kruti egoist, a svi su socijalni porivi, sva altruistička nagnuća samo modifikacije, samo umjetno proizvedena očitovanja njegova egoizma. Kad do takvih modifikacija prirodnoga egoizma ne bi došlo ili ne bi moglo doći, ne bi čovjek nikad postao kulturnim bićem; ostao bi stalno u prirodnome stanju. Dok pak promatramo čovjeka kao prirodno biće, ne možemo ga moralno ocjenjivati; kao prirodno biće ima da se uzme takvim, kakav jest; koliko je priroda, toliko je kao sva priroda gola činjenica i kao što u prirodi jedno gibanje nije bolje od drugoga, tako i prirodni čovjek, a i njegov prirodni egoizam nije ni dobar ni zao, kako H o b b e s izrijekom tvrdi. Jer »nepravda prema ljudima pretpostavlja ljudske zakone, kojih u prirodnome stanju nema«.

»Priroda je ljude, kako s obzirom na tjelesnu snagu, tako i s obzirom na umne sposobnosti jednako nadarila, pa ako neki i imadu više snage ili razuma, negoli drugi, ipak razlika, koja otud nastaje, nije, uzme li se sve u račun, tolika, da bi se jedan mogao dostati dobitka, kojemu se drugi ne bi smio nadati«. Na toj se razmjernoj jednakosti gradi i nada, kojoj se svatko podaje, kad se radi o zadovoljenju njegovih želja. »Kadgod prema tome dvojica žele istu stvar, koju u isti čas ne mogu obadvojica uživati, mora da nastane između njih neprijateljstvo i jedan će

i drugi nastojati, da protivnika učini sebi podložnim ili da ga ubije, kako bi postigli cilj, koji je uvijek vezan na samoodržanje«. Čovjek je od prirode asocijalno biće, nije za društvo prikladan, nije za zajednicu udešen, pa zato u prirodnome stanju postoji samo nesmiljena, bezobzirna borba za opstanak ili, kako Hobbes to stanje označuje: bellum omnium contra omnes. Čovjek je kao prirodno biće sebi bog, a drugome vuk. I takvo ratno stanje postoji svagdje, gdje nema opće priznate moći, koja nagon za samoodržanjem može obuzdati i protivne između sebe volje dovesti do neke ravnoteže. »Pa ako« — veli Hobbes — »možda nije nikada bilo doba, gdje bi svatko bio neprijatelj svakome, ipak žive kraljevi i oni, koji su u posjedu najviše vlasti, u stalnom međusobnom neprijateljstvu. Jedan u drugoga bez prestanka sumnja, kao mačevaoci stoje si nasuprot, oštro se promatraju i drže svoje oružje u pripravi, naime svoje tvrđave i vojske na granicama i uhode u neprijateljskoj zemlji. Nije li to pravi rat?« (Leviathan, I. 13.). Države žive međusobno još u prirodnome stanju.

U prirodnome stanju, u ratu sviju protiv svih ne može se ništa zvati nepravednim; imena »pravedno« i »nepravedno« nemaju u takvome stanju značenja. U ratu su sila i lukavost glavne kreposti, a ni pravednost se ni nepravednost ne može tu smatrati ljudskim svojstvom, jer ta svojstva pripadaju čovjeku samo toliko, koliko je građanin, koliko je član državne zajednice. Stoga u prirodnome stanju, koje se prema građanskome odnosi kao požuda prema umu, kao životinja prema čovjeku, nema ni posjeda ni vlasništva; što je tko stekao, pripada mu dotle, dok svoju svojinu zna sebi očuvati, dok si je može osigurati. Jer od prirode ima čovjek pravo na sve i u prirodnome se stanju čovjek tim pravom služi ne birajući sredstva i nastojeći, da se na bilo koji način dostane onoga, što za sebe smatra korisnim.

Prirodno je pravo dakle sloboda, prema kojoj svatko može po svom nahođenju upotrijebiti svoje sile za svoje održanje te činiti sve, što samoodržanju pogoduje. (Leviathan, I. 14.; De cive, I. 7. 10.). Ali neograničena upotreba toga prava onemogućuje na posljetku i poljodjelstvo i industriju i pravo, ukratko kulturu, a posljedica je takva nesređena stanja: beskrajna bijeda. Po pravu, koje mu daje sve, uistinu čovjek ne stiče ništa. Zato mora da izađe iz prirodnoga stanja. To biva pak u povodu straha, napose straha pred smrću, jer čovjek u prirodnome stanju nije nikad siguran za svoj život, zatim u povodu težnje za dobrima, koja treba, da bi mogao sretno živjeti i napokon u povodu nade, da će radom ova dobra doista steći. Ovim se afektima, koji potiču čovjeka, da traži izbavljenje od prirodnoga satnja, pridružuje um, koji ga jedini može spasti

od vječnoga rata sviju protiv svih, jer um daje neka načela, koja vode k miru. Ta načela zove Hobbes prirodnim zakonima. »Prirodnim«, jer izviru iz uma, koji jednako pripada k ljudskoj prirodi, kao i ostale sposobnosti; »zakonima«, jer što se protivi pravome umu, valja smatrati nepravom, a što se događa s nepravom, isto je, kao da se zbiva protiv zakona, mimo kojega, kako Hobbes ističe, nema smisla govoriti o pravu i nepravu. Pri tome valja razlikovati pravo od zakona. Pravo se naime sastoji u slobodi, da nešto činimo ili propustimo; zakon pak sadržava u sebi obavezu, da se nešto čini ili ne čini.

Prirodni je zakon isto, što i moralni zakon. On je nepromjenljiv i vječan i obvezuje uvijek i svagdje pred savješću. Isto su tako prirodni zakoni mjerilo dobra i zla pogledom na ljudsko djelovanje. Budući da je cilj prirodnim zakonima mir, koji i može opstojati samo dotle, dok se čovjek pokorava ovim pravilima ispravnoga uma, stoji i dobrota nekog čina do toga, što vodi k miru, a zla ili loša su djela, u povodu kojih dolazi do kavge. (De cive, III. 27. 29. 31.).

Prema prirodnom zakonu, koji je opće pravilo uma, valja dakle tražiti mir, doklegod ima za to nade. Tek ako te nade sasvim nestane, stupa opet prirodno pravo na snagu, jer svatko ima pravo, da se svim sredstvima brani. Iz prvog se prirodnog zakona nadaje drugi, koji onim časom, gdje je mir i opstanak osiguran, obvezuje svakoga, da odustane od svoga prirodnog prava na sve i da se zadovolji onom slobodom, za koju hoće, da se svim drugima prizna — pretpostavljajući pri tome, da su i drugi na to spremni. Ako je ta pretpostavka ispunjena, nastaje »društveni ugovor«, prema kojemu se svi odriču svoga prava na sve tako, da ga kao u nekoj prakonstituanti prenesu na jednog apsolutnog vladara, kojemu se svi obvezuju na bezuvjetnu poslušnost, da time njegovom moću, koja ujedinjuje moć sviju, budu zaštićeni, kako bi mogli živjeti ljudskim, humanim, kulturnim životom. »Na ovaj način«, veli Hobbes, »postaju svi pojedinci jednim licem i zovu se država ili zajednica. Tako nastaje veliki Leviathan« (neman iz staroga zavjeta, koja sve proždire i kojoj u moći nema premca) »ili«, kako Hobbes nastavlja, »ako se bolje sviđa, smrtni bog, kojemu pod vječnim bogom dugujemo sav mir i svu zaštitu. Ovo pravo od svih i od svakoga preneseno proizvodi toliku moć i silu, da pod njenim pritiskom svi rado postaju skloni miru između sebe te se i lako dadu sklonuti na savez protiv izvanjskoga neprijatelja.« (Leviathan, II. 17.).

Tako prirodni čovjek društvenim ugovorom stvara umjetnoga čovjeka, veliki Leviathan treba da ukroti maloga. Pojedinci, koliko su »ljudi«, koliko su naime više od životinje,

organiziraju kao umna bića državu, koja je produkat prirode samo toliko, koliko um pripada ljudskoj prirodi; ona je umjetna tvorba, koliko je tvorba specifično ljudska. Prema Hobbes-ovoj je pak definiciji država jedno lice, kojega volja na osnovu ugovora između više ljudi vrijedi kao volja svih, i koje prema tome može snage i sposobnosti pojedinaca upotrijebiti za zajednički mir i zajedničku obranu. (De cive, V. 9.; Leviathan, II. 17.). Prednosti »građanskoga stanja«, države, nadmašuju daleko štete, koje bi i tu za pojedinca mogle nastati, a prema prirodnome se stanju ne daju gotovo izmjeriti. Izvan države imade dašto svatko najveću slobodu, ali koje li mu koristi od nje, kad mora zajedno s time podnositi sve nedaće, koje ga stižu od iste slobode drugih? Izvan države imade dašto pojedinac pravo na sve, ali nije nikada siguran za svoj posjed. U državi je svaki siguran za svoj život i za svoje imanje te može da svoje ograničeno pravo sigurno uživa. Izvan države može svatko svakoga opljačkati ili ubiti; u državi može to, kako Hobbes one, koji bi u njegove izvode možda sumnjali, tješi, samo jedan. Izvan države vladaju samo strasti, rat, siromaštvo, rugoba, osamljenost, barbarstvo, neznanje, divljaštvo; u državi postoji naprotiv vlast uma, mir, sigurnost, bogatstvo, ukus, društvenost, sjaj, znanost i dobrostivost. (De cive, X 1.). S državom kao zajednicom osnovanom na umu rađa se i kultura.

Zastupnik države je vladar i kao takav je, kako se za nj veli, nosilac najviše vlasti. Svi ostali su članovi državne zajednice, bili oni pojedini građani ili koja druga podređena pravna lica, podanici nosioca državne vlasti. Prema njima kao pojedincima vladar nema nikakvih obveza. Sve se njegove dužnosti dadu skupiti u jedno: salus rei publicae suprema lex esto. U tome je smjeru on dašto podvrgnut prirodnim zakonima, njih se ne smije odreći, ne će li da radi protiv svojih dužnosti. U takvom bi naime slučaju odmah nastalo opet prirodno stanje, rat sviju protiv svih, što bi se protivilo smislu njegove vlasti. Vladar ima u prvome redu da čuva mir i državu, koja ga garantira. Što pak pogoduje održanju mira, o tome odlučuje on suvereno i njegova je odluka posljednja riječ, koja se ima bezuvjetno poštivati. U tome vidu izlazi vladar u Hobbesovu sustavu upravo kao neka inkarnacija prirodnih zakona, a to može da i tumači Hobbes-ovo shvaćanje poglede na moralnu obavezu. Jer u suštini je vladar snabdjeven svojom vlasti, koja proizlazi iz predane mu moći sviju, i samo zato je uopće tu, da provede prirodne zakone i da prema potrebi i silom iznudi njihovo poštivanje. I u tome poslu ne može griješiti te je za nj odgovoran samo bogu.

Ovo se Hobbes-ovo određenje dade razumjeti, ako se uzme u račun, da se Hobbes zadovoljava sa svakim, sa bilo kakve vrste mirom, prema čemu i zakon, koliko uopće određuje bilo kakav poredak, koji isključuje kavgu i nemir, odgovara svrsi. Hobbesu uopće nije problem neka unutrašnja kvaliteta prava ili mira. On traži samo pravo, ali ne traži i »pravedno« pravo; on traži mir, ali ne traži svrh toga i čovjeka dostojan mir. Dosljedno: jer po mišljenju Hobbes-ovu nema za to kriterija; kvalitete se i vrijednosti ne daju objektivno mjeriti, s obzirom na njih ne može biti proračunavanja, pa bi diskusije o tome dovele samo do beskrajnih trzavica i do nemira, kojima i opet može biti kraj samo suverenom odlukom neke pozitivne instancije, koje pravorijek stoji — pa bilo to i u povodu moći i sile, kojom raspolaže — izvan svih takvih diskusija. Prema tome se neka određena unutrašnja sadržina mira ne može s pravom tražiti; cilj države mora biti mir uopće, na kakvimgod osnovima počivao i kakavgod on bio.

Uzme li se stvar tako, onda je dašto svejedno, tko ima najvišu vlast, da li pojedinac: monarh ili korporacija: skupština, kako to Hobbes dosljedno izvodi. Svaki je oblik vladavine moguć, svaki ima svoje dobre i svoje loše strane. Za njihovu kvalitativnu procjenu nema objektivnoga kriterija, ne može biti opće valjanoga suda o njihovoj vrijednosti. Ipak nabraja Hobbes mnoge prednosti monarhije. Napose pak govori za monarhiju okolnost, što ondje, gdje je samo jedan, nema toliko privatnih interesa.

Pravo se vladara proteže na sve i što ex cathedra proklamira, ima snagu zakona. Samo jedno ograničenje ima njegova moć, ograničenje, kojemu je u posljednjem vidu razlog u prirodnim zakonima: on ne može tražiti ni zapovjediti samoubijstvo. Jer to bi se protivilo osnovnom smislu i neposrednoj svrsi države, koja upravo ima da zaštititi i osigura život. Država naime nije samosvrha, nego je tu zbog građana. Inače je sve, što vladar zakonom, koji je općenit te se nema obazirati na ovoga ili onoga pojedinca, odredi, dobro, a jednako je sve, što apsolutna vlast u državi zabaci, zlo.

Izvan zakona nema kriterija ćudorednosti ni prave religije. Jer nema nečega, što bi bez obzira na neko pozitivno mjerilo bilo o sebi dobro ili zlo, a isto tako nema ni nečega, što bi o sebi bilo religija u opreci prema praznovjerju. I religija i praznovjerje jednako su strah pred umišljenim nevidljivim moćima ili i takovim, koje su po predaji prihvaćene. Dok država nije rekla svoju riječ, nema između njih nikakve razlike. Religijom postaje naprosto i opet bez obzira na unutrašnju sadržinu, pogledom na vrijednost koje za Hobbesa nema kriterija, ono praznovjerje, koje država ili državna vlast odobrava i

priznaje. Nije li tko s odlukom zadovoljan, smije u sebi vjerovati, štogod hoće; ali prema vani mora da se pokori. Ne može li to, prosto mu je da postane mučenikom. Kome se to čini nesmiljenim ili preteškim, taj samo dokazuje, da ne vjeruje punim srcem, da nije uistinu potpuno uvjeren u bezuvjetnu ispravnost i istinitost svoje vjere ni u to, da je njegova vjera jedini pravi put k spasenju; on štaviše hoće pod izlikom vjere izmaknuti poslušnosti, na koju se je državi obvezao. (De cive, XVIII. 13.). Odluci se države ne može protiviti s p r a v o m; nema toga prava, na koje bi se pri tome mogao pozvati. Time je u opreci prema shvaćanju srednjega vijeka i crkva podređena državi.

Uostalom su H o b b e s u sva privatna uvjerenja, sva naročita mišljenja pojedinaca neprijatelji države, oni je potkopavaju, jer mogu da budu izvorom razmirica u njoj, pa i uzrokom njene propasti. Zato ih bezuvjetno valja upokoriti.

Kako se god možda bunila svijest protiv takve političke heteronomije u stvari moralnog i religioznog ocjenjivanja, kako je H o b b e s tako radikalno jedini zastupa u čitavoj povijesti ljudskog mišljenja, ipak konstrukciji njegova sustava moramo priznati konsekventnost. Prema spoznajnoteorijskome stajalištu, koji je osnovom njegovoj filosofiji, ne povodi se naše spoznavanje prema nekoj apsolutnoj zazbiljnosti, nego mi možemo da prema našoj teorijskoj konstrukciji oblikujemo svijet, koji je onda dakako umjetni, kulturni svijet, u kojemu jedinome ima vrijednosnih razlika. Tako o s e b i nije ništa ni vrijedno ni protivuvrijedno, tek čovjek ga takvim može da čini s t v a r a j u ć i k u l t u r u. H o b b e s se stavlja pred pitanje, kako je to moguće, i više još, kako je objektivno valjana kultura moguća. I on odgovara, da za to nema mogućnosti, doklegod postoji bilo i ostatak prirodnoga stanja, nego je uvjet za to u m j e t n i č o v j e k, zajednica ili država, veliki Leviathan, i zato je čovječanstvu — dok objektivno valjanu kulturu i njen uvjet: trajni, osigurani mir, hoće — zadaća, da takvog »Leviathana«, koji jedini može imati toliko moći, da savlada kulturu, s t v o r i. Njegova nauka o državi samo je jedan p r i j e d l o g, kakvim H o b b e s uostalom hoće da se shvati čitav njegov filosofički sustav, prijedlog, da se teorijskoj konstrukciji, ideji države, koju stvara, prilagodi zbilja. Zato se i nada, da će njegov »Leviathan« jednom »doći u ruke nekom vladaru, koji će to djelo bez interesiranih i zavidnih interpreta proučiti i onda upotrijebiti svoju suverenu moć, da zaštiti nauku u tome djelu sadržanu te omogući njeno širenje, kako bi teorijska istina urodila praktičnom koristi«.

H o b b e s smatra m i r bezuvjetnim uvjetom mogućnosti stvaranja kulture, koju smatra najvišom zadaćom čovjeka. I on drži, da je takav mir i poredak samo onda moguć, ako je sva moć koncentrirana u jednoj točki, ako postoji takva svemoć, pored koje nema mjesta nikakvoj drugoj suverenoj odluci u bilo čemu, pa ni u stvarima morala ili vjere. Ako na jednome mjestu veli, da države još žive u prirodnome stanju, a na drugome, da objektivno valjanoga prava nema, da ono još nije stvoreno, doklegod postoji mnoštvo država, onda se čini, da mu je, dok je stvarao svoj filosofički sustav, kojim je dao osnove modernoj psihologiji i sociologiji, lebdila pred očima državna zajednica, kojom bi bilo prevladano s v e prirodno stanje, Leviathan, koji bi bio j e d n a j e d i n s t v e n a s v j e t s k a d r ž a v a, u kojoj bi vladao svjetski mir i uspijevala svjetska kultura.

Literatura: Hobbes, De corpore; De homine; De cive; Leviathan. — Höffding, Thomas Hobbes, u: Geschichte der Philosophie. — Hönigswald, Hobbes und die Staatsphilosophie von der Rennaissance bis zur Aufklärung. — Tönnies, Thomas Hobbes. Der Mann und der Denker.

Realna gimnazija u Osijeku.

Prigodom 60. godišnjice osnutka »male gradske realke«.

Dr. Rudolf H o r v a t, Zagreb.

Gradsko je zastupstvo u Osijeku stvorilo u svojoj sjednici od 27. studenoga 1862. zaključak, da u osječkoj tvrđi (nutarnjem gradu) otvori malu gradsku realku, koja će imati samo dva razreda. Ovaj zaključak bude javljen Kr. namjesničkom vijeću (t. j. tadašnjoj hrvatskoj zemaljskoj vladi) u Zagrebu. Da se ovo pitanje točnije prouči, pošalje hrvatski ban Josip barun Šokčević početkom g. 1863. u Osijek svoga izaslanika Matiju Mesića, profesora tadašnje »pravoslovne« (juridičke) akademije u Zagrebu.

Upravo u to doba postade zemaljskim školskim nadzornikom hrvatski historičar dr. Franjo Rački. On bijaše sklon namjeri, da se u Osijeku osnuje mala realka, ali s t r i a ne s dva razreda. Tadašnje su naime realke u srednjoj Evropi brojile 6 razreda, te bi Osijek tako dobio potpunu nižu realku, a ne samo dvorazrednu. Da se ipak time ne povećaju troškovi grada Osijeka, došao je dr. Rački na misao, da se trorazredna realka u Osijeku spoji s tamošnjom gimnazijom. U to ime upravilo je kr. namjesničko vijeće 2. lipnja 1863. gradu Osijeku otpis, u kojemu iznosi spomenutu kombinaciju ovako:

Trorazredna realka mogla bi se spojiti s gimnazijom tako, da realci u 1. i u 2. razredu uče zajedno s gimnazijalcima iste predmete. Počevši od 3. razreda nastavili bi gimnazijalci latinski jezik i počeli bi učiti grčki jezik; mjesto ovih jezika učili bi realci kemiju, geometriju, krasnopis, te prostoručno i geometrijsko risanje. Time bi se postiglo to, da đaci u prva dva razreda sami osjete, da li imaju više sposobnosti za realne predmete ili za klasične jezike. Pošto pak osječka gimnazija nema podesne zgrade, trebalo bi graditi novu školsku zgradu, u kojoj bi se nalazila realka i gimnazija.

Povodom toga vladinog otpisa izabere gradsko zastupstvo poseban odbor, koji će proučiti prijedlog Kr. namjesničkoga vijeća. Iza dugog proučavanja, koje je potrajalo pola godine, iznese spomenuti poseban odbor svoje mnijenje u sjednici gradskoga zastupstva od 28. siječnja 1864. Odbor je u načelu prihvatio prijedlog Namjesničkog vijeća, da se mjesto dvorazredne osnuje trorazredna realka, koja bi bila spojena s osječkom starom gimnazijom. Ipak odbor misli, da grad Osijek ne može već sada pristupiti gradnji nove srednjoškolske zgrade, jer prije toga mora izgraditi nove zgrade za svoje pučke škole u gornjem i u donjem gradu. Gradsko je zastupstvo prihvatilo mnijenje toga odbora.

Uslijed ovoga zaključka morala se privremeno napustiti ideja o osnutku male gradske realke. Međutim su neki ljudi došli na misao, da Osijeku i Slavoniji više treba realka nego li gimnazija, pa da bi osječku gimnaziju trebalo pretvoriti u realnu gimnaziju. Ovi su ljudi za tu misao predobili i jedan dio bogatih veleposjednika u Slavoniji.

Godine 1867. dozrela je spomenuta misao tako daleko, da se među slavonskim velikašima počelo agitirati, neka oni novčano podupru osnutak realne gimnazije u Osijeku. I zaista je Petar grof Pejačević obećao, da će pridonijeti 20.000 forinti, ako se osječka gimnazija pretvori u realnu gimnaziju. U istu svrhu obećaše: Ladislav grof Pejačević stariji 5000 forinti, Ladislav grof Pejačević 20.000 forinti, grofovi Henrik, Antun i Karlo Khuen iz Nuštra zajedno također 5000 forinti, Adolf grof Pejačević 10.000 forinti, Julije grof Janković iz Daruvara 10.000 forinti, Pavao grof Pejačević iz Podgorača 10.000 forinti, Ivan Kapistran pl. Adamović iz Čepina 10.000 forinti, a Karlo pl. Adamović iz Feričanaca 5000 forinti.

Nijedan od ovih veleposjednika nije odmah dao gotove novce. Oni su samo »subskribirali« spomenute svote uz obvezu, da će plaćati 5 postotne kamate. I svotu i kamate pripravni su veleposjednici osigurati hipotekom na svoja imanja. Veleposjednici sastaviše u tome cilju 26. svibnja 1867. zakladnicu, koja glasi ovako:

»Čvrsto smo uvjereni, da se poljodjelstvo, trgovina i obrtnost u domovini našoj mogu razviti samo onda, ako se zemaljskim stanovnicima promicanjem tehničkih znanosti pruži mogućnost jednako napredovati u tom obziru s drugim izobraženim narodima. Zato dolje potpisani misle, da će doskočiti velikoj potrebi Slavonije, ako predlože, da se gimnazija, koja postoji u Osijeku, pretvori u realnu gimnaziju osnutkom nužnih u tu svrhu učevnih struka. Da se ovaj cilj postigne, nalaze se dolje potpisani prinukani, da opredijele niže upisane iznose, te se obvezuju, da će iste iznose — uz dužnost plaćanja 5 postotnih kamata — hipotekarno osigurati na svojim dobrima, ali pod ovim uvjetom, da im bude uzdržan shodan utjecaj kod rukovođenja spomenutih zaklada i da se glavnica ne može otkazati«.

Po želji ovih slavonskih velikaša obratilo se gradsko zastupstvo u Osijeku na hrvatsku vladu u Zagrebu s predstavkom, da se osječka gimnazija pretvori u realnu gimnaziju. Tomu se odlučno usprotivilo Kr. namjesničko vijeće u Zagrebu svojim otpisom od 31. listopada 1867. Ovaj otpis ističe, da se realne gimnazije nalaze još u stadiju pokusa. Zato bi bolje bilo, da se u Osijeku osnuje samostalna trorazredna realka. Ako bi se pak takva niža realka prislonila na osječku gimnaziju, (kako je tada bilo u Varaždinu), onda bi prva 2 razreda mogla biti zajednička, samo bi se gimnazijskoj naučnoj osnovi dodalo prostoručno risanje. Đaci bi se dijelili tekar od trećega razreda.

Gradsko je zastupstvo ovaj otpis Namjesničkoga vijeća priopćilo spomenutim veleposjednicima u Slavoniji, da se o tomu izjave. Istom 13. travnja 1868. odgovoriše veleposjednici, da niža realka ne bi zadovoljila potrebe naroda u Slavoniji, a naročito u Osijeku. Veleposjednici predlažu, neka grad Osijek na trošak gradske blagajne uzdržaje nižu realku, koja bi bila prislonjena na osječku gimnaziju. Troškom pak one zaklade, koju utemeljiše slavonski velikaši, mogla bi se u Osijeku uzdržavati samostalna viša realka, koja će imati 3 razreda, t. j. četvrti, peti i šesti.

Odsada se u Osijeku raspravljalo o tome, da najprije grad osnuje nižu realku. I zaista je gradsko zastupstvo u svojoj sjednici od 7. rujna 1869. zaključilo, da će o svome trošku uzdržavati malu trorazrednu realku. Tada je već u Zagrebu postojala hrvatska zemaljska vlada s 3 odjela. Otpisom od 29. rujna 1869. odobrio je vladin odjel za bogoštovlje i nastavu, da grad Osijek podigne samostalnu trorazrednu realku; u tu svrhu ima grad sastaviti zakladnicu, prirediti stan za realku i raspisati natječaj za učiteljska mjesta. I grad i vlada izraziše želju, da se prvi razred osječke realke otvori početkom studenoga god. 1869. Ipak nije to išlo tako brzo. Predradnje su trajale dulje,

nego li se prvobitno mislilo. Osim togao je gradsko poglavarstvo zamolilo slavonske velikaše, neka barem nešto pridonesu i za osnutak niže realke u Osijeku. U ime velikaša pregovarahu njihovi punomoćnici Hugo Marinović i Nikola Vinković, odvjetnici osječki. Kad je izrađena naučna osnova i sastavljen proračun za uzdržavanje male realke, prihvatilo je gradsko zastupstvo 25. ožujka 1870. »Zakladnicu za trorazrednu nižu realku« u Osijeku. Zakladnica ima ovih 5 ustanova:

1. Grad Osijek obvezuje se, da će u unutrašnjem gradu (t. j. u osječkoj tvrđi) na svoj trošak sagraditi zgradu za trorazrednu nižu realku. Dok se ne podigne ova školska zgrada, namjestit će grad realku na svoj trošak u prikladnoj kući unutrašnjega grada.

2. Grad će se brinuti za čišćenje i za rasvjetu ove niže realke. Grad će dobavljati potrebita učevna sredstva, kao što i potrebita drva za loženje školskih prostorija i podvornikova stana.

3. Grad će podmirivati pisarničke i druge školske potrepštine. Grad će namjestiti propisani broj profesora, zatim ravnatelja, katehetu i jednoga podvornika; grad će redovito isplaćivati njihove plaće, doplatke i mirovine.

4. U tu svrhu upotrijebit će grad Osijek poglavito kamate onih glavnica, što ih 3. veljače 1870. u gotovu novcu položiše oni isti slavonski velikaši, koji su 26. svibnja 1867. stvorili zakladnicu za osnutak realne gimnazije u Osijeku. To su pet postotne kamate od 4700 forinti, od kojih je grof Petar Pejačević dao 1000 forinti, grof Adolf Pejačević 500 forinti, grof Ladislav Pejačević mlađi 1000 forinti, grof Pavao Pejačević 500 forinti, grof Julijo Janković 500 forinti, Karlo pl. Mihalović 250 forinti, Ivan Kapistran pl. Adamović 500 forinti, grof Ladislav Pejačević stariji 250 forinti, te braća grofovi Khuen 200 forinti.

5. Gradu Osijeku pristoji pravo, da imenuje ravnatelja, sve profesore i školskoga podvornika; zatim da ubire pristojbe za primanje učenika i za njihovu školarinu; napokon da određuje naučnu osnovu za ovu nižu realku. Neki će se predmeti na tome zavodu predavati u njemačkom, a neki u hrvatskom jeziku.

Sad je grof Ladislav Pejačević ml. vidio, da će se zaista oživotvoriti misao, da grad Osijek dobije malu realku. Pejačević bijaše zastupnik grada Osijeka na hrvatskom saboru u Zagrebu. Kao takav osjetio je svoju dužnost, da podupre osnutak kulturnoga zavoda u svome izbornom gradu. Zato je grof Pejačević početkom lipnja g. 1870. odvjetniku Marinoviću predao znatnu svotu od 23.000 forinti, da se tako pojača zaklada za uzdržavanje gradske realke u Osijeku. U istu je svrhu njegov susjed Dragutin pl. Mihalović, vlastelin iz Feričanaca kod Našica, položio 500 forinti u gotovu novcu.

Time bijaše osiguran opstanak male gradske realke u Osijeku. Zato je hrvatska zemaljska vlada u Zagrebu 8. lipnja 1870. podijelila dozvolu, da se u Osijeku osnuje gradska mala realka, za koju će u prvom času trebati samo ravnatelja i dva profesora. U istom otpisu poručuje vlada gradskom poglavarstvu u Osijeku ovo:

»Gradsko dakle poglavarstvo neka za popunjenje ravnateljskoga i dvaju gore spomenutih mjesta raspiše natječaj, ali tako, da se među natječajnim uvjetima ne mine uvjet glede zakonitog osposobljenja za učiteljstvo, kao ni uvjet glede potpuna znanja obiju jezika: hrvatskoga i njemačkoga«.

Ovomu je nalogu udovoljilo gradsko poglavarstvo u Osijeku, te je raspisalo natječaj za dva učiteljska mjesta: jedno za tehničku, a drugo za filološko-historijsku struku. Između natjecatelja bude Čeh Zapodlo izabran za učitelja tehničke struke, t. j. za predavanje matematike, geometrije, risanja, prirodopisa, fizike i kemije. Za učitelja filološko-historijske struke bude izabran Josip Vitanović. Zapodlo će ujedno biti i privremeni ravnatelj male gradske gimnazije.

Izbor ovih prvih učitelja gradske realke u Osijeku podnijelo je gradsko poglavarstvo na potvrdu hrvatskoj zemaljskoj vladi u Zagrebu. Tada je srednjoškolski nadzornik za cijelu Hrvatsku i Slavoniju bio hrvatski književnik Janko Jurković, koji se od srca radovao, što će grad Osijek dobiti novu srednju školu. On je dakle vrlo rado predložio Dragutinu pl. Poglediću, odjelnom predstojniku za bogoštovlje i nastavu, da potvrdi izbor prvih realnih učitelja u Osijeku. Kad je uslijedila ova potvrda, onda je gradsko poglavarstvo odredilo, da se 1. listopada 1870. ima otvoriti prvi razred gradske male realke u Osijeku. Upisivanje prvih realaca osječkih obavilo se 28., 29. i 30. rujna 1870. u tadašnjoj »gradskoj risaonici«, t. j. u školi, gdje su osječki šegrti učili risanje. (Tada još nije u Hrvatskoj i Slavoniji bilo »šegrtskih škola«. Ove su prilično dobro zamjenivale »risarske škole«, koje bijahu podignute u nekim gradovima).

Mjesto 1. listopada otvorena je realka u Osijeku 10. listopada 1870. Na jesen naredne godine 1871. otvoren je u Osijeku drugi, a na jesen g. 1872. također treći razred realke. Tako bi evo bila ožitvorena ideja gradskoga zastupstva u Osijeku. Međutim su austrijske realke od 6 razreda bile povišene na 7 razreda. I u Zagrebu je u jesen g. 1869. bio otvoren sedmi razred realke. Sada se za potpunu malu (nižu) realku tražilo 4 a ne 3 razreda. Tako je i na osječkoj gradskoj realci na jesen g. 1873. bio otvoren četvrti razred. Nije ostalo ni kod

toga, već se narednih godina otvarahu i daljni razredi. Tako je gradska mala realka na jesen g. 1874. dobila peti razred; na jesen g. 1875. otvoren je šesti, a na jesen g. 1876. također sedmi razred.

Čim je tako od male postala velika gradska realka u Osijeku, zamolilo je gradsko zastupstvo hrvatsku zemaljsku vladu, neka ona preuzme uzdržavanje osječke realke. Tada je Hrvatskom upravljao ban Ivan Mažuranić, koji je uvidio opravdanost spomenute molbe. Iza potrebitih pregovora dođe pred hrvatski sabor zakonska osnova, po kojoj će hrvatska vlada odsada uzdržavati osječku realku; ipak će grad Osijek u tu svrhu pridonositi godišnje po 3000 forinti; osim toga se grad Osijek obvezuje, da će za osječku realku u roku od 3 godine podići novu dostojnu zgradu.

Zaključak hrvatskoga sabora postade 29. siječnja 1877. zakonom. Na jesen g. 1877. preuzela je hrvatska vlada uzdržavanje osječke velike realke. Dotle je ravnateljem ove gradske realke bio Josip Vitanović. Uz njega službovahu na toj realci privremeni učitelji: Jovan Jovanović, Adolf Waldinger i dr. Ivan Zoch, te namjesni učitelji: Pravomil Krbek, Ferdinand Gregurić i Severin Brozović. Hrvatska je vlada 19. rujna 1877. učinila neke promjene u profesorskom zboru. Tako je Vitanovića imenovala učiteljem kr. velike realke u Zagrebu, a Brozovića premjestila na požešku gimnaziju. Privremenim ravnateljem osječke realke postade Martin Jelovšek, profesor zagrebačke realke. Pravim učiteljima osječke realke budu imenovani: Jovan Jovanić, Albin Muža i Vilim Roschendorfer. Potonji je dotle bio ravnatelj kr. male realke u Bjelovaru, dok je Muža službovao kao učitelj na gradskoj realci u Novom Sadu. (Muža bijaše dobar hrvatski rodoljub i vrstan profesor, ali je umro već 4. siječnja 1879. u 25. godini života svoga.) Za novoga namjesnog učitelja na osječkoj realci postavila je hrvatska vlada 19. rujna 1877. Ignjata Mihelića, pripravnika srednjoškolskog učiteljstva.

Grad Osijek nije ipak u određenom roku izvršio svoju obvezu, da će velikoj realci za 3 godine podići dostojnu zgradu. Mjesto realke počeo je grad g. 1881. zidati novu zgradu za gimnaziju. Kad je ova bila g. 1883. dovršena, onda nije grad imao sredstava za novogradnju realke. Ova se počela zidati tekar g. 1888., a realka se u novu svoju zgradu uselila 11. listopada 1890.

Međutim se u Hrvatskoj osnivahu srednje škole novoga tipa: realne gimnazije. Tako je mala realka u Bjelovaru god. 1876. pretvorena u malu realnu gimnaziju. Kada se g. 1882. karlovačka gimnazija spojila s rakovačkom realkom, osnovana je u Rakovcu velika realna gimnazija. Tu su prva 4 razreda bila realno-gimnazijska kao u Bjelovaru, t. j. đaci su učili sve predmete, koji se predavahu i na realci i na gimnaziji; počevši od 5. razreda bijahu posebni realni i posebni gimnazijski razredi. I mala realka u Mitrovici pretvorena je g. 1887. u malu realnu gimnaziju.

Odjelni predstojnik dr. Izidor Kršnjavi vidio je, da su đaci realnih gimnazija preopterećeni. Zato je on sastavio novu naučnu osnovu za realne gimnazije. Po toj osnovi učili su đaci u 1. i u 2. razredu samo realne predmete. U 3. razredu počinje bifurkacija, te gimnazijalci uče latinski jezik, a realci francuski i (počevši od 5. razreda) opisno mjerstvo. Kraljevim rješenjem od 19. rujna 1894. pretvorena je zagrebačka realka u osmorazrednu gimnaziju. Isto je na jesen g. 1895. doživjela osječka realka. Posljednji realci u Osijeku maturirahu g. 1899., dok je prvi ispit zrelosti po novoj osnovi realne gimnazije obavljen g. 1901.

Međunarodno đačko dopisivanje.

Prof. Ivan K ü h n, Zagreb.

Međunarodno đačko dopisivanje nije samo pitanje koje se tiče pedagogije, već se ono prometnulo u pokret za intelektualno zbližavanje. Zato su se njime stali baviti i međunarodni kongresi o nastavi, uzgoju i intelektualnoj saradnji.

Predsjednik međunarodnoga ureda za uzgoj (Bureau International d'Éducation) P. Bovet organizirao je anketu u toj stvari i pročitao o tom svoj izvještaj o Uskrsu 1927. na praškom kongresu »Mir putem škole (La Paix par l'École)).

To je dopisivanje trovrsno. Crveni je Križ organizirao svoje kolektivno dopisivanje između cijelih razreda; tekst se prevodi i ovakvo dopisivanje ne dolazi u obzir za nastavu stranih jezika. Uz to postoji još i dopisivanje u esperantu, koje šire esperantska udruženja. Za školu je najvažnije individualno dopisivanje, jer ono jedino podupire obuku u stranim, živim jezicima. U Francuskoj vodi o tom brigu poseban ured smješten u pedagoškom muzeju[1]; u Njemačkoj se time bavi Deutsche Zentralstelle für Fremdsprachlichen Briefwechsel, Leipzig N. 22, Fechnerstrasse 6.[2] — Iskustvo je pokazalo da napr. francuski đaci vole individualnu korespondenciju.

[1] Correspondance Scolaire Internationale, Musée Pédagogique, 41, rue Gay-Lussac, Paris V-e Director toga ureda Ch. M. Garnier je napisao i brošuru o C. S. J. (Delagrave, Paris) po podacima Bovetova izvještaja. Te podatke i ja ovdje priopćujem.

[2] »Neure Sprachen«, 1929., Bd. 37, članak Alwin Paula.

Internacionalno dopisivanje pokrenuo je g. 1894. francuski gimnazijski profesor Paul Mieille. U Engleskoj ga je odmah podupro naš jugoslavenski prijatelj W. Stead, direktor lista Review of Reviews, a u Njemačkoj prof. Martin Hartmann čija je kći Katarina poslije njegove smrti preuzela vodstvo lajpciške centrale. Taj je pokret bio okupio već nekoliko tisuća dopisnika, kad ga je prekinuo svjetski rat. Čim se god. 1919. sklopio mir, pojavio se opet sam od sebe iako ponešto u drugom obliku t. j. ponajprije između savezničkih zemalja, isprva između Amerike i Francuske, a već god. 1921. pokušava se uspostavljanje veza sa zemljama njemačkoga jezika. Promet pariskoga ureda iznosio je g. 1920. 12.000 pisama, god. 1923. 17.000 (sa 16 zemalja), godine 1925. 31.000, a godine 1927. 50.000 pisama.

C i l j e v i i s r e d s t v a. — Međunarodno đačko dopisivanje treba da bude u prvom redu pokušaj aktivnoga uzgoja: đak se stavlja u položaj koji je sličan životnom položaju, dolazi samostalno, kao osoba u vezu sa strancem s kojim treba da se sporazumije, da s njim izmijeni želje, čuvstva, misli. Ovdje će on sam morati preuzeti inicijativu, započeti posao i sâm nositi svu moralnu odgovornost.

Kao sredstvo toga sporazumijevanja služe dakako živi jezici i tu se postizava drugi važni cilj, a to je unapređivanje u znanju živih jezikâ. Ako svaki dopisnik upotrebljava izmjenično svoj materinski jezik i jezik svoga dopisnika, imademo d v o j e z i č n o dopisivanje, kakvo je odmah u početku i bilo uvedeno. Ali kako su Francuzi poslije rata uz pojačavanje političkih veza stali jačati i kulturne veze sa zemljama srednje, istočne i jugoistočne Evrope, a kako francuska omladina ne može imati u većem broju (izuzev specijaliste) interesa za jezike tih zemalja, to je nastala sama od sebe potreba dopisivanja s a m o u j e d n o m j e z i k u, u ovom slučaju u francuskom. To je počelo g. 1923. kada su franc. gimnazijalci pohodili Poljsku i ondje sklopili prijateljske veze. Danas dopisuju tako, samo u francuskom jeziku sa francuskim đacima, i đaci iz Nizozemske, Poljske, Rumunjske i Čehoslovačke. Držim, da je napokon red i zgoda, da i mi privedemo našu omladinu tomu pokretu. Jer neposredna je i praktična korist ovakvoga jednojezičnog dopisivanja na našoj strani; pa ako su mnogi sumnjali da će se naći mladih Francuza koji će pristati na ovakvo dopisivanje, pokazalo je iskustvo da ih imade, iako ne na tisuće, a ono ipak na stotine francuskih srednjoškolaca koji pišu samo zbog slave t. j. koji bez praktične, osobne koristi nalaze moralno zadovoljstvo u tome da vide kako u njihovih dopisnika raste znanje francuskog jezika i ugled njihove francuske domovine.

Tako eto međunarodno đačko dopisivanje postizava i treći cilj, a to je direktno i uzajamno upoznavanje naroda i njihovo

zbližavanje posredstvom njihovih najboljih dijelova, posredstvom omladine.

U d i o š k o l e. Da se sačuva potpuna sloboda đačke aktivnosti, ne vrši škola nikakav direktni nadzor nad tim dopisivanjem. Učitelj odašilje samo u dopisni ured tiskanice sa imenima đaka željnih dopisivanja i dijeli im eventualno dobivene adrese inozemnih dopisnika.[3] Ali da ostane moralna kontrola, upitat će u zgodno vrijeme svoje učenike kako napreduje dopisivanje, davat će im potrebite riječi, izričaje i upute. Zgodna i lijepa pisma dat će čitati, nastojat će na zgodan način uopće, da cijeli razred uživa plodove dopisivanja upućujući dopisivače da sakupljaju nove riječi i nova realija i obrađujući to onda sa cijelim razredom. U višim razredima bi učitelj mogao dati dopisivačima za domaću zadaću temu gdje bi obradio ono što je saznao od svoga korespondenta, pa bi time vokabular tih pisama ušao i u školu. Tako se može pomalo da stvori neki vokabular živoga jezika. Pomoću toga diskretnoga nadzora moći će učitelj slijediti razvitak pokreta i prema izvještaju takovih učitelja dobila bi se slika cijeloga pokreta.

D o s a đ a š n j e j e i s k u s t v o pokazalo„ da je bilo uspjeha samo ondje gdje su učenici imali najmanje 14 godina. Da ne oslabi interes, potrebno je pisati najmanje dvaput na mjesec. Uza sve to ima slučajeva gdje je jedan od dopisnika neustrajan, nemaran, nesposoban da pobudi interes u svoga druga ili čak i netaktičan. Tada valja od ureda zatražiti drugoga dopisnika. U Njemačkoj je samo 10% dopisivača imalo uspjeha. Učenici koji dopisuju napreduju bolje od onih, koji to ne čine, isto tako i razredi. Mnogi i iza dovršenih naukâ nastavljaju dopisivanjem. Gdjekoji mladi trgovac ima tako jedinu priliku, da se i dalje bavi stranim jezicima, a mnogi mladi učitelj ili učiteljica na selu drži na taj način jedinu direktnu, osobnu vezu s vanjskim svijetom.

Interesu dopisnika mora uvijek da bude udovoljeno, zato valja paziti osobito ne samo na ono što ga zanima (sport, skautizam, povijest, zemlje, literatura, muzika) već valja slati češće i manje stvarce, koje mogu da ugode onom nagnuću za sakupljanjem koje je tako raznovrsno u mladeži: poštanske marke, poštanske karte sa slikama sadržaja povijesnog, zemljopisnog, etnografskog ili umjetničkoga. Na svako pismo valja odgovoriti pismom, a na pošiljku pošiljkom. Mladi Poljaci i Poljakinje sa svojim zgodnim pismima pobudili su u Francuskoj mladeži veliki interes za poljsku povijest i knjigu. Naša će

[3] Naši su đaci u Zagrebu dobili od svojih francuskih drugova direktno prve listove; pariski je dop. ured samo razaslao liste na pojedine škole i franc. su đaci na dobivene adrese prvi slali pisma.

omladina isto tako naći dosta stvari iz naše folklore, povijesti i književnosti. Samo valja da o tim stvarima tek u toliko govore u koliko su one bile predmetom kakvog osobnog doživljaja učenikova napr. prigodom kakve narodne proslave, priredbe, izložbe, putovanja, posjeta kazališta ili kinematografa i da se priopće kao takav osobni doživljaj, a ne kao suho nabrajanje.

Ovakvo trajno i neprekinuto dopisivanje pobudilo je u mnogo dopisivača želju da se vide, pa se odatle razvilo uzajamno posjećivanje učenika za vrijeme velikih školskih praznika.[4] Mnogi učenik može sebi na taj način steći trajna prijatelja i kad poslije pođe u inozemstvo na nauke lako će biti primljen u dom svoga druga a po njemu i u domaće krugove te zemlje.

Što je kod nas dosad učinjeno? Želeći da ispitam mogućnost đačkog dopisivanja između francuskih i naših srednjoškolaca obratio sam se u mjesecu travnju 1929. godine na pariski ured. Ubrzo sam dobio brošuru g. direktora Garniera i odgovor, da će oni vrlo rado organizirati takvo dopisivanje s našim đacima u francuskom jeziku. U dogovoru sa nastavnicima i nastavnicama franc. jezika i pod pokroviteljstvom Francuskog Instituta organizirano je sada to dopisivanje u Zagrebu početkom ove školske godine. U liste koje smo dobili iz Pariza upisali smo ime đaka, dobu, godinu učenja franc. jezika, spol, stan, zanimanje roditelja i posebne interese učenikove. Te liste sa sabranom jednokratnom upisninom od 1.50 franka po osobi poslane su u Pariz krajem oktobra. Dopisuju samo učenici sa učenicima i učenice sa učenicama. U Zagrebu se sakupilo 333 učenika i učenica, (sve tri muške realne gimnazije, 2 ženske, 1 trgov. akademija i preparandija). Prva su pisma stigla već pred Božić i od onda stizavaju dnevice pisma i priložene dopisnice sa slikama. Na dobivena pisma odgovaraju naši đaci u franc. jeziku, a ta im pisma šalju njihovi drugovi iz Francuske natrag ispravljena. Došlo je i nekoliko pisama od ureda, da je sve razdijeljeno, ali da se javilo još oko stotinu mladih Francuskinja, koje žele dopisivati s jugoslavenskim drugaricama, pa im sada tražimo dopisnice. Kako je u Zagrebu već gotovo sve »zauzeto« (jer se iz oba liceja javilo oko 150 učenica) mogao bi sada da se pridruži i Osijek, Sarajevo, Split i Dubrovnik, makar i sa čednijim brojem dopisnika. Neka se u tom poslu obrate na Franc. Institut, Zagreb.

Uzimali smo samo učenike viših razreda, jer učenici nižih ne vladaju redovno još toliko franc. jezikom.

Najrevnije i najsposobnije dopisivače nagradit će prema prijedlogu učitelja pariski dopisni ured, a zagrebački Francuski Institut obećao je za njih posebne nagrade u obliku knjiga, priručnika i sl.

[4] Vidi o tom prikaz A. Pohlmanna u »Neure Sprachen« Bd 37.

I sami učenici kao i nastavnici s velikim interesom i veseljem započeli su ovaj sitni rad koji će dati, nadamo se, novih pobuda i više života, obuci francuskog jezika i stvoriti dublje, čvršće veze između naše omladine i omladine velikoga i nama prijateljskog francuskog naroda.[5]

Jedno nepoznato hrvatsko prikazanje.*

Vjekoslav Štefanić, Krk.

Slijedi tekst skazanja, u koliko je sačuvan, dok su samostalne pjesme s kraja knjižice izostavljene.

Ove žene, ove vile
ovo jesu sve sibile.

To rekši starcem obrne se k Noju proroku i reče:

O pravedni mužu Noje,
sliš' pitanje[1] ovo moje:
Je li ka gdi žena živa,
ka će rodit buduć diva?
Može l' žena koga vika
rodit Boga i človika?
Cić ljubavi, ku ti nosu,
kazuj meni ča te prosu

Noje odgovara starcu Adamu i reče:

On, koga je[2] miš'ca jaka,
Bog, ki no je stvoril svaka,
i oni jest, da znaš, mnoga
pravil Noje cića toga
govoreći: Kral će priti,
prid ńim će se djaval skriti.
Bog na svit će poslat sina,
u kom nije grih ni hina,
staklo, ko daž ne zaliva,
samo sunce ko prosiva.
Izplodit će svoje voće,
sit ga vas svit biti hoće.
Ča me pitaš pravo t' veļu,
to dočekat Noje žeļu.
Jesu tomu mnoga lita,
da nam tako Bog obita.

Adam Jakovu proroku:

O Jakove, ti s' prohiran,
dali u svem jesi viran.
Premda brata ti[3] priteče,
Bog pak k tebi tu doteče,
Noje reče ča je prišal,
rec' mi ti sad tvoju misal
od onoga, ka si rekal,
prihod koga jesi čekal.

[5] Uputa đacima o tom dopisivanju izašla je u 3. broju đačkoga lista »Omladina od 1. studenoga 1929.

* Nastavni Vjesnik knj. XXXVIII. sv. 14.

[1] »pifanye«.

[2] »chogave«.

[3] »tri«.

Jakov Adamu:

Rekoh, da će sunce zgora
osladiti žukost mora,
Divojčica jedna mlada
oslobodi svit od glada,
Bogu hoće ugoditi,
pres griha će poroditi.
On Bog, ki no svaka skova,
mene k sebi zva Jakova,
i otajna da mi reče,
kada prid ńim Jakov kleče.
Mnogo pride jur godišće,
da od toga ne bi nišće;
ako iznova tomu radi,
da s pečali nas izbavi.

Adam[4] Mojzesu:

O Mojzesu, mužu stari.
u kom razum svaki vari,
po svem svitu slavno zvone
ke ti poda Bog zakone.
Je li gdi hći ali mati,
koj će milost tu Bog dati,
je l' porodit rič uzmožna
žena s mužen ka ni složna.

Mojzes Adamu:

Uzmožna su svaka Bogu,
to ti smino reći mogu.
More sunce staklo projti,
i to može lakše[5] dojti.
Ka će milost tòku steći,
ku ne može jezik reći.
Dim jistinu, Bog ne laže,
tako pismo sveto kaže.
Svemogući zvat se hoće,
ki umori svita zloće,
U ńega je miš'ca jaka,
uzmožna su ńemu svaka.
On će razbit limbi vrata
i svezat će u ńem vraga,
i tako će bit pres griha
svim narodom sva utiha.

Kada rodi Diva čista,
izać ćemo s tamna mista.
To zaista Bog osudi,
da to dojde srce žudi.

Adam Baruku:

Kazuj meni ti Baruče,
č[illegible]te sveta pisma uče.
Ti si prorok mnogo učan,
rec'mi, ča je, znat sam mučan.
Pravo meni sad navisti,
štil jesi li u kom misti,
divojčica da će nika
rodit Boga i človika.

Baruk Adamu:

Bog obeća stanovito,
da će zemla plodit žito,
ko nositi svita puci,
ki su gladni kako vuci.
Rok tomu se jur približa,
da uzrodi plodna vriža.
Jur su tomu lita mnoga,
da sam ču to ja od Boga.
Jur Baruku duša ćuti,
da ta kral je jur na puti,
i mnogo mi srce preda,
ńega lice da ugleda.
Ovo t' pravlu, rič je ista,
roditi će Diva čista.
Ob tomu se već ne prži,
stanovito tu rič drži.

[4] »Jachou«.
[5] »lahse«.

Adam Izaiji:

Izaija, Bog te uči,
ča te pitam ne zamuči.
Hoće l' kad Bog ta dar dati,
da će sina k nam poslati?

Izaija i reče:

Čisto Diva sina začne,
nasite se duše lačne.
Kad to sime splodi voće,
sit ga vas svit biti hoće.
Med i maslo hoće jisti
ta na svitu človik isti,
to da mu se ne zakrati
zlo od dobra razabrati.
Neka dobro za se prime,
a zlo bude grišnim brime.
Izraelski puk će pasti,
i nas hoće u raj klasti.
Izaija ja to sudim
misalju se mojom trudim,
da to dojde stanovito
dan se meni čini lito.

Adam[6] Davidu:

O Davide, kralu veli,
rec' mi ča mâ duša želi:
Od tvojega Bog kolina
hoće li k nam poslat Sina.

David Adamu[7]:

Iz dubine zvapih k ńemu
Gospodinu ja vičńemu
plačuć, da mi grihe prosti,
kih učinil ja bih dosti.
Zato ufam z' ove tmine,
da mi vreda sunce sine.
Pak mi reče: već ne moli,
pošlem sina na svit doli,
u kom bude svitlost taka,
kako sunce pres oblaka.
Mati bude moga sina
od tvojega[8], znaj, kolina,
i pri će se[9] svit rasuti
neg u sebi grih očuti.
Duha sveta bude puna,
čisti panal[10] zlata kruna,

krotka kako golubica
Svemogoga zaručnica.
Veruj meni to Davidu,
mnoga leta da ne izidu,
kako duša moja ćuti,
da se vičńi Bog uputi.

[6] Izach«.
[7] »Izachu«.
[8] »moiega«.
[9] »prichiesc«.
[10] možda fanal.

Adam[11] Malakiji:

Malakija, ne zataj mi,
svu jistinu znati daj mi;
tva su ista proročanstva,
rec' mi, ča znaš od Božanstva.

Malakija Adamu:

Zradova se srcu momu,
ča bog reče rabi svomu,
da svit tamni ojti ćemo,
u stan Božji pojti ćemo.
To čekajuć noge naše
od truda se jur sustaše,
jer nam reče cića toga:
Anjela ću poslat svoga,
da ta anjel k nam doleti,
ki smo u ovoj tamnoj spleti.
Mimošla su lita mnoga,
još ga ne bi k nam od Boga.
Ali nije ta blažena
rodila se jošće žena,
ka će sina poroditi,
ki će svitu ugoditi.
Ta ńe moguć sin zaisto
dojti hoće u ovo misto
i s anjeli ńega sveti[12]
Malakiju statim[13](!) reći.

Adam sibilam:

Nu vi sada, mudre žene,
recite mi od blažene,
ka slova ste vi sibile
od te žene jeste štile.
Erikeja[14], ča s' totika,
tolikoje Lespontinka
i Libika Samijanom
i Mikeja ti s Kumanom
Europa, ti tokoje
od te Dive rec[15] kako je.
Beside mi moje zorte,
če vas pitam odgovorte.
Ča zna svaka redom pravi
od Divice, ka se slavi:
hoće l' vred(a) rodit sina,
neba i zemļe gospodina.

Erikeja Adamu:

Bog ki sidi na visoko,
svud ńegovo gļeda oko,
obraća se k ńim na(j)veće,
oholiti ki se ne će.
Umiļenih on uzvisi,
poniženih pak utiši.
I to prave svi proroci,
ugodni su ńemu kroci.
On će na svit priti doli
poniziti svit oholi.
Rodit će se od vladike
plemenite i velike,
čiste Dive pres ukore
ku Bog za se obra zore.
On će zvat se prorok veli.
To došastje vas svit želi.

[11] »Dauid«.
[12] »suiti«.
[13] »statim«.
[14] Možda Eritrea.
[15] »rei«.

Erikeja to znam čisto,
kako stojim na se misto,
da človika tere Boga
jedna Diva rodi toga.

Sibila Lespontika Adamu:

Reć ću t' i ja, mužu sidi,
Lespontika ča se vidi
od onoga ki sve skova.
Hoće biti rič takova,
da će dojti te svitline,
ke će izagnat svita tmine.
Roditi će jedna Diva,
u koj nigdar grih ne biva.

To sve ja znam Lespontika,
kako jesam sad ovdika,
da će na svit dojti doli
On, komu se svaki moli.

Libika Adamu:

Svital kako bila zora
Gospodin će priti zgora[16]
da svu ļubav nam podili
taj Gospodin vas primili.
Kada doli s neba stupi,
od smrti nas svih odkupi,
ž grišnici će govoriti,
sve milosti ńim stvoriti.

To znam čisto ja Libika,
ka muškoga ne zna kipa,
diva čista, ne ohola,
ka muškoga ne zna pola.

Samija Adamu:

Znaj[17] očito, mužu stari,
da začuješ čudne stvari
od Božjega porojenja.
ki no stvori sva stvorenja.
To Samija umim reći,
najdoh sveta pisma šteći,
da Božjega hoće mista
bit dostojna Diva čista.
Kako sunce staklo probi,
tako začne to u utrobi
nigdar muža ne poznavši
i kad rodi diva ostavši.
Kad se čudna ta rič zbude,
mir po svemu svitu bude.
Kad porodi ta ditića,
svim će ļudem biti pića.

Ta tolike žena časti
nigdar ne će u grih pasti,
puna bude sve milosti,
Bog grišnikom cić ńe prosti.

(Svršit će se.)

234

[16] »z'gora«.
[17] »Zaya«.

GLAVNA GODIŠNJA SKUPŠTINA DRUŠTVA HRVATSKIH SREDNJOŠKOLSKIH PROFESORA.

Glavna godišnja skupština našega društva održana je prema društvenim pravilima u n e d j e l j u dne 12. siječnja 1930.:

U 10 sati otvara predsjednik prof. Slavo D r a g i ć skupštinu utvrdivši, da se u smislu društvenih pravila skupio dovoljan broj društvenih članova. Nato čita brzojavni pozdrav Njegovu Veličanstvu Kralju, koji glasi ovako:

Njegovu Veličanstvu Kralju Aleksandru Prvom,

Beograd.

Prigodom dvadesetpetgodišnjice svoga djelovanja na prosvjetnom polju u duhu velikih naših narodnih preporoditelja podastire Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora sa svoje glavne skupštine Vašem Veličanstvu izražaje svoje duboke vjernosti i odanosti.

Dragić predsjednik.

Taj pozdrav primljen je s općim odobravanjem kao i brzojavni pozdravi g. Ministru prosvjete i g. Ministru trgovine i industrije.

Onda predsjednik predstavlja skupštini izaslanika državne vlasti g. Dr. Babića i pozdravlja brojno skupljene članove društva, a naročito izaslanike pokrajinskih zborova i nazočne sveučilišne profesore.

Poslije toga govori predsjednik o dvadesetpetgodišnjici društvenog djelovanja, koje je bilo plodno i korisno za našu školu.

Prof. Jakić čita tajnički izvještaj, koji govori o prošlogodišnjem društvenom radu. Spominje osnutak podružnice našega društva za Dalmaciju i osvrće se na namjeravanu proslavu dvadesetpetgodišnjice, koja je međutim zbog mnogih neprilika morala otpasti. U odboru su nastale i promjene, jer su istupili Dr. Peček i V. Kralj, a mjesto njih optirani su Dr. R. Horvat i V. Proštenik. Izvješćuje zatim o društvenim izdanjima: Nastavnom Vjesniku, Omladini i o školskim knjigama, što ih društvo izdaje. Još je izvijestio o predradnjama, koje su učinjene za gradnju društvenoga doma i o sudjelovanju društva kod pojedinih prosvjetnih i kulturnih proslava.

Na upit predsjednika skupština prima tajnikov izvještaj na znanje.

Društveni blagajnik prof. S. Škreblin izvješćuje skupštinu o društvenoj imovini ovako:

Sveukupni promet u godini 1928./9. iznosio je Din 1,120.184.62. Izdaci su iznosili Din 456.233.41. Primici su bili Din 560.592.31. Ostatak od Din 104.358.90 nalazi se koristonosno uložen. Imovina se društva sastoji iz : 1. uložaka na tekući račun, vrijednosnih papira i gotovine u blagajni, svega Din 104.358.90. 2. Potraživanja članova, povjerenika i knjižara Din 91.650.—. 3. Zalihe književnih izdanja po nominalnoj vrijednosti Din 1,200.000.—. 4. Svota sabrana za društveni dom Din 214.000.—. Od te je svote dano 204.000.— dinara za predradnje za

gradnju doma prema ugovoru s graditeljem. Ukupno dakle dinara 1,610.008.90. Na toj imovini ima u tiskari duga Din 83.500.—.

Član revizionalnog odbora ravnatelj A. Matić podnosi izvještaj revizionalnog odbora i izvješćuje, da je poslovanje blagajnikovo nađeno u potpunom redu.

Poslije izvještaja revizionalnog odbora prima skupština blagajnikov izvještaj na znanje.

Prelazi se na daljnu točku dnevnoga reda: izbor predsjednika i upravnog odbora. Skupština jednoglasno bira čitav stari odbor, i to: prof. S. Dragića za predsjednika, a za ostale odbornike profesore Dr. R. Horvata, S. Škreblina, Dr. F. Jelašića, Đ. Pavičića, Dr. S. Hondla, Dr. M. Gavazzija, V. Proštenika, Dr. I. Esiha, Ž. Jakića, Dr. V. Petza i Dr. Ernu Šuklje.

Eventualija: Dr. A. Gavazzi govori o opsegu Nastavnog Vjesnika i predlaže, da se izdaje svaki drugi mjesec. Urednik Dr. Petz izvještava u istom smislu. Dr. A. Gavazzi predlaže da se članarina povisi na Din 60: prepušta se da o tome odluči odbor. Prof. V. Balenović predlaže, da za gradnju doma svaki od povišice svoje plaće dade po sto dinara: ta se stvar prepušta volji pojedinaca.

Pošto je time dnevni red iscrpljen, predsjednik zahvaljuje članovima za prisustvovanje i vijećanje i u 11 sati zaključuje skupštinu.

Tajnički izvještaj.

Slavna skupštino! Dva su poglavita događaja u životu našeg društva, koja treba u ovom izvještaju da se odmah spomenu, a to su osnutak podružnice našega društva za Dalmaciju sa sjedištem u Splitu i dvadesetpetgodišnjica života i rada ovoga društva.

U smislu zaključaka glavnih skupština iz god. 1927. i 1928. moglo se nakon primljene potvrde novih društvenih pravila pristupiti osnutku naše podružnice. Dne 9. prosinca 1928. održana je nakon ispunjenih svih potrebitih priprava konstituirajuća skupština podružnice u Splitu, koja je prema izvještaju predsjedništva iste podružnice protekla u najboljem redu okupivši odmah u sebi nenadano velik broj članova. Predsjednikom podružnice izabran je g. prof. Ivo Juras, a odbornicima gg. Mario Domančić, dr. Jakša Herceg, Klaudije Barbetti, dr. Karlo Eterović iz Sinja, i Miloš Ganzo iz Šibenika. Revizorima su izabrani Zvonimir Zlatar i Rikard Jeličić. Izabrani odbor odmah se je nakon skupštine konstituirao i započeo s važnim zaključcima svoj uspješan rad.

Ove godine navršuje se dvadeset i pet godina života i rada našega društva. Odbor je bio u svojoj sjednici od 10. lipnja ove god. zaključio, da se u proslavu toga za nas važnog jubileja održi prigodom glavne godišnje skupštine svečana akademija s određenim predavanjima i da se izda jubilarno izdanje Nastavnog Vjesnika. Radi mnogih neprilika koje su međutim nastupile u životu našega društva, morali smo od te proslave našega zaslužnog jubileja odustati.

Odbor je u prošloj društvenoj godini održao 12 redovnih sjednica u kojima je prateći budno sve pojave koje su se mogle u staleškom i školskom te opće prosvjetnom obziru odnositi na naše društvo vodio brigu oko svega što bi moglo pomoći ispunjenju naših zadataka. U samom odboru nastale su ove godine i dvije promjene: namjesto g. dra. Dragutina Pečeka bivšeg društvenog potpredsjednika, koji je odborničku čast položio, izabrao je odbor opcijom g. dra. Rudolfa Horvata, izabravši ga ujedno za društvenog potpredsjednika, a na mjesto g. Viktora Kralja, koji je položio čast odbornika i iz društva istupio, izabran je opcijom g. Vinko Proštenik.

I ove smo godine mnogo nastojali oko izdanja društvenih školskih udžbenika te smo izdali nova izdanja Boranićeva pravopisa, treće hrvatske čitanke i Hoić-Modestinova zemljopisa međutim je uredba o zabrani određenih školskih knjiga osjetljivo zasjekla u taj naš rad ograničivši ga znatno i prikrativši nas silno u glavnom izvoru za materijalni razvitak našega društva.

Posebno je za naš rad i za društveni naš razvitak i ugled važna činjenica, da smo na osnovi nekolikih odborskih sjednica a s osobitom susretljivošću Gradske Štedionice zagrebačke pristupili predradnjama za izgradnju društvenog doma. Te su predradnje toliko gotove da smo mogli već i sa graditeljskim poduzećem načiniti ugovor za izgradnju ulične trokatnice nakon koje bismo naknadno pristupili i izgradnji dvorišne zgrade.

Društvo je i ove godine sudjelovalo kod svih važnijih javnih, kulturnih i prosvjetnih zgoda između kojih spominjemo samo tri: Na skupštini Prosvjetnog Saveza u Zagrebu od 7. studenoga 1928. kojom je prilikom bila održana i svečana komemoracija za Stjepana Radića, bilo je zastupano i naše društvo, kojom je prilikom kao delegat našeg društva održao govor g. ravnatelj Antun Jiroušek. Kod svečanosti otkrića spomenika Grguru Ninskom u Splitu zastupao je naše društvo predsjednik naše podružnice u Splitu g. prof. Ivo Juras, a prigodom proslave 75-godišnjice rođenja g. dra. Gjure Arnolda poslalo je društvo jubilarcu pismenu čestitku, sretno, što u njemu pozdravlja ne samo svoga dugogodišnjeg odličnog člana nego i svoga dobrotvora.

Naši časopisi Nastavni Vjesnik i Omladina izlazili su redovno i u prošloj godini. U uredništvu Omladine nastupila je promjena time, što je dosadašnji urednik g. Viktor Kralj odstupio, a na njegovo mjesto su postavljeni za urednike gg. dr. Ivan Esih i dr. Milan Strašek, a kasnije dr. Blaž Jurišić.

Budući da ove godine ističe trogodišnji mandat g. predsjedniku i čitavom odboru, trebat će danas u smislu najavljenoga dnevnog reda da se izabere predsjednik, devet odbornika i tri odborničke zamjenika.

Neka nam bude dopušteno, da sa ovoga mjesta izrazimo našima revnim povjerenicima srdačnu zahvalnost za veliki uloženi rad oko napretka našeg društva, a jednako zahvaljujemo i našim članovima, koji su svagda s najvećim interesom pratili naš rad. Napose neka

bude izrečena hvala našemu novinstvu, koje je svagda pripravno ustupalo svoje stupce našim društvenim vijestima i s pažnjom pratilo život i rad našega društva.

Blagajnički izvještaj.

I.

Imovina društva.

a) Ulošci, vrijednosni papiri i novac.

1. Ulošci na tekući račun kod gradske štedione prema izvatku od 30. lipnja ove godine . . .	Din	2.500.—
2. Uloženo na tekući račun kod Prve Hrvatske štedionice prema izvatku od 30. lipnja ove godine	„	4.150.—
3. Uloženo na tekući račun kod Prve Hrvatske Obrtne banke prema izvatku od 30. lipnja ove godine	„	3.540.—
4. Uložnica Gradske štedione u Zagrebu broj 5460	„	33.75
5. Uložnica činovničke štedione br. 121/61 Z. . . .	„	28.—
6. Uložnica Hrv. poljodjelske banke br. 7049 . . .	„	138.50
7. Vrijednosni papiri prema nominalnoj vrijednosti	„	7.233.50
8. Gotovina u blagajni	„	104.358.90
Ukupno	Din	121.986.65

b) Knjige.

1. Zaliha književnih izdanja u vrijednosti oko . .	Din	1,200.000.—

c) Potraživanje.

1. Od članova i povjerenika	Din	67.000.—
2. Još neplaćenih zajmova	„	24.650.—
Ukupno	Din	91.650.—

d) Dom.

1. Do sada sakupljeno	Din	214.000.—
Sveukupno	Din	1,627.636.65
Na toj imovini imade u tiskari duga	„	83.500.—

II.

Poslovanje u poslovnoj godini 1928./29.

Sveukupni promet	Din	1,121.184.62

Primitak.

1. Omladina	Din	116.616.30
2. Nastavni Vjesnik	„	7.792.25
3. Članarina	„	21.625.—

4. Književna izdanja	„	322.341.50
5. Povrate zajmova	„	14.226.—
6. Kamate	„	1.588.21
7. Ostatak od prošle godine	„	75.817.05
8. Za Dom	„	586.—
Ukupno	Din	560.592.31

Izdatak.

1. Tipografiji na račun	Din	91.500.—
2. Zem. tiskari	„	102.500.—
3. Honorari piscima i vlasnicima društvenih izdanja kao i troškovi oko revizije	„	90.100.—
4. Honorari za Nastavni Vjesnik	„	20.232.—
5. Honorari za Omladinu	„	28.100.—
6. Upravni troškovi	„	43.600.—
7. Potpore i zajmovi	„	29.600.—
8. Drugi izdaci	„	50.601.41
Ukupno	Din	456.233.41
Saldo	Din	104.358.90
Ukupno	Din	560.602.31

Pošto je blagajnik pročitao svoj izvještaj, skupština na pitanje predsjednika prima izvještaj jednoglasno na znanje.

U ime revizionalnog odbora izvješćuje prof. Antun Matić o pregledavanju blagajničkih knjiga, koje da su u najboljem redu vođene.

OD UREDNIŠTVA.

Ove školske godine izaći će još jedan tròbroj našega lista koncem mjeseca svibnja ili početkom lipnja. Uredništvo primilo je znatan broj knjiga na prikaz, no uslijed preobilja građe nijesu prikazi ili objave mogli doći u ovaj broj, već će biti štampani u posljednjem trobroju.

Dr. P.

RASPRAVE I ČLANCI.

Ideja humaniteta u slavenskom vidu.

Dr. Albert Bazala, Zagreb.

O Masarykovoj osamdesetgodišnjici.

Τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπινοι
νόμοι ὑπὸ ἑνὸς τοῦ θείου.

Heraklit.

II.

Ideja humaniteta osnov je svih savremenih nastojanja, u njoj se obrazuje moderni etički, socijalni i politički ideal u opreci sa sredovječnim shvaćanjem života i odnosa ljudskih. S reformacijom je, kaže Masaryk, započelo oslobođenje ljudskoga razuma i djelomično provedeno, utvrđen je neasketski moral, skrenuta je pažnja gospodarstvu i radu, preuzeta je starozakonska energija. Renesansni humanizam obnavlja klasične ideale životne, estetski nazor grčki i praktički osjećaj rimski; duh kulture priklanja se »prirodi« — etika se osniva na »prirodi ljudskoj« (»nil humani a me alienum puto«), društveni se odnosi nastoje urediti na »prirodnom pravu«, nauka se obraća spoznavanju prirode, a filozofija se upire na »prirodni«, zdravi i obični nazor. Svjetovne tendencije prevladavaju sredovječni transcendentni, svijetu neprijazni smjer, čovjek se nastoji snaći u prirodi i užiti je, pa prema tome nastaje i obrazovni ideal, koji ne zazire od osjetnosti i ne bježi od tijela, već nastoji da prirodu ljudsku u cjelini razvije. Misao harmonična razvoja dovela je međutim u humanizmu do precjenjivanja estetskoga elementa kulture, do preuvažavanja forme u načinu držanja i u izrazu i više je djelovala u pravcu razvijanja ukusa nego morala; umjetnost je postala najuvaženija funkcija kulturna, uglađenost u saobraćaju i lijep, skladan način govora, postali su obilježja obrazovana kruga — koji se pred toga još i aristokratski izdigao nad ostali svijet, kao krug odabranika, kojima je dano, da postignu cilj čovječnosti. Jednostrano estetski razviti i aristokratski ograničeni ideal humanizma morao je nužno da bude proširen. Prosvjetni racionalizam doista daje obrazovanom idealu najširi

opseg, ali on se gubi u jednostranom intelektualizmu. Htio je, da razum stavi na vlastitu, prirodnu snagu, da duh oslobodi od vjerovanja i praznovjerja, uvjeravajući ga o tom, da je spoznavanje praktično vrijedna funkcija, koja čovjeka čini tehnički sposobnim, da svlada prirodu i u svoju korist je upotrijebi. Tako je onda nastao zahtjev prosvjetu unijeti u što širi krug i nauku preko škole raširiti, no doskora se moralo uvidjeti, da u precjenjivanju samoga znanja, ako s njim ne ide uporedo kultura srca i volje, leže teške opasnosti, jer lako se duh pokreće u mislima, ali doista stvaralačku snagu dobiva samo po dubini osjećanja i moralnoj ozbiljnosti volje; bez toga može da bude lakomisleni prevratnik i cinik, ili u najmanju ruku oportunistički praktičnjak, koji vješto iskorišćuje prilike za egoistične, sitne ciljeve. I koliko je god Masaryk odlučan pobornik prosvjetne misli i slobodoumnosti, toliko je dobro vidio i uvijek naglašavao potrebu moralnoga osnova u prosvjetnoj težnji. Naročito je istakao, kako se mali narodi ne održavaju samo uživanjem tekovina civilizacije nego humanitetom, pa je stoga odbacivao »liberalizam«, koji forsira samo ekonomski i tehnički napredak, a ne ide i u dubinu, do prekaljena ljudskog osjećaja ni u visinu oplemenjene, idealno zadahnute čovječnosti. Francuska je revolucija nastavljajući ideje prosvjetnoga racionalizma povela borbu za prava, koja čovjeku po prirodi pripadaju, ali i ona se izgubila u jednostranosti, jer je sadržaj humaniteta samo politički razvila. »Apstraktni nacionalizam« njezin, koji je iz punoće bivstva istakao samo političke momente, nije dospio, da bude pravedan prema zahtjevima humaniteta po moralnoj i socijalnoj sadržini i od česti se stoga saglasio s autorativnim shvaćanjem neke vodeće klase, čak donekle i s imperijalističkim tendencijama, jer nije uvijek dosta odlučno provodio misao, da se samo iz slobodna uvjerenja može izgraditi slobodan život — htio je naime po svojem racionalistički zamišljenom rasporedu odrediti slobodu, mjesto da je iz aktivna učešća oslobođenih pojedinaca izvede. Masaryk misli, da se politički idal ne da odvojiti od moralnoga i socijalnoga osnova, i gdjegod bi taj osnov ponestao, tamo bi red, koji je doduše nastao iz humanih pobuda, obično prešao u nametnuti sistem. Politička reforma bez dubokih humanih osnova u samom društvu i bez svijesnih ciljeva u pojedincima nepotpuna je, a jednako je nepotpuna i reforma, koja ne obuhvati čovjeka u cilju, da ga učini samosvijesnim moralnim bićem, kao što treba da obuhvati i sve socijalne i ekonomske odnose. Češko shvaćanje humaniteta polazi od moralne osnove kao najšire baze, na kojoj se razvija samosvijesni individuum, što radi iz puna uvjerenja prosvijetljena duha, socijalno obazrivi član društva, nacionalno osviješteni građanin, čovjek širokoga kulturnoga horizonta, koji u svojem biću usklađuje sve strane života i po tom integralnom sažimanju kulturnoga sadržaja ulazi u socijalnu, nacionalnu i sveljudsku organizaciju — jer je udešen na cjelinu života poput Leibnizovih monada, koje žive svaka svojim životom, a ipak se sve slažu u jedan kozmički sklad, budući da u svima odjekuje čitav svijet. Masarykova ideja humaniteta doista ima nešto tako monadologijsko: ona je sva u subjektima, u svijesti, i to potpuna, iako je individualno udešena (abgestimmt), te omogućuje, da iz tako osviještenih slobodnih i samostalnih središta po smjeranju na jedan te isti opći cilj nastane neprisiljena, skladna zajednica duhova, u sve višim krugovima od čovjeka preko porodice, naroda do čovječanstva. Dosljedno tome Masaryk drži da je nacionalni momenat određen humanom: osviještenje i oslobođenje českoga naroda ima svoj osnov u moralnovjerskom pokretu, koji je u Husa došao do izražaja, a išao je za oslobađanjem duha, za slobodom savjesti i uvjerenja u želji, da objektivni sistem života bude udešen prema razvitim subjektivnim potencijama, ne nametnut, nego iz dušâ izveden. Ovaj moralni elemenat, u kojem se koncentrira sva dostojnost umne prirode ljudske po određivanju iz svijesti, osnov je humanoj organizaciji društvenoj, nacionalnoj i međunarodnoj, jer unosi u nju faktore, kojih fizički svijet ne pozna — jednakost u dostojnosti ljudskoj i u pravu na kulturni život, pravednost u odnosima i slobodu u međunarodnoj zavisnosti. Zajednički izraz svih tih idealnih vrednota je ljubav k čovjeku, koja se sublimira do neizmjernosti u težnji za savršenstvom, koje se može označiti kao »bogupriličnost«. Svaka monada ljudska neka je mikrokozam u sebi, a sve neka u težnji gledaju prema makrokozmu: zadatak je ljudski, da se živom, energičnom i ustrajnom ljubavi čovječanstvo »privede bogu«, — to znači pravdi i dostojnosti, koja je božanskoga značaja.

Franjo Marković u svojoj knjizi »Razvoj i sustav općenite estetike« pridružuje se mišljenju francuskog izdavača Leibnizovih dijela, Foucher de Careila, da je Leibniz po načinu svojega mišljenja Slaven. Ne samo da mu porodica potječe iz Češke i Poljske, nego se i u nauci njegovoj, veli Marković, vidi slavenska žica u njegovoj mirotvornosti, u izmirnom duhu njegovu, koji je posve nalik na velikoga njegova prednjaka, Čeha Amosa Komenskoga, a u nauci o oduhovljenosti neorganske tvari o sveopćoj harmoniji u svemiru, o mikrokozmu kao ogledalu makrokozma vidi se u neku ruku čak odjek nekih priprostih slavenskih priča. I ja bih se tome mišljenju priklonio, samo držim, da bi se i druge crte mogle navesti njemu u prilog, tako primjerice duboka religioznost Leibnizova, koja ipak ostavlja

puno pravo naučnoj spoznaji. Pored toga mislim, da bi se značajka dala možda još pregnantnije izraziti po prilici ovako: Leibnizov sustav je pluralistički individualizam, osnovan na unutrašnjim silama. Objektivno i superindividualno izvodi se kao integral iz subjektivnih potencija. Stvarnost je produkt niza duhovnih operacija, a vez stvari i bića je konstitucionalni efekt, koji se osniva na spontanom, svjesnom i voljnom određivanju pa je upravo zato i to potpuniji, što više duhovne snage u njem ima. On se evolvira prema zajednici duhova, kao što se involvira prema materiji. Sav je svijet i sav poredak života u njem postavljen na osvještavanje, a svrhovite veze moguće su tako, da svaka jedinica, pa i najmanja u sebi osjeća čitav svijet i tako se iz cjeline svoje individualnosti uvrštuje u sastav svijeta i života. Masaryk doduše nije razvio filozofijski nazor o svijetu. On je toliko positivista, ali i samo toliko, što naprosto preuzima prirodonaučnu sliku svijeta, te i filozofiju shvaća kao opću naučnu obrazovanost. Ipak kad od fizičkog svijeta prelazi k čovjeku, onda nalazi, da njegovo područje djelovanja, i ako je vezano na prirodne uvjete, nadmašuje fizičku realnost i stvara nove oblike bitka. Nemoguće je pregledati, kako se onda kroz strogo naučnu, sociologijsku i historijsku spoznaju probija kulturno shvaćanje idealnoga značaja, koje ima izrazite slavenske crte. Ono je ponajprije odlučno subjektivno ili pravo reći personalno upravljeno. U osnovima svojima to je individualizam, koji je prosvjetno-kulturno zadahnut, na moralnoj snazi uvjerenja osnovan i do religijskoga zanosa produbljen. Sve sređivanje i upravljanje skupnih prilika treba da se osniva na svijesti, osjećaju i voljnom pristanku pojedinaca, gotovo bez svake izvanjske regulacije — kao i Leibnizove monade, što ne utječu neposredno jedna na drugu izvana, — bez podređivanja pod tuđu volju ili autoritet, osim u koliko je vlastitom sviješću prihvaćen. Prema tome općenost, što okružuje individualni život kao što je to državni sistem i kulturna sfera uopće, nema svojega posebnog vitaliteta ni prava na opstanak, osim koliko je u svijesti individua osnovana. Posve prirodno zabacuje stoga Masaryk naturalizam, ne možda u tom smislu, da ljudski život osim prirodnih zakona ljudskoga bića nema drugih instancija, kojima je podređen, nego u smislu, prema kojem bi se čovjek smatrao stvarju (Sache), koja podleži izvanjskoj regulaciji. Masaryk pobija materijalizam kao primitivizam, a jednako pobija i marksizam kao čisti ekonomizam, koji u filozofiji povijesti vidi samo djelovanje ekonomskih faktora i socijalno pitanje uzima samo kao pitanje želuca, pa ga i zove sociologijskim daltonizmom, jer je slijep za utjecaj ostalih, naročito moralnih faktora. Masaryk otklanja i jednostrani racionalizam, jer je apstraktan, te stvara smišljene rasporede, koji imadu doduše

svoju logičnu osnovanost i saveznost, ali nemaju životne snage. Više nego na razumnosti osniva se biće čovjeka i ljudskoga društva na osjećaju i na volji. To je razlog, zašto mu se ni njemačka filozofija ne mili, i ako joj, naročito tipičnom njezinom reprezentantu Kantu, odaje dužno poštovanje. Masaryk pobija i liberalizam, ne zato što je slobodouman, nego zato što ponajviše ne vodi računa o potrebama srca. Francuski duh mu je simpatičan upravo radi svoje slobodoumnosti, radi snažne napredne težnje i kulturne zanesenosti, ali vidi i njegove slaboće, koje ga zavode na put skepse, frivolnosti i dekadentnosti. Proračunani utilitarizam anglosaksonske rase nije mu ni malo simpatičan. Masaryk nalazi, da su Englezi najsvestranije razvili ideju humaniteta, kao političku slobodu, socijalnu brigu i dobrotvornost i vjersku snošljivost. Očito mu je simpatičan realni smisao njihov, kojemu ne ponestaje idealnih pogleda, simpatično mu je uvažavanje pojedinca i shvaćanje države kao sredstva, koje ima da omogući slobodnu suradnju (princip slobode) i dobrobit državljana (princip maksimacije sreće) — što je u posljednjem redu posljedak stava, koji je za engleski duh značajan, da je naime sve apstraktno samo radi konkretna i iz njega izvedeno. Masarykovu duhu očito odgovara, što se u Engleza prilike upravljaju uviđavnošću, prema stvarnom spoznavanju i potrebi, te se tako život razvija postepenim prilagođivanjem, bez prisilja, u vezi s prošlošću, koja ne priječi napredovanje i stvaranje novih mogućnosti. Iz tih razloga drži Masaryk da je kultura engleska (i američka) viša od njemačke, ali tim još ne misli reći, da mu je najmilija. Pored svih simpatičnih strana za nj kao Slavena, koji voli slavenske mane i vrline, u toj je civilizaciji previše utilizma, individualizam je njezin odviše egoistički naglašen, uzajamni odnos čovjeka k čovjeku sveden na merkantilni princip zamjene dobara, osjećaj simpatije gotovo računski odmjeren, u očitovanju svojem doduše energičan, ali za slavensku dušu odviše poslovno hladan, bez prave usrdnosti i predanosti. Masaryk traži od ideje humaniteta, da čovjeka potpuno iznutra obuzme. Ona ima u Rusa pretežito religijsko socijalni značaj, u Poljaka nacionalno politički sa mesijanskim obilježjem, u Čeha prosvjetno-kulturni značaj. Kao takova ona ne može biti samo produženje prirodnoga stanja u uglađenijim načinima i oblicima, već znači preporod čovjeka i ustajanje na nov život, znači osjećati duh u sebi i razviti ga potpuno, u svim prilikama i odnosima, nuždom ljudskoga bića, kao zahtjev, koji proizlazi iz dubine i upravo zato se nužno povisuje do religijske predanosti. Ideja humaniteta obuhvaća čitavoga očvjeka, oduhovljuje sve strane njegova bića do svijesne ličnosti, sve odnose ljudske do intimne uzajamnosti, ona obuhvaća sve ljude i sve narode i stvara tako duhovno car-

stvo, koje se upravlja iz svijesnih sila i voljno se uvrštava u zajednički sklad. Ideja humaniteta traži individualitete potpuno razvijene, traži smisao svestrano razvit, ne samo u političkom nego i u socijalnom i kulturnom pogledu, ona traži općenost, koja nikoga ne isključuje, koja se ne zatvara aristokratski, koja sve jednako prigrljuje u krug ljudske dostojnosti. Ona traži neprestano oživljavanje čovjeka iz subjektivna vrela svijesti i uvjerenja, stvaranje objektivnih institucija i organizacija na uvijek živom kulturnom smislu i ljudskom osjećaju, i zato mu je osnov nužno moralan i u posljednjem redu religijski.

Masaryk ima pravo, kad uzima da filozofijski osnov sociologije leži u pitanju: individuum prema društvu. No mogao bi se upravo taj odnos uzeti i šire, kao odnos pojedinosti i općenosti, na kojem se onda vidi, kako se razilaze filozofijski pogledi u opće, i prepoznaju se na njem i nacionalne značajke duha. Helenski duh se primjerice zanosi od individualna prema općenitom kao idealnom obliku, koji stoji van prostora i vremena. Općenito se onda plastično odbija kao slika (eidos) u idealnom carstvu. Za grčko mišljenje, koje je uvijek imalo sklonost k zornom predstavljanju, općenost se ukazuje kao ideal, u kojem su sadržani momenti savršenstva, i sve konkretno upućeno je, da se vine do apstraktna. Svjetsko zbivanje, životni proces i kulturni razvitak dobiva tako tendenciju prema idealu, koji je gotovo umjetničkim zrenjem dohvata i umjetničkim djelovanjem ostvaruje. Osnov svijeta je nagon, koji teži za oblikovanjem; iz kaosa se izvija kozmos. Simbol toga oblikovanja je l j e p o t a. Svijet je u sastavu svojem idejno strukturiran, od ideje organiziran, umjetnički građen, a i život u njem ima tendenciju da potane lijep, harmoničan. Filozofija je osviješteni stvaralački nagon svijeta. Istina i ljepota sliva se u jedno. Spoznavanje je proziranje smisla svijeta, a ovaj je opet vječito ostvarivanje u svijetu sadržanoga idejnog sadržaja. Nasuprot ovome umjetnički stvaralačkom duhu, koji se iscrpljuje u dinamičkom objektiviranju idejnog smisla, stoji pretežito statički duh romanski. On naime od pojedinosti prelazi k općenosti i utvrdjuje je u objektivnim sistemima, koji imadu svoj zasebni, od subjekta odvojen i nezavisan vitalitet. Svoju snagu dobivaju oni iz neke nadindividualne razumnosti, pa se organizuju u objektivnim institucijama i organizacijama i stavljaju se nad pojedinca, kao autoritet nad subjektivno mišljenje, kao zakon nad osjećanje prava i dužnosti, kao državni poredak nad odluku i svijest građana. Općenitost je sve, pojedinost je ništa. Gdje tako pojedinost uzmiče i iščezava pred općenošću, tamo je i odnos prema njoj samo odnos podređenosti i poslušnosti, a krepost u legalnosti i korektnosti. Klasično izražen je taj odnos u rimskoj subordinaciji pod zakon, u nadindividualnom rezonu

države i logičkoj konstrukciji prava. I kaogod što je taj odnos dominantan prema unutri prema pojedincima, tako je prema vani imperijalistički ekspanzivan, kako je to izraženo u Vergila, da je zadaća rimskoga naroda regere imperio populos. Taj racionalistički konstruktivni i autoritativni sistem prešao je kasnije u srednjem vijeku na crkvenu organizaciju kao baštinicu rimskoga imperija i razvio se kao supraracionalizam i supranaturalizam. I germanski se duh od konkretna uzdiže do apstraktna. On prevodi realno u idealno, te ovo postavlja kao svrhu zazbiljnosti. Misaone konstrukcije imadu veću vrijednost, nego osjetno dato. Svijet opažanja, pojedinosti, prostorne i vremenske datosti, snizuje se na pojavu ili »pričin« prema nekoj dubljoj metafizičkoj stvarnosti. U osnovima svojim svijet je mišlju odredjen (logos) i na ostvarenje ideje upućen i kaošto u odredjenje zazbiljnosti ulazi pojam svrhe, tako on ulazi i u mišljenje i djelovanje. Mišljenje ima prema časovitom mnijenju da postavi neprolaznu duhovnu zazbiljnost, a djelovanje ima da preko subjektivno individualnih težnja prijeđe na ostvarenje objektivnih ciljeva. Nauka, umjetnost, pravo, država i religija postaju produkti imanentnoga razvoja svjetskoga smisla. Kako je svijet materijal ideje, koja se u njemu ostvaruje, tako je život materijal dužnosti i predanosti ideji, koja iz razumske nužde njezine proizlazi. I taj je duh objektivističan i realističan. On pretpostavlja općeno pojedinačnom i traži predanost subjekta objektivnim ciljevima. Od romanskog se načina razlikuje tim, što mu je općenost uvijek ne samo razumsko produženje pojedinačnosti nego i zadatak, koji traži svijest o dužnosti za svoje izvršenje, te pojedinačnost aktivno učestvuje u razvijanju univerzalnoga duha, tek što ovaj imade svoje opravdanje u svojoj vlastitoj, nadsubjektivnoj razumskoj nužnosti. Dok je dakle prema romanskom tipu općeno individualnom nadređeno kao nadmoćna sila, po germanskom shvaćanju individualno je općenom podređeno, kao svojoj svrsi. U jednom i u drugom slučaju ima općeno svoj vitalitet nezavisno od subjekta samo u sebi, u svojoj razumnosti, te se i očituje kao nadređena realna organizacija, koja pojedinca određuje u mišljenju i djelovanju ili kao objektivni zahtjev, koji sebi podređuje subjekt i za svoje ostvarenje traži njegovu suradnju.

Engleski je duh upravljen na to, da svlada svijet, ne po nekom privilegiju ili odabranstvu, nego po sposobnosti. Svaki privilegij pretpostavlja nešto apriorno i više je domišljen, možda i umišljen nego osnovan, subjektivno postavljeni zahtjev s pretenzijom objektivna priznanja. Sposobnost nije misao ni zahtjev nego činjenica. Ona znači: mnogolikost stvari i odnosa s p r e t n o zahvatiti mišljenjem i djelovanjem, pa i ako pri tom treba slijediti donekle misaone, i d e j n e zahtjeve, stvar-

nost će ih držati u granicama trijezna promatranja i razborita djelovanja. Imperativ te praktične spretnosti glasi: ako želiš ideje pravo zamisliti i svrhe valjano provoditi, drži se stvarnosti. To je smisao Baconova principa naturae imperare parendo. Tome principu odgovara i određenje filozofije: ea demum est vera philosophia, quae mundi ipsius voces quam fidelissime redit et veluti dictante mundo conscripta est. Ogledamo li taj pravac duha na relaciji individualna i univerzalna, onda se dobivaju ove za čitavo englesko mišljenje značajne crte: Najprije je to izraziti individualizam, jer realno je samo pojedino i kad bi stvari imale svijest i mogle govoriti, svaka bi se od druge odvojila, nastojala bi se održati za se i otimala bi se tome, da se s drugima izjednači pod općom shemom ili čak da u njoj iščezne. Engleski nominalizam je logički individualizam, koji konkretno pretpostavlja apstraktnom, opažanje mišljenju, zrenje pojmu. Instinktivno se duh opire svakom prirođenom inventaru. Sve je na praksi života izgrađeno. Sve obuhvatanje pojedinačne mnogolikosti općim imenom je samo praktične prirode. To vrijedi onda i za sve reguliranje općim propisom kao i za uvrštavanje u skupnu organizaciju. Pojam je samo natpis, koji služi pregledu pojedinosti; vrijednost je njegova u uporabivosti. To isto vrijedi i za ostale načine skupnoga odredjivanja: ako je naime općeno samo zgodna formulacija za praktičnu upotrebu, kao kod spoznavanja za orijentaciju u mnoštvu, onda je i sva društvena i kulturna organizacija samo praktični okvir života. Zrenju kao spoznajnom osnovu odgovora u praksi osjećanje. Princip djelovanja je ugoda ili korist, te osim utilitarizma, kako Mill kaže, nema drugoga moralnog principa. Svi moralni zahtjevi reduciraju se na osjećaj ugode ili koristi. U središtu djelovanja stoji »ja« sa svojim osjećajem — pa i ako to ne znači egoistično vodjenje svega interesa samo na svoju korist, a to znači, da je konkretna ličnost uvijek angažovana u svim nastojanjima, makar ova idu i preko nje do općih svrha. Sve normiranje djelovanja je zapravo praktično reguliranje mojega odnosa prema drugima na osnovi uvjeta zajedničkog opstanka i sreće, a ne po nekom idealnom zahtjevu. U sociologijskom pogledu to znači, da je individuum prije društva — društvo počiva na njemu, ono se sastavlja od individua kao pojam od predodžbi, no upravo zato je uvijek samo sredstvo, a ne cilj — kao što je i pojam sredstvo orijentacije u mnoštvu pojedinosti. Nije pojedinac radi društva nego je društvo radi pojedinca, kolektivni organizam je samo praktični regulator individualnih težnja, te pojedinac nikad ne iščezava u njem. Nominalizam u sociologiji znači individualizam i liberalizam (laisser faire), znači samostalnost pojedinca i slobodu kraj sve nužde udruženja. Prijeđemo li preko toga, da obilježimo galski duh, makar i

u najkraćim crtama, jer nije jednostavan, te bi možda iziskivao bliže objašnjenje, mogli bismo slavensko shvaćanje označiti kao subjektivno osjećanje i proživljavanje smisla svijeta i života, kao lično nošenje univerzalnoga duha, kako se to vidi u Tolstoja ili Dostojevskoga. Eksistencija apsolutnoga je subjektu imanentna. Pojedinac je nosilac općenosti, koju je svu primio u sebe, on je nosilac i božjega objavljenja (teofanije), nosilac carstva nebeskoga, koje po njem postaje stvarnost. To je univerzalistični realizam, po kojem se apsolutno realizuje u subjektu, objektivacija duha u nauci, umjetnosti, religiji i moralu nema zazbiljnosti u nekom idealnom važenju nego u subjektivnom proživljavanju, u aktuelnom posjedovanju sviješću. Objektivno i nadindividualno je zbiljsko samo u subjektivnom duhu, pa se i očitovanje božje osniva na neposrednom unutrašnjem osjećaju. Ostvarenje carstva božjega nije izvan nas, nije svijet nad nama nego živa sila u nama: apsolutno je nazočno u relativnom, kao što je sve objektivno zbiljsko u subjektu, i sve općeno aktuelno u individualnom. I dok će duh Rima vladati, silom mača ili autoritetom uma, dok njemački duh individualno stavlja pred objektivne zahtjeve i veže ga dužnošću na ostvarenje njihovo, uz zatomljenje subjetivnosti, dok engleski duh praktičnim obzirima sređuje prilike života, slavenski duh unosi u život neposredno osjećanje idejnoga sadržaja, usrdnu predanost i ljubav na neizmjernom vrelu raspaljenu, koja kao vječno svijetlo uvijek nanovo i bez prestanka treba da obnavlja i oživljuje sve objektivno, nadindividualno — sve, što kao opći zahtjev okružuje život ljudski i nad njim se nadvija kao objektivni sistem. Slavenski se duh ne zanosi samo zrenjem idealnih oblika i njihovim predstavljanjem u objektu, ma da je lijepo i dostojno biti tako suradnikom na izgrađivanju svjetskoga smisla, — slavenski duh ne zanosi se težnjom za vlašću iz nekoga nadindividualnog opravdanja niti se podredjuje objektivnim instancijama, na samoj razumskoj nuždi osnovanim, pa se ne zadovoljava ni konvencionalno odmjerenim sređivanjem prilika — već traži svijet slobodnih, samostalnih individua, koji na živoj svijesti svojoj nose idejne zahtjeve i raspored, on traži opće moralno stanje, koje je u svim subjektima aktuelno, iz kojega se razvija intimni odnos pojedinca k pojedincu, i uvijek živi, usrdni odnos prema objektivnim ustanovama i tvorevinama općega duha. »Bratstvo« je kulminacija češkoga čovještva, veli Masaryk, a to je ono isto, što Loskij zove »bitovaja demokracija«, — u neku ruku domaćinsko, familijarno držanje u svim odnosima i prilikama, koje svoj zaokruženi izraz dobiva u ljubavi — jer naposljetku i sve svijesno priznanje, sve privoljenje iz uvjerenja znači intimno predati se, izići iz sebe, ali ne napustiti dušu, prenijeti se u drugoga i u krug van sebe, ali

uvijek unijeti u nj svu svoju osviještenu, iskrenu, zagrijanu duševnost, svoju idealno ponesenu subjektivnost, prijaznu, povjerljivu, punu nade u mogućnost napretka. I što Masaryk od nje još traži, to je, da bude i aktivna, koliko je pozitivna — da ne bude samo sentimentalno čeznuće nego energično djelovanje. Zadaća je slavenskog duha, kad se oslobodi prirođene mu sklonosti k pasivnoj dobroti, da razbije kostničku lomaču predrasuda i mržnje, da snažnim zahvatom volje odnose ljudske upravi na međusobnu snošljivost u slobodi i mogućnost zajedničkog opstanka i napretka. Zato se Masaryk i ne slaže s Tolstojevim načelom: ne opirati se zlu, jer humanitet traži suzbijanje zla uvijek i svuda, pa i ako ne odobrava osvetu, ali ne zahtijeva ni podnošenje, naprotiv traži opravdano otpor proti nasilju kao i proti svemu zlu, što tišti čovječanstvo. Masaryk voli Žišku i simpatizuje s njim, ali s Chelčilskim mora reći, da se ne smije služiti nasiljem, kojim se onaj služio, njega privlači Hus, ali mora reći, da ga je reformacija premašila i zato voli Komenskoga. Pravo nastojanje češkoga čovjeka je spojiti Chelčickoga i Komenskoga.

Masarykova ideja humaniteta po svojoj dubokoj moralnoj osnovi nužno onda zalazi u religijsku sferu. Prozaična razumnost zatvara se obično prama čaru religije, ali kad se odnos pojedinca prema općenosti, individua prema skupnosti, subjekta prema objektivnim ustanovama duboko usadi na osjećanju, onda se ne može zadržati polet duha prema neizmjernosti i ne promatrati ideju humaniteta i sub specie aeternitatis — jer religija ne vodi samo čovjeka k bogu nego i k bližnjemu. Religija je idealno zaokruženje moralnog stanja. Za Masaryka ona stoga znači istu zadaću kao i čovječnost. Ona mu je najdublji korijen života i zato joj pripada legitimno mjesto u kulturi ljudskoj. Savremeni čovjek i religija za nj je velika tautologija: »Moderan — čovjek — religioznost, iz svake te riječi gleda na me trojedna sfinga.« Ona znači pokretanje iz najdubljega izvora ljudskoga bića — iz puna, snažna, zanesena uvjerenja; nije ona samo v j e r o v a n j e, nego je okrepa na izvoru neizmjernosti, živ osjećaj iskonskih snaga, što drže svijet i život i pouzdanje u pobjedu onoga, koji se tih snaga hvata. Ta nada je baština češke reformacije, koja znači neprestanu reformu, trajno obnavljanje, teženje za sve ljepšim, usavršavanje, napredak — što u vjerskom zanosu nalazi uvijek novu okrepu. Matematika humaniteta je pravednost, a ne igoistični račun koristi, — njegova mehanika osniva se na svijesnom pokretanju iznutra, a ne po pritisku izvana, njegova sinteza osniva se na osjećaju ljubavi, njegov osnov je moralizavana ličnost, idealni horizont njegov je carstvo nebesko. Ideja humaniteta u perspektivi neizmjernosti znači ostvarenje čovječnosti u svijetu — a po njoj i ostvarenje

carstva božjega, prema riječima starca Zosima u Dostojevskoga: sva slava i sva zasluga čovjeka leži u vršenju ljubavi — i kad bi ljudi htjeli shvatiti tu istinu, odmah bi zemlja postala rajem. Irenički motivi čine onda finale ideje humaniteta, na kojoj se osniva oduhovljena zajednica ljudska, — zajednica slobodnih pojedinaca, od kojih svaki u s e b i nosi zakon života i slijedeći ga svi se zajedno slažu u harmoničnu narodnu, a onda i sveljudsku tendenciju: u mirnom radu i međusobnoj ljubavi sve dalje i sve na više. To je »vječni oganj« u hramu slavenske humanitetne monadologije.

Povijesne crtice.

Martin K u z m i ć, Zagreb.

Pisci i kratice:

Archiv für slavische Philologie.
CSHB = Corpus scriptorum historiae Byzantinae.
HGM — Historici Graeci minores. ed. L. Dindorf. I. 1870. II. 1871.
Hierocles, Synecdemus. = CSHB sv. 3.; vidi Konstantin VII.
Jordanes [500—560], De origine actibusque Getarum.
V. Klaić, Povjest Hrvata.
Konstantin VII. Porfirogenet, De thematibus. De administrando imperio = CSHB. sv. 3.
Liudprandus [922—972], Antapodosis 1—6.
T. Maretić, Slaveni u davnini 1889.
Menander, Historiae = HGM II. 1—131.
Nestor, Chronica 1860.
Pavić[1] = Armin Pavić, Cara Konstantina VII. Porfirogenita De administrando imperio glave 29—36. 1906.
Pseudo-Codinus, Origines Constantinopolitanae 1—4. 1907.
Ptolemaeus, Geographia 1—8.
SHP = Starohrvatska Prosvjeta.
F. Šišić, Letopis Popa Dukljanina. 1928.
Widukind, Res gestae Saxonicae 1—3.

Bijela Hrvatska.

Archiv 5, 180, ocjenjujući i prikazujući raspravu F. Račkoga „Biela Hrvatska i biela Srbija“ 1880 = Rad 52, 141—189, veli Jagić: „Ich glaube also, ein Weisskroatien gab es eben so wenig wie ein Grosskroatien“. Zatim Archiv 17, 61, u članku „Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen“ veli Jagić isto: „Ein grosses [= car K. ovo nema] heidnisches Weissserbien ist natürlich gerade so s e i n Phantasieland wie ein grosses heidnisches Weisskroatien“.

Ništa ne vrijedi ni ono, što na obranu Bijele H. i S. veli I. B. Bury—Š. Lochmer u „Raspravi De administrando imperio“ = Vjesn. zem. arkiva 10, 128: „Bijela Srbija i Bijela Hrvatska su, kaže Jagić, ein [= sein: carev] Phantasieland, ali je bila fantazija Slavenâ, a ne cara ili Grkâ, koja je ovdje radila. Ako su Slaveni, kao što su sami pripovijedali, primili zemlje od cara, ne bivši prije na pozornici, oni su odmah morali naići na pitanja, a odakle su oni došli? Postojanje „hrvatskih“ i „srpskih“ plemena na sjeveru dalo je motiv za odgovor“. Dakle su Hrvati i Srbi caru kao nabajali, da su došli od sjev. Hrvatâ i Srbâ i da se sjev. Hrvati i Srbi zovu „veliki“ i „bijeli“. — Maštanjem se može zvati samo ovakvo tumačenje. Mi ćemo se držati zakona mišljenja: najprije vijesti i opažanja točna, a onda sud. Vrijede pak za bijele Hrvate i Srbe samo one vijesti, gdje se oni doista zovu „bijeli“.

1. Car K. adm. c. 30: οἱ δὲ Χρωβάτοι [= južni] κατῴκουν τηνικαῦτα [= 610—641] ἐκεῖθεν Βαγιβαρείας, ἔνθα εἰσὶν ἀρτίως [= oko 950] οἱ Βελοχρωβάτοι. μία δὲ γενεὰ διαχωρισθεῖσα ἐξ αὐτῶν . . . ἦλθον εἰς Δελματίαν.

2. Car K. adm. c. 30 οἱ δὲ λοιποὶ Χρωβάτοι ἔμειναν πρὸς Φραγγίαν, καὶ λέγονται ἀρτίως [= oko 950] Βελοχρωβάτοι ἤγουν ἄσπροι Χρωβάτοι, ἔχοντες τὸν ἴδιον ἄρχοντα· ὑπόκεινται δὲ Ὤτῳ τῷ μεγάλῳ ῥηγὶ [936—973] Φραγγίας τῆς καὶ Σαξίας. Iz 1—2 izlazi, da su Bijeli Hrvati = Češki Hrvati; vladar im je Boleslav I. [935—967]; Boleslav je — dakle i njegovi Hrvati — podložan Otonu I. od 950: Bury - Lochmer, Vjes. zem. ark. X 96; Widukind III 8: eo tempore [= 950] rex [Oton] proficiscitur in militiam contra Bolizlavum, regem Boemiorum et cum capienda esset urbs, quae nuncupatur Nova [= Neumburge, Niemburg Pragu na istoku], in qua clausus obsidebatur Bolizlavi filius [= Boleslav II. 967—999] . . . Bolizlav urbe egressus maluit tantae maiestati subici quam ultimam perniciem pati.

3. Car K. adm. c. 31 ὅτι οἱ Χρωβάτοι οἱ εἰς τὰ Δελματίας νῦν [= oko 950] κατοικοῦντες μέρη ἀπὸ τῶν ἀβαπτίστων Χρωβάτων καὶ τῶν ἄσπρων ἐπονομαζομένων κατάγονται, οἵτινες Τουρκίας μὲν ἐκεῖθεν Φραγγίας δὲ πλησίον κατοικοῦσι καὶ συνορεύουσι Σκλάβοις τοῖς ἀβαπτίστοις Σέρβλοις. Radi blizine Franačke mogu tu biti samo češki, nikakvi karpatsko-galičko-ruski Hrvati, a Srbi, susjedi Hrvatâ, samo Lužički Srbi.

4. Car K. adm. c. 31 ὅτι ἡ μεγάλη Χρωβατία καὶ ἡ ἄσπρη ἐπονομαζομένη ἀβάπτιστος τυγχάνει μέχρι τῆς σήμερον [ἡμέρας = oko 950] καθὼς καὶ οἱ πλησιάζοντες αὐτὴν Σέρβλοι.

5. Car K. adm. c. 32 ἰστέον, ὅτι οἱ Σέρβλοι [= južni] ἀπὸ τῶν ἀβαπτίστων Σέρβλων τῶν καὶ ἄσπρων ἐπονομαζομένων κατάγονται, τῶν τῆς Τουρκίας ἐκεῖθεν κατοικούντων εἰς τὸν παρ' αὐτοῖς

Βόϊκι [= Boïci: Boiohaemum] τόπον ἐπονομαζόμενον, ἐν οἷς πλησιάζει καὶ ἡ Φραγγία, ὁμοίως καὶ ἡ μεγάλη Χρωβατία [πλησιάζει] ἡ ἀβάπτιστος ἡ καὶ ἄσπρη προσαγορευομένη· ἐκεῖσε οὖν καὶ οὗτοι [= južni] οἱ Σέρβλοι τὸ ἀπ' ἀρχῆς κατῴκουν. Ovo je divno točna oznaka, točnija i od one točne pod 3: blizu je Franačka, susjedi su Hrvati i Srbi, a i zemlja je označena: Bóικι. I to „učenjaci“ kude i poništuju!

6. Nestor piše povijest za doba 850—1110, a 1070—1110 kao suvremenik, piše dakle za 150 godina kasnije od cara K. [= 950]. Nestorov je uvod cap. 1—2 i početak c. 3. maštanje: tako piše i pop iz Duklje. Dakle cap. 3:

„Po mnoz̆ěhъ že vrěmenehъ sěli sutь Slověne po Dunajevi, kъde jestь nyně ugorьska zemlja i bolgarьska i otъ těhъ Slověnъ razidoša sja po zemli i prozvaša sja imeny svoimi, kъde sědъše na kotorěmь městě, jako prišьdъše sědoša na rěcě imenemь Morava i prozvaša sja Morava, a druzii Česi narekoša sja, a se ti že Slověni: Horvate Bělii i Serbь i Horutane“.

Po svim drugim vijestima, na pr. Jordanesu cap. 5, sele se Slaveni od ušća Visle na zapad do Labe, Sale i dalje, na jug u Podunavlje, a kod Nestora dolaze od Babilona [cap. 2] u Podunavlje i odavle na sjever i zapad. No to je sporedno; glavno je to, da on sjevero-zapadnim pravcem pominje redom Moravce pa Čehe pa nerazdružive Hrvate i Srbe pa Korutance. Ako je Nestor išto reda imao u mislima, nije mogao od Čehâ skočiti na južne Hrvate i Srbe pa opet nazad na Korutance. Nestor očito misli na sjeverne Hrvate i Srbe i ne zove „bijelima“ južne već sjeverne češke Hrvate. T. Maretić SUD 68 objašnjava ovako: „Izraz: bijeli Hrvati, bijela Hrvatska takodjer je Konstantin krivo [?] upotrebio, jer je to ime po svjedočanstvu staroruskoga [= 150 godina mlađega od cara K.] ljetopisca Nestora pripadalo južnoslavenskijem Hrvatima, a ne češkima ni galičkima“. Što ćemo onda s „bijelim“ Srbima?

Bez dodatka „bijeli“ pominje Nestor: 9 Horvate; 21 Horvaty; 26 Hrovaty; 45 Hrovaty [992]: to su galičko-ruski Hrvati, koji su unijeli mnogo zabludâ u povijest pravih Hrvatâ; 26 Hrovaty: južni.

Oblici Nestorovi: Horvate, Hrovate, Serbъ očituju rusko pretvaranje: ъ = o, ь = e: dakle su oblici Hъrvatъ, Hrъvatъ, Sьrbъ.

7. Iza Nestora dolazi pop iz Duklje, oko 1200; mjesta su iz izdanja F. Šišića 1928 = Š. Duk. Najprije dolazi hrv. ljetopis, jer držim, da je to prvo popovo izdanje ljetopisa, onaj slavenski pisan Libellus Gothorum. Š. Duk. 292.

Š. Duk. 398: „I svim zemljam mejaše položivše i sve naredivše, što je s ovu stranu gore k moru, prozva [= kralj Budimir = Svetopuk na duvanjskom saboru] Primorje,

i rike, ke ishode iz gor, od zapada sunčenoga i pristaju u veliku riku Dunaj, onuj riku zvaše Surbiu.

I Primorje razdili na dvoje počamše od mista grada ki po poganih bi razrušen, ki se zove Dalma, gdi sa shodom biše, deri do mista, ko se zove Valdemin [= Vinodol]. Od Dalme do Valdemina prozva Hrvate Bile, što su Dalmatini Nižnji.

I još od mista Dalme do Bandalona grada, ča se sada zove Drač, dotla prozva Donju [= Gornju] Dalmaciju.

I tolikoje Surbiju [razdili], ča jest Zagorje. I tuj na dvoje razdiliše: počamše od gornje strane Drine, ča jest na zahod sunčeni do gore Borave, a toj prozva Bosnu,

i od Drine do Lipa prozva Sas [= Ras: Arsia = Rašа], ča je Raška zemlja".

Š. Duk. 404: Donji Hrvati; hrv. ljetopis nema Crvene Hrvatske.

8. Š. Duk. 305: „post haec secundum continentiam privilegiorum, quae lecta coram populo fuerant, scripsit privilegia, divisit provincias et regiones regni sui ac terminos et fines earum hoc modo:

secundum cursum aquarum, quae a montanis fluunt et intrant in mare contra meridianam plagam, Maritima vocavit;

aquas vero, quae a montanis fluunt contra septentrionalem plagam et intrant in magnum flumen Donavi, vocavit Surbia.

deinde Maritima in duas divisit provincias: a loco Dalmae, ubi rex tunc manebat et synodus tunc facta est, usque ad Valdevino vocavit Croatiam Albam, quae et inferior Dalmatia dicitur, cui inferiori Dalmatiae ... instituit Salonitanam ecclesiam metropolim ...

item ab eodem loco Dalmae usque Bambalonam civitatem, quae nunc dicitur Dyrachium, Croatiam Rubeam vocavit, quae et superior Dalmatia dicitur, et ... superiori [Dalmatiae] Diocletanam ecclesiam pro iure antiquo statuerunt metropolim ...

Surbiam autem, quae et Transmontana dicitur, in duas divisit provincias: unam a magno flumine Drina contra occidentalem plagam usque ad montem Pini, quam et Bosnam vocavit,

alteram vero ab eodem flumine Drina contra orientalem plagam usque ad Lapiam et [ad paludem] Lab[eatidem], quam Rassam vocavit".

Još se spominje Croatia Alba Š. Duk. 311, 313, 323, 324, 327, a Croatia Rubea 324.

Lat. ljetopis ima mnoge i znatne dodatke: 2 prvostolne i mnoge obične crkve i čitavu — Crvenu Hrvatsku. Zato ne ću nikome vjerovati, da je lat. ljetopis πρότερον, a hrv. ὕστερον.

Bijela Hrvatska kod popa iz Duklje ide do Cetine kao i Χρωβατία u cara K, a Crv. Hrv. obuhvaća one 4 careve oblasti od Cetine do Drača. One 4 oblasti nijesu isprva uopće Croatia, još manje Croatia Rubea. Ovo je izum popa iz Duklje, koji je i moravskoga kneza Svetopuka prenio na Duvno, u glavi 9: Gornju Dalmatsku nazvao je Croatia prema Donjoj Dalmatskoj, koja je doista već od 610—641 bila Croatia. Pop iz D. jednostavno otima Slavenima pa onda Srbima one 4 oblasti i daje Hrvatima jednim potezom pera, pišući „Croatia".

Zato preveliku čast daju popu iz D. oni, koji nastoje nekako opravdati popov izum: pop je, vele, poput Bizanćanâ zamijenio Surbia riječju Croatia; ili: u Duklji je živjelo ime hrvatsko i bilo Hrvata; vidi o tom opširno u Š. Duk. 167—172 i osobito 170 op. 222.

Pop je pravu Hrvatsku od Istre do Cetine prvi nazvao „bijelom", a posudio je taj pridjev od sjevernih Βελοχρωβάτοι iz — cara Konstantina. Dakle je pop D. poznavao i čitao carevo djelo De adm. imp.? Bez ikakve sumnje. Evo dokaza:

Car K. adm. cap. 29: ὅτι τὸ κάστρον τοῦ Ῥαουσίου οὐ καλεῖται Ῥαούση τῇ Ῥωμαίων διαλέκτῳ. ἀλλ' ἐπεὶ ἐπάνω τῶν κρημνῶν ἵσταται, λέγεται δὲ Ῥωμαιστὶ ὁ κρημνὸς λαῦ. ἐκλήθησαν ἐκ τούτου Λαυσαῖοι ἤγουν οἱ καθεζόμενοι εἰς τὸν κρημνόν. ἡ δὲ κοινὴ συνήθεια, ἡ πολλάκις μεταφθείρουσα τὰ ὀνόματα τῇ ἐναλλαγῇ τῶν γραμμάτων, μεταβαλοῦσα τὴν κλῆσιν Ῥαουσαίους τούτους ἐκάλεσεν = „Treba znati, da se grad Rausi[on] ne zove rimskim [= grčkim] jezikom Rausi, nego budući da stoji na vrleti, a vrlet se rimski [= grčki] veli „lau" [= kamen], nazvani su odatle Lausijci ili oni, koji sjede na vrleti. Opći pak govor [= navika govora], koji često kvari imena zamjenom slova, promijeni [= prebaci] naziv te ih nazva Rausijcima". Odmah zatim pominje car τὸ κάστρον Πίταυρα.

U imenu Ragusa, Ragusium, Ῥαγούσιον nije 950 više bilo glasa *g*, pa je glasilo Ῥαούσιον, Ῥαοῦσιν, Ῥαοῦσι = Ῥαούση [η = i], a gen. je potpun Ῥαουσίου, kao na pr. μάτι, gen. ματιοῦ, od ὀμμάτιον, gen. ὀμματίου, oko. Car jezikoslovac nije u Ῥαου- vidio grč. korijena, ali ga je vidio u λαυ : λα¯ς = λᾶας = λᾶς = kamen; u lat. ima odatle lausa = kamena ploča, lausiae = kamene krhotine; od Λαύσιον dobio je Ῥαούσιον promjenom slova *l* u *r*; na αυ = αου nije pazio.

Š. Duk. 319—320: audientes homines Epidauriae civitatis, qui per silvas et montana manebant, quod Bellus cum Romanis venissent et castellum fecissent, congregantes se venerunt et una cum ipsis aedificaverunt civitatem supra mare in ripis marinis,

quas Epidaurii lingua sua „laus“ dicunt, unde ea civitas „Lausium“ vocata est, quae postea, *r* pro *l* posita, Ragusium appellata est.

To je isto jezikoslovno mudrovanje; slučaja nema; car je stariji: dakle je pop D. imitator. Treće zajedničko vrelo, na koje misli P. Skok, SHP 1, 73 op. 32 i dr. Šišić, Duk. 146, samo je doskočica: zar je i to vrelo bilo sklono jezikoslovnom mudrovanju? je li već ono imalo inačice κρημνός i ripa, Ῥαούσιον i Ragusium? Inačice je stvorio imitator pop D.; treba samo vidjeti, kako popa D. mijenja opet njegov imitator Miletius = Š. Duk. 52: Labusa i Ragusium, labes i laus itd.

Pop je stvorio ili patvorio Bijelu Hrvatsku na jugu, a stvorio je iznova drugu Hrvatsku i nazvao je crvenom — samo za razliku od bijele. Pavić[1] 32 umuje ovako: „U hrvatskoj kronici, istina, pominje se samo bijela Hrvatska, ali ako je bila bijela, za cijelo da je pored nje morala [?] biti i nekakva druga“. To je loše: zar pored Beo-grad ima i mora biti Crven-, Zelen-, Žut-, Modar-grad? Uzročna veza ima, ali drugdje: poradi bijele H, nađene u cara K., moramo reći, da je pop D. crvenu H. smislio, a ne našao u zbilji.

Zašto je pop D. uzeo upravo crvenu boju? To je njegova tajna i neka mu bude. O tome možemo samo nagađati: po družbama utrkivača u Rimu, factio albata, russata, veneta, prasina?

Kad je popu D. uspjelo smisliti bijelu i crvenu H., onda su to iz njega uzeli drugi i pretvorili u zbilju, pa su sasvim ozbiljno iskali stvarni razlog za bjelinu i crvenilo jedne i druge Hrvatske.

Pavić[1] 32: „Današnja Crna Gora, careva Διόκλεια, još se u *15.* vijeku zvala Črmna i Crmna Gora, a to od adjektiva črъm. nъ [= čьrmьnъ], koje je oblik stariji [= drugi] od črъvenъ [= čьrv- nъ]. Poredi starije táman, tàmnica, òbramnica i mlađe távan, tàvnica, òbravnica. Od crmna postalo je crna, kao što od Crmnica — kraj [= rijeka] u Crnoj Gori — Crnica. Poredi òbramnica i òbranica. Črnčić piše, da je u donjoj Dalmaciji još i sada běla nošnja, kako je i črvljena u Gornjoj Dalmaciji. Kažu mi, da to baš nije upravo tako, ali nema sumnje, da se u donjoj Dalmaciji Hrvati prozvaše bijeli po gori bijeloj, ili što tu već nađoše mons Albius [= Snježnik], ili što i sami vrlo rad gorama pridijevaju epitet bijela; a u drugu ruku, u gornjoj Dalmaciji, nekad crvenoj Hrvatskoj, danas u Crnoj Gori, ima još i danas Črveni Brĭjeg, brdo između Crmnice i Paštrovića“. Prema tome čita Pavić[1] 28. 32. καὶ ἡ μὲν Διόκλεια ἡ μὲν [ἀρτίως] εἰρημένη [86 veli λεγομένη] μαύρη [= crna] Χρωβατία ἤγουν σκοτεινὴ ἀλλὰ καὶ αἱ λοιπαὶ ἀρχοντίαι mjesto careva [adm. 30] καὶ ἡ μὲν εἰρημένη Χρωβατία, ἀλλὰ καὶ οἱ λοιποὶ Σκλαβίνιοι. Ako je Crna Gora = Διόκλεια, od Crmna = Crvena, zašto se i 3 ostale oblasti zovu Crvena? Zašto onda Pavić ne čita; ἐρυθρά = crvena?

P. Skok SHP 1, 71 op. 31: „Pop Dukljanin pozna naprotiv Bijelu Hrvatsku a loco Dalmae [= Duvno u Bosni] usque ad Valdevino [= Vinodol]. Značajno je, da se i na ovoj teritoriji nalazi prema kasnijim potvrdama grad Lab, v. Šišić, Strena Buliciana p. 581—5. Nestorova kronika [vidi gore pod 6] pozna na jugu [?] također Horvate běli. Prema Popu Dukljaninu prostire se Raša, stara srpska država, ab eodem flumine Drine contra orientalem plagam usque ad Lapiam et Lab. Tu se očito radi o župi i rijeci Labu, koja utječe u Sitnicu na Kosovu. Ime starohrv. grada Lab i ime ove rijeke Lab zacijelo su identična. I ovdje imademo po svoj prilici poznatu slovensku likvidnu metatezu alb = lab. [Ime su mogli donijeti Srbi i Hrvati od rijeke Labe = Albis] ... Nije nikakova smjelost [?], ako uzmemo, da je izvor Dukljaninov stvorio po gradu ili plemenu Lab Bijelu Hrvatsku = Croatia alba. I ovdje je sredovječna etimologija bila na poslu. I uzor, po kojem je nastala njegova Croatia rubea ... može se lako [?] dokučiti. On je mogao lako pomiješati arnautska [?] plemena, od kojih su neka valjda već onda bila na putu slaviziranja, sa slovenskim Hrvatima [?]. Ime današnjeg crnogorskog plemena Kuči, koje je očito [?] arnautsko kuk' = lat. cocceus — nastalo prema coccinus „scharlachrot“ — ... trebao je samo da prevede sa drugom lat. bolje poznatom riječi rubeus i Crveni su Hrvati tu [dobro: crveni su, ali — zašto su „Hrvati“?]. Na ovaj prevod moglo ga je uputiti i ime obližnje srpske župe Crmnice, u dokumentima Cermeniza, očito [?] prema crvenoj ilovastoj zemlji nazvana ... Upor. i veoma dobra opažanja Šufflayeva u „Srbi i Arbanasi“ str. 111—3: Biblioteka Arhiva za arb. starinu, jezik i etnologiju, knj. I“.

To su tlapnje, a okanimo se tlapnjâ.

9. A. Dandolo [1309—1354] = Š. Duk. 55: Suethopolcus [= Duk. 9: Sfetopelek] rex Dalmacie ... regnum suum in IIII^{or} partes divisit. est autem Dalmacia prima provinciarum Grecie, que habet ab oriente Macedoniam, ab occasu Ystriam, a meridie mare Adriaticum et insulas Liburnicas et a septentrione Pannoniam, que est pars Messie. a plano itaque Dalme usque Ystriam Chroaciam Albam vocavit et a dicto plano usque Duracium Chroaciam Rubeam et versus montana a flumine Drino usque Macedoniam Rasiam et a dicto flumine citra Bosnam nominavit. Uzeo iz popa D.

10. Flavius Blondus [1388—1463] = Š. Duk. 56: Uzeo sve gornje iz Dandola.

11. Iacobo Luccari = Š. Duk. 170 op. 222: 1605 pominje la Croatia Rossa.

12. Iunius Restius Chronica Ragus. p. 25: Croazia Bianca i Croazia Rossa; p. 43: nel quale tempo dominava

nella Dalmazia superiore, Croazia Rossa e nella Zenta, Radoslavo. Uzeo iz popa D.

Sad nam ostaje da kažemo, zašto se zove sjeverna ili stara Hrvatska i Srpska „bijelom"; za to nam trebaju još ove vijesti.

13. Nestor cap. 8: pominju se Ugre Bĕlii = Huni po L. Legeru, Chronique de Nestor, Paris 1884 str. 347; zatim Ugri Černii = Τοῦρκοι, Madžari po Legeru.

N. Tomašić, Vjes. zem. ark. 20, 34 op. 61: „Nestor razlikuje Ugre bijele i crne. Pod prvimi se imadu razumjevati Hazari, a pod crnimi Madžari ... Kutschera [Die Hazaren. Wien 1910] 111 veli, da „crni" znači kod Mongolâ i Turakâ podložan, tributaran, a „bijeli" slobodan, neovisan. Zato [?] i zovu ruskoga cara bijelim carem. U tom smislu, veli Kutschera, nazivlje i Nestor Hazare bijelima, a Madžare, koji su im podvrgnuti bili, crnima ... U dokaz toga pozivlje se Hunfalvy na hazarski Sarkel = bijeli nastan, na pečeneški κάστρον ἄσπρον, Belgrad = prijašnji Singidunum, pa Fejérvár = Stolni Biograd, i Gyula Fejérvár = u Erdelju".

Ovu je krilaticu radosno prigrlio V. Klaić PH 1, 30: „Velika ili Bijela [t. j. slobodna, od Avarâ oslobodjena] Hrvatska". Car K. ne zna o takvu značenju ništa. Na pr. njegovi su Bijeli Hrvati podložni Otonu, vidi pod 2.

14. Car K. adm. III 151, 5 τὸ Βελόγραδον, Biograd na moru.

15. Car K. adm. III 173, 17 Βελάγραδα = Βελόγραδον, Biograd srpski, Singidunum.

16. Car K. adm. III 80, 17 τὸ Σάρκελ; III 177, 18 ἡ Πατζινακία παρέρχεται καὶ κατακρατεῖ ἡ κατοικία αὐτῶν μέχρι τοῦ Σάρκελ τοῦ τῶν Χαζάρων κάστρου ... ἑρμηνεύεται δὲ παρ' αὐτοῖς τὸ Σάρκελ ἄσπρον ὁσπίτιον· ὅπερ ἐκτίσθη ... [= 835]; Theophan. cont. 3, 28: ὅπερ ἑρμηνεύεται μὲν λευκὸν οἴκημα· ἔστι δὲ καὶ κατὰ τὸν Τάναιν ποταμόν, ὃς τούς τε Πατζινακίτας ἐντεῦθεν καὶ αὐτοὺς διείργει τοὺς Χαζάρους ἐκεῖθεν.

Znači dakle Σάρκελ, grad na utoku Dona, što rastavlja Pečenege i Hazare, bijelo svratište ili bijela kuća; kod -κελ možemo misliti na tur. arab. qale, qule, q'ala = kula, tvrđa, por. hisp. Al-cala, ali što bi bilo Σαρ-? O slobodi = bjelini nema tu ni spomena.

17. Car K. adm. III 167, 8 κάστρον πρῶτον τὸ ὀνομασθὲν παρὰ τῶν Πατζινακιτῶν Ἄσπρον διὰ τὸ τοὺς λίθους αὐτοῦ φαίνεσθαι καταλεύκους. Dakle se i svi ostali Bio-gradi 14—16 zovu „bijeli" po građi, ljepoti, čistoći, a ne po slobodi.

18. Ime Αἰθί-οπες očito znači Crnci = opaljeni, osmagli u licu i tijelu, od αἴθω palim i ὄψ = oko, vid; lat. ātr-ōx, crno-ok, mrkogleđa. Kad Ptolem. veli Λευκαιθίοπες, onda ti „crnci" mogu

biti „bijeli" samo po nošnji. Amo idu i Mauri = Crnci, od ἀμαυρός, μαυρός, t. moro = taman, crn.

19. Car K. them. III 19, 15 παρὰ τῶν καλουμένων Λευκοσύρων... πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν Σύρων τῶν... Μελανοσύρων προσαγορευομένων. Bijele i Crne Sirane razlikuju dakako tuđinci — po nošnji?

20. Car K. adm. III 81, 3 ὅτι καὶ ἡ μαύρη λεγομένη Βουλγαρία δύναται τοῖς Χαζάροις πολεμεῖν: adm. III 180, 12 ὁ Δάναπρις ποταμός, ἐξ οὗ καὶ οἱ Ῥῶς [= Rusi] διέρχονται πρός τε τὴν μαύρην Βουλγαρίαν καὶ Χαζαρίαν καὶ Συρίαν. „Crna" Bugarska = Kara-Vlaška. Spruner-Menke, Handatlas, ima na okuki Volge „Bijele" Bugare.

21. Herodot IV 107 Μελάγχλαινοι δὲ εἵματα μὲν μέλανα φορέουσι πάντες, ἐξ ὧν καὶ τὰς ἐπωνυμίας ἔχουσι; Ptolem. III 5, 10 Μελάγχλαινοι; Mela 2, 14 Melanchlaenis atra vestis et ex ea nomen. Ovi ruski „Crnorisci" imaju ime od μέλας gen. μέλαν-ος = crn i χλαῖνα = ogrtač; grč. ima i naročite dvije oznake za nošnju: λευχειμονεῖν = nositi bjelinu, μελανειμονεῖν = nositi crninu; τὸ εἷμα = vestis, odjeća.

22. Š. Duk. 389: zemlju latinsku, ki se onada Rimljane držahu, a sada se zovu Črni Latini = Š. Duk. 298: Latinorum, qui illo tempore Romani vocabantur, modo vero Morovlachi, hoc est Nigri Latini vocantur. Morovlachi — t. Morlacco — su crni Vlasi, od t. moro = maurus, crn, vidi pod 18, i Vlahъ, vidi Nast. Vjes. 34, 244 nro 500: Volcae = Wolch-: Volhъ = Vlahъ. Š. Duk. 425: „O Vlasima i Morovlasima na tome mestu kaže Jireček: Dieses Zeugniss [sc. Popa Dukljanina] ist vom grossem Werth... Seine Nachricht zeigt einerseits, dass ihm Vlachus und Latinus noch gleuchbedeutend waren, andererseits, dass die Wlachen Serbiens im XII Jahrh. noch romanisch waren und bei dem Unterrichteten damals noch für Nachkomen [= mm] der Römer galten. Kod toga mišljenja ostao je Jireček i docnije [op. 16 =] Romanen I 35 i Geschichte der Serben I 154—155: Von der Kleidung stammt die byzantinische Bezeichnung der Gebirgshirten als „Schwarzwlachen" oder Maurowlachen, bei Diocles im 12. Jahrh. Morowlachi oder Nigri Latini".

23. Ostaje da pomenemo još Bjeloruse, koji su također nazvani po nošnji [= bijeli pusteni šeširi].

I sjeverni su Srbi i Hrvati u kraju, gdje je gojenje lana na glasu [Rumburg]. V. Jagić, Archiv 5, 179 zna reći: „Bekanntlich zeichnen sich die Lausitzer Serben noch heutzutage durch lichte Volkstrachten aus", a ipak — hirovito — odbija srodstvo među lužičkim-češkim bijelim Srbima i Hrvatima i južnim Srbima i Hrvatima; no može se dokazati istovetnost svih Srbâ i svih Hrvatâ.

*

Ovdje dodajem samo spomen iz svoje mladosti: kad je u blagdane ljetne izokolni narod i katolički i pravoslavni grnuo u Topusko u crkvu, sve se topusko polje „bijeljelo“ — od platna.

Velika Hrvatska.

Car K. adm. c. 30 veli Βελοχρωβάτοι, zatim Βελοχρωβάτοι ἤγουν ἄσπροι Χρωβάτοι ... καὶ ἀβάπτιστοι τυγχάνουσι; c. 31 ἀπὸ τῶν ἀβαπτίστων Χρωβάτων καὶ τῶν ἄσπρων ἐπονομαζομένων ... οἵτινες ... συνοροῦσι Σκλάβοις τοῖς ἀβαπτίστοις Σέρβλοις; zatim ἡ βαπτισμένη Χρωβατία = Dalmatska; zatim ἡ μεγάλη Χρωβατία καὶ ἡ ἄσπρη ἐπονομαζομένη ἀβάπτιστος τυγχάνει μέχρι τῆς σήμερον [= oko 950] καθὼς καὶ οἱ πλησιάζοντες αὐτὴν Σέρβλοι; c. 32 οἱ Σέρβλοι [južni] ἀπὸ τῶν ἀβαπτίστων Σέρβλων τῶν καὶ ἄσπρων ἐπονομαζομένων κατάγονται, τῶν τῆς Τουρκίας [= Ugarske] ἐκεῖθεν κατοικούντων εἰς τὸν παρ' αὐτοῖς Βόικι τόπον [= Boiohaemum = Boïci] ἐπονομαζόμενον, ἐν οἷς πλησιάζει καὶ ἡ Φραγγία, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ μεγάλη Χρωβατία ἡ ἀβάπτιστος ἡ καὶ ἄσπρη προσαγορευομένη. Zove se dakle:

sjeverna Hrvatska: ἀβάπτιστος — ἄσπρη — μεγάλη.
„ Srpska: „ „ —

Na prvi se pogled vidi, da ἄσπρη běla i μεγάλη vela = velika nije isto: onda bi i Srpska kao ἄσπρη morala dobiti i pridjev μεγάλη, a ne dobiva ga.

Radi Velike Hrvatske osudila su cara tri stroga suca, ali ćemo vidjeti, da osuda pada na suce: suam quisque culpam auctores ad negotia transferunt [Sall. Jug. 1].

F. Rački „Biela Hrvatska i bijela Srbija“. Rad 52, 141 do 142 [1878.]: „Poznato je, da car Konstantin porfirogeneta u svojem djelu o upravi carevine, koje je za svojega sina i nasljednika [Romana 959—963] god. 949 do 952 pisao, razlikuje za svoje doba dvie Hrvatske i dvie Srbije: našu na ime južnu i sjevernu. Prvu obično zove jednostavnim imenom Χρωβατία i Σερβλία a narod Χρωβάτοι i Σέρβλοι; ali kada hoće da ju razlikuje od one druge [= sjeverne], onda jim dodaje oznaku βαπτισμένη naprama onoj drugoj Hrvatskoj i Srbiji, koje su mu stanovnici ἀβάπτιστοι. Ovi nazovi potiču sa gledišta kršćanskoga, koje se u Konstantina svagdje ističe i po kojem se države i narodi dijele u dvie grupe: u kršćansku i nekršćansku, u kojih drugu spadala je po njegovom nazovu sjeverna i Hrvatska i Srbija, kano zemlje s narodom tada još nepokrštenim. Drugi naziv ovoj nekrštenoj Hrvatskoj i Srbiji jest ἡ ἄσπρη t. j. biela, kojom se riečju služi nazivajući narod Βελοχρωβάτοι. Ja scienim, da je taj pravi naziv, na ime „biela“ Hrvatska, koj Konstantin izrazuje takodjer u grčkom prievodu, dao povoda i onomu drugomu na-

zivu ἡ μεγάλη Χρωβατία, dočim je on, upuštajuć se rado u jezikoslovna tumačenja, u kojih se pokazao velikom nevježom, pomiešao dvie po glasu jednake ali po korienu i značenju sasma različite rieči: „bieli“ i „veli“, te je prema prvoj preveo Βελοχρωβάτοι ἤγουν ἄσπροι Χρωβάτοι, prema drugoj ἡ μεγάλη Χρωβατία. „Bieli“ Hrvati poznati su ne samo Konstantinu, nego i ruskomu ljetopiscu Nestoru i popu Dukljaninu, kano i njegovu hrvatskomu preradiocu, dočim za „vele“ Hrvate i „velu“ Hrvatsku ne ima nigdje potvrde. S toga se naziv „vela Hrvatska“ imade odbiti na nevještinu cara Konstantina“. Tako Rački.

Već ovdje moram živo upozoriti — kao i Rački slučajno — na činjenicu, da se južna Hrvatska i Srpska kod cara Kon. nigdje ne zove ni bijela ni velika.

T. Maretić. Slaveni u dav. 68—69 [1889.] „Velika bi bila muka s Konstantinovom velikom Hrvatskom, kad opet ne bi bilo sigurno, da je ovo ime plod Konstantinove površnosti. Valja znati, da velikoj Hrvatskoj i velikijem Hrvatima nema nigdje ni u kakvom istoričkom izvoru ni najmanjega traga; samo Porfirogenit piše na jednom [?] mjestu „velika Hrvatska, koja se zove i bijela“: ἡ μεγάλη Χρωβατία καὶ ἡ ἄσπρη ἐπονομαζομένη. Porfirogenit je znao, da ima bijelijeh Hrvata ili Bjelohrvata; on ih grčki piše Βελοχρωβάτοι. U vizantijskom jeziku nije bilo glasa *b* [?] u domaćijem riječima, nego se svako β izgovaralo kao *v*: n. pr. βάρβαρος izgovaralo se varvaros itd., ali u tudjim riječima moglo je β značiti i glas *b*, kako smo malo naprijed vidjeli: βοεάνος = bojan = ban; tako se dakle Βελοχρωβάτοι moglo čitati i belohrovati i i velohrovati. Porfirogenit je od kojega svoga pouzdanika mogao doznati, da Hrvati imaju dvije riječi bělyj i velij i da ona prva znači ἄσπρος, a druga μέγας, pa kako je bio u filologičkijem pitanjima vrlo lakouman, pomislio je, da Βελοχρωβάτοι može značiti ne samo bijeli, već i veliki Hrvati!

Eto na kako slabu temelju stoji velika Hrvatska! Nje nigda nije bilo, kako je bila bijela Hrvatska, nego ju je Porfirogenit na prosto izmislio. Kad bi Porfirogenit bio pisac, u kojega ne bismo nalazili mnogo pogrješaka, koje se ne mogu ispričati, onda bismo još mogli vjerovati njegovoj velikoj Hrvatskoj, ali tko onako često [?] posrće kao rečeni pisac, njegovu svaku tvrdnju treba uzimati s oprezom i ne vjerovati mu na riječ“.

Tako Maretić nesmiljeno, oholo i samostalno puca na cara K. oružjem — Račkoga; mislio je, da μεγάλη može značiti samo velika, magna.

Rački i Maretić priznaju „bijelu“ Hrvatsku, a zabacuju „veliku“; naprotiv V. Jagić veli, da je i Bijela Hrvatska i Bijela

Srpska „sein Phantasieland“. Komu onda možemo vjerovati? Oštri su suci morali pomnije i šire zagledati u djela cara Konstantina i drugamo.

P. Skok Starohrv. Prosv. 1,71: „Laba se zove u staro vrijeme Albis, upor. Thesaurus linguae latinae I 1494,1 i Pauli-Wissova I 1317. Ovo ime rijeke dolazi i na galskoj teritoriji; Alba = Aube; očito je predindoevropska. Holder, Altceltischer Sprachschatz I. s. v. je meće dakako među keltske riječi. Odatle je likvidnom metatezom nastalo u slov. Laba, a u njemačkom uslijed t. zv. „Umlauta“ Elbe. Car je i sam znao, da je albis slična riječ latinskome adjektivu albus, alba, album „bijel“. Naziv njegova njemačkoga izvjestitelja, zar onoga pomenutog Luitpranda, bio je dakako Elbe. Ovaj je mogao napraviti u svom jeziku vrlo lako kompositа Elbe-Kroaten, Elbe-Serben, Elbe-Slaven; ovo iznosim samo kao kombinaciju bez ikakovih naučnih pretenzija. Prvi kompositum je car, etimologišući kao u Konavli = na kolih, identificirao, ispremještajući slova, sa bělъ, a čitajući *b* po grčku, on je ovaj adjektiv mogao držati identičnim i sa drugim slov. adjektivom velii — ovako misli i Rački l. c. p. 141 — „magnus“, pa je onda sasvijem lako mogao dobiti ἡ μεγάλη Χρωβατία.

Gotovo se pod izvjesno može ustvrditi, da je Konstantinov naziv Bijela [Hrvatska, Srbija] i Velika Hrvatska, barem što se adjektiva tiče, plod njegova filologisanja. Historičko je samo to, da su ondje, gdje Konstantin spominje nekrštene Hrvate i Srbe, ova imena zaista postojala, i to, kako veli Rački, „od Sale i Labe do izvora Visle i Dnjestra“ [p. 163]. Ovi adjektivi idu na račun njegove filološke mašte, koja bojadiše činjenice. U glavnom je ovo isti posao kao i Dukljaninova „Bijela Hrvatska“. Ne može se još danas znati, nije li car dobio pobudu za upotrebu svojih adjektiva iz istoga vrela kao i pop Dukljanin“.

Tako piše P. Skok isto što Rački, samo je svoj govor nakitio tuđicama.

Sad nam treba ogledati, da li se još tko zove „velik“ i zašto se tako zove.

1. Poznato je, da ima Velikorusâ i Malorusâ.

2. Ima Britannia maior i Britannia minor. Zove se Britannia minor još i Cismarina = s ove strane mora; Aremorica = primorska: are = παρά, uz, pri; danas Bretagne: britski su Kelti pred navalom Anglosasa 500—600 pobjegli u Galsku = Francusku.

3. Već se u starini južna Italska, naseljena od Grkâ, tobože kao zajednička domovina svih — u Grčkoj pocijepanih — Grkâ, Πανέλληνες, zvala ἡ μεγάλη Ἑλλάς, Graecia magna, a bila je mlađa; stara se Grčka zvala ἡ ἀρχαία Ἑλλάς, Plut. Timoleon 37.

4. Spruner-Menke, Handatlas, list 78, ima uz Azovsko more Bulgaria magna.

5. Car K. them. III 13, 14 5. III 15, 17. III 57, 16 pominje Ἀσία μεγάλη i Ἀσία μικρά.

6. Car K. them. III 15, 12. III 30, 11. III 31, 10. III 34, 9. adm. III 192, 1. III 193, 18. Ἀρμενία μεγάλη i Ἀρμενία μικρά. Eutrop. IX 25. V 5. VI 8. 12. 14.

7. Car K. them. III 32, 3 ἡ δευτέρα [= μικρὰ] Ἀρμενία.

8. Menandro HGM II 81, 4 ἡ ἥττων [minor, μικρὰ] Ἀρμενία.

9. Car K. them. III 23, 22 Φρυγία μεγάλη = Nestor cap. 1 Staruju Frugiju i Φρυγία μικρά

10. Car K. them. III 15, 10. III 18, 6. Καππαδοκία μεγάλη i K. μικρά.

11. Hierocles prov. 34: Γαλατία μικρά.

12. Car K. adm. III 115, 2 Φραγγία μεγάλη.

13. Car K. adm. III 81, 9. III 170, 22. III 173 Μοραβία μεγάλη.

14. Car K. them. III 38, 2 Ἀντιόχεια μικρά.

15. Car K. adm. III 97, 20 Ῥώμη μεγάλη.

16. Menandro HGM II 101, 1. II 120, 28 ἡ πρεσβυτέρα Ῥώμη.

17. Car K. them. III 46, 13 τὴν νέαν Ῥώμην Κωνσταντινούπολιν.

18. Widukind III 72 nova Roma.

19. Liudprand Antap. I 11 Byzantium = Constantinopolitana urbs = nova Roma.

20. Car K. adm. III 114, 20 ὁ μέγας Κάρουλος = Karlo Veliki [742—814].

21. Car K. adm. III 174, 22 Ἀρπαδὴς ὁ μέγας Τουρκίας ἄρχων.

22. Pseudo-Codinus II 20. 38. 110. III 7. 57. 145. 188 Θεοδόσιος ὁ μέγας. [379—395].

23. Pseudo-Codinus III 126 ὁ μικρὸς Θεοδόσιος [408—450].

24. Priscus HGM I 275, 2. I 281, 8 Θεοδόσιος ὁ μικρός, vidi 23.

U pomenutim mjestima samo u 3. 5. može μέγας doista značiti „velik“; sva ostala, naročito 9. 15. 16. 17. 18. 22. 23. 24. dokazuju, da μέγας μεγάλη znači stari, stara, starija, stariji, a ne veliki, velika. Uzmimo Θεοδόσιος ὁ μικρός pod 23. 24: zašto bi se on zvao „maleni“ [tijelom, duhom, djelima]? Naprotiv je razumljiva oznaka „mlađi“ ili „drugi“, por. 7 ἡ δευτέρα Ἀρμενία.

Oznaka μέγας, μικρός u značenju „stariji, mlađi“ mogla je nastati samo kod Latino-Bizanćanâ, koji su grčki govorili i pisali, a latinski mislili. Latinski se veli:

mlad: iuvenis, komp. iunior, natu minor; sup. natu minimus; star: senex, grandis, magnus natu; komp. senior, natu maior; sup. natu maximus.

Na pr. govorilo se Publius Cornelius Scipio Africanus maior [235—183] i minor [185—129]; Marcus Porcius Cato maior [234—149] i minor [95—46]; Curtius Rufus 4, 15, 22 veli patria maior = μητρόπολις, grad stariji, — matica. Bizanćani su izraze maior, minor preveli μείζων, ἥττων, vidi pod 8, ili jednostavno μέγας [20—22], μικρός [23—24], p ema grandis natu, magnus natu. Već kod Polibija [201—120: 16 godina bio je u Rimu kao talac] dolazi 18, 18, 9 Ἀλέξανδρος ὁ μέγας, Πόπλιος ὁ μέγας = Scipio maior. Može se reći, da su od Bizanćanâ potekli naslovi Karlo Veliki [742—814], Petar Veliki [1672—1725] i slični, u značenju „stariji" „prvi" i t. d. [= oznaka vremena], a danas se to više ne zna, pa se kod naslova „Veliki" doista misli na „veličinu".

Prema tome ἡ μεγάλη Χρωβατία kod cara K. ne znači „Velika" Hrvatska, nije isto što ἄσπρη Χρωβατία: „běla = vela = velika" Hrvatska, već je to sjeverna „stara" Hrvatska.

Je li „Pietro Sclamer Chersino" pseudonim Alberta Fortisa?

Dr. Marijan Stojković, Zagreb.

Kad je A. Fortis objelodanio god. 1774. u Veneciji »Viaggio in Dalmazia« u 2 sveska velikog formata, izašla je god. 1776. knjiga Ivana Lovrića Sinjanina »Osservazioni sopra diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia etc«, koja je zbog često neumjesne kritike i radi razdražena tona pisanja proti Fortisu izazvala za Lovrića neugodne odgovore u talijanskim časopisima i u nekim talijanski pisanim knjižicama od dalmatinskih pisaca. Sam Fortis upravio je Lovriću otvoreno pismo 1777. godine, a malo zatim izađe na svijetlo knjižica: »Sermone parenetico di Pietro Sclamer Chersino (Cresanin) al Signor Giovanni Lovrich, nativo in Sign in Morlacchia, autore delle Osservazioni sopra il Viaggio in Dalmazia del Sig. Abate Alberto Fortis. In Modena 1777. (28 stranica velikog formata, s odobrenjima duhovnim, biskupovim i još jednim, i državnim već iz god. 1776. mjeseca listopada u Modeni).

P. Sklamer Cresanin kaže, da je Lovriću s u n a r o d n j a k, iako ne će da ima posla s Lovrićevim Morlacima (Vlasima, Zagorcima), za kakvoga drži u naslovu i Lovrića (Sinj. u Morlakiji). Zlobno i ujedljivo piše o Lovrićevu zavičaju: »Cettina fú il nome di quella salvatica Zupania, in un angolo della quale voi siete nati« (Cetina bi ime one divlje županije,

u kutu koje ste rođeni, s. 8). Na drugom mjestu ironično žali, da nije Morlak, kao što je Lovrić, ili još prezirno uzima čitavu Morlakiju — a sunarodnjak je Lovriću, kaže — kao zemlju divljaka i neotesanaca pišući: »Italija, koja zaista nije divlja i ne može se uporediti s Vašom Morlakijom.«[1] O Lovriću uopće piše porugljivo i ironično, uzima ga, kako se kaže, sa strane i šali se s njime. Veli mu, da je mlad, preveć mlad — tă to mu i ime kaže: Giovanni, giovane (mlad); živahan je, ali inače je netočan i neiskusan. Sclamer mu je pomalo premnogo prigovorio, iako sve u rukavicama. Valentinelli (Bibliografia della Dalmazia etc, Zagabria, 1855. s. 25) piše, da je taj krvavi odgovor Fortisov stojao života Lovrića, koji je malo zatim umro od plućne sušice — uistinu je bio mrtav već prije god. 1780. — ne zna se točno, kada.

Po nekim riječima sudim, da je Sklamer svećenik, kao i A. Fortis, na čiju obranu, veli, ustaje, jer da je Fortis prema svakomu bio pravedan i uslužan te se nije ni o kom ogriješio. Lovrića je Fortis jedva osobno i upoznao; ne razumije, odakle u Lovrića tolika ljutina na Fortisa.

Na prvi mah bi se reklo, da je upravo ultraprosvjetiteljsko i racionalističko stanovište Lovrićevo i njegova nemila i oštra kritika svećenika i redovnika jednog i drugog obreda u dalmatinskom zagorju najviše potakla Sclamera da napiše, pored obrane Fortisa u pitanjima povijesnim, narodopisnim, jezičnim i t. d., oštar govor, kojim ga opominje, kori i svjetuje, pozivljući ga na koncu, da ne krnji i ruši glas i ugled redovnika obreda latinskoga i grčkoga, da ne sumnja u blagu skrb biskupa i da ne širi među nevinim narodima otrov usisan iz knjiga neprijateljskih javnom miru i republici. Tako on njemu, m l a d o m u gosp. Lovriću dava savjete kao prijatelj i sunarodnjak (p. 28). Prigovara mu oštre i žučljive napadaje proti gorljivim redov-

[1] Ni po čem ne bi se reklo, da je Sclamer bio u Dalmaciji, iako s Lovrićem polemizira o prilikama u Dalmaciji, o zemljopisnim, geologičnim i folklorističnim pitanjima. On poznava dobro i književnike i učenjake ondašnje Dalmacije; zna za nekoga koji se već dugo bavi studijem o »Osmanu« Gundulićevu: Lovriću je pri »sastavljanju »Osservazioni« malo točnih i mnogo manje odobravanih pomagao neki žalosni prijatelj, koji bi mogao očekivati b r a t s k i u k o r (dakle i taj svećenik, redovnik?), dobro znajući svoju krivnju i kombinacije, koje opata Fortisa stavljaju u položaj, da se svijet smije na njegov račun. Taj se zli prijatelj već dugo vremena bavi pitanjem »Osmana«, a on je morao znati, da se nijesu izgubila dva pjevanja »Osmana«, nego da postoje dobro čuvani u tajnom arkivu dubrovačke republike (Sclamer, o. c. 5, 7, 26, 27); Lovrić je dakle bio slabo obaviješten — zaključuje Sclamer.

nicima, koji upravljaju dušama morlačkim. Pisac hoće da s mukom prođe sve one svađe i prepirke, za koje zna da ih Lovrić ima s fratrima (Padri Minori Osservanti, za Lovrića »i Frati Zoccolanti« p. 20).

Veći dio knjižnice zaprema stvarna i učena obrana A. Fortisa protiv I. Lovrića. Sklamer se pri tom pokazuje kao vrlo dobar poznavač hrvatskoga jezika, književnosti i običaja hrvatskoga naroda. U 20 točaka, točku po točku obeskrepljuje Sklamer Lovrićeve tvrdnje, t. j. kritičke prigovore Fortisovim navodima, u prvih 11 paragrafa Lovrićeva djela (do s. 66) »O toku rijeke Cetine«, a tako potanko Sclamer ne misli da pobija sve Lovrićeve popravke i prigovore, koje Lovrić u svojem drugom dijelu »O morlačkim običajima« nalazi da prišije Fortisu.

Sklamer prigovara Lovriću, što je na kraju svoje knjige napisao obranu odurnoga odmetnika od vjere (hajduka Sočivice), koji, da prokrči sebi put do novih zločina, odreče se vjere kršćanske i obrezova po tursku.

Neki su pripisivali samomu Fortisu onaj žestoki odgovor, koji da je izašao pod pseudonimom Petra Sklamera Cresanina: Sermone parenetico etc. 1777. To je mišljenje prodrlo i u bibliografične Indekse. Tako na pr. Giuseppe Valentinelli: Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro. Zagabria, 1855 p. 25: Sclamer Pietro (Fortis Alberto); »Index pseudonymorum. Woerterbuch der Pseudonymen oder Verzeichnis aller Autoren, die sich falscher Namen bedienten, von Emil Weller. Glauchan und Leipzig. III. (bis 1867) vervollständigte Ausgabe (predgovor od maja 1856), S. 134: Sclamer Pietro — Alberto Fortis; Dr. C. Wurzbach, Bibliographisches Lexicon. Wien 1858 IV S. 296 (Fortis-Sclamer).

Talijanski izdavač »Lettera dell' abate Fortis Padovano al dott. Giulio Bajamonti di Spalato. Venezia, 1876« piše, da je samomu Fortisu bio pripisivan žestoki odgovor, koji je slijedio na Lovrićevu knjigu Osservazioni etc (1776), i to pod pseudonimom »Pietro Sclamer Chersino, Sermone parenetico« 1777 in 4°. Također S. Singer, Beiträge zur Literatur der kroatischen Volkspoesie. Agram, 1882. S. 19 piše, da je »Sermone« Fortisovo djelo. — A sad, je li moguće, da je Fortis napisao to djelo, a dao ga tiskati pod tuđim imenom, i to pod imenom Petra Sclamera Cresanina, teologa, svećenika?

Sclamer nije nipošto izmišljeno prezime, bilo ih je otprije i još ih ima u Cresu. U rodbini je ostala uspomena, da je jedan njihov bio učen i književan čovjek (kazivao mi je gosp. Dr. Mate Tentor, ravnatelj biblioteke u Zagrebu). Nego imamo sigurniji put. U raspravi I. Milčetića (Rad 192 s. 232) o Juliju Bajamonti—ju ima ekscerpt Fortisova pisma upravljena na Uskrs g. 1777. — mora da je slabo pročitao Milčetić i uzeo

4 za 7, što je lako — upravljena Bajamoti-ju, u kojem spominje prijevod nekakvoga govora, koji je dao štampati Sclamer prema nagovoru (? ovo mi je nejasno) »našega energumena« (Lovrića), i spominje Cindria, po kom mu Sclamer šalje dvadesetak istisaka »po peticu« (neki maleni ugarski novac). (»Nejasno« nadodava Milčetić). Jasno je, da je Sclamer poslao Fortisu knjižice na rasprodaju. Moguće bi još bilo, da je Fortis napisao, a Sclamer dao pod svojim imenom tiskati, ali je nemoguće, da bi to Fortis sve krio u pismu Bajamonti-ju, svojemu prijatelju, i krivo mu stvar predstavljao.

Isti Fortis u javnom pismu Lovriću (L' abate Fortis al Signor Giovanni Lovrich. In Brescia 1777 p. 8) piše o mladom Cresaninu, autoru »Sermone parenetico«, koji je, s dopuštenjima već od mjeseca listopada 1776, pripravio za tisak svoje djelce (in Modena 1777), a koji se smije i ruga, kaže Fortis, malko zlobno Lovrićevim prigovorima, da malo zatim srdžbom plane na Lovrića. Njega je Lovrić znao i na njega se također oborio Lovrić u svojoj »Lettera apologetica« (1777), prije nego je djelce Sclamerovo objelodanjeno[2]).

Ima još jedan dokaz. Radoš A. M. Vitturi, prijatelj Fortisov, piše: Ne prođe mnogo te izađu na svijetlo neki prigovori g. I. Lovrića sa ciljem da pobiju tobožnje pogreške g. opata Fortisa. Neke su novine slabo pisale o tom djelu. Međutim otočanin creski, koji nije bio uvjeren o razlozima gosp. Lovrića, objelodani »Sermone Parenetico«, da mu dokaže, da talijanski putnik nije pogriješio, i dosljedno da ga je Lovrić krivo sudio (Saggio epistolare sopra la repubblica della Dalmazia del conte Rados Anton. Michieli Vitturi. In Venezia, 1777. p. 7). Eto i Vitturi govori o Sclameru, Cresaninu kao piscu djelca »Sermone«, a ne zna, da bi ga bio Fortis napisao. Je li moguće, da ni Vitturi nije znao ni doznao za pravoga autora od Fortisa, s kojim se poznavao i dopisivao kao prijatelj?

Iz samoga djelca Sclamerova možemo istaknuti ove dokaze nutarnjega značaja, da se radi o dvjema različnim osobama i autorima: Fortisu i Sclameru. Sclamer tu piše o sebi, da je rođen i odgojen na kvarnerskom otoku, da je Lovriću sunarodnjak i da je pripravan braniti Lovrića, kad uzmogne (p. 6), da se bavi teološkim studijama (20), da je, kada je učio na Rijeci, osobno vidio i upoznao nekoliko hrvatskih žena, koje su imale duge i grdne sise — u Hrvatskoj da je isto kao u kraju knin-

[2] Mora da je Lovrić privatno doznao o djelu Sclamerovu i prije tiska god. 1777. Slutim, da bi se odnosilo na ono pismo Lovrićevo već tiskano, kada Fortis piše Bajamonti-ju (dne 20. VI. 1777.): »e il Lovrich mio guadagnerà partito, e stamperà contro i Bodoli« (misli se samo na Sclamera otočanina?) Rad 192 s. 233.

skom zbiljski običaj, da majke davaju sisu djeci vrlo često sve do 4. i 5. godine. Sclamer ističe, da je duboko poznavao časnoga osorskog arcidakona Matu Sovića i da ga je često pogostio (p. 21). Još svjež od čitanja Fortisova »Viaggio« i radoznao pročitao je Lovrićeve »Osservazioni«, da upozna iz bližega običaje i povijest »naše zajedničke domovine« (p. 4). Za Lovrića zna da je »pur freschissimo dagli studi (p. 8), da su mu ponovne oštre i žučljive navale protiv revnih franjevaca, morlačkih dušobrižnika, uzrokovale neugodnosti i pregorkih neprilika. »Ja moram prijeći mukom sve ono, što znam za vaše svađe i prepirke s franjevcima; ne ću spominjati motive, koji ih prouzrokovaše, jer ta stvar ne pripada mojemu predmetu. Imat ćete što da radite, dok se iskopate iz meteža, u koji ste bezumno zašli, i ako vas Fortis pusti bez odgovora, nije sigurno, da ćete isto tako proći sa svim uvrijeđenima« (p. 20).

S druge strane što bi govorilo protiv autorstva Sclamerova? Nikakav izvanjski podatak, nego samo nevjerojatno moglo bi se komu činiti, da je mladi Cresanin Sclamer bio tako učen, tako upućen u pitanja geologije, geografije i povijesti cetinske krajine i u hrvatske narodne običaje i u hrvatski jezik, da je mogao davati temeljite, opravdane lekcije Sinjaninu Ivanu Lovriću. Moglo bi se promisliti, da je Sclamer dobio neki ili sav dokazni i kritični materijal od samoga Fortisa, kad na jednom mjestu piše, da zna za sadržaj privatnih pisama, koja je Fortisu pisao Lovrićev prijateljski pisac (autore), koji mu je mnogo krivo kazivao (26), i da navlaš zamjera Fortisu neke netočnosti, samo da sigurnije utuče Lovrića. Tako na pr. kada piše p. 17.: Ne može se nijekati zato, da u knjizi Fortisovoj ne smije biti smiješnosti; ima ih u svim knjigama nekog velikog objama. Uostalom i sam Fortis u svojem pismu R. A. M. Vitturiju priznava, da mu je Lovrić istakao koji put pravih pogrešaka u njegovu »Viaggio«, a ako pak te nisu važne, tomu nije kriv on (Lovrić), nego samo Fortis.

Doduše sve takvo pisanje još bi moglo biti namješteno, i unatoč svim čisto osobnim crtama, koje govore za autorstvo Sclamerovo, još nije potpuno isključena mogućnost da je Fortis autor, koliko god nevjerojatno bilo.[3] Najstarija vijest, da je Sclamer — Fortis isti pisac, potječe iz Valentinellove Bibliografije, koliko sam mogao naći, iz god. 1857. To je dosta kasna godina, 80 godina poslije samoga tiska. Trebalo bi potražiti

[3] Sclamer zna za Fortisovu prepisku, tako na pr. zna, da je onaj prijateljski autor i pomagač Lovrićev imao potrebu, da se obrati na talijanskog opata Fortisa, da može čitati koji »ilirski« spis, o čem ima nepobitnih, veli, dokaza u njegovim pismima upravljenim Fortisu.

starije knjige i časopise talijanske, zaonda suvremene i potonje, ne bi li se našao još koji dokaz za Sclamera ili za — Fortisa. Trebalo bi pregledati i korespondenciju Fortisovu s Bajamontom, jer se u toj može naći koje uporište u prilog Sclameru (por: Rad 192 s. 232, 233). Tkogod sretniji od mene mogao bi doznati i osobne potankosti života Petra Sklamera u Cresu, što meni nije uspjelo doznati. Dotle možemo držati, da su Fortis i Sclamer dva različna pisca, kao što ima i Ottův Slovník naučny (1900, »Lovrić Jan«).

O relaciji stranice pravilnoga kružnici upisanoga peterokuta i deseterokuta.

Milan Verlić, Osijek.

Dva puta je u ovome časopisu bilo govora o poznatoj relaciji $s_5^2 = r^2 + s_{10}^2$: u trećem godištu iznio je jedan dokaz za nju profesor Nenin, a u sedmom godištu dr. Varićak. Dokaz Varićakov je vrlo lijep i jednostavan, pa je šteta, što nije ušao u naše geometričke školske knjige.

U ovome ću sastavku pokazati, kako se Neninov dokaz dade pojednostaviti, a ujedno ću iznijeti dva nova dokaza.

Profesor Nenin treba kod svoga dokaza Carnotov stavak, koji se obično u planimetriji ni ne uzima, a i osim toga dade se njegovo dokazivanje jednostavnije udesiti. Evo slike!

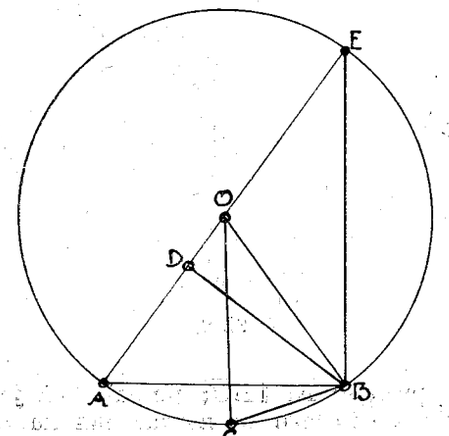

Sl. 1.

Narisali smo najprije stranicu pravilnoga peterokuta $\overline{AB} = a$, zatim stranicu deseterokuta $\overline{BC} = b$, i onda iz točke B dužinu

BD okomito na $\overline{AO}$. Trokut BDO je sukladan s trokutima, koje dobijemo, ako u trokutu BCO povučemo iz vrha O visinu; poradi toga je $\overline{DO} = \frac{b}{2}$. Primijenimo li sada na pravokutan trokut ABE poučak o kvadratu katete, tada dobijemo:

$$\overline{AB}^2 = \overline{AE} \cdot \overline{AD} \qquad \text{dakle:}$$

$$a^2 = 2r\left(r - \frac{b}{2}\right) = 2r^2 - br$$

Do istoga rezultata može se doći i tako, da se na trokut ABD primijeni Pitagorin stavak.

Odbijemo li od ove jednadžbe poznatu relaciju za stranicu pravilnoga deseterokuta:

$$b^2 = r(r - b) = r^2 - br$$

dobije se smjesta:

$$a^2 = b^2 + r^2$$

Sada ću navesti prvi svoj dokaz. (Sl. 2.).

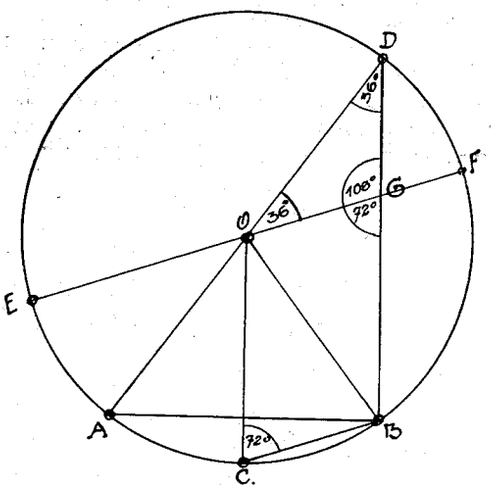

Sl. 2.

Ovdje je promjer $\overline{EF} \parallel \overline{BC}$; poradi toga je trokut DGO istokračan, kako se to lako po naznačenim kutovima razabire, a iz toga slijedi, da je i $\overline{GO} = \overline{GD} = b$. U pravokutnome trokutu ABD je prema tome $\overline{BD} = b + r$, pa imamo po Pitagori:

$$a^2 = 4r^2 - (b + r)^2 = 3r^2 - b^2 - 2br \qquad (1)$$

Sada ćemo odrediti umnožak br. U točki G sijeku se promjer $\overline{EF}$ i tetiva $\overline{BD}$, i po poznatom poučku o tetivama dobivamo:

$$\overline{GB} \cdot \overline{GD} = \overline{GE} \cdot \overline{GF}$$

$$b \cdot r = (r + b)(r - b) = r^2 - b^2 \qquad (2)$$

Uvrstimo li ovu vrijednost za br u (1), dobijemo:

$$a^2 = b^2 + r^2$$

Dademo li jednadžbi (2) oblik:

$$b^2 = r(r - b)$$

imademo odmah i relaciju za stranicu pravilnoga deseterokuta.

Drugi dokaz (sl. 3.):

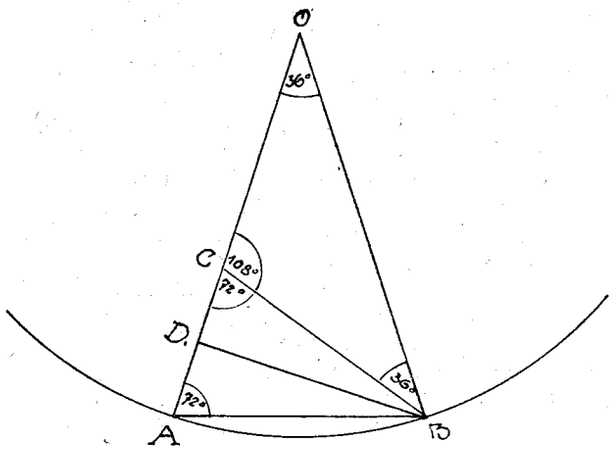

Sl. 3.

Narisali smo stranicu deseterokuta $\overline{AB}$ i prenijeli iz točke B dužinu $\overline{BC} = \overline{AB}$; dobiveni trokut BCO je istokračan, dakle je: $\overline{BC} = \overline{CO} = b$. Poznatim načinom dobijemo iz sličnih trokuta ABC i ABO relaciju:

$$b^2 = r(r - b) \qquad (1)$$

Povucimo sada $\overline{BD} \perp \overline{AO}$, tada je $\overline{BD} = \frac{1}{2}a$; nadalje se razabire, da je: $\overline{AD} = \overline{CD} = \frac{1}{2}(r - b)$.

Primjenom Pitagorina stavka na trokut ABD dobivamo:

$$\left(\frac{a}{2}\right)^2 = b^2 - \frac{1}{4}(r-b)^2 \quad \text{ili}$$

$$a^2 = 3b^2 - r^2 + 2br \qquad (2)$$

Iz (1) izlazi: $br = r^2 - b^2$, a to uvršteno u (2) daje:

$$a^2 = b^2 + r^2$$

Prednosti toga dokaza jesu: 1. što je slika tako jednostavna, da jedva može jednostavnija biti; 2. što se na njoj izvode obadvije relacije: $b^2 = r(b-r)$ i $a^2 = b^2 + r^2$; 3. što treba samo Pitagorin poučak.

Logičke studije.*

Janko Bačić, Zagreb.

I. Pojam. U svim udžbenicima za logiku u nauci o pojmu navode se dva duševna procesa, koji su za postanak pojma od odlučne važnosti, a to su: apstrakcija i refleksija. Prvim se izrazom označuje psihički proces, po kojem se iz mnoštva oznaka, što ih svijest nalazi u svojim predodžbama, neke izostavljaju i tim nastaju sheme ili — slikovito govoreći — skeleti kao ekstrakt onih predočaba, pa se tako dolazi do viših, umjetnih, oduhovljenih slika realnih pojava i objekata. Apstrakcija dakle pojednostavnjuje, očišćuje predodžbe, dok refleksija ide za tim, da u jednu cjelinu zbija i fiksira apstrakcijom dobivenu shematičnu tvorevinu u stalne oblike, ideje, (po Platonu) te tako dobiva nave idealne vrednote realnosti. Razlika između pojmova i psihologijski nastalih tvorevina t. j. predočaba i pomisli može se objasniti ovako: Dok su predodžbe kao jednom nastale slike u duši o realnom objektu ovisne o vremenu, mjestu, ugođaju i stanju svijesti u određenom času, dok su dakle prave impresije poput »moment-fotografija«, dotle su pojmovi poprečne, shematične slike nekog objekta ili nekih skupina objekata. Ove slike svijest prepoznaje kao istovjetne te ih u daljnjoj obradbi nastoji fiksirati refleksijom i sačuvati od prolaznosti razlučivši ih točno od srodnih shematičnih slika. Ona ih snabdjeva stalnim markama u obliku termina tehničkih, da bi od njih stvorila vječne simbohe (oblike) za sva vremena, što no će ih smatrati za idealne, bivstvene prikaze stvari i predmeta.

* Vidi: Nast. Vjesnik, knjiga XXIV. prosinac 1915. sv. 4. str. 268—289.

Pita se nadalje, kako se vrši taj proces apstrakcije, po kojem se dolazi do shematičnih slika? Rekli smo, da je predodžba nešto prolazno, časovito u svijesti, poput moment-fotografije, no posve određena s obzirom na veličinu, boju, položaj predmeta u okolini (prirodi). Kako se stvari, objekti neprestano mijenjaju, a i mi neprestano prema njima vazda zauzimamo više manje promijenjeni stav, to nastaje potreba, da se utvrdi, što je na jednoj predodžbi ili jednom skupu predočaba isto, po čem mi tu predodžbu ili skup njihov prepoznajemo kao isti, a da ih ne pobrkamo s drugim sličnim predodžbama ili skupovima njihovim. Dešava se često, da neku predodžbu — pa i predmet, kojemu je neka predodžba duhovni izraz — zamijenimo s drugom ne prepoznavši njezinu istovjetnost (identitet). Kada se dogodi ovakva zabuna, te je kasnije otkrijemo, osjećamo potrebu, da točno utvrdimo znakove, po kojima poistovjećujemo aktuelnu predodžbu sa već doživjelim i prošlim dojmovima o istom predmetu, da bi uklonili buduću zabunu. Sada istom počinjemo svijesno i namjerno raščinjati novi dojam, da utvrdimo broj onih oznaka, po kojima je on istovjetan sa starima, prošlima. Utvrđene oznake mi ćemo upamtiti kao bitne za ustanovljenje istote tog predmeta, kao nosioca i uzročnika raznodobnih, a opet toliko sličnih dojmova, da ih psihičkom nuždom pridajemo istomu objektu koji je uzročnik njihova nastanka u našoj svijesti. Takvom voljnom i promišljenom duševnom operacijom dolazimo do individualnih shematičnih slika pojedinih objekata, bili to predmeti žive ili takozvane mrtve prirode. Teža je dakako stvar, kada se hoće ista operacija izvršiti na cijelim skupovima predočaba, kako se na primjer radi, da se stvori pojam psa, goveda, ovce, konja etc.

Sastojine pojmova. — Kada vodimo računa o tom, koji su znakovi u ovako dobivenoj shematskoj slici (pojmu) najodlučniji za ustanovljenje identiteta predmeta, onda opažamo, da su oblik i veličina (a ponešto i boja) te uzajamni snošaj dijelova u toj slici, nastaloj na osnovu vidnih osjeta, najglavnije sastojine ovakve shematične slike. Točno ustanovljenje oznaka t. j. dijelova ovakve slike sačinjava naš psihologijski pojam onog predmeta, na kojem se ovakav duševni proces (apstrakcija) ovršio.

No mi znamo, da se ovakav proces može izvršiti i na osnovu drugih dojmova, što ih od nekog objekta doživljavamo. Slijepac na pr. može prepoznati nekog čovjeka po karakterističnom hodu, vonju, glasu, opipu, te si iz skupa ovih karakterističnih oznaka stvoriti individualan pojam o tome licu, a da u toj psihičkoj tvorevini ne bude ni jedne oznake koja bi bila dio shematične slike, što si je stvorio normalan, vidom obda-

reni čovjek o istome licu. Drukčiji će opet biti pojam, što će si ga gluhonijemi stvoriti o istom objektu. Ali što onda, pitamo se, ako se objekt tečajem vremena sasvim promijeni? Po čemu ćemo onda njegovu identičnost utvrditi. U životnoj praksi se često dešava takav slučaj, da je utvrđivanje identiteta nekoga lica (ili inače nekog objekta) vrlo težak posao, koji zahtijeva umjetne metode i velik trud. Jer, što je na pr. identično na skupu oznaka nekog pojma o istom čovjeku u 10. godini njegova života sa skupom oznaka njegova individualnog pojma u 30. godini života, ili sa skupom oznaka njegova pojma u 60. godini?

Ni oblik, ni veličina, ni boja lica, ni glas — jer se sve ovo u dugom razmaku vremena promijenilo. U novije doba pronašla se metoda utvrđivanja identiteta lica na osnovu otisaka prsti (bertillonaža), jer, vele, da je to bitno i nepromjenljivo kod istog individua. I to bi još, dakle, ostalo kao jedini s t a l n i znak u skupu znakova, koji sačinjavaju onu shematičnu sliku (pojam) o nekom individuu u nizu promjena koje je taj individuum tečajem života prošao. Vidimo dakle, da se na osnovu dojmova o istom objektu, mogu stvarati različne shematične slike. Sve ovakve različne pojmove, što se tiču istog predmeta, zove logika recipročnim ili zamjeničnim pojmovima, kao što su: najviše brdo u Evropi, te najviše brdo u Švicarskoj; izumitelj logike te odgojitelj Aleksandra Velikog.

No mi možemo stvoriti pojam o objektima, osobama, o kojima nemamo predodžbe, na osnovu njihovih osebujnih crta, kako su se one tečajem života, u historiji, svojim djelovanjem manifestirale (historijska sinteza).

Z n a n s t v e n i p o j a m (l o g i č k i p o j a m). — Vidjeli smo, da su pojmovi shematične slike, nastale apstrakcijom i refleksijom na osnovu skupa predočaba o istom objektu ili skupu objekata. U ovim shematičnim tvorevinama od najveće je važnosti struktura objekta t. j. snošaj pojedinih dijelova shematične slike, nastale na osnovu vidnih osjeta, uz koje prianjaju oznake: oblik, veličina, boja. Izlučimo li oznaku: snošaj pojedinih dijelova te je fiksiramo kao bitno u toj slici, dolazimo do pojma, po kojem možemo sigurno prepoznati neki objekt kao isti ili kao onaj koji pripada istoj skupini predmeta. Ovako smo došli do pojma posebne vrsti, koji bismo mogli nazvati s t a t i č k i m ili formalnim. On nam služi za praktične svrhe, da se u gomili predočaba možemo orijentirati. Jesmo li ovakvim pojmom došli do s p o z n a j e nekog predmeta? Nismo. Evo zašto ne.

Predmeti su podvrgnuti promjeni, sad bržoj sad sporijoj, oni nastaju, rastu i propadaju t. j. nestaju s vidika. S p o z n a t i dakle predmet iste vrsti ili objekt u svim fazama značilo bi

stvoriti s l i k u o t i m f a z a m a te utvrditi točan niz tih promjena, što ih predmet u svojoj pojavnosti prolazi. Taj bi niz morao biti karakterističan t. j. shematičan i tipičan za određeni objekt ili skupinu objekata (genus, ili species). Tek na taj način dobili bismo potpunu sliku o c j e l o v i t o m p r e d m e t u. Istom ta shematična slika izražavala bi pravo bivstvo objekata, kojih bi se ticala. U toj slici n e b i vidni osjeti bile g l a v n e sastojine, već bi niz konstatacijâ p r o m j e n â objekta, apstrahiran od i z v j e s n e veličine, te dijelova j e d n e shematične slike a obuhvativši n e k o l i k o shematičnih slika istog objekta u raznim vremenskim fazama izražavao pravo bivstvo njegovo. (Sravni pojam o različitim vrstama kukaca, leptira; pojam o čovjeku, u raznim historijskim epohama).

Ovakav pojam možemo nazvati d i n a m i č k i m a zbog svoje temeljitosti i opsežnosti z n a n s t v e n i m, po čemu bi se on bitno razlikovao od onog prvog, statičnog ili psihologijskog, dakle neznanstvenog. Dinamičkom pojmu nužno prethodi psihologijski — statički, neznanstveni — kao njegova osnovka.

II. Suđenje. O pravoj naravi s u đ e n j a i s u d a ima različitih mišljenja, a sva zajedno prikazuju njegovu osobitost. Jedni drže, da je proces suđenja u svojoj biti psihologijsko-analitički, a drugi da je sintetički proces. Trećima je suđenje uvrštavanje (Erdmannu), a četvrtima poistovjećivanje subjekta i predikata (Lotze-u) i t. d.

U školskoj knjizi Arnoldovoj označen je sud kao odgovor na pitanje, da li je i s t i n a, da su određena dva pojma, koja se u svijesti nađu zajedno, snošljiva ili nesnošljiva. — Da uzmognemo u tom pitanju zauzeti pravilno stajalište, moramo se za čas vratiti na diskusiju o pojmu. Govoreći o sudu i pojmu treba da razlučimo 3 momenta, koja nalazimo u svijesti u času suđenja. To su a) r i j e č kao simbol (znak) stvari n. pr. hrast, sunce. čovjek; b) p r e d m e t (objekt), za koji držimo, da je u z r o č n i k ili pobuđivalac predočaba; i c) stvorenu s h e m a t i č n u s l i k u t. pojam kao nešto duhovno, nastalo na osnovu raznih slika, (predočaba i pomisli), a onda zbijeno u jednu istovjetnu stalnu duševnu tvorevinu kao duhovni (idealni) znak nečeg objektivnog.

Evo primjera takvim sudovima. Ad a) Hrast je imenica, — jednosložna riječ, — muškog roda etc. Ad b) Hrast (žir) daje hranu, — je tvrdo drvo, — je objekt zgodan za gradnju, — raširen je po svim kontinentima do hladnog pojasa etc. — Ad c) Hrast cvate u resicama — ima oporu nepravilnu koru, — narezuckano tamno-zeleno lišće — čvorastu krošnju etc.

Dok se sudovi pod a) tiču riječi kao oznake pojma i stvari te ništa ne izriču o samom predmetu, to sudovi pod b) i c) izriču oznake predmeta, kojeg se riječ tiče. — Ako pitamo, kakav se

*

psihički proces izvršio u sve tri skupine sudova, nalazimo, da se u skupini pod a) i b) dogodio proces s i n t e z e dvaju misaonih elemenata, koji se uzajamno n e z a h t i j e v a j u te nisu jedan u drugom eo ipso sadržani, (jer hrast bi bio hrastom i u onom slučaju, da nije zgodan za građu ili da se nalazi samo na ograničenom zemaljskom prostoru). U skupini sudova pod c) odigrao se sasvim drukčiji proces, koji nazivamo a n a l i z o m, tako te možemo u ovoj skupini sudova svaki put dodati riječ razlikujemo. N. pr. ovako: Na hrastu razlikujemo čvorastu krošnju, — istrganu, hrapavu koru etc. — U sudovima pod a) i b) dovodimo dakle u savez dvije različite pomisli (čujni znak: h r a s t + pojam imenice; objekt: hrast + zgodna građa) u jednu kombinaciju u kojoj se njihova spojivost ističe tako, što među njima postoji jedna oznaka, koja ih veže stvarajući djelomičnu istovjetnost t. j. sličnost, a ova se baš sudom hoće naročito istaći za stanovitu svrhu (intencionalna misao). U sudovima pod c) naprotiv ističemo one oznake predmeta, označene riječju: hrast — po kojima taj predmet prepoznajemo k a o t a k a v t. j. mi analiziramo sadržaj njegova pojma objašnjavajući, što to pomišljamo u kompleksu onih oznaka. Drugim riječima i u sudovima pod c) analiziramo (razglabamo) p o z n a t i sadržaj pomisaoni — u one njegove elemente, koje smo refleksijom našli kao b i t n e za ustanovljenje njegove i s t o t e.

Sudovi su dakle a n a l i t i č k i i s i n t e t i č k i, već prema tome, da li se pojašnjuje poznati sadržaj, ili se on proširuje novom spojidbom (kombinacijom) te se pobliže određuje p r e d m e t s obzirom na n j e g o v u s u d b i n u.

Razlika između analitičkih i sintetičkih sudova odlučna je za nauku o zaključku. Samo sudovima sintetičkim proširuje se krug našega znanja t. j. samo oni izrazuju n o v u spoznaju, dok sudovi analitički služe samo izražavanju g o t o v o g znanja o pojašnjivanju pojmova. Samo iz premisa, koje su sintetički sudovi, možemo u zaglavku izreći n o v i sud, koji još nije bio implicite sadržan u općenitoj premisi, te ćemo se u asociranju naših spoznaja pomaći jedan korak dalje i doći do n e o č e k i v a n i h t. j. novih spojeva u zaglavku. U konkretnom slučaju možemo nadopuniti našu spoznaju iz zalihe sudova, koji nam se prikazuju u obliku sintetičkih sudova.

Budući da je pojam u izgrađenom sistemu naše sveukupne spoznaje tek jedna — stanica te svaki ima na sve strane dodirnih točaka t. j. srodnih pojmova, tako da su individualni pojmovi posvema određeni s obzirom na mjesto, kao i na veličinu, a često i boju (n. pr. kod prirodnih objekata), to se može razabrati da su pojmovi to manje određeni, što su općenitiji (i dakako apstraktniji) i da svaki individualni pojam već eo ipso uključuje u sebi i oznake s v i h pojmova — sebi nadređenih — i m p l i c i t e, pa se prema potrebi mogu i sve te oznake kao predikati spojiti sa individualnim pojmovima kao subjektima u obliku sudova. Mi možemo na pr. reći ovakve sudove: Vladimir Mažuranić je smrtno biće; Vl. M. je samo čovjek (t. j. u njega nema natprirodnih vrlina). Konstitutivne oznake Vl. Maž. kao individualnoga pojma, kojima se on luči od drugih individua pojmova iste vrsti kao osoba, nisu ni pojam čovjeka, ni pojam smrtnog bića, ni organizma etc. iako su svi ti pojmovi kao njemu nadređeni i m p l i c i t e u njem sadržani, već su to njegove osebujne crte t. j. one determinirajuće oznake, po kojima se pojam čovjeka diferencira u baš individualni pojam, koji se naziva i označuje imenom: Vl. Mažuranić. Ne će dakle stajati ona tvrdnja u školskoj (Arnoldovoj) knjizi, gdje se razlaže sadržaj pojma; da općenit pojam ima i s t o t o l i k o oznaka koliko individualan (osebit), samo što bi tobož oznake opć. pojma bile neodređene, a individ. pojma određene. Prihvatiti ovu tvrdnju kao istinitu značilo bi pobijati ono, što je rečeno o naravi i svrsi a p s t r a k c i j e. — Isto tako ne će biti dobra ni ona tvrdnja u rečenoj knjizi, da su neke oznake u p o j m u nebitne i slučajne. Jer i to bi značilo pobijati ono, što se tvrdilo o naravi apstrakcije i refleksije. Oba ova procesa baš i idu za tim, da se sve, što je na predodžbi s l u č a j n o i n e b i t n o, dakle osebujno i o d r e đ e n o, zanemari i odbaci iz kompleksa doživljaja, a zadrži (reflektira) samo općenito t. j. što se u iste vrsti doživljaju svagda ponavlja. Tim se načinom baš stvara ona osobita vrst pomisli, koja je izgubila o d r e đ e n o s t predodžbe te se rafinirala u shematičnu, apstraktnu s l i k u o predmetu t. j. stvorio se njegov pojam. Nebitnih i slučajnih dakle oznaka ima doduše u p o m i s l i p r e d m e t a, kojega se pojam tiče, ali ih nema i ne može biti u samom pojmu predmeta; jer kad bi ih ovaj sadržavao, prestao bi tim eo ipso biti pojam te bi se snizio na prvašnju p r e d o d ž b u o predmetu.

Kada smo govorili o sudu, naglasili smo, da je on osobita psihička funkcija te smo rekli, da je suđenje baš s nekom intencijom isticanje ili odbijanje jednih pojmova kao pripadnih, a drugih kao nepripadnih određenim drugim pojmovima. To isticanje ili odbijanje izazvala je neka osobita potreba. Slučajevi naime zablude (krivog uvrštavanja ili krivog prepoznavanja) izazivlju potrebu da se ta zabluda ispravi pridavanjem t. j. primišljanjem i izricanjem istinitih oznaka subjektu. Istom ovakvo isticanje oznaka izazvano p o t r e b o m, da se baš određeni pojam prida kao predikat ili odbije od drugoga pojma kao subjekta na koji se g l a v n a pažnja skreće, stvara od gramatičnih rečenica i gramatičkih tvorba s u đ e n j e u pravom smislu te riječi t. j. stvara razumsku duševnu činidbu. Jer i luđaci često izriču istine, koje se same sobom razumijevaju, (snijeg je bijel, vlažan, hla-

dan, topiv, bez ukusa etc.). Sudovi ove vrsti, izricani bez prave potrebe (t. j. neizazvani situacijom) smatraju se banalnima, neukusnima i pustim brbljanjem, a u običnom životu prostim frazama — ma da su inače — strogo uzevši logički — istiniti.

III. **Atribut.** — Sudovi, koji su sami po sebi jasni i u kojima ne treba naročito isticati predikate nekim pojmovima kao subjektima — jer za to nema praktičke potrebe, već treba samo upozoriti na oznake sadržane u pojmu, splašnjuju na puke atribute (i apozicije) tih pojmova. Mjesto da izričemo sud: krv je rumena, velimo: rumena krv, ili bijeli snijeg, topla suza, bijelo lice. Tako dobivamo posebnu vrst pojmovnih spojeva, koje se u gramatici zovu: atributi. — Na taj je način moguće praviti složene sudove (i rečenice), u kojima ima jedan glavni sud, na koji svraćamo osobitu pažnju slušaočevu, a manje važne sudove zbijamo u obliku atributa i sporednih rečenica, (koje zamjenjuju pojam atributa). No ima i takva, posebna vrst atributa, koji sa svojim imenicama nisu oslabljeni ili splasnuli sudovi (zapravo pokraćene rečenice), nego su determinirajuće oznake općenitijim pojmovima, s kojima u kombinaciji stvaraju određenije, osebitije pojmove t. j. nove pojmove kao n. pr. životinja + obdarena kralježom = kralježenjak, ili čovjek + pošten = poštenjak. Ovdje se pomoću atributa općenitiji pojam determinirao t. j. izdiferencirao u novi (određeniji, determiniraniji) pojam.

Rečenica i sud. — U gramatičkim udžbenicima od reda zamjenjuju se ova dva pojma. Definicija rečenice u stilizaciji gramatičara glasi — da rečenica sastoji od subjekta i predikata — ali se odmah dodaje da ima i besubjektnih rečenica (!) Ovo je krivo tumačenje. Istina je, da svaki sud mora nužno imati subjekt i predikat, jer bez ovih pojmova ne može nastati misaona tvorevina, koju logičari zovu sudom. Ali ono, što vrijedi za pojam suda ne vrijedi i za pojam rečenice. Ako je rečenica — riječima izražena misao, to još ne treba da znači, da se taj izražaj misli mora nužno vezati o formu suda t. j. da se dva pojma ili dvije pomisli moraju spajati na taj način, da jedna zaprema mjesto subjekta, a druga pojam predikata. Jer ako tko klikne: vatra! snijeg! kiša! ili: gori! sniježi, kiši; ili ako netko kaže: eno oca, ili: nâ ti jabuku, — taj je jasno izrazio svoju misao, a da je nije sabio u oblik suda (mislim logičkog). Premda se u ovakvim tvorevinama ne može smotriti oblik suda, t. j. ni subjekt ni predikat, ne može se reći da govornik nije zadovoljio zahtjevima definicije rečenice. Ovakve izričaje ne možemo nazvati sudovima, jer se ni u jednom od navedenih slučajeva (rečenica) ne vrši logička funkcija suđenja t. j. ni analiza ni sinteza dvaju pojmova ili dviju pomisli, već se vrši samo psihologijska

radnja (psihologizam govora).[1] Doduše — ovakvi se izričaji dadu nategnuti umjetnim načinom u kalup logičkog suda, na koji teži sav razvitak ljudskog govora s razvojem ljudskog intelekta, ali ne valja, što se psihološki način izražavanja poistovjećuje s logičkim sudom, i što se pojam rečenice definira kao pojam logičkog suda.

Kakav je dakle odnošaj između suda i rečenice? Ukratko se on može označiti kao subalternacija. Pojam rečenice je širi, a pojam suda uži. To ne znači, da se rečenica ne da pravilno izraziti u obliku log. suda, s obligatnim čestima subjekta i predikata, ali rečenica i ne treba subjekata, pa ni predikata — a da ostane rečenicom t. j. riječju izraženom mišlju. Razlika između ova oba pojma može se razjasniti na primjeru zavisno složene rečenice t. j. takove gramatičke tvorevine, koja pokazuje dvije rečenice, svaku s prividnim subjektom i predikatom, ali koje zajedno istom sačinjavaju jedan logički sud. U rečenici »čovjek, koji je pošten, ne može se povampiriti«, nema spoja dvaju sudova, jer je relat. rečenica: koji je pošten, samo opisani atribut riječi: čovjek, te prema tome: pošten čovjek — zaprema mjesto subjekta, a: nemoći se povampiriti — mjesto predikata. Ako u ovoj složenoj rečenici gramatičar nalazi dva subjekta i dva predikata logičar ne može u njoj naći više od jednog subjekta i jednog predikata, dakle samo jednog suda.[2]

Isto se dešava s gramatičkim tvorbama, koje se svrstavaju pod kategoriju: pogodbenih (kondicionalnih) namjernih, zahtjevnih, imperativnih rečenica i upitnih rečenica.

IV. **Definicija.** U izgrađenom sistemu naše spoznaje svi gotovi pojmovi stoje u strogom srodstvu i postupici (subordinaciji i superordinaciji). Taj se sistem naše spoznaje zgodno poređuje piramidom, na vrhu koje stoji najopćenitiji pojam »nečesa« s jedinom oznakom: pomišljivosti (Vorstellbar = Etwas), a na dnu piramide stoji neizmjerno mnoštvo poznatih objekata s više manje mnogobrojnim oznakama. Kada bi naša sveukupna spoznaja kao izgrađena mrežotina (ili piramida) bila sasvim dotjerana, savršena, mogli bi se svi pojmovi tako prikazati u postupici, da bi silazeći s vrha piramide kao čvora postepeno svi pojmovi bili tako određeni, da bi svaki slijedeći bio izveden od gornjeg općenitijeg pojma (t. j. manje određenog) jednom oznakom, koja bi sa prijašnjim oznakama

[1] Nastavni Vjesnik knj. XXXVII. listopad 1918. Logicizam govora (str. 69—75.)

[2] Ova činjenica našla je odraz u logičkoj interpunkciji (Ur.).

sačinjavala novi, određeniji pojam. Načinit ćemo zaradi veće jsanoće pokušaj takove logičke sheme.

I. 1. A (= nešto pomišljivo). II. B (= ništa t. j. nepomišljivo). 2. Aa (= pomišljiv + doživljen) = konkretan. 3. Aab (konkretan + promjenljiv) = *organski* (organizam). 4. Aabc (= *organski* + samostalno pokretno) = životinja itd.

Ovakvom postupicom došli bismo do individualnih pojmova, koji bi od drugih sebi nadređenih (viših, općenitijih, apstraktnijih) bili izvedeni samo jednom oznakom. Ovom oznakom oni bi se razlikovali i od sebi nadređenih (generičkih) pojmova, kao i od sebi srodnih na istoj stepenici (specifičkih). Iz toga slijedi, da niži pojmovi imadu implicite u sebi sve oznake svih gornjih što se nalaze u postupici. Tako u gornjem primjeru pojam »životinje« (simbol Aabc) sadrži oznake svih sebi nadređenih pojmova t. j. oznake: organski, konkretan, pomišljiv, i to tako da determinirujuću oznaku: »samostalno pokretan«, sadrži, explicite, a ostale oznake t. j. organski, konkretan i pomišljiv sadrži implicite.

Ako hoćemo posvema razumjeti i spoznati strukturu pojma Aabc (životinje) ne možemo to učiniti bez supomišljanja oznaka triju gornjih pojmova (simboli: Aab, Aa, A). Ali za praktičke svrhe mišljenja u određenom času pomišljanja nekoga pojma ili stvari ne trebamo tako daleko posizati, već se zadovoljavamo pomišljanjem zadnje oznake t. j. one (biće + samostalno pokretno), kojom se taj pojam izdiferencirao iz prvog sebi nadređenog pojma. Mi smo ga dovoljno odredili označivši mu mjesto, koje on u skali pojmova zauzima i to tako, da smo spomenuli (naznačili) onaj pojam, iz kojega se on izdiferencirao (»izrodio«) te onu oznaku kojom se on luči od sebi srodnih pojmova, a koji su podređeni istomu višemu pojmu kao svojemu roditelju (genusu). Tako su pojmovi životinje i biljke podređeni pojmu: organskog bića, iz kojega su se izdiferencirala oba na taj način, da je pojmu organskoga bića pridošla prvi put oznaka: samostalno pokretno, a drugi put oznaka: nesamostalno pokretno.

Ovakva naznaka srodstva pojmova dovodi do posebne vrsti suđenja, koje zovemo: definiranje. — Definicija je sud, u kojem je subjektom ona riječ (simbol pojma), koju valja protumačiti navedavši prvi nadređeni pojam te naznačivši one specifične oznake kojom se baš određeni pojam — (taj subjekt) — odijelio i odredio u određenom smjeru, da se tim načinom stvori novi određeniji pojam izražen u subjektu. Kako smo gore razlučili kod razlaganja o nastanku pojma troje a) riječ i naziv za pojam kao njegov čujni znak ili simbol; b) sam pojam kao shematičnu sliku predodžbe ili skupa predočaba i c) sam predmet,

objekt, kojega se tiče i riječ i pojam, tako možemo i definiciju razlikovati u a) definiciju verbalnu (nominalnu), gdje se tumači značenje riječi ili bolje reći, gdje se jedna riječ pojašnjuje drugom t. j. gdje se vrši prijevod subjekta riječju u predikatu navedenom kao poznatijem ili narodnijom. (Ova vrst definicije i ne bi zapravo spadala u logički udžbenik, jer ne tumači pojma označena subjektom). Na pr. ortografija je pravopis, geografija je nauka o zemlji, etc. — b) Druga vrst, definicije strogo je logička, te sadržaje naznaku (navod) najbližeg generičkog pojma + specifičnu oznaku (differentia specifica). Takve se definicije označuju kao analitične, jer razglabaju t. j. pokazuju nastanak pojma označena riječju subjekta definicije; i c) treća vrst definicije je stvarna (realna, genetička), u kojoj se tumači nastanak stvari (objekta, ili pojave), označene subjektom, pa se stoga dosta opravdano i zove: genetičkom. Reknemo li na pr. Dúga je geometrijsko mjesto preloma sunčanih zraka na horizontu — rekli smo analitičku definiciju t. j. strogo logičku, jer njom tumačimo pojam dúge, označujući položaj njegov prema višim i nižim pojmovima, a reknemo li opet: ako sunce pod kutom od najmanje 42° svijetli na kišni pramen, stvara se na horizontu pojava od prelomljenih sunčanih zraka, koja prikazuje lûk od sedmero boja, a koji luk zovemo: dúga — podali smo ne samo značenje riječi: dúga, već smo i prikazali nastanak same te pojave kao objekta.

Prema rečenome sve bi definicije bile ili verbalne t. j. takve koje objašnjavaju izraze ili pojmove (te su prema tome analitičke) ili genetičke, t. j. one koje objašnjavaju postanak stvari (objekta). — Otpala bi dakle ona vrst definicije, koja se u udžbenicima označuje kao sintetička te kao **četvrta** vrst, jer ne bi za nju bilo mjesta; osim ako volimo izraz: genetička definicija zamijeniti izrazom: sintetička definicija, koji izraz po prilici znači isto što i prvi. Pravoga smisla nema praviti više kategorija definicija od triju nabrojenih u našem razlaganju pod a), b) i c). Položaj je subjekta u rečenici, kojom se vrši definicija, t. j. pitanje da li on stoji na prvom ili drugom mjestu s obzirom na bit definicije irelevantan te ne može stvoriti takav momenat u nauci o definiciji po kojem bi nastala još i 4. vrst definicije.

Jedno nepoznato hrvatsko prikazanje.

Vjekoslav Štefanić, Krk.

(Svršetak.)

Mikeja Adamu:

Ti ki želiš znati ravno
slovo koje vele slavno
od Božjega porojenja,
ka su moja govorenja,

Bogu neka znaš na nebi,
da početak nigdar ne bi.
Ki brez konca vazda žive
rodit će se ta od Dive.

I viruj mi ti Mikeji,
jedan grad je u Žudeji,
ki se Betlem tako zove
Poznati ćeš 'riči ove:

Izajti će, znaj, viteški
iz ńega kral izrajelski,
ńemu vičńi Bog će dati
Izrajel vas gospodovati.

Diva čista, ka svud hodi,
u čistoći ńega rodi,
od griha ju Bog ukloni,
da se vas svit ńoj pokloni.

Sibila Kumana Adamu:

Neka t' rečem ja Kumana,
ka od mene jesu znana,
i koga su[18] sva nebesa,
i Bog svitom ki potresa.

Znaj, da to će Bog prisveti
svoga sina vred začeti
u utrobi jedne žene,
čiste dive priblažene,

koje vičńi Bog pridruži
onda kada svit okruži,
jer već nego druga žena
lipotom je urešena.

Ja Kumana ne dim listo,
jer to stumači pismo čisto.

i proroci svi to prave.
Dojde na svit Bog od slave,
ki s ńim šale kako vunu,
učinit će Divu punu

sve milosti dika sveta,
ka pri svita jest začeta,
ki zatapa dažjem žito,
kako pepel struji čisto.

Kako brzo svud glas teče
po svem svitu, kako reče,
on na zemli priti kani,
to jest dano znat Kumani.

Smrtju svojom smrt umori,
sveto pismo to govori.

Sibila Europa:

Evo ja dim Europa,
Bod veloga poslat popa,
ki se rodi prvo zore,
sveta pisma to govore.

Začet ga će jedna Diva,
ka već nego sunce siva,
krotka kako golubica
nebeskoga zaručnica,

[18] »chegassu«.

čista, tiha, ponižena
već neg na svit druga žena.
On toliko svitu znanac,
tih, umilen kako jańac,
uboštvu se on odhrani,
od sužanstva svit obrani.

Od istoka do zapada
u hip jedan sve oblada,
nove stvari i zakone,
puci mu se svi poklone.
Moći bude privelike,
smože sile sve kolike

mnoga stvori t' on čudesa,
opet pojde t' na nebesa.

Kako ona dospije, starac svimi proroci i proročicami kleknu na kolima i počnu svak svoju molitvu dvignufši ruke k nebu kantati.

Gospodine hodi[19], krsmati već nemoj,
zovu te naropi, ukaž' jim obraz tvoj.
Dojdi jur u pokoj, sinu Otca Boga,
korabla tolikoj posvećenja moga.
Hod' Bože, ki s'gori, neka se raztrču
svi tvoji zlotvori, ki na tebe vrču,
nozdravami hrču kakono jedan skot,
neka se utrču ujedinigmi(!)[20] projt.
Hod' jure, Bože moj, ustani naprida
u zapovidi toj, koju zapovida,
svaka će bres stida ruka k tebi priti
od puka i slida, ka će te obstriti.
Hodi Gospodine, ovo t' vap'ju mnozi,
kojim duša gine; hodi ter pomozi,
da grišni razlozi puste naši trupi.
Svi jesmo ubozi, hod' ter nas odkupi.
Hod Bože, ne predaj, hod' jure, Bože moj,
uzrok naš pogledaj, da dojde prid sud tvoj,
U tamnici ovoj ne daj nam zginuti,
zapustit nas nemoj ni ruk odbignuti.
Hodi k nam, Bože moj, ter nas ne zabudi,
hodi, veće ne stoj, svoj rod ki zabludi
hodi pridobudi sve naše ludosti,
oblakšaj nam trudi, čekali smo dosti.

Noje počińe molitvu poji[21]

Gospodine, hodi, ne hti veće čekat,
ter vapaj nas ovdi hti sada uslišat.
Ne daj nam već čekat u ove tamnice,
htij nas jur pogledat, ukaž' nam tve lice,

[19] »Gosp. hodi vstati moya«.
[20] »vgedinigmi«.
[21] »pogy«.

da naše dušice s tobom budu stati.
Od slavne Divice jur se htij začati,
htij nas jur izneti iz ove tamnosti
i prijat nas k tebi u vičńe radosti.
Pogļedaj žalosti sluge tvoga Noje,
podaj nam radosti nebeske jur tvoje.

Jakov patrijarka moli:

Bože naš prisveti, primi nas u pokoj,
molimo te sveti u limbi ovdi stoj'.[22]
Prim' nas jur u pokoj, ne htij već čekati,
razbij vrata limbi, htij djavla svezati,
u propast skovati, satanu zatvori,
ne htij več čekati, hod' mu moć obori,
da nas već ne mori u ovoj tamnici.
Hod nam jur otvori, ter u čast svelici(!)[23]
uput' se u Divici, molim već ne čekaj,
podspiš[24] tvoje riči, Jakova ugļedaj.

Mojzes prorok moli:

U propast paklenu jur djavla zaveži
Bože Mojizesu tve lišce ukaži,
da nas već ne razi vaj paklene muke,
hodi tere smrsi Bože djavle ruke.
Htij naše jauke Bože pogļedati,
ter iz vražje ruke htij vas varovati.
Ne htij već čekati, prislavni Bože moj,
molim te, ne krati Mojizesu ovoj.
Jur nas htij shraniti u on vičńi pokoj,
Otac, Sin, Duh Sveti gdi stoji jedan toj.

Baruk prorok govori molitvu:

Bože svemogući, plaču se ja bolu
vele uzdišući, ter te svršno molu,
da bi prišal dolu, limbi vrata razbil
ter djavlu oholu ńega moći skršil
tere ga zaklopil u paklene muke,
verugom[25] zaslonil noge mu i ruke,

[22] »stoy« držim, da je part. prez. mj. stoje.
[23] »suelici«.
[24] »Pod spis«.
[25] »Terugom«.

ter tvoga Baruke hotij pogļedati,
iznemi iz muke, htij nam pokoj dati,
htij se potezati, a čekat već nemoj,
ter nas pogļedati i prosvitlit tokoj.

Izaija prorok kantajući govori:

Molim te, svemogi i vičńi Bože moj,
usliši nebogi, da dojdu u pokoj.
Usliši m(e) tokoj u Limbu stojeći,
hodi, veće ne stoj, ter jim rači reći,
da ćeš jih tu steći pokripiti vreda,
zač ja uzdišeći molim te bres šteda.
Izaija predā od straha velika,
a ti ga pogļeda, buduć tvoj od vika.
Zato čin' da dika i čast tebi bude,
usliš' službenika, ki te ne zabude.

Malakija govori:

Anjelske radosti, svemogi Bože moj,
podaj nam svitlosti u tamni spleti ovoj.
Hodi, veće ne stoj, sunčena svitlosti,
jur prosvitli ovoj misto od tamnosti,
jer smo stali dosti u ove tamnice.
K nam jure doleti, pokaž nam tvê lice,
pogļedaj gorčine Malakije, tuge
Adama i Eve i svih tvojih sluge.

Abram kanta:

Abram sluga tvê milosti,
sinu svomu ki ne prosti
Molim, Bože, nas usliši
milosti nam tvê ne uliši(!)[26]
da nas budeš odkupiti,
grih Adamov očistiti.
Udili nam tvê kriposti,
slavni Bože, i milosti.
Jur se hoti ti smiliti,
Adamov grih oprostiti,
nam si hoti obećati,
da će od Dive poroditi
i vas narod odkupiti.
Izaija to hti riti.
Za spasenje puka ovoga
sliš' Abrama slugu tvoga,
tvê milosti k nam podili,
videć k tebi kadi cvili.

To rekši Abram i svi proroci molitve, oto je žena, a to nebo. I stavši dva anjela zajedno kleknufši prid Otca Boga, reče prvi kantajući:

Vapiju z Limba sveti otci,
jure prišli jesu roci,
da otvoriš ńim oblaci,
da nam peļaš muži jaci.
O svemogi Gospodine,
vidiš kako narod gine.
Adam s Evom na koline
klečeć vap'je ne počine.

[26] »neulissi«.

Odgovori Bog anjelom:

Kruto boli rana stara,
ńim se jošće ne otvara,
da se ńimi druzi kara,
kih grih smrtni dušom vara.
Ne će pravda da izajdu
ni da bolje misto najdu,
dokole se ne obajdu
tja ki mole da otajdu.

Sedu opet anjeli pristrašifši se. Malo postavši opet idu prid Boga, a prvo reku meu sobom:

Videć znamo mi anjeli,
da svemogi Bog i veli
nikomure smrt ne želi,
hodmo k ńemu, ča smo seli.

Prišad prid Boga anjeli, prvi kleknu i reče:

Mi te znamo svemogoga
milostiva u svem Boga,
nam Adama, Bože, tvoga
znem' iz stanja jur tamnoga
Ti nikomur nis' rad smrti.
ti ne misliš onih strti.
Iznemi jih s tamne sprti,
u koj djaval ńimi vrti.

Bog reče anjelom:

Tu ne stojte veće kleče,
molbi vašoj sunce izteče,
učinit ću, da uteče
Adam s Evom s tamne leče
Stante, da vred svaki ide,
da Istina k meni pride,
Milosrdje da ńom zide,
Mir i Pravda da tih slide.

Idu anjeli i najdu Istinu, Milosrdje, Mir i Pravdu i reku ńim:

Kvam nas posla Bog svemogi
za uzroci niki mnogi,
prida ń sada da pridete
sve četire ter kleknite.
Ustanite, već ne stojte,
s nami skupa sada pojte,
hote k ńemu toj nalogi,
da ne izgine puk nebogi.

Ustanu se sve četire i pojdu prid Boga. Reče Istina:

Evo jesmo sluge tvoje,
da k nam šalješ dilo koje
Ka znam[27], Bože, da ne stoje
tebi s dobre volje tvoje

Odgovara Bog ńim:

Znajte dobro sestre moje,
nač vas dozvah dilo to je.
Ovi u limbu kino stoje
žele duše u pokoje.
Rec' mi svaka misal svoju,
ja znam dobro volju moju.
Je li, pravdo, za stvar koju,
da je Adam u pokoju.

[27] »Chaznam« možda i kaž nam.

Milosrdje kleknu(v) na kolino reče umiljeno:

Evo kleknu na kolino
govoreći vile smino,
ne učini, Bože, jino,
učin' dobro to jedino.
Neka veće ne vapiju,
glasom velim tebe viju,
dopusti jim tvê milosti,
iznemi jih iz žalosti.

Hoti poslat tvoga Sina,
neba i zemlje gospodin,
da se uputi u Divicu,
u nebesku tu kraljicu.

Pravda pak kleknu(v) reče srdito:

Pravda moli tebe Boga,
ne učini, Bože, toga,
čin' da trpi lita mnoga
Adam cića griha svoga[28]

Mir paka kleknu i govori umiljeno:

Ja Mir vap'ju[29] k tebi Bogu,
da daš tomu red razlogu,
da se sveti ti pomogu,
ki trpiše tamnost mnogu.
Iznemi jih iz pečali,
gdi se djaval s ńimi hvali,
za velike tvê milosti,
Gospodine, ńim oprosti.

Iznemi jih iz ńih tuke,
da ne trpe tot' jauke.
Čin' uputit tvoga Sina
u Divicu Gospodina.

Istina pak reče kleknuvši srdito:

Tva Jistina tebi kliče,
ti s' istinan, tebe tiče,
da se vrata zapričiše,
za kojimi Adam viče,
jer Gospodin Božju mrsi,
svoju volju hrlo izvrši,
zato neka u limb stoje,
z družbom svojom trpe znoje.

To[30] rekši sve četire, zazove Bog anjeli i reče:

Pojte vreda do lubavi,
da se ona meni spravi.

Pojdu anjeli i najdu Ljubav. I reče prvi:

O Ljubavi, Bog te zove,
On ki mnogo tebe slove,
ńegove su riči ove,
do milosti hod ńegove.

[28] »tuoga«.
[29] »vapiy«.
[30] »Tot«.

Ustane Ļubav, pojde i kleknuvši prid Boga reče:

Ovo, Bože, Ļubav tvoja,
nač me zove rič je koja,
dobrostiva voļa moja
sve će svršit pres pokoja

Reče Bog Ļubavi:

Ovo jesu dvi kriposti,
obi dvoje brez milosti.
One vele tvrdo dosti,
da se Adamu grih ne prosti.

Odgovori Ļubav Bogu umiļeno i reče:

Viditi je meni tako,
potribuje svakojako,
neka Bogu slava da se,
človik zgibal da se spase,
k meni Pravda da prida se
i Jistina, da se glase.
Nemoj, Pravdo, protiv stati,
da k Ļubavi htij pristati.

Prava pravda to ne krati,
da dug dužan človik plati.
Ti znaš, Pravdo, ko sud sudi,
u kom ļuvene nije ćudi,
da ta sudac kruto bludi
i već škodi nego prudi.

To rekši Ļubav, usta se Pravda i reče:

Kada ti hoć, o Ļubavi,
tribi da se red postavi,
da se najde človik pravi,
tu smrt smrtju da zadavi[31],
da se najde človik taki,
u komu je razum svaki,
u komu ni grih opaki,
ki smrt trpit bude jaki.

Još se[32] krsmat nima nišće
poslát na svit vele višće,
da se takov človik išće,
ki grih jedan ne pritišće.

To rekši Pravda, reče Bog anjelom:

O anjeli, već ne stojte
doli na svit brzo pojte,
nikogar se vi ne bojte,
pravednika iščuć pojte.

[31] »zabavi«
[32] »Josse«

Anjeli idu čineći se iskati i opet pridu Bogu. I reče drugi:

Slavni Bože, nigdir ne bi.
tko bi mogal zgodit tebi,
samo tvoj Sin, ki je na nebi,
to opravit mogal sve bi.[33]

To rekši anjeli, reče Bog Otac Sinu:

Otac, Sinko, tebe moli,
da bi na svit prišal doli,
da pritrpiš smrtne boli,
da ne vlada vrag oholi.

Odgovori Sin Otcu umiļeno:

Dobrovoļno u srcu momu,
Oče, pristat hoću k tomu
trudu velom priteškomu,
neka t' zgodim otcu momu.

Otac Bog zazove anjela Gabrijela i reče mu:

Arkanjele Gabrijele,
ki s' od mene ļubļen vele,
sveti kih su tuge spele,
da greš na svit mnogo žele
Vazmi u ruku ta žiļ bili,
vred se na svit doli dili
pojdi k Divi vele mili
i u dušu i u tili.
Ime ńeje jest Marija,
zaručnicu koju prija
Osip, koga Svet Duh zgrija,
ki nijedan grih ne skrija.
Kada na svit doli zajdeš,
razgovorom pak otajdeš,
prid ńu kleknuf ńu pozdraviš
od moje joj strane praviš,
rodit sina da se spravi
Sveta Duha po naravi,
reci, sa mnom bit jedno će
ta sin, rodit koga hoće.
Adamove cića zloće,
zabrańeno jer ji[34] voće,
rec' da ona meni zgodi,
Sina Božja da porodi,
ki će skupit svi narodi,
kih svih Adam ta oškodi.

Gospa šteći oficij najde u ńem, da će diva poroditi sina. Tako se zamisli štijući i učini Bogu molitve i reče:

O prislavni sveti Bože,
tvoja milost vele može.
Ovo stvar je, ku ću t' reći:
Najdoh slovo ovo šteći,
Vele čudo da se zgodi,
jedna diva sina rodi,
Bog i človik ki će biti.
Slavno ti je tu rič štiti!

[33] »Sueti«.
[34] »bi«

Da bih mogla to jimiti,
toj divici raba biti,
da bih samo ńu vidila
tere stope ńe slidila.

Srce moje zato trepi,
tu divicu vidit hlepi;
da te dive dobro časne
raba budem, život gasne.

Ne da sam joj družbenica,
neg najmańša službenica.
Difstvo moje ti uzhrani
i od griha mene brani,
da ti čistim srcem služim
ter se s volom tvojom združim.

Tako Gospe moleći, dva anjela stahu pojti s anjelom Gabrijelom na svit. I jedan reče:

Z Gabrijelom hod' u družbi,
ki na Božjoj grede zlužbi,
hvaleć slavno Otca Boga,
Gospodina svemogoga.

Hvali nebo, zemļa toga
stvoritelja slavna tvoga,
sunce, misec, zvizda svaka
svitleć z vedra i iz oblaka.

Hval'te Boga svi anjeli,
svaki da ga hvalit želi.
I nebeske sve radosti
hvalte Boga vazda dosti.

Hvalte[35] Boga svaka stada
od iztoka do zapada,
ńemu more, ńemu rike
hvale dajte privelike.

Hvalte Boga svaki ļudi,
ki pravedno svaka sudi,
svi narodi, sve mužastvo
hvalte ńega sad Božastvo.

Hvali Boga vas svit koli
i u jami ki su[36] doli.
Svaki jezik hvali ńega
slavna Boga svišenoga.

Hvalmo Boga ki odluči,
da se človik već ne muči.
Svim će dati rajske dike
Bog, ki je blažen vavik vike.

To rekši anjel Gabrijel jimim anjelom postupajući naprida s ńim:

Postupajmo mi naprida
i bres srama i bres stida
i ne hodmo van iz slida,
kako Bog nam zapovida.

Bog za ļubav priveliku,
ku pokazal jest človiku,
put človišku prijat hoće,
da poginu svita zloće.

Noseć žiļa bilu kitu
navistiti gredem svitu,
da ga sasvim Bog oprosti
i poda mu sve milosti.

Kad po Božjoj zapovidi
grem gdi Diva čista sidi
reći, da ta žena slavna
rodit sina bude spravna.

[35] »Hualta«

[36] »chossu«

Pošad anjel Gabrijel naprid s onima dvima anjeli najde Gospoju i reče, kleknu(v) na jedno kolino, a na drugo stoječ:

Zdrava Divo, sunce steče,
jer milosti sve doteče
da jest s tobom Bog ti reče,
veruj ča ti pravim kļeče.

Plod blaženi po sve dobe
od tvoje će bit utrobe.
Kad to uzreste Božje sime,
Isus mu će biti jime.

Sina Božja hoć' roditi,
kraļica ćeš svemu biti,
blažena si meu ženami,
svrh svih gospa i meu nami.

Sin vičńega biti hoće,
stol Davidov jimit on će;
u Jakovļu hoće domu
Bog će dati stanje tomu.

Vele velik i mogući
kraļ se zvati svemogući,
i kraļestva ńega dike
ne će konac bit va vike.

To rekši anjel Gabrijel, Diva kako pristrašena reče:

Diva jesam, znaj, ja čista,
k mužu misal ma ne prista;
Boga rodit, znam ja ista,
nis' dostojna toga mista.

Kako more ta stvar biti,
čudno mi je to slišiti,
da ja hoću poroditi
ne hteć mužu ugoditi.

Odgovori anjel Gabrijel i reče:

Ovo vičńi Bog ti pravi,
vas na stranu sram ostavi,
u tebi se Svet Duh javi
sina začet u toj slavi.

Znaj, da ta stvar ni velika:
Elizabet tva bližnika,
ku milostju sad Bog rače[37],
u starosti sina začе.

Da još ovo ne zabudeš,
kad porodiš, diva budeš,
u grih nigdar ne zabludeš,
slavu Božju ti dobudeš.

Šesti misec jur je tomu
nosi sina u srcu svomu
stara žena neplodnica,
Zakarije zaručnica.

Ča porodiš, daju t' znati,
to se sveto bude zvati,
svet Sin Božji, znaj zaisto,
kojemu ć' ti dati misto.

Prem da s' diva čisto zlato,
tvoja misal pristan' na to;
srce čisto jest podložno,
a Bogu je sve uzmožno.

Gospa sta zamišļena i, malo postav, odgovori i reče:

Evo raba nedostojna
Gospodina jest priklona,
ča ti hoćeš, Bože kojoj[38]
po besidi budi tvojoj.

[37] Možda tače.

[38] »chonoy«

Svrha.

Me(j)uto rekši, izpuste Golubicu put od Gospe po špagu, da ju udre u usta. Svršifši Gospa ove riči zgoru Gabrijel diljuje se tja i reče Gospi blaženoj[39]:

Božja nevistice u duhovnom piru,
pričista Divice, ostani u miru.
Vesel se Divice, sunčena svitlosti,
zvizdo i danice, anjelska radosti.
Vesel se prisvitla nevistice Boga,
koja si začala stvoriteļa tvoga.
Vesel se, jer si ti svitla zvizda mora,
tobom su svi sveti nebeskoga dvora.
Uzmnožila s' veru,[40] jer si od svita svit,
tobom se podpiru nebo i vas ovi svit.

Ovdi se anjel Gobrijel poklonisši dili tja, a Gospa počne kantat:

Magnificat.

Duša moja uzveliča
Gospodina[41], kim se diča.
Raduje se duh u tomu
spasiteļu Bogu momu,
umilenstvo jere vreda
rabe svoje on pogleda,
da po svitu svuda hodi
moj glas blažen meu narodi,
jer velika meni stvori
Bog mogući, ki je gori,
da milostju obastri me:
prisveto je ńega ime.
U jistinu vidim ovo,
da milosrdje jest ńegovo
od tad vred[42] gre vrhu svega
k onim ki se ki se boje ńega.
Moć učini mišci svojoj,
kada pozri k rabi svojoj,
rastrkavši cića toga
svih oholih srca svoga.
I pristolje vrže doli
svi mogući i oholi.
Poniženih on uzvisi
i milostju on utiši,
lačnim dobra sva dopusti,
a bogatim blago skupi
Izrajelski Zakarija
da ditića svoga prija
Mimošavši lita mnoga
milosrdja krateć svoga,
spomenu se više svega
milosrdja od svojega
u velikoj svojoj slavi,
kako našim otcem pravi
i Adamu vele dike
i simenu ńega vike.
Slava budi Otcu Bogu,
jošće sinu sad ńegovu,

[39] »zgoru Gabrielsche digliuvese tya i rece Gospi Blaxenoy«.
[40] Ovdje bi zbog rime možda imalo stajati v i r u.
[41] »Gospodinom«
[42] »vured«.

Duhu Svetu tolikoje,
ki u jedinstvu sve jedno je.
Sad i vazda budi hvaļen
uvik vike vikom. Amen.

Bilješka. Na kraju knjižice isusovca P. Aleksandra Komulovića »Zarcalo od Ispoviesti« (Venecija 1633. — zapravo u tekstu MCDXXIII!) izdavač Marko Ginammi objavio je popis kod njega štampanih »ilirskih« knjiga među kojima se na prvom mjestu nalazi: A n n u n t i a t i o n e d e l l a M a d o n n a«.

NOVE KNJIGE.

La poésie populaire épique en Yougoslavie au débit du XX-e siècle par M. Murko (Paris 1929, H. Champion, 75 str., 21 str. slikâ, 30 fr).

Pariski Institut d' études slaves, koji baš sada sprema i Povijest Jugoslavije od E. Haumanta izdao je već nekih desetak djela o srpskoj i hrvatskoj povijesti, književnosti i jeziku, a među posljednjim i gornje djelo prof. Murka. Svrha je piscu da obavijesti francuski naučni svijet o prošlosti jugoslavenske epike, a naročito da iznese rezultate svojih istraživanja o današnjem njezinom životu i tako rasvijetli i neka opcenita pitanja o narodnoj epici.

U kratkom historijskom uvodu spomenuvši prve vijesti o narodnoj pjesmi iz 7. i 10. vijeka, a o narodnoj epici iz 13., i ističući pojavljivanje pisanih spomenika od 15. vijeka i prve štampane narodne pjesme u Hektorovića prelazi na zapise iz 18. vijeka i na česta nasljedovanja kao na pr. Kačićev Razgovor. Po latinskom prijevodu toga djela prviput je Evropa saznala za »ilirske« pjevače, a interes se još pojačao po Fortisu i njemačkim prijevodima u Herderovoj zbirci »Volkslieder«(1778). Francuzi dobiše svoj prijevod naših narodnih pjesama u djelu gđe É. Voiart (Chants populaires des Serviens, Paris 1834, 2 vol) načinjenom prema prijevodu gđice Talvj. Osim Vukove zbirke i njezinih kasnijih i proširenih izdanja spominje pisac još i Miklošićevu i Bogišićeva, onda Gesemanovu zbirku iz 18 v. (nađenu u Erlangenu), pa Hörmanovu i kao naročito važna, izdanja Matice Hrvatske (la Société Croate) sa studijom Luke Marjanovića o muslimanskoj narodnoj pjesmi. I Slovenci su u doba turskih invazija imali jaku epsku poeziju. Prva kritička zbirka narodnih pjesama od K. Štrekelja je najljepša takova slavenska zbirka. I Bugari su, kao i Srbi i Hrvati, imali narodnu epsku pjesmu u zapadnim krajevima, ali formom slabiju.

U južnih Slavena je narodna epika najjača u Srba a po Vukovoj zbirci je i načinjen najbolji i veći dio prijevoda.[1]

Utjecaj narodnih epskih pjesama u narodnoj literaturi bio je velik i njihova se vrijednost neko vrijeme zbog romantičnog shvaćanja narodne poezije i precjenjivala, ali u novije vrijeme tu narodnu poeziju premalo cijene i poznaju i sámi jugoslavenski intelektualci. Uspoređujući je s ruskim epskim (byliny, stariny) i s ukrajinskim lirskoepskim (dumy) narodnim pjesmama može se reći, da je jugoslavenska narodna epika najbogatija, umjetnički najsavršenija, najrealističnija i najviše ljudska od svih slavenskih narodnih poezija. A što je najvažnije, ona još i danas živi. Uspoređivali su je s poezijom Osiana, Homera; ona pruža mnogo analogija s epikom starih naroda i može da osvijetli mnoge probleme u grčkoj, romanskoj i germanskoj epici. Ima i jednu prednost pred španjolskom i francuskom epskom pjesmom, jer daje u muslimanskoj junačkoj pjesmi antikršćansku sliku istih odnošaja koje opisuje i kršćanska pjesma. To je zato što je baš bosanska muslimanska aristokracija za turske prevlasti gospodovala ne samo u Srbiji i Crnoj Gori već i u velikom dijelu Dalmacije, Hrvatske, Ugarske i u svoj Slavoniji.

Pisac je o tim muslimanskim pjesmama govorio na međunarodnom historijskom kongresu u Berlinu g. 1908., a g. 1909., 1912. i 1913. putovao je poduže u Bosni, Hercegovini i pograničnim krajevima Hrvatske i Dalmacije. Ubrzo se uvjerio da uz muslimansku narodnu epsku poeziju valja istraživati i kršćansku, jer su obje usko povezane. Našao je kako i muslimanska aristokracija i narod slušaju vrlo rado i kršćanske pjevače. Rezultate navedenih putovanja objavio je pisac u publikacijama bečke akademije znanosti (god. 1913. i 1915.), a u izvatku kod Teubnera god. 1919. (Neues üb. südslav. Volksepik u Neue Jahrb. f. k. klass. Altertum XXII). Zbog rata mogao je da nastavi svoj rad tek 1924. godine.

Svrha njegovih putovanja nije bila da traži i bilježi nove pjesme već da vidi, kako i gdje živi narodna epska pjesma, tko su pjevači, za koga i kako pjevaju, da li još nastaju nove pjesme i zašto ta poezija umire. Vrlo zanimljivi podaci i slike o životu narodne epske pjesme u navedenim krajevima ispunjavaju najveći dio knjige. Pisac na temelju svega toga tvrdi, da narodna epska pjesma živi i danas u krajevima u kojima još postoji stari patrijarkalni način života i u kojima se narod borio s Turcima za svoj opstanak. Kako se Turci povlače i kako pojedini krajevi ulaze u sferu evropske kulture tako počinje ondje i ta poezija nestajati. Zato je ona i najviše sačuvana u Bosni i Hercegovini pa u sjeverozapadnoj gorovitoj Dalmaciji koju je i mletačka i austrijska administracija ostavljala u miru. Najbolje se sačuvala u pograničnim krajevima između Bosne-Hercegovine i Crne Gore i u Novom Pazaru.

[1] Francuski su: A. d'Avril: La bataille de Kossovo (pokušaj cjelovitog prikaza), Aug. Dozon, L'épopée serbe: Poésies populaires serbes; F. Funck-Brentano, Chants populaires des Serbes.

Vuk je nazvao narodne epske pjesme junačke, a narod ih zove još i starinske. Samo pjevanje prate guslari, bolje pjevači guslama ili (u muslimana) nekom tamburom, koja je u tursko doba bila poznata i u Liki, Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji. Više se ne može govoriti, kako su to romantici mislili, da je cio narod ispjevao te pjesme, jer se danas zna i vidi, da su predstavnici narodne epike pjesnički nadareni pojedinci koji žive i u selima i u gradovima i to ljudi svih staleža. Pisac je sâm našao pjevača seljakâ, pastirâ, obrtnikâ, begovâ, učiteljâ, profesorâ, svećenika, čak i jednog pravoslavnoga metropolitu, a poznato je da su domaći franjevci osobiti ljubitelji narodne pjesme. Ali uz ovakve ljubitelje ima i pjevača od zanata i muslimanski su begovi uzdržavali često ovakve pjevače na svojim dvorovima; oni bi ih pratili u vojsku, kod ubiranja harača; u svatovima i o Ramadanu obilazili bi dvorove, a često bi se priređivala i pjevačka natjecanja. Bili su to kadikad i kršćani, a ponajčešće begovski sluge, vojnici, barjaktari. Vidi se odatle da je ta narodna pjesma isto kao i narodna umjetnost (na pr. narodnja nošnja) potekla iz viših, feudalnih slojeva, kršćanskih i muslimanskih i polako se širila u narod; danas gdje ta aristokracija ekonomski propada unajmljuju muslimanske kavane i čitaonice pjevače koji im za Ramadana pjevaju. Narodna je epska pjesma za aristokraciju, građanstvo i seljake bila ono što u nas kazališta, koncerti i sl. I ako ona ne prikazuje vjerno historijske događaje, ona je kulturno-historijski istinita. Pjevači počinju za rana učiti gusle i narodne pjesme od svojih poznatih ili rođaka, a gdjegdje i iz knjiga. Jer pogrješno je mišljenje da su pjevači slijepci. Baš u krajevima gdje cvate junačka pjesma, slijepci su pjevači rijetki a i ti su tek kasnije, većinom zbog kozica, izgubili vid. Slijepci i bogalji traže pjesmom zaradu baš u krajevima gdje junačka pjesma umire ili je već mrtva.

Kako narodne junačke pjesme treba da zabave slušaoce, nije čudo što su dugačke, a osobito muslimanske koje se po cijelu noć pjevaju. Matica Hrvatska imade u svom arhivu pjesama od 3000 od 4000 i više stihova. Pjevač može istu pjesmu produljiti ili pokratiti, iskititi ili ujednostaviti, već prema svojim sposobnostima, prema publici i prema okolnostima. Publika može postati nestrpljiva pa znade povicima »Goni! goni!« natjerati pjevača da skrati pjesmu. Zato se tekst narodne pjesme neprestano mijenja i jedan te isti pjevač mijenja ga svaki put

ponešto. To je pisac utvrdio mnogo puta i na više mjesta. Odatle slijedi da pjevač svaki put improvizira svoj tekst i taj izilazi ili bolji ili lošiji kako je koji pjevač bolji ili lošiji. Zato je jasno, da je svaka pjesma samo jedanput onako pjevana kako je štampana, i to kod bilježenja. Vuk je dakle pjesmu »Jakšići kušaju ljube« uzeo iz Reljkovićeva Satira uz neke male fonetske, morfološke i leksikografske izmjene, jer nije moguće da bi je mogao — mnogo kasnije — čuti ovakovu, gotovo jednaku Relkovićevoj, u Užicama, kako sam tvrdi.

Sama melodija pjesme je monotoni recitativ koga muzičari (Kuhač) dugo nisu razumjeli. Treba ovu melodiju posmatrati sa historijskoga stajališta. Kad su 1928. godine u Berlinu snimali fonografski pjevanje T. Vučića ustvrdili su poznavači glazbene povijesti da su tako nekako pjevali i u Njemačkoj od X. do XII. vijeka. Samo publika koja razumije jezik može da se zanese sadržajem i njoj će se napokon i melodija svidjeti. Zato se u Americi naši iseljenici zatvaraju kod kuće da čuju junačku pjesmu, jer joj se stranci rugaju.

Muslimani pjevaju većinom stare pjesme iz doba njihova gospodovanja u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji; katolici pjevaju ponajviše Kačićeve pjesme koje su poznate čak i u Crnoj Gori i Macedoniji; zanimljivo je da i Srbi iz Bosne i Hercegovine i Crne Gore manje znadu za stare Kosovske pjesme koje su više svojina intelektualaca, već da se u njih u narodu više pjevaju pjesme o novijim i najnovijim bojevima kao na pr. Šobajićeva Kosovska Osveta. Jer u tim krajevima, gdje narodna epska poezija još živi, pjevači hoće i moraju da budu moderni, jer slušaoci hoće da čuju pjesme o najnovijim događajima i te su pjesme njihove novine. Zato one i imadu više karakter izvještaja. Glasoviti razbojnik Juzuf Mehonjić opjevao je sam svoje borbe protiv Srba, Austrije i Jugoslavije; Crnogorci su nedavno i službeno u pjesmama opisivali bojeve svoje vojske; u Bosni i Dalmaciji pjevaju o svatovima i izborima, a bosanska je vlada dobivala pritužbe u desetercu.

Junačke se pjesme dakle još i danas stvaraju i za taj pojam ima narod mnogo riječi, najobičnija je »isknaditi«. Svaki pjevač mora znati po općem uvjerenju sam da mijenja, slijeva, dodaje novo. Vidimo da se još i danas među rapsodima nalaze aedi t. j. pjevači koji novo stvaraju. Važno je da ti narodni pjevači kao pojedinci nikada ne mogu dati cjelovitu sliku historijskih događaja nego samo izvadak, koji je pojedinac mogao vidjeti. Zato u jugoslavenskoj narodnoj epici i nema epopeja nego samo pjesama. Sâm narod govori da pjesme o velikim događajima može sačiniti samo učen čovjek.[2]

[2] Zato su istraživači franc. junačke epike zaključili, da su njihove epopeje djelo učenih pjesnika, većinom historijski obrazovanih svećenika. (Op. ref.)

Konačno, mora se priznati da ta poezija danas izumire; prestale su vjekovne borbe s Turcima i nastale druge socijalne i ekonomske prilike, i kako i u navedene krajeve sve dublje prodire evropska civilizacija, tako i ta poezija sve više iščezava i baš njezino iščezavanje dokazuje da Jugoslavija socijalno i ekonomski napreduje i da balkanske prilike i ondje nestaju. Ali ako ta poezija i izumire vrednosti njezine ne smiju da propadnu i one treba da dadu hrane jugoslavenskoj književnosti i umjetnosti, kako je dala i junačka epika u Njemačkoj i kako je to već Meštrović i učinio u skulpturi. Pisac se nada da će sada i francuski učenjaci, koji su postigli toliko sjajnih rezultata u istraživanju svoje narodne epike, posvetiti malo više pažnje i jugoslavenskoj junačkoj pjesmi. Ivan Kühn.

Platon: Phaedon, razgovor o nesmrtnosti duše. — Prevedel Anton Sovré. Ljubljana 1929. — (Cena 40 D)

Primili smo na ogled i recenziju pod gornjim naslovom slovenski prijevod glasovitog Platonova dialoga Phaedona, koji radi o besmrtnosti duše. — Simptomatično je za naša poratna vremena, tako malo sklona filozofijskoj spekulaciji, da se našao pregalac, koji se latio tako riskantnoga posla (mislim u materijalnom pogledu), da izdaje u prijevodu cijeli Platonov rečeni dialog — (odlomak toga dialoga, o posljednjim časovima Sokrata, imamo u hrvatskom prijevodu od Senca). Ova će radnja dobro doći onim našim intelektualcima, koji su još i u kasnije dane, ostavivši školske klupe, sačuvali toliko elastičnosti duha i plemenitog interesa za štivo ove vrsti. Platonovi naime spisi, kao uopće i svaka druga filozofijska lektira, iziskuje osobitu pažnju i koncentraciju duha, kaošto je rasprava o besmrtnosti duše, u kojoj se ogleda kao in nuce sve filozofijsko nastojanje grčke filozofije do Platona. — Oni dakle naši intelektualci, koji potpuno razumiju slovenski, koji su sa školskih klupa ponijeli ljubav i smisao za grčku knjigu, a nisu ponijeli toliko znanja da mogu ovakvo štivo u originalu čitati, moći će u dobroj i elegantnoj slovenštini čitati jedno od najboljih i najsuptilnijih filozofskih Platonovih djela. — Prijevod samog dialoga je popraćen dobrim uvodom, koji donosi kratak sadržaj dialoga, a iza prijevoda straga je dodan kao tumač (opombe) dobar i opsežan komentar, u kojem je prevodilac sve iznio, što služi za razumijevanje dialoga sa historijske i stvarne (idejne) strane. — Na koncu je navedena ako ne obilna, a ono dostatna literatura, kojom se prevodilac poslužio. Sravnivši letimično neka poglavlja originala sa prijevodom inače slobodnim, uvjerismo se, da je ispravan i elegantan.

Reknemo li još, da je vanjska oprema njegova ukusna — fin papir, lijep i jasan tisak, — (da je vezan, bio bi još bolji), rekosmo sve što se može u pohvalu njegovu reći. J. Bačić.

Dr. fra Julijan Jelinić: Pravopisna rasprava između dra Tome Košćaka i dra fra Grge Čevapovića. Nastojanja oko izgrađivanja hrvatskog književnoga pravopisa stara su kao naša književna historija. Kada se počela manifestirati težnja za stvaranjem jedinstvenoga književnoga jezika s pravopisom, već je bilo izvršeno dosta pripremnih radova, a svaki novi pokušaj predočavao je samo novu kariku u lancu stoljetnih napora oko toga važnoga kulturnoga procesa. Pravopisna borba vodila se jednako kod sva tri naša narodna pisma: glagolice, ćirilovice i latinice.

Opravdana je žalba izdavača pomenute rasprave što nemamo sintetičke povijesti naših pravopisa, a kratke aluzije piščeve na historijski važne momente u razvitku glagolskoga i ćirilovskoga pisma daju ovoj knjižici zanimljivost i stvaraju osnovu za bolje razumjevanje pojedinosti u pravopisnoj polemici između T. Košćaka i G. Čevapovića. Naročitu važnost treba pridavati velikoj i dugotrajnoj borbi oko izgrađivanja pravopisa latinskim pismenima. Knjižica dra Julijana Jelenića, a naročito njegova opažanja u prvom dijelu (»Prije rasprave«) daju vrijedne poticaje za dalje izučavanje historije našega pravopisa. Latinska polemika između Košćaka i Čevapovića savjesno je pobrana i popraćena kratkim objašnjenjem u hrvatskom jeziku, a time je i stručnjaku i laiku dana mogućnost da dublje zagleda u dugotrajnu i zanimljivu borbu oko stvaranja hrvatske književne ortograije. Tekst polemike pruža mnogo novoga materijala a ujedno osvijetljuje rad dvojice dosad manje poznatih hrvatskih kulturnih radnika. Pisac se ovom knjižicom ujedno odužio vrijednoj uspomeni G. Čevapovića u povodu stogodišnjice njegove smrti.

Cijena je knjizi 15 dinara, tiskara Albrecht, Zagreb. P.

Dr. Fran Bubanović, Kemija za slušače kemije, medicine, veterine i farmacije. Knjiga I.—III. (izišla prva knjiga, cijena 280 D), Zagreb 1930. Napokon smo dobili i ovu toliko potrebnu knjigu kao zamjenu za dosadašnje nepotpune ili strane udžbenike toga predmeta. Za sadašnje prilike našega školsko-obrazovnoga života i njegov nužni progres od naročite je važnosti metodički put što ga je pisac ove knjige (i njegovi saradnici) upotrijebio, udaljujući se promišljeno od dosadašnje prakse. Opravdana je tvrdnja dra Bubanovića, da su mnogi naši udžbenici (naročito prirodoslovni) pisani učenim jezikom te komplikovanim načinom koji otežčava didaktički rad nastavnika. Metodički postupak kod prenošenja naučnih vrijednosti od velikoga je zamašaja i stoga je dr. Bubanović u potpunom pravu kada veli, da se bez povrede izvjesne nauke i njezine savremene visine

u predavanjima i u pisanom djelu u kojem se izlažu i objašnjavaju naučni rezultati može udariti drugim putem i to onim, koji zahvaća u genezu naučnih rezultata. »Uzgojiti onoga poji studira do stadija samostalne sposobnosti pravoga naučnoga mišljenja a po tome i do sposobnosti pravoga razumijevanja i procjenjivanja strogih naučnih publikacija« to je cilj metodike savremene nauke o obrazovanju. Uzevši dakle ovo gledište naročito na oko moramo istaknuti da Bubanovićeva kemija kao udžbenik ide pravim i savremenim putem — pretpostavljamo naravno, da je stručna građa svagdje iznesena besprikorno. — — Utješno je za opći napredak metodike obrazovanja na višim naučnim zavodima, da se i sa strane uvaženih stručnjaka dolazi do uvjerenja kako se i najviše naučne vrijednosti mogu razjasniti jednostavnim putem, ako se uvaži nesumnjiva važnost didaktičke metode. Naši učevni zavodi nažalost još mnogo trpe od »izvrsnih stručnjaka«, dok im nedostaju »izvrsni metodičari«. Najbolji stručnjak ne mora da bude ujedno i najbolje predavač, a prema tome ni najbolji pisac udžbenika. — Knjiga dra Bubanovića u tome pravcu pokazuje golem korak naprijed pa je možemo toplo preporučiti. Dr. V. P.

Dr. Ivan Esich: Tomaš G. Masaryk. Život i rad T. Masaryka — Masaryk i Hrvati — Bibliografija o Masaryku, Zagreb 1930. Povodom 80-godišnjice velikog slavenskog mislioca T. Masaryka u nizu mnogobrojnih eseja, prikaza i rasprava ova je Esihova brošura također jedan dokaz o svestranom interesu za golemo kulturno djelovnje ovoga velikoga Slavena. Tomaš Masaryk proslavljen je među Hrvatima u svim redovima intelektualnih radnika, a pojedine kulturne institucije naročitim su načinom istakle duhovne veze svoje s idejama njegova političkog i filosofskog realizma. Dr. Esih u svojoj knjižici posvetio je naročitu pažnju utjecaju Masarykove ideologije na hrvatski kulturni život naglašavajući kako je hrvatska omladina tamo od godine 1898. pa sve do najnovijega vremena u različitim časopisima živo propagirala misli što ih je iznosio T. Masaryk i kako je po tim vezama kulturni i politički život Hrvata uzeo svoj naročiti smjer. Knjižica dra Esiha iznosi na okupu mnogo materijala za eventualni dublji kulturno-historijski i narodno politički studij, a dodamo li još da je u trećem dijelu knjižice pisac sabrao prijegled monografija povodom Masarykove osamdesetgodišnjice te nova izdanja njegovih djela — onda možemo ovu knjižicu smatrati vrijednim prilogom za izučavanje i upoznavanje češko-hrvatskih kulturnih veza. P.

ČASOPISI.

Slavia. Časopis pro slovanskou filologii. S podporou ministerstva školstvi a národni osvěty, vydávaji O. Hujer a M. Murko. Ročnik VIII., sešit 1.—4. Kad je 1920. g. prestao izlaziti Jagićev Archiv, nastala je velika i osjetljiva praznina u slavenskom naučnom svijetu, pa je bila sretna zamisao da se osnuje list s jednakom naučnom svrhom, kakvu je imao Archiv für. slav. Philologie. Tako je 1922. osnovan časopis Slavia, za koji možemo reći da potpuno zadovoljava zadaći, koju je sebi postavio. Već u prvoj svesci toga lista našli se na okupu najznatniji naučnjaci na polju slavenske filologije i literature. Tu se nalaze poznata imena u slavenskoj nauci, tako: Jagić, Belić, Ivšić, Vajs, Francev, Polivka, Meillet, Brückner, Smal-Stockyj i drugi. List se doduše zove »časopis pro slovanskou filologii«, ali se on poput Jagićeva »Archiva« ne bavi samo strogo filologičkim pitanjima, nego jednako prati i pojedine literarne pojave u različitih slavenskih naroda pa je tako kroz ovo nekoliko godina donio i lijepih literarnih priloga, osobito iz ruske literature.

Da se list u ovo malo godina toliko raširio, svakako je mnogo pridonijelo i to, što svaki suradnik može pisati u svom materinjem jeziku, pa tako nalazimo ovdje sastavaka u svim slavenskim jezicima, a pored toga može se prema programu izdavača pisati i na kojem od svjetskih jezika (franc., talij., njem.). Poznato je, da je i Jagić nekad, odmah poslije svoga dolaska u Petrograd, želio da svoj Archiv izdaje u Petrogradu na ruskom i drugim slavenskim jezicima, ali kako su se Rusi bojali, da se ne bi onda donosili članci i na poljskom i ukrajinskom jeziku, uvjeravali su Jagića, da je bolje, neka njegov Archiv i dalje izlazi na njemačkom jeziku (Vidi: Vatroslav Jagić, Spomeni moga života, I., u izdanju Srpske kralj. akademije str. 370., Beograd 1930).

Pred kratko vrijeme izašao je 4. svezak Slavie pa je time ujedno završeno osmo godište ovoga lista. Ja ću se u tome prikazu osvrnuti na čitavo godište, ali ću radi odmjerenoga mi prostora spomenuti samo neke rasprave i referate, i to ponajviše one, koji se bilo koliko tiču našega jezika i književnosti.

Prof. A. Musić donosi dvije rasprave; jedna je: Sekundarna značenja partikule li u srpsko-hrvatskom jeziku, a druga: Razvoj značenja partikuli i u srpsko-hrvatskom jeziku. Te dvije rasprave lijepo pristaju onome nizu poznatih Musićevih rasprava, koje su izašle u Radu Jugoslavenske akademije, a tiču se različitih pitanja sintakse našega jezika. Od znamenitoga ruskoga filologa Sobolevskoga, koji je prošle godine umr'o, nalazimo dva članka. U jednom donosi sitnije filologičke bilješke, koje su zapravo nastavak njegova rada iz g. 1926. (v. Slavia V., str. 451.), dok u drugome iznosi nekoliko svojih napomena o germanskim pozajmljenicama u slavenskom. Te su bilješke nastale u povodu knjige A. Stender-Petersena: Slavisch-germanische Lehnwortkunde.

O. V. Patokova donosi prilog k historiji razvitka predikativnoga instrumentala u ruskom literarnom jeziku. V. Burian objavljuje kroz 3 sveske veliku svoju radnju pod natpisom Po stopách češství a české knihy v starším slovinském písemnictví. Tu nam pisac pokazuje utjecaj češke knjige i češkoga jezika na staru slovenačku književnost. Osobito pokazuje utjecaj čeških filologa Rose i Pohla na slovenskoga gramatika Marka Pohlina, koji je 1768. izdao u Ljubljani Kranjsku gramatiku na njemačkom jeziku. Od drugih članaka spominjem Glagolski in cirilski Artikuli in njih razmjerje do Trubarjevih; napisao Mirko Rupel. Poljski naučnjak Stanislav Słoński donosi veću radnju pod imenom Funkcije verbalnoga prefiksa iz u jeziku staroslovenskom. Sam pisac u bilješki dodaje, da je ta radnja samo fragmenat veće jedne monografije o verbalnim prefiksima.

Pored jezičnih radnja donijela je Slavia i veliki broj literarnih priloga. Osobito pada u oči velik broj ruskih literarnih radnja, štaviše javljaju se i naučenjaci iz same Rusije literarnim raspravama. Tako B. Varneke (Odessa) raspravlja o stilovima ruske drame u 18. v.; Puškarević (Lenjingrad) donosi: F. L. Čelakovki u ukrajinskim prijevodima. A. Sedeljnikov (Moskva) iznosi nekoliko problema iz stare ruske književnosti. Selinov govori o Arhitektonskoj osnovi romana »Vojna i mir«. Od ruskih literarnih radnja treba još spomenuti veliku raspravu A. Bema, koja se počinje još u 7. godištu, a govori o utjecaju Gogolja i Puškina na književno stvaranje Dostojevskoga, zatim raspravu B. Černyševa o utjecaju ruske narodne pjesme na pjesnički rad Puškina.

Vrijedno je spomenuti češku raspravu K. Paula pod natpisom: P. J. Šafařik a Vuk Stefanović Karadžić. Da je na Vukov rad mnogo utjecao slovenački naučnjak B. Kopitar, to nam je dobro poznato, osobito iz lijepe i poučne knjige Ljub. Stojanovića: Život i rad Vuka Stef. Karadžića. Paul pokazuje u svojoj radnji na prijateljske veze između Vuka i Šafařika. Najživlje je dopisivanje među njima bilo od g. 1842—1845.; poslije je izučavanje glagolske književnosti odvratilo Šafařika od Srba pa tako i od Vuka, a zbližilo ga s hrv. piscima, na pr. s Kukuljevićem, Mesićem, Brčićem i drugima.

Slavia osobito obiluje kritikama i različitim referatima. Tako N. van Wijk ocjenjuje gramatiku staroslovenskoga jezika od Kulbakina, poznatoga ruskoga filologa, koji je sad profesor na beogradskom univerzitetu. Gramatiku je s rukopisa preveo na češki Bohuslav Havránek. Kulbakin je prije toga dvaput na ruskom jeziku izdao gramatiku staroslovenskoga jezika, ali ova je posljednja najpotpunija u tom, što obrađuje i sintaksu staroslovenskoga jezika. Kritik smatra ovu posljednju Kulbakinovu gramatiku najboljom staroslovenskom gramatikom, pa je po njegovu mišljenju radi preglednoga razvrstavanja građe osobito zgodna za studente, ali je šteta, da je pisana samo

češkim jezikom. Velika je vrijednost knjige i u tom, što se pisac obazire na najnoviju stručnu literaturu, dok se od starije literature spominju samo najznatnije stvari.

Nikola Radojčić ocjenjuje izdanje Ljetopisa popa Dukljanina, što ga je priredio prof. F. Šišić, a izdala Srpska kralj. akademija. Radojčić ističe, kako nije točno nazivati tu knjigu ljetopisom, premda se to ime povlači sve od 16. v. Pisac nije Dukljanin nego Baranin, a njegovo djelo nije ljetopis, jer se u njemu ne spominje ni jedna jedina godina. To je obični rodoslov, pa ga po mišljenju Radojčićevu treba zvati Barski rodoslov. Samo izdanje toga djela, kako Radojčić spominje, takvo je, da može služiti za ugled izdanjima drugih izvora. N. Durnovo (Moskva) ocjenjuje knjigu dra Alfonsa Marguliésa: Der altkirchenslavische codex Suprasliensis. Knjiga se poglavito bavi analizom pravopisa i jezika Suprasaljskoga zbornika, dok samo pitanje o sastavu rukopisa interesira autora samo toliko, koliko je u svezi s pitanjem jezika. Autor je po sudu kritika u toj radnji pokazao ozbiljnu naučnu spremu i dobro poznavanje stručne literature. Samo je djelo uspoređivao autor s različitim grčkim tekstovima, i to ne po izdanjima, nego neposredno po rukopisima, kopijama i snimkama. Kritik ističe, kako je Marguliés u svome poslu imao mnogo prethodnika, ali se često ne zadovoljava tuđim mišljenjem, već u mnogim stvarima udara svojim putem. Za jezična pitanja našega naroda vrlo su zanimljivi referati prof. Rešetara. U 2. svesci ocjenjuje Rešetar knjigu Karla H. Meyera: Untersuchungen zur Čakavština der Insel Krk (Veglia). Meyer je u toj knjizi htio podati dijalekatski pregled cijeloga otoka, osim toga pokazati odnos starijih jezičnih spomenika prema sadašnjemu narodnom govoru na Krku. Po mišljenju Rešetarevu pisac je slabo zadovoljio svojoj postavljenoj zadaći, jer je knjiga u svom prvom dijelu preveć zbijena, pa tako pisac za različite jezične pojave daje samo po nekoliko primjera, koji se ponajviše ponavljaju. Drugi, historički dio Meyerove knjige i suviše je razvučen; često se govori i o onome, što nije u svezi s onim u prvome dijelu knjige, i tako je pisac i tu dao nepotpunu sliku o jeziku tih spomenika. U istome broju donosi Rešetar referat o studiji dra Vaclava Važnoga, Čakavské nářečí v slovenském Podunaji. U toj se raspravi govori o jeziku hrvatskih kolonija, koje u Slovačkoj sačinjavaju 2 male grupe, a obadvije se nalaze nedaleko od Bratislave. Prvoj pripada samo selo Horvatský Grób, a drugoj Děvinská Nová Ves i Dúbravka. Do početka 18. v. bilo je tih hrvatskih kolonija i više, a danas na pr. u Hrvatskom Grobu djeca već bolje govore slovački nego hrvatski, pa je i službeno već tih Hrvata nestalo, jer prema popisu naroda od 1921. nije se u Hrvatsom Grobu nijedan prijavio kao Hrvat. Rešetar misli, da nije sasvim točno, što Vážný zove to kajkavskim narječjem, jer se u njemu doista govori samo kaj, ali je to u glavnom čakavsko narječje. Ono pored nekih kajkavskih osobina ipak ima više elemenata

čakavskih. Prof. Vážný dao je u toj radnji dobar i potpun opis ovoga dijalekta; tu nalazimo ne samo potpunu gramatiku, nego i opsežan rječnik, gdje je svakoj riječi zabilježen i akcent, pa je taj rječnik najpotpuniji specijalni čakavski rječnik. Još je jedna ocjena prof. Rešetara u tome godištu, na koju je vrijedno upozoriti, a ta govori o dvije knjige prof. srpskohrv. jezika u »Ecole nationale des langues orientales vivantes« u Parizu Andréa Vaillanta. To su: 1. Les Piesni Razlike de Dominko Zlatarić, 2. La langue de Dominko Zlatarić. Vaillant je već i otprije poznat svojim radom na području slavenske filologije. Zajedno s francuskim slavistom A. Meilletom izdao je 1924. gramatiku srpskohrv. jezika (Grammaire de la langue serbo-croate).

Prvom je knjigom — veli Rešetar — dao Vaillant dobar prilog kritici teksta Zlatarićevih djela. On je dosadanje izdanje Zlatarićevih djela, što ga je priredio Budmani, uspoređivao s različitim rukopisima i konstatirao, da se Budmani ponajviše držao najmlađega i najslabijeg rukopisa, pa možemo reći, da tek sada imamo kritički tekst Zlatarevićevih pjesama. Važniji je posao Vaillantov, što ga je učinio u svojoj drugoj knjizi, gdje je proučio Zlatarićev jezik. Osobine toga jezika iznio je Vaillant tako, što je kao temelj svoga proučavanja uzeo sadašnji književni jezik i tražio Zlatarićeve osobine, po kojima se njegov jezik razlikuje od književnoga jezika. Tu je zadaću pisac po mišljenju prof. Rešetara sjajno riješio i za mnoge stvari iznio nova, duhovita tumačenja.

Takvo jedno cijelo godište Slavie prava je riznica blaga jezičnoga i literarnoga pa je u običnom prikazu upravo nemoguće, makar i u glavnim crtama, spomenuti sve ono, što bi bilo vrijedno da se spomene. Ipak treba da još dodam i ovo, kako je ovo godište Slavie moralo po svojoj dužnosti donijeti i dvije žalosne stvari, a to su vijesti o smrti dvaju uvaženih slavenskih naučnjaka. Jedan je od njih A. I. Sobolevski, znameniti ruski filolog, koji je umr'o u mjesecu svibnju prošavše godine, a drugi je profesor pravničkoga fakulteta u Pragu K. Kadlec (umr'o je u prosincu pretprošle godine). Bio je uvaženi pravnički pisac, koji je svojim radovima poznat i u našem pravničkom svijetu. U Radu Jugoslavenske akademije napisao je raspravu pod imenom: Iz istorije općine Mošćenica. Kao uvod u analizu statuta mošćeničkoga, a u Zborniku u slavu V. Jagića: Pergošićův překlad Verböczyova »Tripartita«. Dr. S.

Zeitschrift für den physikalischen und chemischen Unterricht. Begründet von F. Poske, herausgegeben von K. Metzner. 42. Jahrg. 1929. Heft 2.

U članku Gekoppelte Schwingungen bei Taschenuhren und ihre Interferenz od H. Bocka su matematički obrađena slijedeća pitanja: 1. Kako utječu periodske kretnje kućice na hod džepne ure, koja ili

slobodno visi ili leži na elastičnoj (gumenoj) podlozi? 2. U kojem odnošaju stoje titraji kućice i titraji treptala (Unruh)? — 3. Kakav je rezultat interferencije obaju gibanja? — Ovaj problem, koji i za praksu imade znatnu vrijednost, eksperimentalno su ispitali Jaquerod i Mügeli. Bockova je teorija u skladu s eksperimentalnim rezultatima. Spomenuti eksperimentatori su našli, da obješena ura može kroz dan promijeniti svoj hod za pol sata. Ura zaostaje, ako titraji kućice slijede u taktu titraje treptala. U slučaju rezonancije nastaju osobito jake smetnje a kad se pređe točka rezoncije, kad kućica titra u protutaktu prema treptalu, hod ure je ubrzan. — U članku Bewegungsaufgaben der Flugzeug- und Luftschiffnavigation od O. Holma obrađene su grafički zadaće o zrakoplovstvu. Dolazi na pr. slijedeća zadaća: zrakoplov, koji plovi vlastitom brzinom[1] $v = 150$ km/h, ima preletjeti put AB = 250 km uz sjevero-istočni vjetar brzine $v_2 = 30$ km/h; kolika je brzina zrakoplova v prema zemlji? Tu brzinu dobivamo s pomoću trokuta vjetra, t. j. trokuta, u kojem je tražena stranica v u smjeru AB, druga stranica ($v_2 = 30$) zatvara sa AB kut 45°, a treća stranica $v_1 = 150$. Mjerenje daje $v = 131$ km/h. Zanimljiva su razmatranja o akcionom polumjeru, o snazi, o gorivu za 1 km puta i dr. Kod zrakoplova se uzima, da je trenje proporcionalno s kvadratom brzine v, da snaga raste sa v^3, a potrošak goriva na putu 1 km (kg/km), odnosno radnja motora, da su proporcionalni s v^2. Na osnovu mjerenja može se nacrtati krivulja, koja kazuje zavisnost goriva i brzine. Zrakoplov »grof Zeppelin« imade najveću brzinu 120 km/h. Kod brzine 80 km/h uvećava se ekonomičnost (gorivo: kg/km) za 50%, no kod brzina ispod 60 km/h, ova se opet umanjuje radi gubitaka toplinom, praznim pogonom motora i sl. Kako treba uzeti u račun vjetar, stvar je u istinu mnogo zmršenija. — U članku Schauversuche über freien Fall od F. F. Martensa prikazao je jednostavno mjerenje akceleracije teže. Pušta se, da čelična kugla nekoliko puta padne i odrazi se od horizontalne staklene ploče i izmjeri se vrijeme na pr. između nulte i pete refleksije (10 t). Označimo li sa l srednji pad kugle, izlazi za akceleraciju teže $g = 2\,l/t^2$. — Od ostalih članaka spomenut ćemo naslove: Ein einfacher Apparat zum experimentellen Beweis des Fallgesetzes od L. Bergmanna; Lichttechnische Versuche für Schülerübungen od A. Wenzela; Elektrische Anziehung und elektrostatischer Druck od H. Greinachera.

Izvještaji donose lijep i opsežan prikaz teorije elektronske cijevi. Od književnih obznana citiramo: F. F. Martens, Physikalisch-technische Elektrizitätslehre, 2. Aufl. str. 642, Vieweg 1927; G. Weber, Das Wesen der Materie und der Aufbau der Atome, str. 149, Leipzig 1927; Mathematisch-Naturwissenschaftlich-Technische Bücherei, Bd. I. Archimedes, Bd. 8. Euklid.

Heft 3. — U članku Zur Dynamik der Molekularbewegung od F. Ruscha izvode se dinamičkim putem Einsteinove formule za Brownovo translatorno i rotaciono gibanje. Članak imade 3 dijela: 1. zakon za tlak i energija idealnih plinova; 2. dinamika Brownova gibanja; 3. vrtnja koloidalne čestice utjecajem molekularnih udaraca. — Jednostavni pokusi su opisani u Schiebenerovu članku Fallversuche mit dem Küppersschen Rohr. Kako je poznato Küppersove staklene cijevi imadu vrlo točan presjek, tako da u vertikalnoj takvoj cijevi nešto uža čelična kugla pada nesmetano bez trenja i zadjevanja o stijene. Ako je donji kraj cijevi začepljen, ista kugla pada s brzinom 0.8 cm sek. Pomoću evakuirane cijevi demonstrira pisac 3. zakon pada, pad u kosoj cijevi i dr. Upotrebljena je 55 cm duga cijev s premjerom 16 mm od tvrtke Leybolds Nachfolger, Köln. Vrlo lijepu metodu za mjerenje omjera specifičnih toplina kod plinova spomoću ovakve cijevi dao je Rüchardt (Phys. ZS. 30., 1929., str. 58). — Ostali su članci ovog sveščića: Wolodkewitsch, Ein billiger Chronograph zur Messung kurzer Zeit; Schulzer, Eine Komponentenwage; Hauser, Über die Systemwahl beim Mikroskop; Pokrowski, Über eine Wechselstrombrücke mit gewöhnlichem Galvanometer.

[1] t. j. brzinom prema okolnom uzduhu.

Iznijet ćemo neke rezultate po referatu: Über neuere experimentelle Untersuchungen zur Relativitätstheorie. G. 1921. i 1924. izvodio je D. C. Miller Michelsonov pokus (»ether. drift-experiments«) na 1800 m visokom brijegu Mount Wilson. Nauka se iznenadila radi pozitivnog rezultata ovih pokusa, dobiven pomak interferencionih pruga iznosio je 30% onog pomaka, na koji se zaključivalo na osnovu obične mehanike. Millerovi pokusi u nizini Cleveland (g. 1922. i 1923.) dali su opet negativan rezultat, a kasniji pokusi Piccarda i Stahela (1927.) izvedeni spomoću balona u visini 2500 m, potvrdili su sa sigurnošću negativan rezultat Michelsonova pokusa. G. 1925. načinili su Michelson i Gale novi pokus za teoriju relativnosti, pokus kako utječe zemaljska vrtnja na širenje svijetla. Taj je pokus osnovan na slijedećem principu: Po poznatoj metodi interferometra svijetla zraka se rastavlja u poluprozirnoj ploči u 2 komponente; spomoću nekoliko zrcala te se komponente vode po opsegu jednog lika i to jedna komponenta smjerom suprotnim nego druga. Ako sad vrijedi Stokesova teorija, t. j. ako eter sudjeluje kod zemaljske vrtnje, obje komponente ne smiju davati razliku hoda. Ako vrijedi Fresnelova teorija, t. j. ako se Zemlja vrti u mirnom eteru, iznosi razlika hoda $\frac{4\pi\, I w}{\lambda c} \sin\varphi$, gdje je I površina spomenutog zatvorenog lika, w kutna brzina Zemlje, λ dužina vala, c brzina svjetlosti, φ geogr. širina. Michelsonov eksperimentalni uređaj se sastojao od 4 evakuirane cijevi, koje su zatvarale četverokut 700 m × 400 m. Na uglovima četverokuta nalazila su se pod kutom 45° zrcala, tako da je svjetlost lučne svjetiljke obilazila četverokut u smjeru zemaljske vrtnje, odnosno u protivnom smjeru. Kod drugoga pokusa svjetla zraka je obilazila vrlo uski četverokut od cijevi, kojega se površina mogla zanemariti. Nepomaknute pruge interferencije u ovom slučaju davale su nul-položaj. Michelsonovi pokusi sa četvero-

kutom 700 × 400 m² dali su pomak pruga interferencije, koji se vrlo dobro slagao sa Fresnelovim shvaćanjem.

Na teoretskoj osnovi, na kojoj počiva Michelson-Gale-ov pokus, osnivaju se i pokusi Harressa (1911), Sagnaca (1913) i Pogány-a (1927). U Harressovu pokusu 2 koherentne svjetle zrake putuju u suprotnim smjerovima po opsegu jednog poligona u staklu. Nakon što zrake jedanput obiđu poligon, dovedu se do interferencije i daju nul-položaj interferencionih pruga. Ako poligon rotira oko osi, okomite na svojoj ravnini, kutnom brzinom w, pomaknu se interferencione pruge za jednak iznos kao kod Michelson-Gale-ova eksperimenta. Pogány je ponovio Harressov pokus u Zeisovu lobratoriju, no uzeo je, da se zrake reflektiraju na zrcalima i opisuju poligonalni put u uzduhu. Na vrsima kvadrata sa stranicom 35.4 cm bila su zrcala, koja su zrake reflektirala pod kutom 45°. Vrtnja se izvodila spomoću turbine; cio aparat je učvršćen u betonskom bloku, koji se nalazio u podrumu nebodera. Rezultat je isti kao kod Michelson-Gale-ova eksperimenta (v. Naturwissenschaften 14, 935, 1926; 15, 140, 1927; 16, 25, 1928; Phys. ZS. 27, 5, 1926; 28, 674, 1929).

Od općeg je interesa referat Hendersenova članka o izumu kao vezi naučnog i gospodarskog napretka (prema Nature, 120, 1927). H. opaža, da je fizikalna obuka suviše dogmatička, da zanemaruje mnoštvo pojava, o kojim se znade malo ili ništa. U školi i kod široke publike vlada mišljenje, da priroda radi samo po izvjesnim zakonima, da ništa ne postoji mimo tih zakona i što bi nauci bilo nepoznato. Historijska obradba fizike i kemije vodi do boljeg, pravilnijeg shvaćanja. H. navodi zanimljiv slučaj, kako je Lord Kelvin osobito pohvalio istraživanja jednog đaka, koja su ispala bez ikakova pozitivnog rezultata. — Povodom stogodišnjice kemijske sinteze donosi sveščić Böttgerov referat: Über die Bedeutung der Wöhlerschen Harnstoffsynthese. — Od književnih prikaza, spominjemo: J. Wiesent, Physikalische Vorlesungsexperimente, Stuttgart, 1927; Schrödinger, Abhandlungen z. Wellenmechanik, Leipzig 1927; Eddington, Der innere Aufbau der Sterne, übertr. von E. v. d. Pahlen, Berlin, Springer.

Dr. P—ć.

Vijesti Geološkog Zavoda u Zagrebu. Svezak III. 1929. Urednik: Koch Ferdo. U ovom svesku »Vijesti« javlja se pet autora sa sedam radnja. Dr. Šuklje piše »Mediteranska fauna Zaprešić brijega u Samoborskoj gori« i »Pabirci iz geologije Samoborske gore«. U prvoj radnji obrađuje bogato fosilno ležište u najbližoj okolici Samobora, u kojem je konstatirao preko 170 različitih fosilnih vrsti na razmjerno malenom terenu. Među tim vrstama ima i za literaturu posve novih kao i nekoliko novih varijeteta. Po starosti te taložine pripadaju jednom odjelu mediterana, tkzv. helveticu naslagama, a najvećma odgovaraju grundskom nivou u bečkoj tercijarnoj kotlini. Radnji su dodane četiri table s otiscima novih fosila i varijeteta. Slike su vrlo lijepo izrađene i

odlično uspjele. U drugoj radnji donosi autor nekoje nove podatke o geologiji Samoborske gore, koje je sakupio prigodom reambulacije geološke karte tog kraja. Obim je radnjama dodan resume na njemačkom jeziku. — Dr. Poljak javlja se vrlo zanimljivom radnjom »Geomorfološki oblici krednih kršnika Velebita.« Radnji je dodana 21 slika iz naših kršnih krajeva. Slike su vrlo instruktivne i vanredno uspjele. Resume na njemačkom jeziku završava radnju. Druga mu je radnja u istom svezku na njemačkom jeziku pod naslovom »Ein Karstrelikt am Nordabhange der Zagrebačka gora.« U toj se radnji autor osvrće na neke zanimljive kršne oblike u Zagrebačkoj gori. I ovdje dodane su uspjele slike.

Sve ove četiri radnje dobro će doći onim nastavnicima prirodopisa, koji idu s đacima na ekskurzije, da ih mogu upozoriti na ove geološke pojave. Naročito se to odnosi na one radnje, koje obrađuju pojedine objekte Samoborske i Zagrebačke gore, u koje zalaze učenici zagrebačkih srednjih škola.

Vrlo je zanimljiva radnja bečkog geologa dra Vettersa »Ein Fossilfund in den triadischen Gipsmergeln Von Komiža auf Vis. (Lissa).« Prilikom jedne ekskurzije na dalmatinske manje otoke god. 1911. uspjelo je autoru u okolici Komiže a u pjeskuljastim laporima naći neku manju kolektu fosila. Lapori su uloženi u gipsu i autor je mišljenja, da su u starosti gornjeg triasa, te sadržaju kassianske tipove. Nakon opisivanja faune, donosi Vetters vrlo zanimljive zaključke i o tektonskim odnosima ovog kraja. — Za naše iztraživače bit će zanimljiva i radnja Josipa Mokrovića »Horizontalni dio anomalnog magnetskog polja u Hrvatskoj i Slavoniji«, kojoj su radnji dodane brojne križaljke i tri kartice.

Ovaj se svezak »Vijesti« završuje prilogom Vojislava Čubrilovića »O naučnom radu Ferde Kocha.« U nas je Ferdo Koch poznat kao odličan geološki stručnjak. Ovaj kratki prikaz i popis njegovih publiciranih naučnih radova s točnom oznakom mjesta publikacije, dobro će poslužiti svim prijateljima geološke nauke kao i onima, koji polaze rado u prirodu i vode đačke ekskurzije.

»Vijesti« su štampane na odličnom papiru s brojnim slikama, a cijena je svesku 120 Din.

Šuklje.

IZ POVIJESTI JEZIKA.

Nešto o historiji jezika u vivodinskoj općini. Vivodinska općina sa sjedištem u Vivodini pripada kotaru jaskanskom i nekadanjemu dominiju ozaljskom. Nalazi se na sjevero-zapadu jaskanskoga kotara i graniči na sjeveru sa Kranjskom, a na zapadu sa karlovačkim kotarom (sa ribničkom i ozaljskom općinom). Vivodina imala je od vajkada svoju sučiju i svoj pečat sa oznakom »Pečat vivodinska bratstva.« Vivodinska se sučija zvala u starim spisima i »Koroška sučija.«

*

Danas vlada u općini vivodinskoj kajkavsko narječje. Budući da je općina vivodinska bila već položajem svojim najjače na udaru širenju kajkavskoga narječja među Hrvatima, zanimljivo je ogledati historiju hrvatskoga jezika na njenu području. Iz Vivodine imademo za sada od g. 1550.—1752. (t. j. razmak od 202 godine) 66 poznatih sačuvanih hrvatskim jezikom napisanih isprava, koliko ih imademo iz vrlo malo mjesta hrvatskih i od kojih nije do danas niti jedna štampana. Od ovih 66 vivodinskih isprava pripadaju dvije 16. vijeku, 46 pripada 17. vijeku i 18 do g. 1752. Najstarija je sačuvana (poznata) vivodinska isprava bila napisana g. 1550. Ovom ispravom prodaje Berne Jerešić vinograd, komad zemlje i šume Miklošu Benkoviću.

Ova je isprava napisana latinskim slovima i pokazuje već veću okretnost u pisanju hrvatskim jezikom. Odatle i zaključujemo, da se je u Vivodini moralo već prije te isprave dosta pisati hrvatskim jezikom i da je u Vivodini bilo već g. 1550. dosta pismenih ljudi d o m a ć i h, koji su ovakve isprave pisali. Ova je isprava napisana čakavskim narječjem, koje se dosta razlikuje od čakavskoga narječja u hrv. primorju i Istri. Najsličnije je vivodinsko čakavsko narječje onomu u karlovačkom kotaru, osobito onomu u susjednoj purgariji u Trgu kraj Ozlja. Odatle jasno razabiremo, da je i u vivodinskoj općini bilo najstarije hrvatsko narječje čakavsko. Ali moramo i priznati, da smo zatekli u Vivodini g. 1550. čakavsko narječje malo prije nego je ondje nestalo. Već u ispravi od 27. prosinca 1599., kojom se konačno pogodiše Juraj Furjanić i Mihel Strelac, opažamo, da se je proširila i u vivodinsku općinu struja jezična s juga, koja je pomlađivala čakavsko narječje, zamjenjujući upitnu i odnosnu zamjenicu č a u š t o. U ovakvo pomlađeno čakavsko narječje počele su se postepeno i polagano unositi osobine kajkavske već u prvoj polovici 17. vijeka. Tako se u vivodinskoj općini sukobiše na nekadašnjem čisto čakavskom području dvije nove struje, u kojem sukobu popušta sve više prva drugoj, dok ne pobijedi posvema druga i ulazi u vivodinsko narječje upitna i odnosna zamjenica k a j mjesto starijega č a ili kasnijega š t o prviput u ispravi od 7. prosinca 1643., kojom prodaje Mikula Ptičak jedan grič Lovretu Gušiću.

Poslije g. 1643. postaju kajkavske osobine u vivodinskoj općini sve jače. Isprave vivodinske iz 18. vijeka prikazuju nam već potpuno provedeno kajkavsko narječje, kakvo po prilici i danas u vivodinskoj općini živi.

Iste jezične metamorfoze kao u vivodinskoj općini nalazimo makar i nešto kasnije u cijelom jaskanskom kotaru, u susjednom samoborskom, zagrebačkom, pisarovačkom, velikogoričkom, sv. Ivan zelinskom, dugoselskom kotaru, u Zagorju, Međumurju i križevačkoj županiji, u koliko nije bila u vlasti turskoj.

Već ta činjenica jasno pokazuje, da su se iste jezične promjene događale malo ne u isto vrijeme i skoro posve jednako u Hrvatskoj od Kupe i Save, na sjeveru, u koliko nijesu bili ti krajevi u turskim rukama.

Sve isprave vivodinske pisane su latinskim slovima i njemačkim pravopisom. Prema tomu nestalo je u vivodinskoj općini glagolskoga pisma prije g. 1550., dok se je u susjednom karlovačkom kotaru održalo do g. 1565.

R. S t r o h a l.

TJELESNI ODGOJ.

Zimski sportovi i srednjoškolska omladina u Beču. U Beču je dozvolila uprava prvog i najstarijeg klizališta s umjetnim ledom glasovite umjetničke klizalačke obitelji Engelmann, da se srednjoškolska omladina smije klizati na tom klizalištu svaki dan od 8—12 sati do podne. U to vrijeme se to klizalište vrlo slabo frekventira od druge klizače starije publike. Dozvolom školskih oblasti dolazile su svaki dan druge škole pod vodstvom svojih učitelja gimnastike ili razrednih nastavnika na led na klizanje, a to se računalo namjesto gimnastičke obuke. Na taj način su đaci klizanje vrlo zavolili, te je klizalište bilo vrlo frekventirano od muške i od ženske srednjoškolske omladine. Istodobno je bilo dozvoljeno klizanje uz đačku iskaznicu i uz sniženu ulazninu od 50 austrijskih groša. U to vrijeme frekvencija klizališta nije također još tako velika, da bi smetala klizanju odraslih klizača. Na taj način pobuđuje se u velike zanimanje kod srednjoškolske omladine za taj zdravi i lijepi sport i tjelesnu vježbu, koja je naročito u Beču od davnine na glasu sa svojom t. zv. Bečkom školom u umjetnom klizanju. Bez sumnje će se i drugi gradovi i u drugim državama povesti za ovim lijepim primjerom, jer smo već daleko od one dobe, kada se klizanje uopće, jednako kao i plivanje i igranje u školama, zabranjivalo.

Dr. B u č a r.

RAZLIČNE VIJESTI.

Srednje škole u Potkarpatskoj Rusiji. Prije rata nije bilo uopće rusinskih škola u Potkarpatskoj Rusiji. Narodna svijest bila je probuđena tek kod nekih župnika i učitelja. God. 1914. bile su 3 gimnazije, realka i 2 učiteljske škole a sve s madžarskim nastavnim jezikom. Za vrijeme prevrata god. 1918. ostale su 3 gimnazije i 3 učiteljske škole s madžarskim nastavnim jezikom. Sve ove škole bile su pod upravom Budimpešte. Nakon prevrata nastao je posebni samostalni rusinski školski odbor, a u škole je uveden malorusinski jezik.

Danas nakon 10 godina nema u potkarpatskim ruskim školama još jedinstvenog naučnog jezika, jer neki pisci naginju velikoruskom, drugi ukrajinskom jeziku, dok treći upotrebljavaju domaći dijalekat. Nakon prevrata započela je odmah reorganizacija školstva. Sve tri preparandije pretvorene su u rusinske, a tri gimnazije postepeno, te su tamo najprije uređene rusinske paralelke.

U sadašnjoj jubilarnoj godini stanje je srednjih škola u Potkarpatskoj Rusiji ovo: 4 državne rusinske realne gimnazije u Berehovu, Chusti, Mukačevu i Užhorodu, 3 učiteljske rusinske škole i to državna u Mukačevu, a 2 grkokatoličke (muška i ženska) u Užhorodu. Češke 2 državne realne gimnazije u Mukačevu kao paralelke s rusinskima, 1 reformirana realna gimnazija židovska s nastavnim jezikom češkim i djelomično hebrejskim. Madžarska je samo jedna državna realna gimnazija kao paralelka u Berehovu. U Mukačevu nalazi se još jedna trgovačka škola na rusinskom jeziku s madžarskim paralelkama. Administrativno spadaju svi zavodi Referatu ministarstva škola i narodne prosvjete u Užhorodu, gdje se nalaze i inspektori za ove zavode, ali ni jedan od ovih nije Rusin. Rusinskih profesora ima 57, većinom još iz madžarske ere, dok imade naprednih Rusina 14 a Velikorusa 10. Posvema već osviješteni su rusinski zavodi u Užhorodu i Berehovu, a Velikorusi su najjači u Mukačevu. Čeških profesora ima na češkim paralelkama 37 a Slovaka 12, što Slovacima nije pravo, dok nemaju na svojim srednjim školama dovoljno slovačkih profesora.

Autohtoni Rusini nijesu u većini niti po broju niti po narodnosti. God. 1927.-1928. bilo je na 9 srednjih zavoda u Potkarpatskoj Rusiji učenika Rusina 967, Čeha 164, Slovaka 46, Madžara 775, Nijemaca 22, Židova 165 a drugih 46, ukupno 2195 učenika. Po narodnosti u Potkarpatskoj Rusiji, koja u svemu iznosi 600.000 stanovnika bilo je Čehoslovaka 3.29%, Nijemaca 1.74%, Rusina 62.17%, Madžara 17.03%, Židova 13.35%, a drugih još 2.42%. Od učenika bilo je po nastavnom jeziku Čehoslovaka 17.59%, Rusina 65.40% a Madžara 17.01%. Madžarski duh je još u velikoj mjeri zastupan na tim srednjim školama, a centrum mu je u Berehovu. Promjerni broj učenika na jedan razred dolazi kod čeških zavoda 29, kod rusinskih 32 a na madžarskim 41. Promjer đaka na jednom zavodu iznosi na češkim školama 158, na rusinskim 252 a na maždarskim 450. Vidi se kako su u svemu još Madžari nakon 10 godina oslobođenja najjači.

Sa strane pedagoške i obzirom na nadziranje položaj je u tim školama vrlo težak, jer bi ne samo inspektori nego i svi ravnatelji morali poznavati sve jezike u kojima se podučava. Druga je poteškoća, da nema dovoljno rusinskih udžbenika. Zato se upotrebljavaju i češki udžbenici, koje djelomično ne razumiju ni profesori ni učenici, te se često još moraju diktovati neki predmeti. Madžarske škole imadu svoje udžbenike većinom još od prije.

Daljnja poteškoća je nastavni jezik. Ovo se ne tiče toliko čeških zavoda, gdje podučavaju Česi i Slovaci nego se to tiče više rusinskih i madžarskih zavoda. Na madžarskim školama podučavaju i neki Slovaci još iz prijašnje ere, no ti ne znaju perfektno madžarski, te im se često madžarski đaci rugaju. Česi nastoje podučavati češki, te ne uče rusinski, Velikorusi predavaju opet velikoruski, neki predavaju u rusinskim dialektima i tako nastaje pravi jezični konglomerat kod raznih predavanja kaošto i kod odgovaranja učenika. Kako nema pravog pedagoškog stručnog nadzora, a jer kod nekih prevladava i politička tendencija, to se još ne može stvoriti jedinstveni narodni potkarpatski rusinski jezik. Uz obligatni rusinski jezik predaje se posvuda na svim tim zavodima i državni češki jezik, koji predaju češki profesori sa većim ili manjim uspjehom, pače i na zavodima s madžarskim nastavnim jezikom. Prema tome moraju učenici na madžarskim zavodima učiti uz svoj jezik i rusinski i češki.

Iz svega se toga vidi, da su srednje škole u Potkarpatskoj Rusiji još u nesređenom stanju, te će trebati još drugih 10 godina marljivog i sistematskog rada, da se te prilike poboljšaju i jedinstveno organizuju. Dr. Franjo Bučar.

Slovački memorandum Spolku profesorov Slovakov predan je nedavno Ministarstvu prosvjete u Pragu po dvojici delegata društva. U tom memorandumu se traži ovo: Kako je madžarizacija kroz mnoga decenija skoro sasvim uništila slovačku inteligenciju, to je za nastalog prevrata bilo vrlo malo slovačke inteligencije, koja bi mogla nastupiti sva odgojna mjesta nastavnika i drugih potrebnih narodnih faktora u novoj Slovačkoj. Nakon 10 godina oslobođenja nisu se žalibože one nade ispunile, koje su imali na umu slovački patriote. Slovačkih srednjih škola je premalo a još manje slovačkih nastavnika, koji bi mogli slovačku omladinu uzgajati u narodnom slovačkom duhu. Ne ćemo da omalovažujemo rad čeških nastavnika na srednjim školama, no svako dijete može najbolje odgajati samo njegova prava majka. Traži se popunjenje svih srednjoškolskih nastavničkih mjesta u Slovačkoj Slovacima, a ako imade i takovih mjesta popunjenih Česima, da se ista mjesta ne popunjuju definitivno već samo provizorno i ostave za kasnije popunjenje slovačkim nastavnicima. Neka se stvori posebni status slovačkih srednjih škola, u koji se imadu primati samo slovački nastavnici i suplenti a izuzutno samo češki, ako ne bi bilo slovačkih kompetenata i to samo provizorno. Za Slovačku bi se imala imenovati posebna pokrajinska slovačka školska uprava. Ova uprava predlagala bi imenovanje suplenta profesora te direktora predsjedniku Slovačke, a ovaj bi za definitivno namještenje dalje predlagao imenovanja predsjedniku republike, no u sporazumu sa slovačkom školskom pokrajinskom upravom. Samo na taj način bi se moglo udovoljiti pravednim zahtjevima slovačkog naroda i njegova budućeg narodnog odgoja. Ministar prosvjete je obećao slovačkoj delegaciji, da će po mogućnosti nastojati, da se udovolji svim zahtjevima Memoranduma Društva profesora Slovaka. Dr. B.

Prvi predsjednik ujedinjenih država Sjeverne Amerike. Prema najnovijim istraživanjima amerikanskog historičara i redaktora jedne od najvećih amerikanskih financijalnih revija Mr. Seymor Weymyss Smitha nije bio prvim predsjednikom sjeveroamerikanskih udruženih država George Washington nego John Hanson, Amerikanac švedskog

podrijetla. Na kongresu, koji se održao na temelju konfederacije ujedinjenih država u novembru god. 1781 bio je prvim predsjednikom imenovan John Hanson. U isto vrijeme bio je George Washington zapovjednikom saveznih četa, te mu se za njegov uspješan rad zahvalio predsjednik kongresa i prvi predsjednik Ujedinjenih država John Hanson. Tekar osam godina poslije toga i to god. 1789, kada je stupio na snagu prvi amerikanski ustav The New Constitution bude George Wishington izabran za predsjednika sjedinjenih država sjeverne Amerike. Mr. Weymys Smith tvrdi, da je bilo malo ljudi, koji su bili od tolike važnosti za povijest sjeverno-amerikanskih Udruženih država kao upravo John Hanson. Za vrijeme njegova predsjednikovanja stvorena je prva amerikanska banka te je dobila svoja privilegija, stvorena je pošta kao posebna državna institucija, te je uređeno mnogo zakona, koji su mladu državu pomogli do uspješnog građanskog rada i života, a poglavito samostalnosti u političkom i financijalnom pogledu. Mr. Smith će staviti državnom senatu u Washingtonu prijedlog, da se Johnu Hansonu kao prvom predsjedniku republike oda ona čast i poštovanje u historiji stvaranja republike, kako se to njemu dolikuje i da se njegovo ime otme zaboravi u koju je neznanjem zapalo.

Dr. B.

Katedra za povijest grada Stockholma bit će uređena na sveučilištu u Stockholmu na prijedlog gradskog zastupnika Oskara Larssona. Povijest Stockholma od najstarijih vremena je vrlo zanimljiva a izdana su već mnoga arhivalija od najstarijeg doba. Sa povijesti grada Stockholma usko je vezana i cjelokupna historija Švedske i skandinavskog sjevera. Ovaj prijedlog, koji je iznesen na gradsko zastupstvo Stockholma, našao je oduševljen odziv ne samo kod cjelokupne švedske prese nego i u sveučilišnim naučnim krugovima i općinstvu. Švedska vlada prihvatila je taj prijedlog stockholmskog magistrata. Gradska općina kreirala je za narednu godinu jednu stolicu za povijest grada Stockholma, koja će sada najprije biti povjerena jednom domaćem historičaru specijalisti ad personam. Kasnije će se udesiti stalna katedra na sveučilištu u Stockholmu, koju će preuzeti Ministarstvo prosvjete. Na taj način bit će to uopće prva sveučilišna profesura na svijetu, koja će biti određena za proučavanje glavnog grada. Švedi imadu i na tom polju narodne kulture prednost, kako je imadu i u mnogim drugim naučnim te industrijalnim granama.

Dr. Bučar.